

Informele groepen

Informele groepen

Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie

E. van den Berg
P. van Houwelingen
J. de Hart

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, maart 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011

SCP-publicatie 2011-6

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Foto omslag: © B. Houweling / Nationale beeldbank

Foto's binnenwerk: Hollandse Hoogte: Diana Scheilen (p. 33), Joyce van Belkom (p. 69), Thomas Schlijper (p. 117), Maartje Geels (p. 171), Amaury Miller (p. 219)

ISBN 978 90 377 0527 0

NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website.

Inhoud

Voorwoord	9
Samenvatting	11
1 Achtergronden, typeringen, vragen <i>Esther van den Berg, Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen</i>	22
1.1 Een algemeen verschijnsel	22
1.2 Belang	22
1.3 Waar hebben we het over?	24
1.4 Onderzoeksvragen	28
1.5 Selectie van de groepen	32
Deel I Informeel verbinden in het heden en verleden	33
2 Informele groepen in de vroegmoderne Nederlanden (1400-1800) <i>Arjan van Dixhoorn</i>	35
2.1 Civil society een modern fenomeen?	35
2.2 Gezelschapsleven en ontspanning	37
2.3 Lees- en gesprekskringen	40
2.4 Burgerinitiatieven	43
2.5 Broederschappen en genootschappen	46
2.6 Tot slot	48
Noten	49
3 Informele groepen in de huidige tijd: Asten en Dordrecht <i>Paul Dekker en Joep de Hart</i>	52
3.1 Lokale groepen verkend	52
3.2 Gespreksdeelnemers over informele groepen	53
3.3 Een kwantitatieve verkenning	56
3.4 Overlap tussen informele en formele groepen	64
3.5 Tot slot	66
Noten	67
Deel II Recreatieve groepen	69
4 Makers in de kunst: Kunstbeoefening in informele groepen <i>Esther van den Berg</i>	71
4.1 Amateurkunstenaars in Alphen aan den Rijn	71
4.2 De anatomie van informele groepen in de kunst	74

4.3	Leereffecten	78
4.4	Sociale betekenis	81
4.5	Externe effecten	81
4.6	Tot slot	82
	Noten	84
5	Samen spelen, samen delen: sport in informele groepen <i>Esther van den Berg en Annet Tiessen-Raaphorst</i>	85
5.1	Informalisering in de sport	85
5.2	Empirische onderbouwing	85
5.3	Het aandeel van zelfgeorganiseerde groepen in de sport	86
5.4	Anatomie van de informele sportgroepen	89
5.5	Tot slot	101
	Noten	102
6	Praten over boeken: de sociale waarde van leesgroepen <i>Josje den Ridder</i>	103
6.1	Leesgroepen zijn bekend en populair	103
6.2	Sociale cohesie	104
6.3	De sociale waarde in de praktijk	107
6.4	Tot slot	115
	Noten	116
Deel III Verbinden in de buurt		117
7	Gekweekte <i>grass roots</i> <i>Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers</i>	119
7.1	Bewonersinitiatief in Peel en Maas	119
7.2	Via burgerparticipatie naar zelfsturing	121
7.3	De dorpsdemocratie	123
7.4	Initiatieven van onderop	124
7.5	Maatwerk	126
7.6	Sluimerend potentieel	127
7.7	Tot slot	128
	Noot	129
8	Buurttuinen: seizoensgebonden banden in de publieke ruimte <i>Jeanet Kullberg</i>	130
8.1	De groene civil society	130
8.2	Veldwerk	132
8.3	Verschillen tussen tuingroepen	134
8.4	Overeenkomsten tussen tuingroepen	140
8.5	Betekenis voor de deelnemers	145
8.6	Tot slot	149

	Bijlage B8.1 Lijst van geïnterviewde personen	150
	Noten	150
9	Buurtgroepen in Japan en Nederland <i>Pepijn van Houwelingen</i>	151
9.1	Japan: veel kleine, lokale groepen	151
9.2	Buurtgroepen in Japan	152
9.3	Buurtgroepen in Nederland	159
9.4	Vergelijking tussen Japan en Nederland	164
9.5	Tot slot	168
	Noten	169
	Deel IV Online verbinden	171
	Intermezzo Sociale banden in de virtuele wereld <i>Tom van der Meer</i>	173
	Noten	179
10	Toevluchtsoord en springplank: een internetforum voor orthodox protestantse homoseksuelen <i>Willem de Koster</i>	181
10.1	De relatie tussen het online en het offline sociale leven	181
10.2	De casestudy <i>RefoAnders</i>	182
10.3	Offline ervaringen	182
10.4	Redenen voor participatie in <i>RefoAnders</i>	187
10.5	Het sociale leven op het forum	192
10.6	Tot slot	197
	Noten	198
11	Couchsurfing: informele groepen via een online community <i>Peggy Schyns</i>	199
11.1	Creatief sociaal kapitaal door virtueel netwerk	199
11.2	CS-community, organisatie en vertrouwen	201
11.3	Couchsurfing in Rotterdam	205
11.4	Couchsurfing in Amsterdam	211
11.5	Tot slot	214
	Noten	216
	Deel V Doelgroepen	219
12	Maatschappelijke participatie van jongeren in informele groepen <i>Irene de Goede</i>	221
12.1	Jongeren en informele groepen	221
12.2	Informele groepen als leerschool	221

12.3	Betekenis voor jongeren	222
12.4	Jongerenparticipatie in Nederland	223
12.5	Sociale netwerksites	224
12.6	Twee cases	225
12.7	Tot slot	229
13	Veilig jezelf zijn <i>Diana van Bergen en Jantine van Lisdonk</i>	232
13.1	Homojongeren en informele groepen	232
13.2	Het onderzoek SameFeelings	233
13.3	Waarom op zoek naar gelijkgestemden	234
13.4	Behoeftte en deelname aan homogroepen	236
13.5	Depressieve klachten en (in)formele homogroepen	242
13.6	Tot slot	242
	Noot	243
14	Thuiskomen bij lotgenoten: zelfhulpgroepen als informele groepen <i>Pepijn van Houwelingen en Esther van den Berg</i>	244
14.1	Zelfhulpgroepen	244
14.2	Kwantificering van zelfhulpgroepen	247
14.3	Zelfhulp bij verslaving	248
14.4	Zelfhulp bij ziekten en beperkingen	252
14.5	Zelfhulp bij ingrijpende gebeurtenissen	256
14.6	Tot slot	258
	Noten	259
15	Balans en vooruitblik <i>Esther van den Berg, Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart en Paul Dekker</i>	261
15.1	Informeel maar niet vrijblijvend	261
15.2	De zelfredzame burger?	263
15.3	Leerprocessen en externe bijdragen	266
15.4	Lacunes en schaduwkanten	267
15.5	Nadere afbakening voor verder onderzoek	269
15.6	Conclusies en vervolg	271
	Summary	273
	Literatuur	284
	Over de auteurs	300
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	303

Voorwoord

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) volgt al langere tijd de ontwikkelingen in de Nederlandse civil society en het vrijwilligerswerk. Dit gebeurt op basis van landelijke bevolkingsenquêtes, maar ook met gegevens die landelijke organisaties verzamelen (jaarverslagen, interviews, deelenquêtes). In de vijf delen van de reeks *Civil society en vrijwilligerswerk* en andere publicaties van de SCP-onderzoeksgroep Participatie en Bestuur is inmiddels veel aandacht geschonken aan het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties en de vrijwillige inzet daarvoor.

In deze publicatie verleggen we de aandacht naar de lokaal georganiseerde, meer informele en daarmee maatschappelijk vaak wat onzichtbare vormen van vrijwillig samenkomen. Op dat gebied was er echt een lacune in het SCP-onderzoek, die des te sterker gevoeld wordt nu burgers toenemend de voorkeur geven aan meer informele vormen van organisatie. Het belang van informalisering – mensen zoeken elkaar steeds vaker op buiten de kaders van formele organisaties – wordt door de auteurs zichtbaar gemaakt zowel voor de politieke en de sociale betrokkenheid van mensen als voor zingevingsvraagstukken.

In eerste instantie dachten we vanuit dit perspectief snel tot een afbakening van informele groepen te kunnen komen. Deze eerste terreinverkenning leverde echter al zo veel interessante informatie op dat we besloten dit rapport om te werken tot de eerste fase van nader onderzoek in de komende jaren.

Aan deze bundel hebben onderzoekers van het SCP en drie externe auteurs meegewerkt. Vanuit verschillende disciplines en aan de hand van uiteenlopende voorbeelden hebben zij hun licht laten schijnen op de informele, zelfgeorganiseerde verbanden van burgers. Dat heeft een baaierd aan benaderingen en thema's opgeleverd. In het merendeel van de bijdragen hebben de auteurs gebruikgemaakt van interviews met deelnemers aan informele groepen. Graag willen wij de mensen bedanken die bereid waren de onderzoekers te woord te staan.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting

Al sinds langere tijd volgt het Sociaal en Cultureel Planbureau ontwikkelingen in de Nederlandse civil society. Inmiddels is veel informatie verzameld over het lidmaatschap van formele maatschappelijke organisaties en de vrijwillige inzet daarvoor. De lokaal georganiseerde, kleinschalige, meer informele dimensies van het vrijwillig associëren bleven echter buiten beeld. Dat is problematisch gezien de huidige inzichten in het functioneren van de moderne burger. Die zou mogelijk minder tijd, interesse en gelegenheid hebben zich langdurig te binden aan traditionele, grote organisaties met zware verplichtingen. In academische kring woedt dan ook discussie over de vraag of de burger nog wel een *joiner* (aangesloten bij een maatschappelijke organisatie) of een *loner* (individualist) is, en of de huidige tijd zich kenmerkt door minder gemeenschapszin (Fine en Harrington 2004: 341-34, Paxton 1999). Putnam (2000) ziet onder andere als gevolg van de afgenomen bindingskracht van het verenigingsleven een teloorgang van sociaal kapitaal. Anderen wijzen, al dan niet in kritiek op Putnam, op het belang van informele verbanden voor zowel de politieke betrokkenheid als de sociale betrokkenheid en zingevingsvraagstukken (o.a. Schudson 1997; Wuthnow 1994a, 1994b, 1998). Naast het informele maakt ook het kleinschalige karakter informele groepen tot een interessant onderzoeksterrein. Juist in kleine groepen – zo redeneren auteurs – kunnen mensen zich met elkaar identificeren, anderen vertrouwen en loyaliteit ervaren. In deze publicatie verkennen wij het brede onderzoeksterrein van de informele groepen. Via een rondgang door de literatuur en analyses van informele groepen in uiteenlopende domeinen brengen we de heterogeniteit en veelvormigheid ervan in beeld. Daarnaast zoeken we naar kenmerken en eigenschappen van informele groepen en proberen we aanknopingspunten te vinden voor de sociologische en politicologische betekenis ervan. We mikken op een combinatie van kwantitatief onderzoek en kwalitatief onderzoek. Kwalitatief onderzoek levert meer informatie op over de geschiedenis en interne dynamiek van informele groepen, de betekenis van de groep voor het individu en de banden van het informele circuit met het formele middenveld en de (lokale) overheid. Uiteindelijk beogen we te komen tot een afbakening van het begrip informele groepen.

Positie

Waar we de civil society zien als sfeer tussen privé domein, markt en politiek, plaatsen we informele groepen als kleine eenheden tussen privé sfeer en verenigingen en stichtingen, dus aan de basis van de civil society. Hoewel de term *grassroots* vaak wordt gebruikt voor politiek en sociaal geïnspireerde initiatieven vanuit de gemeenschap, kunnen initiatieven van burgers ook een meer recreatief, spiritueel of dienstverlenend karakter hebben. Vanuit die gedachte zien we informele groepen als de *grassroots* van de civil society.

Typering

Met informele groepen doelen we op kleine groepen mensen die regelmatig samenkomen om een bepaald doel te bejiveren of een liefhebberij uit te oefenen. Ze hebben

vaak geen institutioneel kader en onderscheiden zich van verenigingen, stichtingen en instellingen door hun kleinschaligheid, persoonlijke contacten en het ontbreken van een formele organisatiestructuur (statuten, officieel adres, functionarissen, inschrijving bij de Kamer van Koophandel en dergelijke). Voorbeelden zijn gespreks-, bijbel- en leesclubjes, hardloop- en kookgroepjes, maar ook zelfhulpgroepen en internetgroepen. Vooralsnog rekenen we ook burgerinitiatieven tot de informele groepen, waar het gaat om losse organisatievormen met beperkte doelen, vaak gericht op de directe omgeving (Hurenkamp et al. 2006).

Onderzoeksvragen

We hebben de *verbreding* van informele groepen onderzocht. Hoe populair zijn ze? En hoe heeft de belangstelling ervoor zich historisch ontwikkeld? Een andere belangrijke vraag is *wie* er deelnemen aan informele groepen. Wat is hun achtergrond? Zijn er verschillen naar plaats, sociaal milieu, bevolkingsgroep, leefstijl? Hoe homogeen of heterogeen is de samenstelling van de groepen en hoe worden deelnemers gerekruteerd? Zijn het mensen die zich hebben afgekeerd van het formele circuit of zijn het juist sociaal, maatschappelijk en politiek actieve burgers? Een ander belangrijk aspect is het feitelijk *functioneren* van informele groepen en hun *sociale betekenis*. Hoe groot zijn informele groepen en hoe lang bestaan ze? Hoe vaak komen ze bijeen? Hoe wordt de groep in stand gehouden en hoe worden bijeenkomsten georganiseerd? Hoe hecht zijn de onderlinge banden tussen deelnemers? We zijn ook geïnteresseerd in het *sociale profijt* van informele groepen. Hoe moeten we dat beoordelen? Is een groei van informele groepen een hoopvol teken? Leeft in informele groepen zorg om de gemeenschap? Houden ze mensen weg van het pure eigenbelang en gaat men juist letten op de behoeften van anderen? Of leiden ze juist tot een grotere gerichtheid op de eigen kring of de eigen situatie? Ten slotte is ook de mate van *verwevenheid* van informele groepen met de buitenwereld – waaronder de relaties met maatschappelijke organisaties, de media, (overheids-)instellingen of de politiek – een ander relevant aspect voor ons onderzoek. Zijn informele groepen misschien (financieel) afhankelijk van andere organisaties en de overheid? Ontstaan en bestaan informele groepen los van andere sociale en maatschappelijke verbanden in de samenleving? Trends in de civil society laten een verzakelijking en professionalisering van maatschappelijke organisaties zien, waardoor de sociabiliteitsfunctie en het face-to-facekarakter onder druk lijkt te staan. Ontstaan informele groepen als alternatief voor formele grootschalige initiatieven of vormen ze een reactie of protest op professionalisering, schaalvergroting en verzakelijking (bijvoorbeeld via de afsplitsing van een vereniging, stichting of instelling)? Deel I van dit rapport start met een historische bespreking van informele groepen en een eerste lokale verkenning van de huidige situatie. Informele groepen zijn natuurlijk geen uitvinding van de eenentwintigste eeuw, zoals Arjan van Dixhoorn laat zien in hoofdstuk 2. Hij beschrijft hoe in de vroegmoderne Nederlanden informele gezelschappen bij elkaar kwamen voor spel en ontspanning, voor uitwisseling van informatie en voor discussie over religieuze en maatschappelijke kwesties. Omdat destijds vorming, kennisoverdracht en opinievorming sterk ingebed waren in het sociale leven en door de mensen zelf georganiseerd waren, waren ‘leereffecten’ van de deelname aan

informele gezelschappen een vanzelfsprekend doel. Het ging expliciet om omgangsvormen trainen en de geest scherpen. Informele groepen waren belangrijk in de vroegmoderne samenleving. Ze boden een setting waarin burgers al dan niet clandestien maatschappijkritiek konden bespreken en omzetten in collectieve actie. Tegelijkertijd stonden informele gezelschappen bloot aan druk om te formaliseren en vervlochten te raken met de wereld van rederijderskamers, broederschappen of ambachtsgilden. Een wereld die qua institutionalisering overigens lokaal erg kon verschillen. Formalisering stond het voortbestaan van informele werkwijzen niet per se in de weg, aangezien corporaties doorgaans opereerden in de beslotenheid van de eigen kring en in hun streven naar autonomie, intimiteit en exclusiviteit, althans in het geval van de rederijderskamers, hun omvang beperkten tot tussen de tien en dertig 'broeders'. Van Dixhoorn concludeert dat de cultuur van informaliteit en informele groepen geen kenmerk is van de moderniteit maar eerder van een stedelijke omgeving en dat er gesproken kan worden van een vroegmoderne civil society.

In hoofdstuk 3 verkennen Paul Dekker en Joep de Hart informele groepen in Dordrecht en Asten op basis van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens. Zij bespreken de resultaten van een aantal bijeenkomsten met focusgroepen. Daaruit blijkt dat voor veel mensen het onderscheid tussen formele en informele groepen onduidelijk is. Zij associëren informele groepen met gezamenlijkheid (toeven onder gelijkgestemden), ontwikkeling (uitwisseling van kennis en ervaringen), ontspanning, sociabiliteit (gezelligheid) en netwerkvorming (sociale contacten). Ruim een op de drie ondervraagden bleek mee te doen aan een informele groep en nog eens een op de vijf kon zich voorstellen ooit te zullen meedoen. Vaak noemen ze groepen in de sfeer van ontspanning en belangenbehartiging, waarbij sportgroepen het meest populair zijn. In Asten horen meer respondenten tot een informele groep dan in Dordrecht. Onder de deelnemers waren ruwweg evenveel mannen als vrouwen; mensen tussen 35-54 jaar doen iets vaker mee dan jongeren en ouderen, evenals hoogopgeleiden. De groepen vormen een duurzaam verschijnsel in het leven van de deelnemers en de geïnvolveerdheid is groot; gemiddeld bestaan de groepen al zo'n twintig jaar, ongeveer de helft komt minstens wekelijks bijeen. Drie soorten motieven voor deelname aan informele groepen domineren: sociale (mensen leren kennen), educatieve (dingen leren) en psychologische (emotionele steun, groei). In de meer recreatieve groepen doet men vaker vriendschappen op; in de niet-recreatieve groepen (wederzijdse hulpgroepen, belangengroepen) krijgt men vaak een andere kijk op mensen, op hulp bieden en op het leven in het algemeen. Vaak gaat het lidmaatschap van informele groepen samen met participatie in formele organisaties, dikwijls op hetzelfde terrein. Deelname in informele groepen blijkt geen verband te houden met sociaal vertrouwen, maar wel met meer politieke interesse en protestgeneigdheid.

Deel II behandelt een aantal informele groepen in de recreatieve sfeer. Om te beginnen geeft Esther van den Berg in hoofdstuk 4 een impressie van de informele groepen in de amateurkunst. Circa 16% van de kunstbeoefenaars van 16 jaar en ouder beoefent zijn of haar hobby in informeel verband. Van den Berg levert een inkleuring van dit percentage met kwalitatief verkennend onderzoek in een middelgrote gemeente, Alphen aan den Rijn. Het veldonderzoek bracht 23 kleinschalige verbanden in beeld, met een duurzaam en stabiel karakter; qua samenstelling zijn ze vaker homogeen dan heterogeen.

Het opleidingsniveau van de deelnemers is middelbaar tot hoger. Veel ondervraagden zijn actief in het verenigingsleven of doen vrijwilligerswerk. Hoewel een formele organisatiestructuur ontbreekt, kennen veel groepen afspraken en een werkverdeling met roulerende taken. De amateurkunstgroepen ontstaan vaak uit het formele aanbod, het verenigingsleven of de vriendenkring en groeien uit tot hechte verbanden. De leereffecten variëren van vooruitgang in de beoefening van de kunstdiscipline, organisatorische- en leiderschapsvaardigheden tot samenwerken in een groep en persoonlijke groei. De sociale betekenis van de groepen voor de deelnemers is groot. Mensen treffen elkaar ook voor andere zaken dan het beoefenen van de kunstdiscipline, ze roemen de veiligheid van hun groep, bieden elkaar wederzijdse hulp en delen lief en leed. Doordat de groepen exposeren en optreden, kan ook de buitenwereld deelgenoot worden van wat informele kunstgroepen presteren en wordt het kunstaanbod verrijkt. Dit verkennende onderzoek suggereert dat deelnemers aan informele groepen niet zozeer vrijblijvendheid zoeken, maar wel de vrijheid om hun liefhebberij te beoefenen in een sfeer die ze naar eigen inzicht inrichten. In navolging van Wuthnow omschrijft Van den Berg die sfeer als een 'gestructureerde informaliteit', tussen vrijblijvend en verplichtend. Naast de amateurkunst is sport een belangrijke sector onder de informele groepen. In hoofdstuk 5 bespreken Esther van den Berg en Annet Tiessen-Raaphorst informalisering in de sport. Hoewel steeds meer mensen zijn gaan sporten, is een kleiner aandeel van hen lid van een sportvereniging. In 2007 was ruim de helft van de sporters aangesloten bij een vereniging, een iets kleiner aandeel sportte individueel, terwijl een derde actief is in een zelfgeorganiseerd verband met familie, vrienden of kennissen. Vaak gaat het om incidenteel beoefende sporten in het kader van een eenmalig (familie) uitje. Uit nieuwe gegevens blijkt dat wegsporten (wandelen, hardlopen en fietsen), team- en duosporten (tennis, voetbal, volleybal) en zwemmen en fitness vaak in informele groepen gebeuren. Verder blijken de groepen duurzaam te zijn, vaak samen te komen (verreweg de meeste wekelijks) en trouwe leden te hebben. Ongeveer een derde van sporters in een informele groep is voor diezelfde sport lid van een vereniging. Net als in de kunstgroepen worden ook hier afspraken gemaakt, rouleren de taken en treden informele leiders op. De sportgroepen ontstaan uit de vrienden- en kennissenkring, maar ook via sportaanbieders, in de buurt, op school, studie of het werk. Vaak worden leden via via gerekruteerd. Sportgroepen vormen dus geen open circuit maar binnen groepen komen wel verschillende sociale circuits samen. Opnieuw blijkt dat informele groepen een bredere betekenis hebben voor de deelnemers dan de activiteit waarvoor ze zijn opgericht. De leden gaan samen uit, geven elkaar emotionele steun en praktische hulp, praten over maatschappelijke en politieke onderwerpen; in een minderheid van de groepen wordt soms hulp aan derden geboden. Centrale motivatie is samen met vrienden kunnen sporten. Organisatorische factoren (zoals zelf bepalen wanneer, waar en hoe te sporten) worden ook belangrijk gevonden, maar tellen minder mee dan de samenstelling van de groep. Gezien de vele dubbellidmaatschappen concluderen de auteurs dat deelnemers aan informele groepen geen 'verenigingsmijders' zijn. Als derde voorbeeld van informele groepen in de recreatieve sfeer onderzoekt Josje den Ridder in hoofdstuk 6 leesgroepen. Zij beschrijft enkele variaties en kenmerken; een belangrijk onderscheid is dat tussen groepen die door instellingen of organisaties

worden ondersteund en ongebonden, ‘wilde’ groepen. De overgrote meerderheid van de deelnemers aan leesgroepen is vrouw, gemiddeld hogeropgeleid en gemiddeld 55+. De meeste leesgroepen bevinden zich op het platteland. Groepen tellen gemiddeld elf leden. Den Ridder onderscheidt drie manieren waarop leesgroepen een sociaal en maatschappelijk belang kunnen hebben. Ten eerste dragen de leesgroepen bij aan het sociale netwerk van de deelnemers. Leesgroepen zijn duurzaam en hecht; de onderlinge sociale verbondenheid is groot. Bij hechte groepen helpt en vertrouwt men elkaar. Leesgroepen lijken vooral een vorm van samenbindend sociaal kapitaal zijn. Ten tweede doen de deelnemers democratische en maatschappelijke vaardigheden op. Men leest en praat over maatschappelijk relevante thema’s, krijgt begrip voor andere meningen en inzichten en doet organisatorische vaardigheden op. Ten derde maken leesgroepen onderdeel uit van de sociale netwerken van mensen die vaak ook banden hebben met verenigingen en instellingen. Daarmee zijn de leesgroepen een radertje in het sociale weefsel van een gemeenschap. Sommige leesgroepen zijn gelieerd aan organisaties en instellingen, waaronder vrouwen- en ouderenorganisaties. De emanciperende rol die leesgroepen vroeger hadden is tegenwoordig sterk afgenomen.

Deel III van deze publicatie bespreekt de rol van informele groepen in het buurtleven. Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers behandelen bewonersinitiatieven in vijf kleine dorpen die horen bij de gemeente Peel en Maas (hoofdstuk 7). Op basis van gesprekken met bewoners, de gemeente en de lokale welzijnsorganisatie schetsen zij de ontwikkeling van burgerparticipatie in de gemeente in de afgelopen decennia. Een kenmerkende verschuiving is dat de gemeente burgers niet alleen meer wil betrekken bij beslissingen, maar ook meer verantwoordelijk wil maken. De gemeente Helden loopt voorop in dit proces van ‘zelfsturing’. De gemeente en maatschappelijke organisaties hebben zelf een stapje terug gedaan om de burgers meer ruimte te geven voor een eigen aanpak van de verbetering van de leefomgeving. De oude dorpsraad heeft plaats gemaakt voor een nieuw bewonersorgaan – het dorpsoverleg – dat bewoners stimuleert om initiatieven te nemen. Het dorpsoverleg is aan minder regels gebonden dan de dorpsraad van vroeger en mag in principe over alles meepraten. De meeste onderwerpen waar de dorpsoverleggen tegenwoordig mee bezig zijn komen voort uit een bewonersenquête. Per onderwerp is een werkgroep gevormd van belangstellende bewoners en mensen van het dorpsoverleg. De werkgroepen bedenken en voeren initiatieven uit, zoals een wandelroute rond het dorp of nieuwe bestrating. Het is de bedoeling dat de werkgroepen zo informeel mogelijk kunnen werken met ondersteuning van het dorpsoverleg, dat op zijn beurt ondersteund wordt door de gemeente en maatschappelijke organisaties. Ook buiten het dorpsoverleg om ontstaan initiatieven. Soms worden die alsnog onder de vleugels van het dorpsoverleg gebracht, zodat ze kunnen profiteren van zijn expertise, relaties of financiële middelen (subsidies). Vermeij en Steenbekkers leggen de vinger op vormen van burgerbetrokkenheid waarin wordt geprobeerd het zelforganiserend vermogen van burgers de ruimte te geven, terwijl er toch een met formele organisaties vervlochten ordening is ontstaan. Deze nieuwe manier van bewonersparticipatie lijkt tot meer maatwerk te leiden en dus tot minder verspilling van collectieve middelen aan overbodige voorzieningen.

Jeanet Kullberg schrijft in hoofdstuk 8 over buurttuinen. Anders dan bij volkstuinten kunnen leden van een buurttuin groep niet zomaar hun gang gaan; ze werken samen aan de inrichting van de tuin en hun inspanningen overstijgen het louter recreatieve met een educatieve (met name voor kinderen) en sociale functie. Dergelijke buurttuinen zijn in een aantal grote Nederlandse steden, zoals Amsterdam en Utrecht, al op meer dan honderd plekken te vinden. De onderzochte buurttuin groepen worden vaak financieel en materieel ondersteund door de gemeente of de woningcorporatie, omdat die het sociale belang van buurttuinen onderkennen. In wijken met veel hoogbouwflats en dus relatief veel omwonenden en vaak verschillende culturen is het doorgaans moeilijker een buurttuin groep te beginnen. Deelnemers zijn iets vaker vrouw en vaak ook al actief in andere verbanden, zoals een ouderraad of een natuurvereniging. De frequentie waarmee de groepen bij elkaar komen varieert van twee keer per jaar tot twee keer per week en de groepen zijn te karakteriseren als lichte gemeenschappen die meer draaien om familiariteit dan om vriendschap: er zijn bijvoorbeeld geen aanwijzingen dat groepsgenoten elkaars netwerken voor iets anders gebruiken dan tuinieren.

Deel III wordt afgerond door Pepijn van Houwelingen, die een internationale dimensie brengt door een vergelijking van buurtgroepen in Nederland en Japan (hoofdstuk 9). In vergelijking met Nederland heeft in Japan veel kleinschalige buurtgroepen, doorgaans niet groter dan een paar honderd huishoudens; vrijwel elke Japanse buurt heeft een eigen buurtgroep. Die is weer opgedeeld in kleinere buurtblokken van ongeveer tien huishoudens, die bijvoorbeeld verantwoordelijk zijn voor contributie ophalen en langs de deur gaan met een mededelingenbord. De buurtgroep functioneert vaak als een parapluorganisatie van allerlei andere groepen, zoals een kinderclub of een bejaardengroep. Veel activiteiten die in Nederland door speciale verenigingen, de kerk of de gemeente worden ondernomen vinden in Japan in buurtverband plaats. Japanse buurtgroepen organiseren sportactiviteiten, buurtpatrouilles en festivals. Ze helpen bij het ophalen van donaties, onderhouden contacten met politie en brandweer en zorgen dat de buurt schoon blijft. In vergelijking met Nederlandse buurtgroepen zijn Japanse buurtgroepen niet alleen talrijk, kleinschalig en actief, maar ook financieel zelfstandig in die zin dat ze (in ieder geval de onderzochte buurtgroepen in Hiroshima) niet of nauwelijks gemeentesubsidie krijgen.

Deel IV gaat over informele groepsvorming via het internet. Als inleiding tot de thematiek schreef Tom van der Meer een intermezzo over informele groepen online. Hij stelt dat het internet bij uitstek de plek is waar de moderne trends van individualisering en informalisering samenkomen. Juist in de virtuele wereld kunnen burgers op allerlei manieren sociale banden aangaan. Uitgaande van de kenmerken van informele groepen – persoonlijk contact, kleinschaligheid, niet geformaliseerd, een groepsidentiteit en een gedeelde naam – gaat Van der Meer in op de vraag of er zo iets kan bestaan als informele groepen op het internet. Hij gaat ervan uit dat virtuele en zelfs anonieme contacten net zo persoonlijk, betrokken en diepgravend kunnen zijn als face-to-facecontacten. Hoewel veel internetsites en weblogs veel bezoekers en deelnemers kennen, zijn er ook internetgroepen die bescheiden van omvang zijn; ook de harde kern van vaste 'reaguurders' van sommige websites is klein. Contacten kunnen tot jaren teruggaan; veel internetgroepen hebben een eigen groepsidentiteit en deelnemers geven hun groep een naam. Wel zijn

veel internetgroepen ooit ontstaan via geïnstitutionaliseerde en commerciële sites, zodat de vraag blijft of ze te beschouwen zijn als informele groepen. Al met al concludeert Van der Meer dat sociale verbanden op het internet kenmerken van informele groepen in zich dragen. Maar Van der Meer werpt ook een methodologische vraag op: hoe kun je internetverbanden onderzoeken? Gezien de diepte en breedte van het net kun je niet pretenderen dat je het hele veld onderzoekt. Enquêteonderzoek is in beginsel mogelijk, maar geeft informatie over het individuele internetgebruik, niet over het functioneren van de informele groepen waar ondervraagden mogelijk lid van zijn. In casestudy's over een bepaald genre websites of digitale gemeenschappen kunnen relevante vragen over informele groepen diepgaander worden uitgezocht. Bovendien dragen casestudy's bij aan theorievorming en kan met meerdere casestudy's worden gewerkt aan een typologie van informele internetgroepen. Dit hoofdstuk wordt dan ook op de voet gevolgd door twee hoofdstukken, 10 en 11, die zijn gebaseerd op dergelijke casestudy's.

Er zijn wel veel beschrijvende studies die aantonen dat diverse informele groepen op internet betekenisvolle sociale banden hebben, maar hun bredere sociale betekenis is niet duidelijk. Met een exploratieve casestudy van RefoAnders, een forum voor orthodox protestantse homoseksuelen, bekijkt Willem de Koster in hoofdstuk 10 hoe forumparticipatie zich verhoudt tot ervaringen in het offline sociale leven en of leden met uiteenlopende beweegredenen voor verschillende soorten virtuele informele groepen kiezen. Een eerste groep kampt in hun orthodox protestantse omgeving met stigmatisering; de leden voelen zich sociaal geïsoleerd en worstelen met emotionele problemen. Op het forum kunnen ze anoniem terecht bij gelijkgestemden zonder angst voor negatieve reacties van buiten. Ze voelen zich verbonden met de andere forumleden, bieden elkaar een uitlaatklep voor hun problemen en voorzien elkaar van emotionele steun. Dit lucht op en geeft hen het idee dat ze er niet alleen voor staan. Omdat dit de reden is waarom ze zich op het forum thuis voelen, willen ze geen felle debatten met of inmenging van heteroseksuelen. Hun virtuele informele groep is, kortom, een toevluchtsoord. Anderen hebben geen last van stigmatisering maar houden zich bezig met reflexieve identiteitsvraagstukken. Zij willen weten hoe ze hun leven als homoseksueel het beste kunnen inrichten in het licht van hun geloof en in hun orthodox protestantse omgeving. Omdat traditionele autoriteiten geen antwoord bieden op hun vragen, proberen ze met andere forumleden ervaringen, informatie en advies uit te wisselen. Zij hechten niet aan online anonimiteit en gebruiken het forum niet als uitlaatklep of om elkaar emotioneel te steunen. Ze leggen er wel vriendschappelijke contacten, maar voelen zich niet in algemene zin verbonden met de andere forumleden; het forum is niet hun 'tweede huis'. Omdat ze juist hechten aan verschillende visies en discussie, zien ze het forum als een open, heterogene plek voor debat. Voor hen is het forum een springplank: hun virtuele samenzijn is een middel om hun offline sociale leven vorm te geven. Deze bevindingen werpen niet alleen licht op de relatie tussen het online en het offline sociale leven, maar laten ook zien dat participatie in internetfora niet automatisch tot 'cyberbalkanisering' of juist tot uitwisseling van verschillende standpunten leidt. Aandacht voor de beweegredenen om te kiezen voor het offline sociale leven is cruciaal om te begrijpen hoe verschillende uitkomsten ontstaan.

In hoofdstuk 11 gaat Peggy Schyns uitvoerig in op het fenomeen couchsurfing. Dat is een online mondiaal gastvrijheidsnetwerk dat sinds 2004 bestaat en waarvan inmiddels 2,5 miljoen mensen uit 245 landen lid zijn. Couchsurfers bieden in hun eigen huis gratis onderdak aan reizigers en maken meestal op hun beurt gebruik van de gastvrijheid van andere couchsurfers als ze zelf op reis gaan. De communicatie verloopt via het internet. De hoofdactiviteit, het *hosten* en surfen heeft tot talrijke offline groepen geleid. Zo zijn de lesgroepen in de Nederlandse taal in Amsterdam een groot succes. Couchsurfers geven vrijwillig Nederlandse les aan expats en voorzien in een lacune binnen de gemeente. Een ander voorbeeld is ‘kitchensurfing’ in Rotterdam, waar kleine groepen couchsurfers regelmatig intercultureel met elkaar koken. De informele couchsurfing-groepen worden, zeker vergeleken met de andere groepen in deze publicatie, gekenmerkt door een zekere vrijblijvendheid en vallen of staan vaak met een paar enthousiaste trekkers. Andere offline groepen, zoals de wekelijkse borrels en het jaarlijkse sinterklaasfeest in Rotterdam zijn door hun vrijblijvende, incidentele of grootschalige karakter niet goed te typeren als een informele groep, maar eerder als een gebeurtenis.

Deel V is gewijd aan informele groepen onder drie doelgroepen. In hoofdstuk 12 analyseert Irene de Goede informele groepen jongeren. Uit de ontwikkelings- en sociale psychologie blijkt dat deelname aan burgerinitiatieven belangrijk is voor de politieke en sociale ontwikkeling van jongeren. Deelname aan informele groepen kan jongeren extra vaardigheden opleveren vergeleken met die aan formele organisaties. Bij gebrek aan een formele structuur zijn jongeren in informele groepen meer op zichzelf aangewezen en moeten zij een stabiel interactiepatroon ontwikkelen. Door de kleinschaligheid en gelijkwaardigheid en het ontbreken van volwassenen hebben jongeren veel ruimte om zelf initiatieven te nemen. Ze kunnen een eigen invulling geven aan hun engagement, zelf de voorwaarden stellen voor hun inzet (ad hoc in plaats van langdurig) en zelf de communicatie- en mobilisatiekanalen kiezen: het internet. Zo worden sociale netwerksites zoals Facebook door veel jongeren gebruikt om sociaal engagement te delen. Ter illustratie van de jongerenparticipatie in informele groepen beschrijft De Goede enkele initiatieven: een ad-hocvriendengroep die aandacht vroeg voor duurzame ontwikkeling en klimaatverandering en een kleine, langer bestaande groep die zich toelegt op ontwikkelingssamenwerking. De casestudy's bevestigen dat deelname aan informele groepen bijdraagt aan de ontwikkeling van jongeren. Omdat de groepen veel initiatief vergen ligt het in de verwachting dat ze vooral jongeren trekken die al initiatiefrijk zijn.

Diana van Bergen en Jantine van Lisdonk bespreken in hoofdstuk 13 informele groepen van homojongeren. Homojongeren kunnen te maken hebben met zogenaamde ‘minderhedenstress’ in een samenleving waar heteroseksualiteit de norm is. Onder deze druk zou men kunnen verwachten dat ze sneller de informaliteit worden ingedreven. De auteurs maken gebruik van gegevens uit een enquête onder 1636 homojongeren tussen 12 en 25 jaar. Daaruit blijkt dat 40% van deze jongeren deel uitmaakt van een onlinegemeenschap van homojongeren en 29% lid is van een informeel homovriendengroepje. Maar liefst 55% heeft behoefte aan zo'n homovriendengroepje. Homojongeren die hun seksuele voorkeur belangrijk vinden, hogeropgeleid zijn of negatieve ervaringen hebben door hun homoseksualiteit zijn vaker lid van een (in)formeel homonetwerk.

Minderhedenstress gaat dus inderdaad samen met het vaker lid zijn van informele, maar ook van formele homogroepen. Informele homogroepen lijken hen weerbaarder te maken tegen minderhedenstress. Ten slotte hebben leden van een homojongerengroepje minder last van sombere gevoelens dan homojongeren die niet zo'n groep hebben. Pepijn van Houwelingen en Esther van den Berg sluiten deel V af met een beschouwing over zelfhulpgroepen en lotgenotencontacten (hoofdstuk 14). Zelfhulpgroepen zijn kleine groepen van ongeveer tien personen, die maandelijks of wekelijks bij elkaar komen om ervaringen en informatie uit te wisselen, vaak onder begeleiding van een (getrainde) ervaringsdeskundige. Nederlandse zelfhulpgroepen worden meestal opgericht en ondersteund door zorginstellingen, stichtingen en verenigingen. Van Houwelingen en Van den Berg beschrijven drie genres zelfhulpgroepen: verslaving, ziekten en beperkingen, en geweld en trauma. De eerste categorie is wellicht het bekendste en hieronder vallen groepen zoals de Anonieme Alcoholisten. Verslaafden zijn doorgaans lang lid van een zelfhulpgroep en gaan relatief frequent naar groepsbijeenkomsten. Naast informatie is de onderlinge steun die men ontvangt en biedt een belangrijke meerwaarde van de groep. Hoewel harde cijfers ontbreken vermoeden de auteurs dat zelfhulpgroepen voor mensen met ziekten en beperkingen het talrijkst zijn. Deze groepen zijn vaak voor een bepaalde (cursus)duur opgericht en ondervinden tegenwoordig concurrentie van het internet, omdat ze meer uit zijn op informatie dan op (h)erkenning. Zelfhulpgroepen die zijn opgericht naar aanleiding van een traumatische (gewelddadige) gebeurtenis komen met een gemiddeld wat grotere groep minder vaak bijeen en onderhouden contacten met officiële instanties. In het algemeen is de sociale betekenis van de groep voor de deelnemers groot. De groepen zijn redelijk vrij naar eigen inzicht te opereren, maar ontvangen vaak wel richtlijnen en financiële steun van organisaties en instanties.

In de slotbeschouwing (hoofdstuk 15) destilleren we een aantal algemene bevindingen uit de hoofdstukken. Ten eerste blijkt het informele karakter van de groep hand in hand te gaan met structuur, regelmaat en onderlinge afspraken, niet met vrijblijvendheid. Doorgaans treffen we een sterke interne hechtheid. Dat komt misschien ten dele doordat we ons hebben gericht op kleinschalige sociale verbanden met een zekere duurzaamheid en een regelmatige samenkomst. Informele groepen zijn geen ad-hocverbanden waar mensen als passanten even aanschuiven en even makkelijk weer vertrekken. De moderne burger is niet afkerig geraakt van verantwoordelijkheden en verplichtingen, ook niet om ze voor langere tijd aan te gaan. Door de kleinschaligheid en korte lijnen bij informele groepen hebben deelnemers individueel veel zeggenschap en kunnen ze verplichtingen naar eigen inzicht vormgeven en zich eraan committeren. In die zin zijn informele groepen wel 'licht' te noemen en kun je dus spreken van de paradox van 'gestructureerde familiariteit'.

De heterogeniteit van de onderzochte informele groepen gaat samen met de gevonden heterogeniteit van hun samenstelling. De dominantie van bepaalde achtergrondkenmerken verschilt per onderzochte groep en het ontbreken van generaliseerbare gegevens laat geen verdere profilering van de deelnemers toe. Hiervoor is toekomstig bevolkingsonderzoek noodzakelijk. Informele groepen worden door de deelnemers zelf opgericht of na oprichting door een instelling door de deelnemers zelf draaiend

gehouden. In dat opzicht zijn ze een teken van de zelfredzaamheid van de moderne burger. Informele groepen laten ook een zekere emancipatie van burgers zien: ervaringsdeskundigheid wordt gewaardeerd naast de erkende deskundigheid van de professional, en binnen de groepen vindt tot op zekere hoogte *peergroupteaching* plaats (mensen onderwijzen elkaar, zoals in de zelfhulp-, kunst- en sportgroepen). Aan de andere kant blijkt uit veel hoofdstukken (kunst-, sport-, lees- en zelfhulpgroepen, bewonersinitiatieven en buurttuinen) dat formele instanties zoals de lokale overheid, verenigingen, bibliotheken of woningcorporaties, voor veel input zorgen.

Onze bevindingen leveren allerlei aanwijzingen op dat de leereffecten waar veel neo-Tocquevilliaanse auteurs op wijzen wanneer zij de merites van het verenigingsleven bezingen, in potentie ook gelden voor de kleinere, informele verbanden. In informele groepen wordt gediscussieerd, niet alleen over de gang van zaken in de groep, maar ook over maatschappelijke en politieke onderwerpen. Deelnemers doen organisatorische en bestuurlijke vaardigheden op, het meest bij de besproken bewonersinitiatieven. Meer algemene leereffecten zoals persoonlijke groei kwamen ook in diverse sectoren voor (kunst, lezen, buurttuinen). De positieve ervaringen met couchsurfing kunnen voor deelnemers een eyeopener zijn en vertrouwen in de medemens stimuleren.

Informele groepen zijn, ondanks hun vaak sterke interne hechtheid, niet afgesloten van de omringende samenleving, maar vormen een vitaal onderdeel van het sociale weefsel van de civil society. De recreatieve groepen in ons onderzoek zijn ingebed in de sociale netwerken van de deelnemers. Die netwerken zijn samengesteld uit diverse circuits, waaronder de vriendenkring, de buurt, het verenigingsleven en werk, school of studie. Daarnaast onderhouden groepen banden met het formele middenveld, vaak via de dubbellidmaatschappen en door het gebruik van faciliteiten en diensten van formele organisaties en instellingen.

We hebben het begrip informele groepen als een *sensitizing concept* gehanteerd.

Doorgaans hebben informele groepen geen officieel karakter en staan ze nergens geregistreerd. Informele groepen berusten op affectieve relaties, geestverwantschap, gedeelde kenmerken, interesses of belangen. Ze drijven op de bevrediging van persoonlijke en emotionele behoeften (sociaal contact, ontspanning, zekerheid, zorg, belangstelling, waardering, solidariteit). Mensen kiezen er vrijwillig voor en de leden beslissen ook zelf over de wijze van functioneren van de groep. Informele groepen worden meestal gedragen door face-to-facerelaties en ze zijn relatief klein. De persoonlijke banden tussen de leden zijn belangrijk, leiderschap draagt een informeel karakter (wordt niet via bureaucratische procedures of standaarden omschreven of toebedeeld) en kan wisselen naargelang de omstandigheden.

Aan deze kenmerken kunnen we er enkele toevoegen, die deels verwijzen naar wat in het algemeen wordt aangeduid als een groep. De leden van de groep hebben regelmatig en over een wat langere periode contact met elkaar en ze hebben een gezamenlijke doelstelling of ambitie. Er is onderlinge herkenning, vaak ook een zeker saamhorigheidsgevoel en een (veelal rudimentaire) taakverdeling. De groep heeft een herkenbare identiteit. Er wordt een grens gehanteerd tussen binnen- en buitenwereld.

De informele structuur sluit gemeenschappelijke normen of een zekere rolverdeling niet uit en betekent ook niet dat iedereen zomaar kan toetreden.

In de toekomst zullen we het proces van informalisering in het algemeen en informele groepen in het bijzonder nader onderzoeken. Allereerst zullen we op nieuwe terreinen kwalitatieve verkenningen doen naar informele groepen die zich manifesteren als alternatieven voor formele organisaties. Zo gaan we kijken naar informele groepen op religieus terrein en met ideële doelen zoals internationale samenwerking en duurzaamheid. Daarnaast willen we meer aandacht besteden aan informaliseringstrends in verenigingen en andere maatschappelijke organisaties. Verder hopen we aandacht aan informalisering te besteden in onderzoek naar burgerparticipatie, zoals die wordt gestimuleerd door gemeenten om burgers directer bij de beleidsontwikkeling te betrekken. Tot slot hopen we een meer representatief beeld van participatie in informele groepen te kunnen geven op basis van enquêteonderzoek onder de Nederlandse bevolking.

1 Achtergronden, typeringen, vragen

Esther van den Berg, Joep de Hart en Pepijn van Houwelingen

1.1 Een algemeen verschijnsel

Ze zijn overal te vinden: op elk schoolplein en op tal van arbeidsplaatsen, in het uitgaansleven en als subgroepjes binnen grote organisaties, op internet en onder toerfietzers al evenzeer als bij de liefhebbers van skydivefotografie. Informele groepen, of *small groups* zoals ze aan de overzijde van de oceaan meestal worden aangeduid, zijn alom aanwezig. Wie 'small group' intikt op de Google-zoekmachine krijgt binnen luttele seconden maar liefst veertien miljoen verwijzingen toegeschoven. In de Verenigde Staten is de *small group movement* uitgegroeid tot een fenomeen dat zich onder andere manifesteert in tal van religieuze gemeenschappen en therapeutische settings. Volgens Roof steeg het percentage deelnemers onder de bevolking aldaar tussen 1988/89 en 1995/96 van 33% naar 43% (Roof 1999). Ook Wuthnow becijfert dat zo'n 40% van de Amerikanen betrokken is bij een kleine, informele groep die regelmatig bijeenkomt – zoals een leesclubje, gespreksgroep of uitgaansgroepje (Wuthnow 1994a, 1994b). Cijfers voor ons land zijn er tot op heden niet.

Het sociologische en politicologische belang van het verschijnsel gaat echter verder dan louter de omvang. 'Durable memberships are giving way to looser connections,' meent Wuthnow (2002: 30) en een stoet van sociale wetenschappers zegt het hem na. Onvoorwaardelijke loyaliteit, multiplexe relaties en levenslange banden met een groep zijn ook in ons land minder vanzelfsprekend geworden. Misschien passen informele groepen juist in een mobiele, ontzuilde en pluriforme samenleving. Misschien fungeren zij voor veel Nederlanders als vluchtheuveltjes te midden van de hectiek, individualisering en prestatiedruk die het moderne leven met zich meebrengt. Als een kleine enclave waar nog de tijd kan worden genomen voor anderen en voor wat jou interesseert, waarin je ontspannen samen van verder nutteloze bezigheden geniet, of elkaar juist motiveert tot inzet voor lokale kwesties of de bredere samenleving. Mogelijk leveren informele groepen een venster op nieuwe bronnen van sociale cohesie.

1.2 Belang

Al sinds langere tijd volgt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) ontwikkelingen in het vrijwilligerswerk en in de geïnstitutionaliseerde structuren in de Nederlandse civil society. Inmiddels is veel informatie verzameld over het lidmaatschap van formele maatschappelijke organisaties en de inzet daarvoor. De lokaal georganiseerde, meer informele dimensies van het vrijwillig associëren bleven tot op heden buiten beeld. Dat is problematisch gezien huidige inzichten in het functioneren van de moderne burger. Die zou minder geïnteresseerd zijn en gelegenheid hebben om zich langdurig te binden aan traditionele grootschalige organisaties en de verplichtingen die daarmee

vaak gepaard gaan. In academische kring wordt gediscussieerd over de vraag of de burger nog wel een *joiner* is (aangesloten bij een maatschappelijke organisatie) of niet eerder een *loner* (individualist) en of de huidige tijd zich kenmerkt door minder gemeenschapszin (Fine en Harrington 2004: 341-34, Paxton 1999: 88 e.v.).

Putnam (2000) ziet onder andere als gevolg van de afgenomen bindingskracht van het verenigingsleven een teloorgang van sociaal kapitaal (het profijt van verbintenissen tussen mensen). Andere auteurs wijzen, al dan niet in kritiek op Putnam, op het belang van informele verbanden zowel voor de politieke betrokkenheid als voor de sociale betrokkenheid en zingevingsvraagstukken (o.a. Schudson 1998; Wuthnow 1994a, 1998). Er is op gewezen dat juist kleine, lichte, flexibele gemeenschappen de laatste decennia een belangrijke vorm van sociaal leven zijn geworden (bijv. Bauman 2000, Dekker 2002: 39, Duyvendak en Hurenkamp 2004). In ons eigen land is op basis van gegevens uit longitudinaal bevolkingsonderzoek tussen 1975 en 2005 een informaliseringstrend in de recreatieve sfeer waargenomen. Mensen zijn in toenemende mate individueel en samen met anderen in een informeel verband hun liefhebberijen gaan uitoefenen (Van Ingen en Dekker 2011).

Naast het informele karakter maakt ook het kleinschalige karakter informele groepen tot een interessant onderzoeksterrein. Het sociologische belang van de kleine groep werd al onderkend door Georg Simmel in zijn klassieke beschouwing over de kwantitatieve bepaaldheid van de groep. Hij stelt dat als een groep een bepaalde omvang bereikt, dit gepaard gaat met een zekere formalisering, terwijl juist de 'engere Kreise Qualitäten und Wechselwirkungen aufweisen, die bei ihrer numerischen Erweiterung unvermeidlich verloren gehen' (Simmel 1968 [1908]: 32). In het verlengde hiervan stellen sociologen al sinds jaar en dag dat juist kleinschalige, persoonlijke verbanden essentieel zijn voor vertrouwen en sociale cohesie. Jane Jacobs bijvoorbeeld laat in haar befaamde studie naar de Amerikaanse grote steden het belang zien van weliswaar min of meer toevallige, maar wel *persoonlijke* ontmoetingen voor het ontstaan van onderling vertrouwen en samenhang in de grootstedelijke samenleving (Jacobs 1961: 56). Andere auteurs benadrukken eveneens het socialiserende aspect van kleine, informele groepen als leerscholen van sociaal handelen. Omdat men elkaar persoonlijk kent, wordt sociale druk ook geacht beter werken in kleine groepen dan in grote, meer onpersoonlijke groepen. Aldus ontvouwt zich een welhaast paradijselijke visie op het fenomeen van de informele groepen. Op het niveau van de informele, kleine groepen – zo redeneren auteurs – is het mogelijk mensen zich met elkaar te laten identificeren, daadwerkelijk anderen te vertrouwen en loyaliteit te ervaren. Daarmee wordt vaak gesuggereerd dat dit soort zaken op andere maatschappelijke niveaus of in de anonimiteit van grote organisaties veel moeizamer en minder duurzaam bereikt worden. Al sinds de dagen van Edmund Burkes *Reflections on the revolution in France* (1790) en Novalis' *Die Christenheit oder Europa* (1799) is dit het veel bereden stokpaard van conservatieve maatschappijcritici, door Christopher Lasch als volgt samengevat: 'The capacity for loyalty is stretched too thin when it tries to attach itself to the hypothetical solidarity of the whole human race. It needs to attach itself to specific people and places.' (Lasch 1991: 36).

In deze publicatie willen wij het brede onderzoeksterrein van de informele groepen verkennen. Via een rondgang door de literatuur en analyses van uiteenlopende soorten informele groepen willen we ons een indruk vormen van de heterogeniteit en veelvormigheid van informele groepen. Aan de hand van impressies van het reilen en zeilen binnen informele groepen proberen we een inschatting te maken van hun sociologische en politicologische betekenis. We zijn met name geïnteresseerd in couleur locale, in verschillen tussen soorten groepen en hoe het er in de praktijk aan toegaat. Het accent ligt op kwalitatief onderzoek, gericht op informatievergaring over onder andere de geschiedenis en interne dynamiek van informele groepen, de betekenis van de groep voor de individuele leden en verbindingen van het informele circuit met vormen van maatschappelijke inzet, het formele middenveld en de (lokale) overheid. De verkennende rondgang langs een aantal varianten van informele groepsvorming levert stof voor een nauwkeuriger afbakening van het begrip, zoals in de slotbeschouwing (hoofdstuk 15) te lezen is.

1.3 Waar hebben we het over?

Onze belangstelling voor informele groepen is gevoed vanuit vraagstukken rond sociale cohesie en gemeenschapsvorming en vanuit onderzoek naar de civil society. In de sociologische traditie vormt sociale cohesie een van de centrale thema's (Nisbet 1966; Thurlings 1977; Ultee et al. 1992). De vraag hoe een samenleving mogelijk is, loopt ook als een rode draad door al de publicaties van de Franse socioloog Durkheim. Hij komt regelmatig tot analyses over het functioneren van de civil society die sterk verwant zijn met analyses in de politicologische traditie, die voortbouwt op het werk van een andere klassieke auteur, De Tocqueville. In zijn studie over de arbeidsdeling bijvoorbeeld maakt Durkheim zich zorgen over de sociale afstand tussen de staatsorganen en de individuele burgers en dringt aan op sociale instituties die onafhankelijk zijn van de staat, burgers bij elkaar kunnen brengen en bijdragen tot een *morale civique*, tot solidariteit met elkaar en het grotere maatschappelijke geheel (Durkheim 2007 [1893]). Met betrekking tot ons onderwerp kan de kern van het sociale cohesieperspectief heel eenvoudig als volgt worden geformuleerd: wat zijn de krachten en factoren die mensen in een informele groep brengen en houden, en wat draagt zo'n groep bij aan de integratie van de samenleving? Het zijn vragen naar de onderlinge betrokkenheid (solidariteit, loyaliteit, identificatie) van de leden en hun betrokkenheid bij de rest van de samenleving (bijv. De Hart 2002; Friedkin 2004). Het gaat dan niet (primair) om de politieke output van informele groepen, de democratische leereffecten die er spelen of de verwerving van *civic skills*, maar om de effecten op de civil society.

Als we de civil society zien als sfeer tussen privédoel, markt en overheid, plaatsen we informele groepen aan de basis van die civil society, als kleine eenheden tussen de privé sfeer en verenigingen en stichtingen. De term *grassroots* wordt vaak gebruikt voor politiek en sociaal geïnspireerde initiatieven vanuit de gemeenschap. Maar de initiatieven van burgers kunnen ook een meer recreatief, spiritueel of dienstverlenend karakter hebben. Informele groepen staan aldus als de informele, kleinschalige tegenhangers van verenigingen en stichtingen aan de basis van de civil society. De schematische voorstelling van informele groepen als *grassroots* van de civil society, tussen overheid, markt

en privésfeer, mag niet verhullen dat de verschillende domeinen geen strikt gescheiden werelden zijn. In werkelijkheid lopen de sferen in elkaar over (zie Dekker 2002: 35 e.v.). Organisaties en ook informele groepen kunnen zich op de markt begeven, bijvoorbeeld door (sport)clinics of kunstworkshops te verzorgen voor bedrijven die aan teambuilding willen doen. En andersom: bedrijven krijgen trekjes van actoren in de civil society door werknemers de mogelijkheid te bieden vrijwillig te werken voor een maatschappelijk doel. Ook de grenzen tussen het domein van de overheid en de civil society zijn poreus. Door bepaalde doelstellingen van beleid uit te voeren – zoals de organisatie van een straatfeest – kunnen stichtingen en informele buurtgroepen zich bewegen in het domein van de overheid. En door burgerinitiatieven te ondersteunen begeeft de overheid zich in de sfeer van de civil society.

Waar hebben we het eigenlijk over, als we spreken van informele groepen? Als een eerste typering kan gelden dat we met informele groepen doelen op kleine gezelschappen, die regelmatig samenkomen of contact met elkaar hebben om een bepaald doel na te streven of een liefhebberij uit te oefenen. Ze hebben vaak geen institutioneel kader en onderscheiden zich van verenigingen, stichtingen en instellingen door hun kleinschaligheid, nadruk op persoonlijke contacten en het ontbreken van een formele organisatiestructuur (statuten, officieel adres, functionarissen, inschrijving bij de Kamer van Koophandel e.d.). Voorbeelden zijn gespreks-, bijbel- en leesclubjes, hardloop- en kookgroepjes, maar ook zelfhulpgroepen en internetgroepen. Vooralnog rekenen we ook burgerinitiatieven tot de informele groepen, waar het gaat om losse organisatievormen met beperkte doelen, vaak gericht op de directe omgeving (Hurenkamp et al. 2006).

Aldus een globale werkdefinitie. Een bibliografische rondgang levert als eerste conclusie op dat er geen eensluidende definitie in omloop is voor het type verband dat wij op het oog hebben. Dat is misschien ook te veel gevraagd. Er bestaat een grote verscheidenheid aan informele groepen en die worden meestal gekenmerkt door een diffuse of zelfs nauwelijks bestaande organisatiestructuur. We constateerden al dat de term informele groep niet echt ingeburgerd is in de Engelstalige literatuur, waar men eerder termen als *local group*, *local civil society* (Pekkanen 2006) en vooral *small group* gebruikt. Wij nemen deze begrippen niet over omdat ze respectievelijk het lokale en kleinschalige karakter van groepen benadrukken, terwijl wij met name geïnteresseerd zijn in het fenomeen als de informele tegenhanger van de formele vormen van associëren.

In uiteenlopende SCP-publicaties wordt informalisering (naast individualisering, intensivering, informatisering en internationalisering) beschreven als een belangrijke langetermijnontwikkeling, die zich de komende decennia zal blijven manifesteren (o.a. Schnabel 1999, 2000; SCP 2004). De twee eerder genoemde aspecten – sociale cohesie en ontwikkelingen binnen de civil society – spelen daarbij beide een rol; ze zijn respectievelijk verbonden met een eerder sociologisch perspectief en een meer politicologische benadering, maar zijn in de praktijk vaak nauwelijks te scheiden. Informalisering refereert aan het lossen van de maatschappelijke verbanden, de opkomst van netwerkorganisaties en de egalisering van gezagsverhoudingen en omgangsvormen. In termen van sociale cohesie heeft zij te maken met een lossere omgang met

grootschalige, bureaucratische structuren, met een de-institutionalisering van oude organisatievormen, een ontwikkeling in de richting van kleinschaliger netwerken. Officieel lidmaatschap, hiërarchische gezagsverhoudingen, tradities en massale samenkomsten maken plaats voor meer gelijkwaardige en emotioneel gevoede omgangsvormen en contacten vanuit persoonlijke kenmerken en interesses.

Vanuit het perspectief van de civil society en op het terrein van de participatie manifesteert informalisering zich onder andere via een verschuiving naar meer 'democracy from below'. In maatschappelijke organisaties komen lichtere participatievormen en bestuurlijke aanpassingen; buiten deze organisaties groeit de populariteit van groepen waarin mensen elkaar ontmoeten en gezamenlijk activiteiten ondernemen, vaak buiten elk formeel kader om. Informalisering sluit aan bij individualisering, een andere maatschappelijke langetermijntwikkeling, waarin traditionele maatschappelijke verbanden (dorp, buurt, klasse, gezin, kerk) hun dwingende karakter verliezen en de ruimte groeit om het leven naar eigen inzicht en behoefte in te richten. Individualisering ligt ten grondslag aan zowel de afbrokkeling van veel oude organisatievormen van maatschappelijke participatie (kerkgenootschappen, vrouwenbonden, politieke partijen) als de verbreiding van meer informele en vrijwillige participatievormen, waarvoor de eigen biografie vaak een belangrijke inspiratiebron is. Deze verkenning is ontstaan vanuit vragen die zijn verbonden met de ontwikkeling van nieuwe vormen van sociale cohesie en lossere verbanden, en de repercussies daarvan voor de Nederlandse civil society. Zoals gezegd, geven we daarom de voorkeur aan de aanduiding 'informele groep' boven bijvoorbeeld zoiets als 'kleine groep'.

Kleinschaligheid is geen voldoende voorwaarde om een groep als een informele groep te beschouwen. Een kleine groep die als onderdeel van een grotere eenheid niet zelfstandig kan beslissen over de eigen koers – zoals een voetbalteam binnen een vereniging – is geen informele groep. Het kleine groepje voetballers uit het team dat wekelijks met elkaar afspreekt om te gaan hardlopen, is dat wel. Naast kleinschaligheid en autonomie zou een derde kenmerk kunnen zijn een gemeenschappelijk doel dat de groep bij elkaar houdt, waardoor er geen sprake is van een losse verzameling individuen (Harrington en Fine 2000: 313). Vanuit het oogpunt van sociale cohesie en de opbouw van sociaal kapitaal is dit een belangrijk gegeven. Er zijn studies (o.a. van de al genoemde Putnam en wat op hem volgde) die aannemelijk maken dat in plaatsen met meer betrokkenheid bij vrijwillige of informele associaties in de hele populatie gemiddeld meer sociaal vertrouwen en bekommernis bestaat.

Met inachtneming van de kenmerken informaliteit, kleinschaligheid, autonomie en gemeenschappelijkheid, hanteren we het begrip informele groep als een *sensitizing concept*. Gegeven het exploratieve karakter van het onderzoek willen we de mazen van het net niet meteen al erg fijn maken, maar eerst eens grofmazig de zee bevissen. Als eerste proeve van een theoretische afbakening is in tabel 1.1 een aantal kenmerken op een rijtje gezet, waarbij de informele groep ideaaltypisch is afgegrensd van de formele groep of organisatie. In de pure, rigoureuze, gegeneraliseerde en complete vorm zijn informele groepen niet in de werkelijkheid aan te treffen en hetzelfde geldt voor de kenmerken die in de tabel zijn weergegeven voor formele groepen. Het schema is bedoeld als een conceptueel instrument, een accentuering en synthese van aspecten om de aandacht te

richten. Het gaat om kleinschalige initiatieven die meestal niet voor iedereen open staan en waarvoor ook geen ledenwervingscampagnes worden uitgevoerd. Er is sprake van een of meerdere hoofdactiviteiten (sporten, koken, boeken bespreken), maar die zijn niet gesteld in de vorm van statuten of handvesten en er pleegt ook niet op te worden gereflecteerd via jaarverslagen. Ook informele groepen kennen vaak een taak- of rolverdeling maar die is meestal rudimentair en spontaan en net zomin gesystematiseerd of geformaliseerd als de financiële huishouding van de groep (mochten er kosten in het spel zijn). Initiatieven ontstaan en krijgen een vervolg in de groep zelf, en gewoontes of sociale druk kunnen daarbij zeker meespelen, maar het gezamenlijk handelen wordt niet gekanaliseerd langs formele kanalen, voorschriften, opgelegde verplichtingen of bestuurlijke sancties.

Aan de ene kant is met dit al de organisatiegraad van informele groepen veel lager dan van de grote organisaties die we in eerdere publicaties hebben onderzocht; ze worden niet vanuit centrale organen gedirigeerd en zijn een typisch *grassroots* verschijnsel. Aan de andere kant betreft het ook niet volledige vrijblijvendheid, spontaniteit of informaliteit. Het gaat niet om kennissen die wel eens samen koffie drinken, om familiebijeenkomsten of om burens die wel eens bij elkaar binnenlopen. Er ligt een zekere reguliere organisatie aan de activiteiten ten grondslag, er bestaan doorgaans min of meer expliciete doelstellingen die de deelnemers onderschrijven en er zijn vaak ook banden met geïnstitutionaliseerde organisatievormen. Het interne functioneren van kleine groepen omschrijft Wuthnow (1994a: 158) als een 'paradox van gestructureerde informaliteit': een hoge mate van informaliteit (warmte, aanmoediging, acceptatie) gaat vaak hand in hand met praktische formaliteiten (agenda's, leiders, doelstellingen, opdrachten).

Tabel 1.1

Ideaaltypisch onderscheid tussen informele en formele groepen

	informele groep kleine omvang	formele groep grote omvang
organisatiestructuur:		
lid worden	langs informele wegen, vaak een vorm van ballotage	leden/donateurswerving, externe promotie
doelen	vaak niet uitgewerkt of impliciet	expliciete doelstellingen (statuten, jaarboeken e.d.)
focus	primair gericht op interesses deelnemers	gericht op breed publiek, samenwerking, politiek, publiciteit
gezag	egalitair, democratisch, persoonlijk, interne autonomie	hiërarchisch, afdelingsstructuur
rollen	informele taakverdeling, afspraken, korte lijnen	formele rollendifferentiatie (directie/bestuurslid, vrijwilliger, ingeschrevene, donateur, abonnee enz.)
contacten buitenwereld	incidenteel, autonoom	regelmatige contacten met overheden, subsidiërende/faciliterende instanties
financieel	ad hoc, informeel en incidenteel	financiële verantwoording (begroting, contributies, donaties, penningmeester)
handelen/deelnemen:		
organisatie van activiteiten	'amateuristisch', zelforganiserend	geprofessionaliseerd, gediplomeerden, betaalde krachten
initiatieven	vanuit de groep zelf	bestuurlijk geïnitieerd/gefatteerd
intensiteit	alle deelnemers in principe actief	overwegend passieve deelnemers
individueel handelen	autonoom en vrijwillig	genormeerd en verplicht
samen handelen	informele afspraken, omgangsvormen, sociale druk, gewoontes, individualiteit	regels, voorschriften, uniformiteit
sociale relaties/banden	persoonlijke verbondenheid, gedeelde belangstelling, face-to-facecontacten van alle deelnemers	ideologie, geformaliseerd, gedeelde belangen, clubgevoel

1.4 Onderzoeksvragen

We zijn ons ervan bewust in het voorgaande meer vragen opgeworpen dan beantwoord te hebben. Afgeronde definities en definitieve conclusies zijn niet het primaire doel van deze eerste verkenning van een nieuw en zeer heterogeen onderzoeksterrein.

We vatten de belangrijkste thema's en vragen uit ons onderzoek hieronder samen.

Deelname onder de bevolking

Hoe populair zijn informele groepen? En hoe heeft de belangstelling ervoor zich historisch ontwikkeld? Wuthnow is een van de weinige auteurs die zich heeft gewaagd aan een kwantificering. Op basis van zijn survey uit 1991 concludeert hij, zoals vermeld, dat circa 40% van de Amerikanen van 18 jaar en ouder aangesloten is bij een *small group*. Hij schat dat zondagsschoolklassen en bijbelstudiegroepen veruit de grootste categorie vormen in de Verenigde Staten met (respectievelijk 800.000 en 900.000 groepen). Het geschatte aantal in de categorieën politieke groepen, leesgroepen en sport- en hobbygroepen is veel lager, ieder circa 250.000. Het aantal zelfhulpgroepen valt daartussen in, naar schatting 500.000 (Wuthnow 1994a: 76). Voor Nederland zijn landelijke cijfers niet voorhanden. In hoofdstuk 3 maken Dekker en De Hart een beperkte schatting op basis van eerder onderzoek in twee plaatsen in Nederland. In hoofdstuk 4 en 5 worden percentages besproken voor enkele specifieke categorieën informele groepen: in de kunst en in de sport.

Wie doen mee?

Wie nemen deel aan informele groepen? Wat is hun achtergrond? Zijn er verschillen naar plaats, sociaal milieu, bevolkingsgroep, leefstijl? Hoe homogeen of heterogeen is de samenstelling van de groepen en hoe worden deelnemers gerekruteerd? Zijn het mensen die zich hebben afgekeerd van het formele circuit of zijn het juist sociaal, maatschappelijk en politiek actieve burgers? Aan de hand van een vergelijking van de achtergrondkenmerken van groepsleden met die van niet-groepsleden, vindt Wuthnow in de Verenigde Staten dat vrouwen iets vaker lid zijn dan mannen en dat mensen van in de vijftig de meeste kans hebben lid te zijn van een kleine groep en mensen jonger dan 35 jaar de minste kans. Hogeropgeleiden zijn vaker vertegenwoordigd in kleine groepen dan lageropgeleiden. De verschillen zijn echter klein. Wuthnows onderzoek toont verder dat verschillende segmenten van de Amerikaanse bevolking in gelijke mate vertegenwoordigd zijn in kleine groepen: de participatiegraad van verschillende etnische groepen, van diverse inkomensgroepen, van bewoners van verschillende regio's en van grote en kleine steden is vergelijkbaar (Wuthnow 1994a: 46-49). Daarmee is nog niets gezegd over de diversiteit binnen groepen. In Nederland is uit verkennend onderzoek naar een specifiek genre informele groepen – burgerinitiatieven – gebleken dat de deelnemers in meerderheid hogeropgeleid zijn (Hurenkamp et al. 2006: 59). Met verwijzing naar buitenlandse auteurs dichten deze auteurs burgerinitiatieven ook een zekere parochialiteit toe: de diversiteit is vaak beperkt omdat men het liefst 'onder elkaar' blijft (ibid. p. 26).

Functioneren en betrokkenheid bij de groep

Hoe functioneren informele groepen en wat is de sociale betekenis en hechtheid van de groepen? Hoe groot zijn informele groepen en hoe lang bestaan ze? Met welke frequentie komen ze bijeen? Hoe wordt de groep in stand gehouden en hoe worden bijeenkomsten georganiseerd? Andere vragen gaan over het sociale belang van de groepen voor de deelnemers en hoe hecht zijn de onderlinge verbanden? Wuthnow schrijft over een langdurige en intensieve betrokkenheid bij kleine groepen. Ongeveer de helft van de

leden in zijn onderzoek is vijf jaar of langer betrokken bij zijn of haar groep en meer dan de helft van de groepen komt wekelijks bijeen (Wuthnow 1994a: 50-51). Ook gegevens over de subjectieve beleving van de groepen wijzen op een grote betrokkenheid. Wuthnow stelt vast dat mensen hun groep over het algemeen als erg belangrijk bestempelen. Ook burgerinitiatieven kennen in meerderheid een sterke interne hechtheid, gezien de hoge frequentie van de onderlinge contacten, de regelmaat waarmee leden elkaar te hulp schieten en de duurzaamheid van de betrokkenheid van de leden. Daarnaast laat verkennend onderzoek onder burgerinitiatieven zien dat de respondenten er in meerderheid niet voor voelen om hun inzet voor het initiatief binnen afzienbare tijd te staken (Hurenkamp et al. 2006: 31-35). Onderzoek van Van Bottenburg en Hover (2009) leert dat loopgroepen binnen en buiten verenigingen niet per definitie heel verschillend scoren qua sociale binding en betrokkenheid. De onderzoekers presenteren voorbeelden van deelnemers aan loopgroepjes binnen een vereniging waar geen hechte relaties worden onderhouden en voorbeelden van autonome loopgroepjes waar juist wel sterke sociale banden worden ontwikkeld. Ook uit Australisch etnografisch onderzoek naar de groepsbinding van deelnemers aan informele fietsgroepen blijkt de sociale betekenis groot: 'de groep' is een essentieel ingrediënt is van de motivatie van de deelnemers. Voor sommige respondenten zijn de fietsgroepen hun centrale sociale netwerk; soms zelfs beschouwd 'als een familie' (O'Connor en Brown 2007: 92).

Het sociale profijt

Hoe is het sociale profijt van informele groepen te beoordelen? Is een groei van informele groepen een hoopvol teken: leeft in informele groepen zorg om de gemeenschap? Houden ze mensen weg van het pure eigenbelang en maken ze hen alert op de behoeften van anderen? Of leiden ze juist tot een grotere gerichtheid op de eigen kring of de eigen situatie? Wuthnow ziet het ontstaan van de beweging van kleine groepen als een logisch gevolg van de ontwikkelingen in de Amerikaanse samenleving. In een fluïde samenleving waar mensen een anoniemer leven zijn gaan leiden, minder lang in dezelfde buurt blijven wonen en minder vaste banden hebben met familieleden, voorziet de kleine groep in de behoefte aan gemeenschappelijkheid en samenzijn. Hij beschouwt kleine groepen dus niet zozeer als veroorzakers of actieve aanstichters van maatschappelijke veranderingen maar vooral als een middel voor mensen om de leemtes te vullen die door maatschappelijke veranderingen zijn ontstaan. Informele groepen bieden volgens hem een vorm van sociale interactie waaraan drukke of wat ontwortelde mensen kunnen meedoen zonder dat zij hun leefstijl ingrijpend hoeven aan te passen. De bindingen kunnen tijdelijk blijven; dat verklaart een deel van hun succes. De verbanden zijn vaak vluchtiger en vrijblijvender dan de traditionele familie- of dorpsverbanden. Toch ziet Wuthnow kleine groepen als een potentiële bron van maatschappelijke betrokkenheid. Hoewel maar een klein deel van de groepen de zorg voor sociale of politieke doelen als primair oogmerk heeft, vindt hij in zijn enquêtegegevens dat het geven en ontvangen van steun binnen groepen – ook als het geen zelfhulpgroep betreft – een belangrijk aspect van het groepsleven is (1994a: 170). Bijna driekwart van de leden van een kleine groep meldt andere leden van de groep te hulp te zijn geschoten (1994a: 320). Daarnaast is steun bieden aan mensen en doelen buiten de groep een veelvoorkomend uitvloeisel

van kleine groepen. Een kleine meerderheid van Wuthnows respondenten heeft als gevolg van het lidmaatschap van de groep iemand anders buiten de groep geholpen; een vergelijkbaar aandeel heeft geld gegeven aan een charitatieve instelling. Rond de 40% van de respondenten raakte door het lidmaatschap meer geïnteresseerd in vraagstukken rond vrede, sociale rechtvaardigheid en de politiek. Een vergelijkbaar aandeel zegt zijn of haar houding tegenover een sociaal of politiek vraagstuk te hebben veranderd. Ongeveer een op de tien mensen meldt te hebben meegedaan aan een politieke bijeenkomst of campagne als gevolg van het lidmaatschap van een kleine groep (Wuthnow 1994a: 320). Kortom, de leereffecten waar veel neo-Tocquevilliaanse auteurs op wijzen wanneer zij de merites van het verenigingsleven bezingen, blijken in het onderzoek van Wuthnow ook te gelden voor de kleinere, informele verbanden. Dit soort effecten is in ons land ook vastgesteld voor burgerinitiatieven. Onder de doelstellingen van de onderzochte burgerinitiatieven komt de solidariteit bevorderen (in de buurt, in Nederland of in ontwikkelingslanden) het meest voor. Daarna scoren leefbaarheidsinitiatieven hoog. Kortom, mensen worden niet louter en alleen actief ten behoeve van hun curriculum vitae of het beheer van de eigen ‘achtertuin’; zij hebben vaak een bredere sociale gerichtheid (Hurenkamp et al. 2006: 19-21).

Verwevenheid met formele organisatievormen

Ontstaan en bestaan informele groepen los van andere sociale en maatschappelijke verbanden in de samenleving? Trends in de civil society laten een verzakelijking en professionalisering van maatschappelijke organisaties zien, terwijl de sociabiliteitsfunctie en het face-to-facekarakter van het middenveld onder druk lijken te staan. Wat leren informele groepen over processen van informalisering als een reactie op ontwikkelingen op het middenveld? Met andere woorden, ontstaan informele groepen als alternatief voor formele grootschalige initiatieven, vormen ze een reactie of protest op ontwikkelingen als professionalisering, schaalvergroting en verzakelijking? En waar ontstaan informele groepen spontaan, om vervolgens misschien uit te groeien tot formele organisaties, al dan niet door het gebruik van faciliteiten?

In de literatuur wordt nogal eens de vrees uitgesproken dat een sterke interne bindingskracht in groepen ten koste gaat van een externe oriëntatie. Naarmate netwerken dichter worden (met meer interne sociale cohesie), verliezen ze aan openheid. Völker (2009: 10), geïnspireerd door het netwerkonderzoek van Granovetter, stelt dat juist zwakke bindingen belangrijk zijn voor sociale integratie: ‘Zwakke bindingen vormen bruggen naar andere sociale cirkels, terwijl sterke bindingen de tendens hebben “dicht te groeien” en daarom geen verbinding met andere netwerken te vormen.’ Die vrees lijkt niet gegrond voor de burgerinitiatieven uit het onderzoek van Hurenkamp et al., die in meerderheid een sterke interne hechtheid combineren met een sterke verwevenheid met de buitenwereld. Onder verwevenheid verstaan de onderzoekers de frequentie van samenwerking met andere organisaties, contacten met de politiek, het ontvangen van subsidie en de mate waarin respondenten ook lid zijn van of actief zijn voor andere middenveldorganisaties (Hurenkamp et al. 2006: 32). Van Bottenburg en Hover (2009: 34) stellen vast dat veel respondenten het lidmaatschap van een sportvereniging en een informeel loopgroepje combineren. Daarnaast staan ‘ongebonden’ lopers open voor aansluiting

bij formele verbanden: van de mensen die alleen of in een loopgroepje trainen, blijkt ongeveer de helft geïnteresseerd in het lidmaatschap van een vereniging. Overlappende lidmaatschappen worden ook in de Australische fietssport opgetekend (O'Connor en Brown 2007: 93).

Bovenstaande thema's zijn ter inspiratie aan de auteurs van deze publicatie meegegeven. Enkele bijdragen gaan in op alle thema's, andere richten zich op een enkel aspect. De bijdragen verschillen ook in de hoeveelheid en de aard van de gegevens (kwalitatief, kwantitatief). In hoofdstuk 15 komen we terug op deze thema's en proberen we een rode draad te ontwaren maar ook oog te hebben voor de diversiteit in de groepen.

1.5 Selectie van de groepen

De wereld van de informele groepen is veelvormig en pluriform. De volgende hoofdstukken behandelen zeker niet alle vormen, maar bieden een bont palet. Bij de selectie hebben we ons geconcentreerd op vier deelterreinen. Om te beginnen de informele groepen in de recreatieve sfeer (deel II), zoals amateurkunst-, sport- en leesgroepen. De sector is belangrijk vanwege zijn omvang en ook – zoals zal blijken – omdat informaliteit hier allerlei relaties met het formele circuit bepaald niet uitsluit. In deel III richten we ons op de sfeer van de burgermobilisatie en initiatieven in de publieke sfeer. Dit terrein is prominent aanwezig in politicologisch getinte beschouwingen over de civil society, zij het dat die meestal het accent leggen op de participatie in officiële organisaties. Hier worden enkele voorbeelden van *grassroots*-activiteiten belicht: bewonersinitiatieven op het platteland, buurttuinen, Japanse buurtgroepen. We schenken ook aandacht aan de invloed van moderne technologische ontwikkelingen en kijken naar informele groepen op het internet en de relatie tussen virtueel samen-zijn en het offline sociale leven. Uitgesproken voorbeelden zijn informele groepen rond internetfora en het zogenaamde couchsurfing, een online gastvrijheidsnetwerk (deel IV). Veel informele groepen richten zich op specifieke doelgroepen. Daarvan levert deel V enkele voorbeelden: maatschappelijke participatie van jongeren, vriendengroepjes van homojongeren en zelfhulpgroepen.

Alvorens in te zoomen op al deze varianten van informele groepsvorming, achten we een bezinning op historische precedenten van belang. Zo kunnen al te snelle conclusies over informele groepen als een typisch 'modern' of 'hedendaags' fenomeen worden vermeden. Hoofdstuk 2 laat zien dat informele groepen in menig opzicht lange historische wortels hebben en scherpt zo de waarneming van aspecten die wél duidelijk een resultante zijn van de moderne samenleving. Landelijk representatieve gegevens over de verbreiding van informele groepen en hun deelnemers ontbreken. Om toch enigszins in deze lacune te voorzien, presenteert hoofdstuk 3 een aantal enquête -uitkomsten van twee Nederlandse plaatsen. Ze geven een impressie van de (lokale) omvang van het verschijnsel en de persoonlijke betekenis die het voor de groepsleden heeft, maar vormen slechts een eerste stap in de inschatting van de kwantitatieve draagwijdte. Landelijk onderzoek zal daarover meer duidelijkheid moeten verschaffen.

DEEL I

Informeel verbinden in het heden en verleden

2 Informele groepen in de vroegmoderne Nederlanden (1400-1800)

Arjan van Dixhoorn

2.1 Civil society een modern fenomeen?

Veel historici van de moderne tijd, filosofen en sociale wetenschappers geloven nog altijd in een tegenstelling tussen een moderne civil society waarin beschaafde individuen zich vrijwillig aaneensluiten om allerlei gezamenlijke doelen te verwezenlijken en een premoderne samenleving waarin mensen gedwongen in collectieve, streng gereguleerde verbanden leefden en op uiterst rituele en ceremoniële, weinig persoonlijke manier met elkaar omgingen.¹ Deze gedachte berust onder meer op een onjuiste interpretatie van de verhouding tussen formeel en informeel in de corporatieve organisatiestructuren van de vroegmoderne wereld.²

Alles wijst er echter op dat informele, kleine, autonome groepen juist een fundamentele rol vervulden in vroegmoderne verstedelijkte samenlevingen, in casu de Nederlanden, en dat vroegmoderne mensen zich daarvan ook goed bewust waren.³ Natuurlijk bestonden er allerlei vormen van informeel gezelschapsleven in de familie, de werkplaats en de buurt waar mensen ook kleine groepjes vormden die elkaar regelmatig ontmoetten voor ontspanning, sport en spel.

Dit hoofdstuk richt zich op vrijwillige verbanden met een gemeenschappelijk doel op het terrein van ontspanning of maatschappelijke actie buiten familiaal, beroeps- en wijkverband om. Het kan gaan om kleine, zelfstandige groepen of om kleine groepen binnen grotere formele structuren. Het uitgangspunt is dat de cultuur van informele gezelschappen geen kenmerk is van moderniteit, maar eerder van urbanisme (zowel binnen als buiten het moderne Europa).

Feit en fictie van vroegmodern gezelschapsleven

In de vroegmoderne Nederlanden was het gezelschapsleven nauw verbonden met de literaire cultuur die de kritische kern vormde van het toenmalige mediasysteem. Niet alleen gaven literaire teksten vorm aan de interne en externe communicatie van veel gezelschappen, in literaire teksten vinden we ook mooie voorbeelden van de verbeelding van gezelschapsleven.

Zo'n geletterde vorm van samenleven vinden we al terug in de gecultiveerde kringen van aristocraten, bestuurders en gespecialiseerde ambachtslieden die samenkwamen in het verstedelijkte Europa, en vooral ook in de Nederlanden (inclusief het huidige Nederlands- en Franstalige België en Noord-Frankrijk), en zeker niet pas in de late zeventiende of achttiende eeuw. De sporen daarvan vinden we vooral vanaf de sterke verstedelijking van de vijftiende eeuw terug in de ontelbare literaire werken die uit het sociale leven van zulke kringen voortkwamen en daar of tijdens publieke feesten werden voorgedragen en gezongen.⁴

Twee voorbeelden: Brugge 1431 en Delft 1574

Dat kaetspel ghemoralizeert bijvoorbeeld, een allegorisch werkje uit 1431, geschreven door de Gentse jurist Jan van den Berghe, roept het beeld op van een gezelschap waarvan de auteur zegt dat het idee voor zijn tekst er geboren zou zijn. Volgens de epiloog zou de schrijver in het Vlaamse Brugge – het kosmopolitische centrum van de vijftiende-eeuwse Nederlanden – een banket bijgewoond hebben waar was gezongen en teksten waren voorgedragen. Het gezelschap discussieerde ook over het *Scaecspel*, een bewerking van een Italiaanse moraliserende tekst die aan het eind van de vijftiende eeuw aan het Haagse hof werd gemaakt. In die Nederlandse bewerking stond het schaakspel model voor een ideale samenleving, een thema dat het gezelschap van Gentenaars en Bruggelingen blijkbaar interesseerde.⁵

Van den Berghe vertelt hoe de tafelenoten zich afvroegen welk ander spel zich zou lenen voor zo'n moraliserend onderzoek. Uiteindelijk besloot men dat het kaatspel, een sport die volgens de auteur naakt werd beoefend, het meest geschikt was. De heer Van Uutkercke, een Gentse aristocraat uit de kringen rond hertog Philips de Goede, ijverde niet alleen voor een rechtvaardige rechtspraak, maar was ook een groot liefhebber van het kaatspel. Hij moedigde Van den Berghe aan een allegorie te schrijven waarin het kaatspel model zou staan voor de ideale rechtspraak. In de uiteindelijke tekst staat die rechtbank, als antwoord op het oudere *Scaecspel*, weer model voor een ideale samenleving.

Van den Berghes epiloog geeft een inkijkje in een wereld waarin entertainment, sport en spel nauwelijks gecommmercialiseerd en geïnstitutionaliseerd zijn. Natuurlijk konden aristocraten zich wel professionele entertainers veroorloven, maar zij beoefenden ook zelf sport, spel, vermaak en beschaafd gesprek in eigen kring; denk ook aan de aristocratische krachtmeting van het riddertoernooi. Van den Berghes epiloog is natuurlijk allereerst fictie, maar belangrijker dan de vraag of het tafelgesprek uit het *Kaetspel* 'echt gebeurd' is, is dat het beeld verwijst naar een herkenbaar sociaal leven van feestelijke banketten gecombineerd met spel, entertainment en gesprek.⁶

Dat het informele gezelschap tot het samenlevingsmodel van vroegmoderne Nederlanders behoorde blijkt ook uit een brief, geschreven in de Hollandse stad Delft in 1574; de stad die het hof van de opstandige Prins van Oranje herbergde. In die brief brengt de schrijver een bijeenkomst van enkele vrienden in verband met een debat over een ideale, rechtvaardige samenleving. De tekst bevat een ernstige waarschuwing aan het adres van de Hollandse raadspensionaris Paulus Buys, de rechterhand van de Prins van Oranje, en daarmee aan de Prins zelf. De brief werd aangeplakt aan een kerkdeur in Delft, door iemand losgemaakt en aan Paulus Buys toegestuurd, waardoor hij in het archief van het Hof van Holland is bewaard gebleven. Het gaat dus niet om een werkelijke brief aan Buys, maar om een fictieve brief, met als consequentie dat het beschreven gezelschap ook allereerst een fictie is.⁷

De brief beschrijft het gezelschap van enkele vrienden, onder wie de briefschrijver, die bij elkaar waren gekomen om 'goede chiere' te maken en 'diversche nieuwe tijdinghen' te bespreken. Nadat het gezelschap het internationale nieuws had besproken nam een 'treffelic man' het woord. In een lange redevoering legde hij aan zijn vrienden uit dat in eigen land door een kleine groep gewestelijke bestuurders een staatsgreep werd

voorbereid. Hij besloot zijn betoog met een oproep om de tirannieke regering – die van Oranje dus – te veranderen. Het gezelschap sprak over deze en andere zaken door tot ze allen doordrongen waren van de ernst van het probleem. Een van hen besloot daarop, volgens de opgevoerde fictie, de beschuldiging te onthullen in een brief aan de raads-pensionaris en buiten de fictie om, via de kerkdeur, aan de bevolking van Holland. Opnieuw doet het er niet zoveel toe of deze discussies werkelijk hebben plaatsgevonden, als wel dat kritiek werd verpakt in de vorm van een gesprek in het beschaafde gezelschap van vrienden die voor discussie en vermaak bij elkaar kwamen in de context van politieke controverses. Ook het *Scaecspel* en het *Kaetspel* zouden zijn ingegaan op actuele debatten rond utopisch-religieuze armoedebewegingen (lollarden, begijnen en begarden) en mogelijk nog radicalere sekten van vrijdenkers die in de veertiende en vijftiende eeuw controversieel waren.⁸

2.2 Gezelschapsleven en ontspanning

Samenleving en soorten burgers

De vrolijke gezelschappen en de boerenkermissen van de Nederlands-Vlaamse schildersschool kunnen model staan voor de nauwe band die in de vroegmoderne samenleving bestond tussen gezelschapsleven, het feestelijk banket en drinkgelag en de publieke feestcultuur. De ontmoeting van kleine groepen mensen kreeg vaak vorm via vecht- en behendigheids spelen tot drink-, geluks- en denkspelen. Vaak gingen gezelschap- en gemeenschapsleven vergezeld van samenzang, voordracht, muziek, dans en *practical jokes*. Bij grote groepen was het eerder zo dat sommige leden van de gemeenschap een rituele, ceremoniële of theatrale rol vervulden en anderen toekeken, maar de publieke feesten leidden vaak weer tot maaltijden en drinkgelagen.⁹

Buiten de grote gemeenschapsfeesten van de religieuze kalender om, speelde het sociale leven van mensen zich, behalve in familiekring en werk, af in de wijk, de herberg, en (tot ongeveer 1500) het badhuis. Respectabele inwoners van steden en dorpen die geld en tijd over hadden kwamen ook bijeen in de vergaderzalen van gilden en broederschappen of ontvangstruimtes van welgestelde families voor banketten en drinkgelagen in intieme kring van mannen en vrouwen.¹⁰

In de vroegmoderne samenleving vonden opvoeding, vorming, kennisoverdracht, nieuwsvoorziening en opinievorming grotendeels via informele weg plaats.¹¹ Dat wil zeggen, niet via formele en gespecialiseerde media, instituties en organisaties, maar ingebed in het sociale leven van alledag, met de media die daarbij hoorden en georganiseerd door de mensen zelf. Buiten de economie en de centrale regering was de vroegmoderne samenleving veel meer dan in de democratische wereld van vandaag afhankelijk van amateurs en liefhebbers (burgers) dan van beroepsspecialisten. Maatschappelijke betrokkenheid was diep geworteld in het zelforganiserende, zelflerende, zelfinformerende en zelfvermakende vermogen van vroegmoderne mensen.

Twee *persoonlijke* eigenschappen bepaalden het succes van mensen en groepen in zo'n samenleving: sociale vaardigheid of het vermogen om zich met veel soorten mensen te verbinden en het vermogen om met weinig informatie om te gaan. Vooral in aristocratische en welgestelde kringen, die in vroegmoderne samenlevingen een

fundamentele rol in de gemeenschapsdienst vervulden, draaide het sociale leven in belangrijke mate om het gezamenlijk vaststellen, interpreteren en overdragen van kennis en informatie, polijsten van omgangsvormen, en scherpen van de geest. Naarmate de vroegmoderne samenleving complexer werd, en ook de eisen die werden gesteld aan publieke diensten en besturen, zien we steeds meer sporen opduiken van sociaal leven met een sublimerend, polijstend, educatief en informatief karakter.¹²

Het beeld van de vroegmoderne gezelschapsmens week af van het beeld van de moderne burger. De vroegmoderne burger stond niet in tegenstelling tot de *bohémien*, maar incorporeerde die juist in de eerste van zijn twee uitingsvormen, een theatrale en een studieuze, die goed in een mens verenigd konden zijn. In plaats van mensen op te leiden tot een encyclopedische dossierkennis concentreerde men zich in de vroegmoderne wereld, waar informatie schaars was, op mensenkennis en kritisch inzicht. De theatrale mens was de vrolijke figuur, de grappenmaker, de gangmaker van het informele gezelschap en de zot en voordrachtskunstenaar van meer formele circuits. Hij of zij was een amateur in die zin dat zijn rol niet professioneel was, maar een functie van het gezelschap- en gemeenschapsleven. De studieuze mens vervulde de rol van leermeester, vaak in vraag- en antwoordspelvorm, waarbij hij de antwoorden gaf of juist op socratische manier vragen stelde.¹³

Het toneelstuk maakte niet voor niets zo'n belangrijke opmars door in het gezelschap- en gemeenschapsleven na 1400. Het allegorische toneel, met zijn onderzoekend karakter in de vorm van een vraag- en antwoordspel tussen twee of meer protagonisten werd tot het begin van de zeventiende eeuw geschreven, georganiseerd en opgevoerd door amateurs en liefhebbers, niet door professionals. Het bood een ideale training van omgangsvormen en geesten. Het zingen van liederen op zelfgeschreven teksten en soms ook melodieën en het voordragen van zelfgeschreven gedichten vervulde tot zeker ver in de achttiende eeuw vergelijkbare functies in meer informele circuits. Het theater, het lied, het gedicht, en de verwante raadsels en spreuken, vormden de infotainment van de jongerencultuur en van intellectuelen, maar dan door kleine groepjes georganiseerd en gestuurd.¹⁴

Infotainment en kritiek

De relatie tussen spel, ontspanning, uitwisseling van ideeën en kennisverwerving in kleine, intieme, groepen kan met twee voorbeelden geïllustreerd worden.

In februari 1535 werd op een bijbelkring in Amsterdam een man vermaand omdat hij zich had verbrand nadat hij in klaarblijkelijke navolging van de oudtestamentische profeet Jesaja hete kolen op zijn tong had gelegd. De man kon niet meer eten, en werd daarop door de profeet van de groep gevoed als een klein kind, met slab en al. Dat was dan weer de aanleiding voor een les over de woorden van Jezus dat wie niet wordt als een kind het Koninkrijk der Hemelen niet zal verwerven.¹⁵ De groep, geleid door een kleermaker met oog voor theater, kwam bijeen in het huis van een koopman en hield zich bezig met het bespreken van bijbelgedeelten. Men had blijkbaar positie gekozen in discussies in doperse kring over de rechtvaardiging van geweld bij pogingen Amsterdam tot bondgenoot van het doperse Koninkrijk in Münster te maken. Dat blijkt uit de pacifistische trekjes van de volgende bijeenkomst. De profeet ontdeed zich toen van zijn wapens en

zijn kleding en vroeg de anderen, inclusief de gastvrouw, dat ook te doen en alles in het vuur te leggen. Vervolgens renden ze naakt door de nachtelijke straten van Amsterdam, apocalyptische waarschuwingen roepend aan het adres van hun medeburgers totdat ze door de gealarmeerde schutterij werden gevat.

Een vergelijkbare band tussen theater in kleine kring, speelse ideeënuitswisseling en fundamentele maatschappelijke tegenstellingen vinden we ook terug bij een rederijkersgezelschap dat in het Brielle van februari 1567, een maand of wat na de Beeldenstorm van 1566, bijeenkwam. De mannen vergaderden in hun zaal op het stadhuis en besloten daar een proces te enceneren tegen het beeld van hun patroonheilige Sint Rochus en andere heiligenbeelden van het eigen broederschapaltaar. De beelden waren pas nog gered van de vernietiging van de beelden door groepjes calvinisten tijdens de Beeldenstorm en bevonden zich op de kamer.¹⁶ De Brielse heiligenbeelden kregen een 'advocaat' toegewezen, een 'aanklager' voerde een requisitoir, en anderen vormden de rechters. De verdediging overtuigde niet en de beelden werden veroordeeld tot de vuurdood, in de vlammen geworpen en met andere altaarrekwisieten verbrand. De uitkomst volgde ongetwijfeld een vooropgezet 'script' en legde een direct verband tussen de 'aanslag' op de beelden tijdens de Beeldenstorm een paar maanden tevoren en de terechtstelling van ketters. De gebeurtenis bleef niet beperkt tot deze intieme kring, maar werd verklikt. De deelnemers werden vervolgd, wat de bronnen schiep waardoor we hiervan op de hoogte zijn.

De rederijderskamers als samenlevingsmodel

De formele, sterk georganiseerde, publieke cultuur van de gemeenschap, was vaak nauw verbonden met verschillende kleinere, relatief autonome groepen die de organisatie van het programma of de bijdrage van hun gilde, broederschap of wijk op zich namen. Op dat niveau bestond er natuurlijk een sterke wisselwerking tussen zulke initiatiefnemende groepen, de corporatieve eenheden waartoe ze behoorden en de lokale en soms ook hogere autoriteiten. Bovendien monopoliseerden in veel plaatsen de rederijderskamers de organisatie van de publieke feestcultuur; wat wil zeggen dat ze dit uitbestede kregen door overheid en gemeenschap.¹⁷

De rederijderskamers kwamen voort uit sociaal gemengde groepen van beoefenaars en liefhebbers van de 'wetenschappen' (de vrije kunsten) die het meer intieme model volgden van de groep rond Van den Berghe en Van Uutkercke of meer weg hadden van informele groepen die zich speciaal bezighielden met opvoeringen in de publieke feestcultuur. De institutionalisering van zulke groepen tot rederijderskamers versterkte vermoedelijk nog hun inbedding in bredere kringen van geletterde vrienden in plaats van die te verminderen. De formalisering die van gezelschappen en groepen duurzame en met overheden en andere instituties verbonden rechtspersonen maakte stond bovendien het voortbestaan van informele werkwijzen niet per se in de weg.¹⁸ Integendeel, veel rederijderskamers voerden zelfs een 'politiek van de kleine groep'. Ze beperkten hun ledenbestand formeel tot tussen de tien tot dertig 'broeders', met daarnaast vaak nog een beperkt aantal 'liefhebbers', en soms een bredere gemeenschap daaromheen van mannen en vrouwen die mochten deelnemen aan het devotieele leven van de rederijdersbroederschap, maar niet aan de kernactiviteiten. Het lijkt er bovendien op

dat bij rekrutering een strenge ballotage gold door de zittende leden en een onderzoek naar de reputatie en het karakter van de noviet.¹⁹

Een beperking van het aantal leden blijkt ook bij gilden en andere broederschappen een rol gespeeld te hebben. De gilden deden dat, in samenwerking met de autoriteiten, vooral om de groep van vakgenoten te reguleren. Broederschappen deden het ongetwijfeld om met de kamers vergelijkbare motieven: namelijk om een beheersbaar, intiem en ontspannen karakter te behouden.

Voor dat streven naar intimiteit en exclusiviteit is overigens nog een motief denkbaar. Het lijkt er namelijk op dat de autonomie en vrijheid van een groep niet alleen praktisch, maar ook juridisch, sterker werd naarmate de groep meer het karakter van een vrienden-groep of een alternatieve familie had. In dergelijke groepen trad het recht minder snel en in elk geval zeer voorzichtig op, wat bijvoorbeeld ook de vrijheid van spreken en denken in zulke groepen relatief groot maakte. Dat relatief ondoordringbare karakter gaf de kleine groep dus een extra civiel belang, en maakte haar tegelijk gemakkelijk verdacht in tijden van maatschappelijke controverses en onrust als de oncontroleerbare ruimte waar subversie snel, ongehinderd en welig kon tieren.²⁰

2.3 Lees- en gesprekskringen

De Brugse en Delftse lees- en gesprekskringen, de Amsterdamse bijbelgroep en de Brielse rederijders verwijzen naar een werkelijkheid waarin het lezen, bespreken en produceren van teksten die variëren van erotisch, carnavalesk, moralistisch, didactisch tot geleerd, filosofisch en devoot nauw met elkaar samenhangen. Lezen werd weliswaar steeds meer een individuele bezigheid in de loop van de zeventiende eeuw, het bleef een activiteit die stevig was ingebed in het sociale leven van genootschappen, salons, conventikels en vriendengroepen.²¹

Die sociale werkelijkheid wordt vanaf 1400 steeds zichtbaarder door de groei van het aantal overgeleverde bronnen, een direct gevolg van toenemende verschriftelijking van de vroegmoderne samenleving. Het kan ook anders gezegd worden: waar gelezen werd (en we handschriften vinden), waren ook groepjes geïnteresseerden die zich met het gezamenlijk interpreteren en praktiseren van het gelezen werk bezighielden. Het is trouwens niet gezegd dat lezen een voorwaarde was voor de vorming van dergelijke groepjes van liefhebbers en maatschappelijk geïnteresseerden.

Vooral in de eerdergenoemde banketcultuur van aristocraten en aan de hoven, in bestuurlijke milieus en in het milieu van geestelijken en devoten (kloosters, semi-geestelijke huizen en religieuze broederschappen) werden voor 1400 teksten opgevoerd, voorgelezen en voorgedragen. Zij bleven ook na 1400 belangrijk in de leescultuur, maar tegelijk groeide in verstedelijkte regio's het publiek dat geïnteresseerd was in kennis en ideeën (en dus ook in teksten). Dat leidde onder meer tot een enorme toename van het aantal handschriften en na de introductie van de drukpers tussen 1450 en 1470 ook van drukwerk. De toename van teksten ging samen op met een toenemend aantal sporen van informele en formele kringen die teksten gebruikten.²²

Zulke kleine groepen waren vaak sociaal gemengd. Ze verenigden mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, hoog- en laaggeschoolden, geestelijken en leken, aristocraten

en (gespecialiseerde) handelaren en ambachtslieden. Omdat de omgang in groepen sterk bepaald werd door media (van gesprek, voordracht, samenzang, dans, voorlezen en het kijken naar afbeeldingen en voorstellingen tot discussiëren) waren deelnemers bijzonder ontvankelijk voor nieuwe ideeën, subversief gedrag en dissidentie, maar ook voor kritische reacties op vernieuwing en verandering.²³

Het lijkt er trouwens op dat de groei van netwerken van informele en kleine groepen zowel een structureel (demografisch, economisch en sociaalcultureel) als een conjunctureel karakter had. Dat laatste had minder met de economie en meer met controversiële maatschappelijke ontwikkelingen te maken. Zo steeg het aantal rederijderskamers in de Nederlanden na de consolidatie van het concept rond 1450 vooral sterk vanaf ongeveer 1480 tot en met 1500, en opnieuw vanaf ongeveer 1520, en vervolgens tot hun verdwijnen midden achttiende eeuw, steeds met alle grote conflicten. De eerste stijging viel samen met de reeks conflicten na de dood van Karel de Stoute en de tweede stijging had alles te maken met de verspreiding van protestantse ideeën.²⁴

Religieuze vernieuwing, maatschappijkritiek en leeskringen

Religieuze interesses (theologisch, moralistisch, devotioneel) van lekenmannen en -vrouwen werden al voor 1400 gevoed door zelforganisatie die vaak verbonden was met maatschappijkritiek. De moderne devotie, begijnen, begarden en andere hervormings- en armoedebewegingen bijvoorbeeld kwamen voort uit informele kringen van leken die, door kritiek op hun soms utopische en radicale ideeën, gedrongen werden zich te organiseren en met de officiële kerkelijke structuren te verbinden in de vorm van kloosters, semireligieuze huizen of broederschappen. Gezien verwijzingen naar de armoedebewegingen en het utopisme in het *Scaecspel* en het *Kaetspel*, organiseerde vermoedelijk ook de Brugs-Gentse groep rond Van den Berghe en Van Uutkercke zich rond 1430 vanuit een interesse in utopische maatschappijkritiek.

Nog duidelijker is de activiteit van kleine groepen van religieus geïnteresseerden in de Nederlanden wanneer na 1520 de ideeën van Luther en andere binnen- en buitenlandse hervormers doordringen. De groep in Amsterdam is maar een van de vele gevallen waarin men zich organiseerde rond een charismatische leider, in dit geval een lokale kleermaker. Een paar decennia later, in 1560, hadden twee Zierikzese broers de leiding in de Veerse doopsgezinde gemeente. Er werden bijeenkomsten gehouden aan huis waarin Hans de kleermaker het Nieuwe Testament en liedjes voorlas omdat hij 'rasscher' kon lezen dan de anderen. Religieuze leiders als Jan van Leiden, David Joris, Hendrick Niclaes en Loys Pruystinck begonnen in lokale kringen die door sterke netwerkvorming over de grenzen van steden en landen heen deel uitmaakten van internationale subculturen.²⁵ Pruystinck, een Antwerpse radicale voorganger met volgelingen uit hogere en middenmilieus, was bijvoorbeeld naar Wittenberg gereisd om met Luther van gedachten te wisselen, en werd sindsdien door de hervormer als zeer gevaarlijk beschouwd. De man kon overigens niet lezen en schrijven, maar werkte via vraag en antwoord zijn ideeën uit, een manier waarop veel 'ketterse' leiders te werk gingen.²⁶ De Antwerpse calvinist Christoffel Fabricius deed rond 1564 hetzelfde met geïnteresseerden, en werd door een vrouwelijke 'discipel' aangegeven bij de autoriteiten. Hij week af van andere leiders omdat hij

predikant was van een formele gereformeerde gemeente, zij het met een clandestiene, sterk informele, via leeskringen opgezette structuur.²⁷

Protestantse ideeën verspreidden zich het eerst via humanisten en geestelijken, maar drongen snel verder door via bijbelleeskringen en leesmilieus als de rederijderskamers.²⁸ Dat wil niet zeggen dat iedereen die zich door de discussie over protestantse ideeën aangetrokken voelde een (potentiële) bekeerling was. Een mooi voorbeeld daarvan is de Amsterdamse humanist Alardus die in de jaren 1520 en 1530 bijbelkringen in de stad bezocht om er als kritische maar overtuigde katholiek te discussiëren met protestantsgezinden. Het is zeer waarschijnlijk, maar moeilijk precies vast te stellen, dat dit gedrag veel meer voorkwam.²⁹ Ook tegenstanders van de protestanten hadden vermoedelijk hun eigen discussiekringen. Voor zo'n kring zullen de anti-Lutherse gedichten van de Antwerpse schoolmeesteres Anna Bijns gemaakt zijn en in zulke groepjes werden ze zeker besproken.³⁰

De informele wereld van Torrentius en Beekman

Het moet in de Nederlanden na 1520 hebben gewemeld van dit soort kringen, en ook in de relatieve vrijheid van de Republiek ontstonden geregeld groepjes die meer of minder verbonden waren met een van de officiële confessies en vaak geïnspireerd waren door enkele autonome geesten.³¹ Tot in de achttiende eeuw werden de officiële kerken kritisch gevolgd door allerlei leesgroepen waarin vaak ook vrouwen een vooraanstaande rol vervulden.³²

Zoals al bleek uit de (fictieve) voorbeelden van Brugge in 1431 en Delft in 1574 was overigens niet alleen het religieuze leven sterk georganiseerd in kleine groepjes met een eigen subcultuur, maar was dat ook het geval met groepen die een bredere intellectuele en maatschappelijke interesse hadden. Overigens was er vaak een sterke overlap tussen verschillende subculturen. Zo was het zestiende- en zeventiende-eeuwse leiderschap van gezelschappen en clandestiene gemeenten vaak nauw verbonden met humanistenkringen of het rederijdersmilieu en waren de achttiende-eeuwse genootschappen sterk gelieerd aan religieuze minderheden en patriottische of juist orangistische kringen.³³ Deelnemers aan de ene groep waren vaak ook actief in andere groepen, wat kan wijzen op het effect van gezelschapsleven op iemands maatschappelijk activisme, of op het bestaan van een groep mensen die door opvoeding, vorming of ervaring tot actieve deelname gepredisponerd waren. Die wisselwerking wordt heel zichtbaar in de kringen van liefhebbers van kunsten en wetenschappen die overlaptten met rederijders, humanisten, kunstschilders en drukkers.

Zulke informele kringen waren vaak geïnteresseerd in maatschappelijke problemen en hun leden speelden niet zelden een hoofdrol bij het ontstaan van publieke controverses. Dat blijkt ook uit de verwickelingen rond het netwerk van de Haarlemse schilder Johannes Torrentius, die in de jaren 1620 het voorwerp werd van een geruchtmakend proces, werd gevangengezet, gemarteld en uiteindelijk op voorspraak van de Engelse koning Karel I naar Londen mocht vertrekken. Torrentius was een charismatische gangmaker die in salonachtige kringen in Haarlem, Den Haag en Rotterdam, maar ook gewoon op straat, berucht werd om zijn socratische methode van communiceren. Daarbij riep hij meer vragen op dan dat hij antwoorden gaf, en schuwde hij onderwerpen als de godheid

van Christus niet. Zijn proces was gebaseerd op de verdenking van het Hof van Holland dat hij de leider van de Rozenkruisers in de Republiek was en deel uitmaakte van een antiprotestants complot.³⁴

In de loop van de vijftiende, zestiende en zeventiende en vooral de achttiende eeuw nam de specialisatie in de samenleving toe, wat, in combinatie met het voortdurende belang van zelforganisatie, leidde tot een verdere specialisatie in het informele en formele samenleven. Naargelang interne druk (streven naar duurzaamheid, zichtbaarheid, erkenning, concurrentiedrang) of externe pressie (wetgeving, kritiek, conflicten) kon dat weer leiden tot institutionalisering. De trend tot specialisatie is zichtbaar in broederschappen en gilden (die cruciale taken in politie, educatie, devotie, economie, liefdadigheid en publieke cultuur op zich namen) en in de rederijderskamers (die zich toelegden op de vorming in welsprekendheid en de verspreiding van kennis).

De wisselwerking tussen verschillende groepen en de trend tot specialisatie zijn duidelijk aanwezig in het leven van Isaac Beeckman. Deze natuurfilosoof was afkomstig uit een zeventiende-eeuwse subcultuur van radicaalcalvinistische immigranten in Middelburg die nauw verbonden waren met het rederijdersmilieu. Beeckman studeerde geneeskunde aan een protestantse academie in Frankrijk en vestigde zich rond 1618 in Breda waar hij bij een oom in de leer ging als kaarsenmaker. Hij nam er deel aan natuurfilosofische en andere discussies in een van de rederijderskamers en ontmoette er de Franse natuurfilosoof Descartes in de context van een wiskundige prijsvraag. Later werd hij Latijnse schoolmeester en rector in Utrecht, Rotterdam en Dordrecht. Beeckman was in de jaren 1620 gefascineerd door Torrentius en probeerde via een gezamenlijke kennis die gastheer was van een Rotterdamse salon vergeefs een publiek debat met hem te organiseren.³⁵

Als tegenpool van Torrentius vervulde Beeckman in lokale kringen de rol van de spitsvondige mentor die op allerlei maatschappelijke, praktische en wetenschappelijke kwesties en raadsels die hem werden voorgelegd een beredeneerd, filosofisch antwoord probeerde te geven. In Rotterdam institutionaliseerde hij zijn rol tijdelijk in het Collegium Mechanicum, speciaal opgericht voor natuurfilosofische discussies. Beeckmans *Journal*, dat het verslag van zulke gesprekken bevat, laat zien dat hij in nauw contact bleef staan met een Middelburgse groep die onder meer in het huis van de arts Jacob van Lansbergen bijeenkwam om bijvoorbeeld sterrenkundige observaties te doen.

Zulke kringen maakten deel uit van een interlokale subcultuur, wat ook blijkt uit het feit dat Descartes, correspondent van Beeckman, op eenzelfde manier actief was in allerlei lokale groepen. Zo behoorde hij tot een groep rond de pastoor van het Haarlemse begijnhof, Joan Albert Ban, die geïnteresseerd was in muziek en muziektheorie; een onderwerp dat ook Beeckman fascineerde.³⁶

2.4 Burgerinitiatieven

Op het allerhoogste niveau raakte de samenleving al in de vijftiende eeuw sterk geprofessionaliseerd, wat wil zeggen dat betaalde experts en specialisten het werk deden in plaats van de gemeenschap zelf. Maar verder draaide de vroegmoderne samenleving in zekere zin vrijwel geheel op amateurs, vrijwilligers en liefhebbers (kortom burgers)

die zich vanwege een zeker belang (bijvoorbeeld reputatie en netwerk) of een zekere belangstelling ten dienste van de samenleving stelden.

Dat gold zeker voor de lokale samenleving, zelfs voor de stadsbestuurders en voor het grootste deel van de overige bestuursfuncties die in een plaats te verdelen waren. Hoewel de lokale overheid (zeker in de achttiende eeuw) de controle over steeds meer taken en diensten naar zich toetrok, zodat de autonomie van de maatschappelijke instituties die die taken uitoefenden afnam, bleef de samenleving sterk afhankelijk van particuliere initiatieven.³⁷

De overheid en allerlei maatschappelijke instellingen die door burgers werden bestuurd waren de institutionalisering van bepaalde duurzame maatschappelijke belangen en als zodanig stonden ze onder invloed van de langzaam toenemende professionalisering van publieke taken en diensten. Maar in de vroegmoderne samenleving organiseerden burgers zich, zoals gezegd, ook rond minder duurzame of minder algemeen geaccepteerde belangen en interesses.

Sommige van die interesses leidden desondanks tot het ontstaan van allerlei informele en formele kringen die in relatieve autonomie, al dan niet clandestien, religieuze, kunstzinnige, recreatieve of intellectuele interesses deelden. Maar ook incidentele belangen van mensen die reageerden op een bepaalde toestand of gebeurtenis zorgden voor informele groepsvorming, die vaak tijdelijk was, maar vaak ook aan bestaande verbanden of netwerken ontsproot.

De Nederlandse opstand als burgerinitiatief

Een van de bekendste voorbeelden van een informele groep die zich verenigde rond een maatschappelijk belang was het Verbond der Edelen, dat in april 1566 publiek optrad bij de aanbidding van het Smeekschrift en zich diezelfde dag tijdens een banket onder leiding van de charismatische edelman Hendrik van Brederode verder organiseerde met eigen kleding, haardracht, attributen en met een eigen naam (geuzen) en leus (*Vivent les Gueux*).³⁸

De kern van de groep vergaderde in Brusselse stadspaleizen, op Brederodes kasteel te Vianen en in kuuroorden. De volgelingen van de geuzen namen partijdracht en leus over en kwamen in lokale groepjes bijeen die zich lieten kennen door hun heilsdronk *Vivent les Gueux*. Al snel ontwikkelde het geuzenberaad zich rond Brederode tot een alternatieve regering die met steun van de clandestiene calvinistische gemeenten begin 1567 de wapens opnam tegen het Brusselse bewind.

De Beeldenstorm zelf was het werk van informele lokale comités van calvinisten en sympathisanten die ertoe overgingen heiligenbeelden en andere devotionele attributen in kerken, kapellen en kloosters te vernietigen. De geuzen en calvinisten riepen een tegenbeweging in het leven van koningsgezinden die zich ook lokaal organiseerden en hun eigen leider (de hertog van Aarschot), leuzen en attributen hadden. Verzets- en lobbygroepen van overtuigde katholieken, koningsgezinden en voorstanders van vrede organiseerden zich ook tijdens de calvinistische republieken in de steden van Vlaanderen en Brabant. In feite vormden de geuzen en loyalisten de harde kern van de twee staten die eind zestiende eeuw op het grondgebied van de oude Nederlanden ontstonden.³⁹

Pressiegroepen, actievoerders en initiatiefnemers

Pressiegroepen die iets wilden bewerkstelligen opereerden ook in informele groepen, al dan niet vanuit bestaande instituties. Zo vormden informele groepen van katholieke geestelijken en, later in de Republiek, gereformeerde predikanten belangrijke lobbygroepen. In de Republiek fungeerden de regionale classisvergaderingen als uitvalsbasis voor groepjes predikanten die, via de wandelgangen, van lokale en gewestelijke overheden beleid en maatregelen poogden af te dwingen.⁴⁰

Ook broederschappen konden de uitvalsbasis vormen voor een groep die het beleid probeerde te beïnvloeden. Zo leidde in 1531 een groep Amsterdamse vrouwen van het Sacramentsgilde, van wie velen nauw gelieerd waren aan stadsbestuurders, het actieve verzet tegen de bouw van een publiek wolhuis op gewijde grond rond de kapel van de Heilige Stede, het vitale hart van het katholieke leven van de stad. Nadat ze het graafwerk voor de fundering hadden dichtgegooid werden ze uit de stad verbannen, waarna ze in Brussel hun beklag gingen doen, overigens zonder succes.⁴¹

Bij de stichting van publieke instellingen en de organisatie van goede doelen speelden vaak informele groepen, nauw verbonden met formele instituties, een rol. Zo werd in 1593 in Haarlem een loterij georganiseerd om het door een storm getroffen Zandvoort te steunen. Het initiatief werd gedragen door een groep rederijders die, om de bereidheid tot geven te stimuleren, een rederijdersfestival rond het thema liefdadigheid organiseerden waar verschillende Hollandse kamers aan deelnamen. In 1606 organiseerde opnieuw een comité van Haarlemse rederijders een loterij met liefdadigheidsfestival voor de stichting van een oudemannenhuis.⁴²

In Amsterdam beijverde zich in de jaren 1610 een groep rond Pieter Cornelisz Hooft en Samuel Coster voor een reorganisatie van hun rederijderskamer. Toen ze geen voet aan de grond kregen besloten ze zich in 1617 af te scheiden en een nieuw gezelschap te stichten. Ambitieuze als ze waren noemden ze zich met een verwijzing naar de Leidse universiteit de eerste Nederlandstalige academie.⁴³ Met steun van het burgerweeshuis kreeg de academie de beschikking over een eigen gebouw, dat in 1637 werd vervangen door de beroemde stadsschouwburg van Cornelis van Campen. Daarmee ontstond een commercieel podium voor een theaterorganisatie die met het oudere rederijdersmodel, gebaseerd op amateurs, niet veel meer gemeen had en waarvan een deel van de inkomsten naar het burgerweeshuis vloeide. Rond 1670 organiseerden critici van de bestaande theatercultuur nieuwe kringen waarvan *Nil Volentibus Arduum* de bekendste werd. Het zelforganiserende karakter van de publieke literaire cultuur was inmiddels sterk gewijzigd ten voordele van een meer professioneel en commercieel systeem.⁴⁴

Zoals de Amsterdamse vrouwen in 1531 en de geuzenbeweging in 1566 vormden zich regelmatig comités om bepaalde politieke doelen te bereiken. Naast kleinere lokale conflicten, vaak rond belastinginning of als onrechtvaardig ervaren prijsstijgingen, kende zowat elke generatie wel een groter conflict waarbij de lokale, gewestelijke of nationale regeringsvorm of bestaande bestuurspraktijken in het algemeen de inzet vormden.⁴⁵ Het leidt weinig twijfel dat de comités die in zulke conflicten een speelden meestal bestonden uit initiatiefnemers die voordat ze publiek optraden al een voorgeschiedenis

hadden in informele groepen waarin men kritiek uitte op de stand van zaken, argumenten uitwisselde, eventuele actie voorbereidde en bredere steun zocht. De geschiedenis van pressiegroepen en het comit wezen is, zoals die van andere informele groepsvorming, nog nauwelijks geschreven. Zeker is dat allerlei comités die namens grotere bevolkingsgroepen optraden of dat pretendeerden te doen, sinds de middeleeuwen tot in de achttiende eeuw een rol speelden. Ook als het om landelijke conflicten ging bleven zulke comités veelal lokaal, anders dan het Verbond van Edele, dat als een nationaal comité gezien kan worden. In de Oostenrijkse Nederlanden opereerden vanaf 1787 interlokale revolutionaire comités waarvan een er in 1789 in slaagde een revolutionaire staat te vestigen in Brussel die het tot 1790 volhield.⁴⁶

2.5 Broederschappen en genootschappen

In het Brugge van rond 1431 en het Delft van 1574 speelden beschaafd vermaak en debat zich zowel af in informele kring als in verschillende broederschappen, waaronder ook de rederijerskamers, die rond 1430 in Brabant en Vlaanderen ontstonden. Broederschappen, en dus ook rederijerskamers, waren geinstitutionaliseerde vormen van sociaal leven, die door hun status als rechtspersoon ook kapitaal, goederen en rechten konden verwerven, en voor de stichting van de Nederlandse Republiek een eigen devotieel leven kenden met eigen altaren in kerken en kapellen.⁴⁷

De corporatie en de broederschap worden vaak gezien als het bij uitstek middeleeuwse en premoderne model voor sociabiliteit buiten buurt en familie om. Steden, gebuurten, kloosters, universiteiten, gilden, religieuze broederschappen, schutterijen en handelscompagnieën waren zulke corporaties. Deze rechtspersonen verschilden van groepen die zich vormden rond inspirerende figuren en die veel minder goed bestudeerd zijn. Tegelijk overlapt de netwerken van deze formele en informele groepen elkaar en was er een genetische verwantschap: informele, lichtgeorganiseerde groepen stonden meestal aan de basis van de meer georganiseerde corporatie of broederschap, omdat institutionalisering in de vroegmoderne samenleving gelijk stond aan incorporatie. Broederschappen kwamen vaak voort uit lokale *grass-roots*-kringen rond inspirerende leidsmannen of -vrouwen. Een mooi voorbeeld van lokale kringen die zich organiseerden en sterk geinstitutionaliseerd raakten is de devotie tot de Zeven Wee n van Maria rond 1500. Deze devotie ontstond uit lokaal initiatief met een politiek karakter en kreeg vorm in een reeks broederschappen die op centraal niveau werden gesteund. De Zeven-Wee n-beweging werd gestimuleerd door de pastoor van Abbenbroek in Holland, die tot de hofhouding van Philips de Schone behoorde, en ontstond als onderdeel van een vredesbeweging in reactie op de burgeroorlogen in de Bourgondische landen na de dood van Karel de Stoute. Rond 1600 ontving de devotie een nieuwe impuls in de Nederlanden die teruggekeerd waren onder het gezag van de Spaanse koning.⁴⁸

De institutionalisering van een gezelschap tot broederschap kreeg een eigen dynamiek zodra men besloot zich om te vormen tot een corporatieve rechtspersoon die kapitaal en bezit kon verwerven, krediet kon opnemen en contracten met andere instellingen kon afsluiten. Zo'n beslissing leidde vaak tot de noodzaak de onderlinge afspraken op papier te zetten, bij een notaris of bij het lokale gerecht. Broederschappen verwierven

ook meestal een eigen altaar in een van de lokale kerken of kapellen ter ere van de eigen patroonheilige en als liturgisch centrum voor de eigen devotie en de belangrijke *rites de passages* van leden.⁴⁹

Regels, bezit, publieke rechten en verplichtingen en het gemeenschapsleven boden voldoende conflicten die leidden tot nieuwe regelgeving en soms ook tot ingrijpen van het gerecht, waardoor de autonomie van de groep, toch al enigszins beperkt door de institutionalisering, verder kon afnemen. In principe kun je stellen dat naarmate een gezelschap meer publieke verplichtingen had het informele karakter afnam, maar dat gold dus ook omgekeerd. Een gezelschap met relatief weinig bezit, geen geschreven regels, en nauwelijks publieke rechten en plichten, behield, ook als broederschap, een sterk informeel karakter.

Na de politieke Reformatie van 1581, die een verbod inhield op de publieke uitoefening van het katholieke geloof, verdween in enkele jaren tijd de complexe infrastructuur van kloosters, begijnhoven en broederschappen, en de hele publieke feestcultuur. Daarmee werden plotseling de institutionalisering van het gezelschapsleven en de beoefening van religieuze praktijken ongedaan gemaakt. Voor de weinige broederschappen en het enkele begijnhof die bleven bestaan, voor de rederijderskamers, die de Reformatie vrijwel overal ongeschonden overleefden, en trouwens ook voor de ambachtsgilden bracht 1581 ook een informalisering en secularisering met zich mee.⁵⁰

De institutionele banden van broederschappen, rederijderskamers en gilden met kerken en kapellen werden doorgesneden met de ontmanteling van de altaren. Bovendien verdwenen met de afschaffing van de publieke feestcultuur allerlei rechten en verplichtingen, en daarmee ook een deel van de publieke status van de getroffen organisaties. Dat betekende dat het private gezelschapsleven werd losgekoppeld van het publieke gemeenschapsleven, en corporaties en andere kleine groepen meer op elkaar gingen lijken. Dat gold zeker voor broederschappen en rederijderskamers, die als gevolg van de ontwikkelingen in de publieke feestcultuur geleidelijk hun nauwe banden met andere stedelijke instituties, vooral de stedelijke overheid en de kerk, kwijtraakten en zo informaliseerden.

Na 1581 volgde de institutionalisering van gezelschappen in de Republiek niet langer het oude broederschapsmodel waarin devotie een belangrijke rol vervulde. Maar natuurlijk vormden zich nog altijd gezelschappen rond gemeenschappelijke interesses, zoals naast nieuwe rederijderskamers de muziekcolleges die in de late zestiende en in de zeventiende eeuw werden gesticht. Zij namen de rol over van de muziekcultuur van kerken, kapellen, kapittels en broederschappen.⁵¹

Weer andere gezelschappen waren het gevolg van de opkomende natuurwetenschappelijke en filosofische interesses, zoals het Collegium Mechanicum (rond 1627). Later die eeuw vormden zich gezelschappen waar cartesiaanse en andere radicale ideeën werden bediscussieerd, zoals het gezelschap De Lantaarn in Rotterdam dat werd bezocht door John Locke, het Collegium Physicum Harlemense (rond 1690) in Haarlem, of het cartesiaanse College van Sçavanten in Utrecht.⁵²

Na 1600 droegen dit soort nieuwe organisatievormen (veelal onder de klassiek-juridische term collegium of college) en allerlei geleterde kringen in Amsterdam en de rest van de Republiek bij tot het ontwikkelen van het genootschapmodel. Het genootschap werd na

1750 populair voor het organiseren van gezelschapsleven rond tal van onderwerpen, van wetenschappelijk, pedagogisch, literair en sociaal tot politiek. De meeste genootschappen overleefden, anders dan de gilden, de Bataafse Revolutie. Het genootschap leverde daarna de standaardvorm voor het organiseren van burgerlijk gezelschapsleven tot aan het eind van de negentiende eeuw, toen de vereniging de norm werd. Intussen bleven andere, meer informele, kringen natuurlijk al die tijd ook actief.⁵³

2.6 Tot slot

Het belang van kleine groepen voor het functioneren van een vroegmoderne samenleving kan moeilijk overschat worden. Kleine groepen speelden een cruciale rol bij het vergaren en verwerken van informatie, het organiseren van collectieve actie, en voor de typisch vroegmoderne combinaties van inspanning en ontspanning (lering en vermaak). Door interne en externe druk waren kleine groepen onderhevig aan processen van formalisering en institutionalisering. Daardoor kruiste hun bestaan de wereld van de corporaties, die ten onrechte altijd in tegenstelling met informele kringen werden beschouwd. Dat kon zeker gelden voor bepaalde corporaties, zoals ambachtsgilden die cruciaal waren voor de stedelijke economie, grote en prestigieuze broederschappen die interlokale ledenbestanden hadden, of betrokken waren bij de organisatie van andere stedelijke instellingen voor liefdadigheid. Het gold ook voor rederijderskamers die voor 1581 een belangrijke functie vervulden in de lokale feestcultuur. Veel corporaties waren echter heel informeel georganiseerd en opereerden in de beslotenheid van de eigen kring. Dat gold vooral voor veel broederschappen en rederijderskamers, zeker na 1581. De grootte van corporaties en de mate waarin ze geïnstitutionaliseerd en met de overheid verbonden waren (door wetgeving, benoemingsprocedures voor besturen, subsidies) was natuurlijk ook afhankelijk van de grootte van een plaats, de omvang van de economische belangen en de aanwezige maatschappelijke activiteiten. Hoe groter een plaats, des te groter de belangen en de corporaties, wat leidde tot een sterkere druk tot institutionalisering. Tegelijk had zo'n grotere plaats ook een grotere massa van mensen met specifieke interesses, waardoor het potentiële aantal informele kringen die zich rond niet-economische belangen organiseerden hoger lag.

Het niveau van het gezelschapsleven bleef door wisselende behoeftes en mogelijkheden tot organiseren door generaties, klassen, sekse en interesses niet gelijk. Het was ook afhankelijk van het bestaan van belangrijke discussies, van thema's die de aandacht trokken, van conflicten en controverses en de mogelijkheden en de wil van autoriteiten om het gezelschapsleven te reguleren. Bijgevolg was het sociaalculturele leven van de vroegmoderne verstedelijkte Nederlanden onderhevig aan verschillende vormen van institutionalisering en de-institutionalisering.

Nieuwe interesses, bewegingen en ontwikkelingen leidden tot de groei van nieuwe kleine, informele groepen waarvan de institutionalisering afhankelijk was van de mate van acceptatie, groei, tegenwerking, druk en een intern continuïteitsstreven. Een groeiende institutionalisering was bovendien afhankelijk van andere instituties. Maar in alle gevallen moet bij kringen die een bepaalde vorm van succes en duurzaamheid verwierven de

druk van binnenuit (nieuwe leden, interne conflicten) geleid hebben tot een groei van rechten en plichten, controle en toezicht.

Kleine, intieme, persoonlijke groepen waren tussen 1400 en 1800 een belangrijk onderdeel van het samenlevingsmodel. De theoretische en praktische rol van de kleine groep was geen product van de zeventiende of achttiende eeuw. Integendeel, de kleine groep was in belangrijke mate mede verantwoordelijk zowel voor de reproductie van bestaande kennis, vormen van burgerlijkheid en verhoudingen als voor ingrijpende maatschappelijke vernieuwingen.

De kleine groep, zowel in meer formele als in informele vorm, fungeerde als plaats van oefening in praktische kennis en vaardigheden (dat gold voor gilden, broederschappen en rederijderskamers, maar ook voor lees- en discussiekringen). Mensen bouwden aan hun netwerk en maatschappelijke inbedding via deelname aan kleine groepen. Jongeren leerden er omgangsvormen en burgerlijke attitudes. Ten slotte fungeerden kleine groepen als relatief vrije podia voor discussie, kritiek en maatschappelijke actie, initiatieven en projecten. Daardoor behoorden ze, in weerwil van wat vaak wordt beweerd, ook voor 1700 al tot de bloedvaten van de vroegmoderne civil society.

Noten

- 1 Zie voor deze consensus onder meer Habermas (1962), Kloek en Mijnhardt (2001), Zijlmans (1999).
- 2 Zie voor deze problematiek ook Van Dixhoorn (2004, 2009) en Van Dixhoorn (2008).
- 3 Vergelijk ook de recente discussies over de middeleeuwse (corporatieve) wortels van de twintigste-eeuwse Italiaanse civil society, onder meer samengebracht in Eckstein en Terpstra (2009).
- 4 Talloze voorbeelden voor de Nederlanden van deze cultuur zijn te vinden in Pleij (2007), Van Bruaene (2008), Porteman en Smits-Veldt (2008), Van Dixhoorn (2004, 2009), Mareel (2010).
- 5 De teksten worden besproken in Pleij 2007 en Pansters (2007). Voor het Hollandse hof in de late veertiende en vijftiende eeuw zie vooral Van Oostrom (1987, 2006).
- 6 Het kosmopolitische karakter van deze wereld waarin teksten uit heel Europa werden bewerkt blijkt ook uit de verwijzing bij Corbellini (2000) naar een mogelijke Italiaanse vertaling van het *Kaetspel* gemaakt door de vertaler van de *Kroniek van Vlaanderen* (1452) in het Italiaans.
- 7 De brief is te vinden in Nationaal Archief, Hof van Holland, 4592, ingekomen en minuten van uitgaande missiven (1574). De context wordt besproken in Swart (1994) en Van Nierop (1999).
- 8 Dat laatste is althans wat Pleij (2007) beweert.
- 9 Verberckmoes (1998), Pleij (2007), Van Dixhoorn (2009).
- 10 De Delftse brief uit 1574 oefent felle kritiek uit op de vele banketten die hoge ambtenaren van Holland zich in volle oorlogstijd veroorloven. De paradoxale verhouding tussen uitbundig gezelschapsleven en moralistische kritiek wordt uitgebreid besproken in Schama (1987). Onthullend is ook de relatie tussen banketten, parades, publieke manifestaties (van geuzen en katholieken), bijeenkomsten in herbergen en badplaatsen en het ontstaan van de Nederlandse Opstand. Zie onder meer Van Nierop (1991), Duke (1999) en Arnade (2008).
- 11 Voor de rol van informele groepen in nieuwsvoorziening en interpretatie van nieuws is de brief van 1574 opnieuw veelzeggend. Zie ook Van Nierop (2007), Cust (1986), Fox (1997), Van Dixhoorn (2009) en Bloemendal en Van Dixhoorn (2010).

- 12 Dit is het onderwerp van mijn huidige onderzoeksproject van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek (Fwo) naar de relatie tussen theatrale culturen en de kennissamenleving van de vroegmoderne Nederlanden, vooral in Antwerpen. Inspiratie voor deze argumentatie is onder meer te vinden in Greenblatt (2005), McGavin (2007), Pleij (2007). Zie ook Van Dixhoorn (2009).
- 13 Zie voor beschrijvingen van de theatrale mens Verberckmoes (1998) en Pleij (2007). Voorbeelden van de studieuze mens die tot ver in de zeventiende eeuw vaak in een en dezelfde persoon verenigd was met de theatrale mens: zie Greenblatt (2005) over Thomas More en Erasmus; De Waardt (1939-1953) voor het *Journal* van de zeventiende-eeuwse natuurfilosoof Isaack Beeckman; voor de socratische manier van discussiëren van de controversiële Haarlemse schilder Johannes Torrentius die werd opgepakt en gemarteld op verdenking van lidmaatschap van de broederschap van de Rozenkruisers, zie Bredius (1909) en Rehorst (1939).
- 14 Pleij (2007), Porteman en Smits-Veldt (2008), ook Van Stipriaan (2002), Roberts (1998, 2002).
- 15 Mellink (1978), Zijlstra (2000), Waite (2000) en Van Dixhoorn (2010) voor de hier geleverde interpretatie.
- 16 De bronnen voor het voorval in Van Boheemen en Van der Heijden (1999b). Zie voor een recente interpretatie van de Beeldenstorm: Arnade (2008).
- 17 Voor de kamers zie Van Bruaene (2008), Van Dixhoorn (2009), Mareel (2010).
- 18 Van Dixhoorn (2009).
- 19 Van Dixhoorn (2009).
- 20 Dat wordt bijvoorbeeld duidelijk uit het standaardwerk over strafrecht van de zestiende en zeventiende eeuw, de *Practycke ende handbouch in criminele zaeken*. De Damhoudere 1555.
- 21 Voor een bespreking van de vroegmoderne leescultuur zie onder meer Blaak (2004) en Pleij (2007).
- 22 Voor de toename van handschriften en de opkomst van de drukpers zie onder meer Burke (2001), Briggs en Burke (2002), Würigler (2009).
- 23 Voor deze redenering zie ondermeer ook: Decavele (1992), Marnef (1996), Waite (2000).
- 24 Van Bruaene (2008), Van Dixhoorn (2009).
- 25 Rooze-Stouthamer (1996), Marnef (1996).
- 26 Frederichs (1891), Waite (2000).
- 27 Mulder (1897).
- 28 Decavele (1992), Spruyt (1994), Marnef (1996), Rooze-Stouthamer (1996), Waite (2000), Van Bruaene (2008) en Van Dixhoorn (2009).
- 29 Brugmans (1972).
- 30 Zie voor een katholieke literaire kring in Kampen rond 1560 onder meer Meertens (1924) en Van Dixhoorn (2009). Voor de polemische gedichten van Anna Bijns en haar kring onder meer Pleij (2007).
- 31 Zie Porteman en Smits-Veldt (2008) voor zulke kringen die vaak een literair karakter hadden.
- 32 Van Lieburg (1991), Frijhoff en Spies (1999) en bijvoorbeeld ook De Jeu (2000), die op het literaire karakter van zulke kringen wijst.
- 33 Zie voor de achttiende-eeuwse genootschappen: Mijnhardt (1987), Singeling (1991), Johannes (1995), Kloek en Mijnhardt (2001), De Vries (2001), Sturkenboom (2004), Baar-de Weerd (2009); en voor de patriotten vooral Klein (1995) en Prak (1999).
- 34 Bredius (1909), Rehorst (1939).
- 35 Van Berkel (1983), De Waardt (1939-1953).
- 36 Van Dixhoorn (2009).
- 37 Zie Frijhoff en Spies (1999), Prak (1999), Dorren (2001), Van der Heijden et al. (2009).
- 38 Zie onder meer Van Nierop (1991), Duke (1999) en Arnade (2008).

- 39 Ook de fictieve Delftse vriendengroep uit 1574 werd voorgesteld als een groep koningsgezinden die weinig ophadden met het nieuwe regime van de Prins van Oranje en zijn aanhang.
- 40 Van Dixhoorn (2009, 2010).
- 41 Van Nierop (2004). In 1566 verdedigden de vrouwen van het Sacramentsgilde hun kapel overigens met succes tegen de beeldenstormers.
- 42 Spaans 1997, Koppenol (1998), Van Boheemen en Van der Heijden (1999a), Van Dixhoorn (2009).
- 43 Smits-Veldt (1982), Van Boheemen en Van der Heijden (1999a en 1999b), Porteman en Smits-Veldt (2008), Van Dixhoorn (2009).
- 44 Porteman en Smits-Veldt (2008).
- 45 Boone en Prak (1994), Van Dixhoorn (1999), Frijhoff en Spies (1999), Prak (1999).
- 46 Roegiers (1983), Lorette et al. (1984), Van Honacker (1990).
- 47 Voor de rederijderskamers zie Van Bruaene (2008), Speakman Sutch en Van Bruaene (2010) en Van Dixhoorn (2009). Zie voor de rol van broederschappen in het vroegmoderne maatschappelijke debat in Italië bijvoorbeeld ook de bijdrage van Jurdjevic (2009) en voor Frankrijk de analyse van Pollmann (2006).
- 48 Van Bruaene (2008), Van Bruaene (2010), Speakman Sutch en Van Bruaene (2010).
- 49 Zie voor de problematiek van institutionalisering van informele kringen Van Dixhoorn (2004, 2008).
- 50 Van Dixhoorn (2009).
- 51 Frijhoff en Spies (1999).
- 52 Frijhoff en Spies (1999), Kloek en Mijnhardt (2001).
- 53 Zie voor de achttiende-eeuwse genootschappen: Mijnhardt (1987), Singeling (1991), Johannes (1995), Kloek en Mijnhardt (2001), De Vries (2001), Sturkenboom (2004), Baar-de Weerd (2009).

3 Informele groepen in de huidige tijd: Asten en Dordrecht

Paul Dekker en Joep de Hart

3.1 Lokale groepen verkend

In de verte rijzen drie kerktorens op uit de groene vlakten van het Brabantse land. Lange, uitgestrekte akkers omzomen Asten en zijn twee kerkdorpen, afgewisseld door boerderijen met grote stallen en graansilo's. In de weilanden grazen zwartbonte koeien. De rust wordt af en toe verstoord door honden die het erf bewaken. Weinig activiteit tijdens een willekeurige werkdag in Ommel en Heusden. De bedrijvigheid concentreert zich op de boerderijen; een enkele tractor vormt het enige passerende gemotoriseerde verkeer. We bevinden ons aan de rand van het Nationaal Park De Groote Peel, op de grens van Noord-Brabant en Limburg. Niets wijst erop dat tien kilometer verderop Eindhoven ligt. Knooppunt van sociale activiteiten is het centrum van Asten, met zijn winkels en cafés, waar jongeren uit heel de regio in het weekend komen stappen. De gemeente telt iets minder dan 16.000 inwoners, van wie 80% in het hoofddorp woont. Centraal punt in elk van de drie dorpen: de kerk. Het percentage buitenkerkelijken ligt, net als het percentage dat nooit ter kerke gaat, ver onder het landelijke gemiddelde. Hier is men katholiek. Het hoofddorp heeft twee kloosters; Ommel heeft er ook een en is tevens een bedevaartplaats. De bebouwing is open, tamelijk gevarieerd en vooral in de twee kerkdorpen weids, parken zorgen voor afwisseling, laagbouw overheerst; het aantal bezitters van een eigen woning ligt vooral in de kerkdorpen ruim boven het landelijke gemiddelde. Het traditionele eenkostwinnershuishouden voert de boventoon, er zijn betrekkelijk weinig alleenstaanden en het percentage allochtonen is gering. De bewoners van de drie dorpen betonen zich overwegend tevreden met hun buurt en zijn honkvast. We verplaatsen ons zo'n 100 kilometer noordwestelijk en arriveren in de wijken Wielwijk en Crabbehof, aangeschurkt tegen het oude centrum van Dordrecht, met bijna 13.000 bewoners. Grote, grijze hoogbouw die groenstroken omringt en gedomineerd wordt door portiek- en galerijflats – meer dan de helft van alle woningen. In combinatie met de strakke stedenbouwkundige opzet levert het een wat eentonig beeld op. Men woont er aanzienlijk dichter op elkaar dan in de Peeldorpen. De wijken kennen minder welstand en meer alleenstaanden. De bewoners vormen een veel gemêleerder gezelschap: het aantal buurtgenoten met een andere culturele achtergrond is duidelijk groter.¹ Het percentage werklozen en laagopgeleiden is bovengemiddeld. Gemeentelijke rapporten spreken van toegenomen onveiligheidsgevoelens en niet optimale basisvoorzieningen. Er is veel leegstand in delen van de wijken en sommige straten kampen met een hoge weigeringgraad. Niet alleen wat betreft de woonomstandigheden, de structuur van de publieke ruimte, het niveau van collectieve faciliteiten, de bevolkingsamenstelling en de veiligheid bestaan er uitgesproken verschillen tussen de twee locaties, maar ook in termen van sociaal kapitaal. Het vertrouwen in medeburgers en in de overheid is te

Asten duidelijk groter dan in de Dordtse wijken. Het gevoel van verbondenheid met buurtgenoten en de hulpbereidheid ten aanzien van medebewoners zijn er beduidend sterker ontwikkeld. Men is er ook veel vaker aangesloten bij een vereniging, actief als vrijwilliger en betrokken bij de politiek (De Hart en Dekker 2003).

In grove streken was dat de situatie zoals we die aantreffen in 1996, toen we – via straat-interviews, observatiestudies en een enquête – uitgebreid onderzoek deden in deze twee plaatsen en in Heerenveen en Hoorn. In november 2000 deden we nog eens focusgroepen in de vier gemeenten en eind 2002 lieten we in Asten en Dordrecht opnieuw een enquête uitvoeren. We kozen ervoor om het laatste alleen in Asten en de genoemde wijken van Dordrecht te doen, omdat deze plaatsen op allerlei indicatoren voor de civil society en sociaal kapitaal een duidelijk contrast vormden. Heerenveen en Hoorn zaten daar tussenin. We verwachtten meer te leren van nadere studie van de twee extreme gevallen dan van een minder intensieve vergelijking van de vier. Een punt is natuurlijk wel de representativiteit van de twee plaatsen als we iets over Nederland willen zeggen. Daar komen we in paragraaf 3.3 op terug als we de enquête introduceren.

Het ging ons eind 2000 primair om een update van gegevens over betrokkenheid bij de omgeving en lokale politiek en om activiteiten in het maatschappelijk middenveld, maar daarnaast verkenden we de deelname aan informele groepen. We gebruikten gegevens uit deze onderzoeken in publicaties over sociaal kapitaal en sociale cohesie (De Hart en Dekker 2003, De Hart 2002), maar het materiaal over informele groepen bleef liggen.

Dat gaan we nu in dit hoofdstuk alsnog gebruiken. Voor deze publicatie is dat de moeite waard want het is de enige bron voor een brede, niet vanuit een bepaalde hobby, zorg of doelstelling beperkte benadering van het verschijnsel ‘informele groepen’. Hoe krijgt dat begrip invulling in discussie met burgers, aan welke groepen denkt men en waaraan neemt men zelf deel? Wat zijn de redenen daarvoor en wat levert het op? Natuurlijk zijn de gegevens al wat ouder, maar er lijkt ons weinig reden om te veronderstellen dat ze voor de beantwoording van dit soort vragen verouderd zijn. Misschien is het verschijnsel van informele groepsvorming de afgelopen jaren wijder verbreid geraakt of juist wat minder populair geworden, wellicht zijn de onderwerpen waarop men elkaar ontmoet wat verschoven, maar groot zullen die veranderingen niet zijn en het is al helemaal onwaarschijnlijk dat zich ingrijpende veranderingen hebben voorgedaan in de motieven om deel te nemen of de psychische en sociale opbrengsten van deelname.

Aan de hand van het verslag van de focusgroepen (Brounts en Wolak 2001) kijken we nu eerst naar waar mensen zoal aan denken bij informele groepen en aan de voor- en nadelen die ze daaraan zien (§ 3.2). Daarna presenteren we de enquêtegegevens over informele groepen en hun betekenis voor de deelnemers (§ 3.3) en relateren we die informatie aan andere enquêtegegevens om de betekenis van informele groepen in de civil society te verkennen (§ 3.4). In slotparagraaf 3.5 vatten we samen en trekken we conclusies voor toekomstig onderzoek.

3.2 Gespreksdeelnemers over informele groepen

In opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau organiseerde het bureau Research & Marketing in november 2000 in Asten, Dordrecht (wijken Wielwijk en Crabbehof),

Heerenveen en Hoorn (wijken Risdam-Zuid en Nieuwe Steen) per plaats twee, dus in het totaal acht focusgroepen (met in totaal 72 deelnemers). Aan de discussies namen inwoners van 18 jaar en ouder deel, waarbij we streefden naar voldoende spreiding qua geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Een deel van de discussianten (36%) nam ook deel aan een eerdere fase van het onderzoek; de rest werd telefonisch benaderd of via voorzittingen dan wel op straat geselecteerd.

Naast een aanscherping van inzichten in lokale betrokkenheid en maatschappelijk engagement, had het onderzoek tot doel opvattingen en houdingen over informele groepen te inventariseren. Onder informele groepen verstonen we

vormen van aansluiting bij mensen die verder gaan dan het louter informeel bijeen komen van burens, kennissen, familie e.d. maar die ook geen zichtbaar institutioneel karakter hebben.

In het laatste deel van de groepsdiscussies (die ook gewijd waren aan onderwerpen als de persoonlijke betrokkenheid bij de buurt/woonplaats, de houding tegenover vrijwilligerswerk en het vertrouwen in medeburgers) vond een eerste verkenning van het thema informele groepen plaats. Er werd vooral geïnventariseerd welke groepen mensen zoal kenden en waar ze eventueel zelf deel van uitmaakten. Informele groepen werden daarbij geïntroduceerd als

groepjes mensen die min of meer regelmatig bij elkaar komen op een informele basis. Dit zijn dus geen gevestigde organisaties of verenigingen met een officiële status, statuten en betaalde lidmaatschappen zoals sportverenigingen, politieke partijen en vrouwenbonden. Bij een informele groep zou je kunnen denken aan bijv. een wandelclubje, zelfhulpgroep, leesclub e.d.

Op het eerste gezicht levert dat een nogal heterogeen beeld op. In totaal worden 74 informele groepen in de focusgroepen genoemd, waarvan de helft maar één keer in één focusgroep wordt genoemd en driekwart niet meer dan twee keer ter sprake komt. Alleen de kaartclub of bridgeclub wordt overal genoemd; de fietsclub in zeven van de acht focusgroepen. Vijf tot zes keer komen voor: kook- of eetclub; schilder-, aquarelleer- of tekenclub; liturgie-, bijbelstudie- of catecheseclub; zangclub, koor of liederentafel; leesclub; en computer- of internetclub. In Dordrecht, Heerenveen en Hoorn werden 32-38 verschillende groepen genoemd; in Asten duidelijk meer, namelijk 55. In het Peeldorp passeren naar verhouding veel groepen de revue die alleen daar worden genoemd, actief in bijvoorbeeld de sfeer van stervensbegeleiding en rouwverwerking (3), vrienden- en familiecontacten (3), natuur en landschap (4) en ontspanning (5). Ook in Dordrecht treffen we nogal wat groepen aan die alleen daar genoemd worden. Dat zijn vooral praatgroepen (3) en groepen waarvan je mag aannemen dat ze aan grotere organisaties zijn gelieerd (4), zoals een bejaardensoos, jeugdcentrum, oppascentrale en gehandicapteninstelling.

Over het algemeen worden groepen op het terrein van sport en recreatie, hobby en knutselen en cultuur het meest genoemd. Minder frequent (en in de gesprekken pas na enige tijd) kwamen minder ontspannende terreinen als levensbeschouwing, kerk /religie en relaties naar voren. Daaruit kun je niet zonder meer concluderen dat die laatste minder in tel zijn. Het kan betekenen dat menigeen de term 'informeel' niet gauw verbindt met serieuze zaken. Het kan ook met een grotere versplintering op het terrein van de

vrijtijdsbesteding te maken hebben, met een geringere centralisatie daar en met minder sturing door officiële organisaties of professionele begeleiders. Daarvoor zullen we zo dadelijk enige evidentie aandragen. Via wat kwantitatieve gegevens buigen we ons in paragraaf 3.3 over de populariteit van uiteenlopende categorieën groepen. Hier gaan we nog even in op de perceptie en beleving van informele groepen door de deelnemers van de focusgroepen.

Aan de informele groepen blijken vooral vier functies te worden toegekend: gezamenlijkheid (interesses delen, onder gelijkgestemden verkeren), ontwikkeling (uitwisseling van kennis en ervaringen), sociabiliteit en netwerkvorming (gezelligheid en sociale contacten opdoen), en tenslotte ontspanning (vaak als tegenwicht tegen werken). Een belangrijk element lijkt het onverplichte karakter te zijn, niet alleen vergeleken met een betaalde werkring maar ook met verenigingen of veel formele organisaties. Hier geen opgelegde regels, bardiensten of sociale druk om de handen uit de mouwen te steken voor de club. Een ander aspect dat naar voren komt is dat men elkaar heeft uitgezocht of tenminste voor elkaar heeft gekozen, waardoor de banden als persoonlijker, diepgaander, hechter en homogener worden beoordeeld dan die welke doorgaans in verenigingen bestaan. Ook de overzichtelijkheid, vanwege de kleine omvang, wordt geprefereerd boven de grootschaligheid en anonimiteit van veel verenigingsleven. In de focusgroepen overheerst de indruk dat mensen nu vaker tot informele groepen behoren dan vroeger (en dat strookt met Amerikaanse surveygegevens zoals gepresenteerd door Wuthnow 1994a).

Bij dit alles moet wel worden bedacht dat het onderscheid tussen informele en formele groepen nogal onduidelijk was voor onze informanten. Enerzijds bleek men ook winkende vrienden of vakantievierende familieleden tot de informele groepen te rekenen. Anderzijds werden activiteiten onder het onderwerp gerangschikt die toch een duidelijk geïnstitutionaliseerd karakter hebben en plaatsvinden bij een kerkgemeenschap, buurthuis of patiëntenvereniging. Voor deze vaagheid zullen we oog moeten hebben bij verder onderzoek. 'Informele groepen' is geen aanduiding die men gemakkelijk zelf hanteert. Het ging hier om een globale terreinverkenning; allerlei vragen bleven onbeantwoord. Niet de minst belangrijke is of de aanduiding die men voor een groep gebruikt adequaat is. Zou een ander groepslid niet een andere aanduiding kiezen? Of wij, als onderzoekers? Zoals aangegeven: meestal is niet goed uit te maken of de clubjes die worden genoemd beantwoorden aan onze definitie (informaliteit, maar wel enige regelmaat en structuur). Al geldt vrijwel steeds dat ze daar inderdaad onder zouden kunnen vallen. Soms is er wel reden voor twijfel ('opascentrale', 'bejaardensoos', 'liturgiegroep', 'avondwake vanuit de kerk'), op andere momenten wordt het misschien weer wat al te informeel ('koffiekransje', 'zussendag/familieëunie'). Er zijn nog wel meer vragen die open bleven. Bijvoorbeeld: wat is de overlap tussen de groepen, hoeveel mensen combineren meerdere groepen, welke mensen zien elkaar bij uiteenlopende groepen? Wat heeft men van horen zeggen en wat kent men uit eigen ervaring? Hoe intensief is de relatie met de groepen, wat doet men daar precies en welke uitwerking hebben die activiteiten, op de deelnemers, op hun omgeving? Voor een aantal van dit soort vragen hebben we via een enquête in twee van de plaatsen, Asten en Dordrecht, een eerste antwoord proberen te krijgen.

3.3 Een kwantitatieve verkenning

De mondelinge enquête die GfK eind 2002 voor ons uitvoerde in Asten en Dordrecht had toevallig precies hetzelfde aantal ondervraagden, namelijk 251, waardoor we over 502 respondenten beschikken. Natuurlijk levert de combinatie van deze twee plaatsen geen representatieve steekproef van Nederlanders op, maar gezien de diversiteit van de plaatsen kunnen ze wel een aardige vertegenwoordiging van de verscheidenheid van Nederland bieden. We herwegen de data om voor de combinatie van sekse en leeftijdsgroepen tot een afspiegeling van de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder te komen. Afgezien nog van demografische afwijkingen van de beide plaatsen van het Nederlandse gemiddelde, is er door de wijze van uitvoering van de enquête namelijk een sterke oververtegenwoordiging van vrouwen en ouderen opgetreden.² We hopen door weging met de beschikbare data de best haalbare benadering van Nederland te hebben gecreëerd, maar het blijft een ruwe benadering. We rapporteren over de gewogen steekproef. Gezien de samenstelling van het onderzoeksbestand (en het ontbreken van hypothesen), zien we af van significantietoetsen. Op kleine verschillen kan beter geen acht worden geslagen.

Deelname

In de enquête gaat het aan het einde om informele groepen. Er gaan vragen aan vooraf over de relaties met burens en de buurt, lokale politiek, lidmaatschappen, vertrouwen en politieke activiteiten. Daar komen we in paragraaf 3.5 nog op terug. Het slotdeel over informele groepen wordt als volgt geïntroduceerd:

INFORMELE GROEPEN

De laatste vragen van deze vragenlijst gaan niet meer over officiële verenigingen of organisaties, maar over 'informele groepen' of groepjes die min of meer regelmatig bij elkaar komen. Ik bedoel daarmee niet het bij elkaar komen als familieleden of als vriendenkring. Ik bedoel ook niet allerlei officiële verenigingen waarvan je betaald lid kunt zijn (zoals bijvoorbeeld een voetbal- of handbalvereniging).

Wat ik wel bedoel zijn groepjes waarin mensen regelmatig bij elkaar komen om te praten over dingen of om samen dingen te doen, maar waarbij die mensen verder geen familiebanden hebben en ook niet per se vrienden van elkaar hoeven te zijn.

Voorbeelden van zo'n 'informele groep of groepje' staan op deze kaart (Interviewer: overhandig kaart 11 [zie tabel 3.1]). Over dit soort groepen of groepjes gaan de vragen op de volgende pagina. Misschien behoort u zelf tot zo'n groep of kent u mensen die zo'n groep hebben.

Na de vraag of men aan een of meer informele groepjes deelneemt, wordt de niet-deelnemers nog gevraagd of ze zich kunnen voorstellen er ooit aan deel te nemen. De deelnemers krijgen vragen over het soort groep, over de bijeenkomsten en over de betekenis voor de respondent.

Een op de drie respondenten (35%) zegt mee te doen aan een of meer informele groepen en nog eens een op de vijf (22%) kan zich voorstellen dat men dat ooit gaat doen.

Tabel 3.1 laat zien aan welke groepen wordt deelgenomen, zowel als percentage van alle 502 ondervraagden als van de 176 deelnemers aan informele groepen. Voor de deelnemers is ook vermeld wat voor hen de belangrijkste groep is (61 van de deelnemers doen aan meer dan een groep mee). Sommige groepen worden door nog niet 1% van de ondervraagden aangekruist. Niemand kruist een '(echt)parengroep, relatiegroep' aan en voor ons verrassender: slechts één respondent rekent zicht tot een 'leesgroep'. Op basis van de literatuur en eigen waarneming waren leesgroepen voor ons zo ongeveer het prototype van informele groepen, maar de frequentie zou wel eens heel beperkt kunnen zijn (zie hoofdstuk 6). De meest populaire soort groepen zijn sportgroepen. Ook andere groepen in de sfeer van de ontspanning hebben een behoorlijke aanhang, net als belangengroepen. Helaas weten we niet om welke groepen het gaat. Enkele concrete groepen worden wel genoemd bij de laatste antwoordcategorie op de lijst, 'anders, namelijk ...'. Genoemd worden hier: bridgeclub, buurtvereniging, Dafclub van oldtimers, fanclub Jos Verstappen, vAc (vrouwenadviescommissie voor woningbouw), vrijwillige brandweer, woningkring. Op zijn minst vallen de buurtvereniging, de vrijwillige brandweer en de vAc buiten onze definitie van informele groep, en ook de fanclub Jos Verstappen (een Formule 1-coureur met een eigen website voor fans) kan zich waarschijnlijk niet als zodanig kwalificeren. Mogelijk zitten er bij diverse categorieën in tabel 3.1 verenigingen en anderszins georganiseerde verbanden, maar we hebben geen mogelijkheid om die eruit te filteren.³

In welke bevolkingscategorieën is men meer en minder geneigd om zich informeel te organiseren? In ons onderzoek verschillen vrouwen en mannen niet noemenswaardig van elkaar; wel lijken 35-54-jarigen wat vaker mee te doen (40%) dan jongeren (34%) en ouderen (30%), en mensen met betaald werk (40%) vaker dan mensen zonder betaald werk (29%). Zoals bij andere vormen van vrijwillige participatie valt ook hier het grote verschil op tussen lageropgeleiden (de 38% met hoogstens vmbo) en hogeropgeleiden (de 27% met minstens havo): respectievelijk 26% en 50% neemt deel aan informele groepen. In Asten (40%) is het animo groter dan in Dordrecht (30%).

Tabel 3.1

Deelname aan informele groepen in Asten en Dordrecht in 2002 (in procenten; allen = 502; deelnemers aan informele groepen = 176)

informele groepen zoals vermeld op een kaart	soort ^b	deelnemers aan informele groepen ^a		
		allen	alle groepen	de belangrijkste
a gespreks- of discussiegroep	E	3	9	4
b hulpgroep of steungroep	E	3	7	3
c belangengroep	E	4	13	7
d gebedsgroep, bijbelstudiegroep, liturgische voorbereidingsgroep of godsdienstige groep	E	3	9	6
e vrouwengroep	E	3	8	2
f mannengroep	E	0	1	1
g zelfhulp- of therapiegroep	E	1	4	2
h jeugdgroep	O	2	6	6
i (echt)parenegroep, relatiegroep	E	-	-	-
j alleenstaandengroep	E	0	1	0
k seniorgroep	E	3	8	5
l stervensbegeleiding- of rouwverwerkingsgroep	E	1	2	1
m leesgroep	E	0	1	0
n sportgroep	O	9	27	17
o ontspannings- of uitgaansgroep	O	5	15	9
p hobbygroep	O	4	12	6
q cultuurgroep, zang-, muziek- of toneelgroep	O	4	11	8
r studiegroep	E	2	4	3
s kookgroep, eetgroep	O	2	5	1
t actiegroep	E	0	1	1
u kinderopvang- of kindershulpgroep	E	2	6	3
v ziekenzorg-, bejaardenhulp- of gehandicaptenhulpgroep	E	2	6	4
w anders, namelijk		2	7	4
minstens één van bovenstaande		35	100	93

a Respondenten die aangeven aan een of meer van de vermelde groepen mee te doen. Gevraagd is aan te kruisen aan welke groepen ze meedoen (meer antwoorden mogelijk; eerste kolom) en bij welke groep zij zich het meest betrokken voelen (één antwoord mogelijk; tweede kolom); 13 van de 176 respondenten geven niets aan (7%).

b Onderscheiding naar waarschijnlijk hoofdzakelijk ontspanning: O, of ernstiger doelen (geloof, zorg, belangenbehartiging e.d.): E.

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Enkele kenmerken van de groepen

Op basis van informatie van de 35% deelnemers aan minstens één informele groep (100 respondenten uit Asten en 76 uit Dordrecht) over de groep waar ze zich het meest verbonden mee voelen, geven we nu een beeld van de informele groepen. In tabel 3.2 zijn wat cijfers bij elkaar gezet. Behalve voor alle deelnemers, doen we dat ook voor twee subgroepen, namelijk de deelnemers aan groepen die waarschijnlijk vooral zijn gericht op ontspanning (met 'O' aangegeven in tabel 3.1) en groepen die zich met ernstiger zaken ('E') bezighouden, zoals (wederzijdse) hulpverlening, zorg en belangenbehartiging.

Men schat dat de groep gemiddeld zo'n twintig jaar bestaat (18% hoogstens vijf jaar, 28% meer dan 20 jaar). Zelf is men gemiddeld acht jaar bij de groep aangesloten (49% hoogstens vijf jaar; 26% meer dan tien jaar). Het gaat bij informele groepen dus niet om een vluchtig verschijnsel. Ongeveer de helft van de groepen komt minstens wekelijks bij elkaar; de op ontspanning gerichte groepen wat frequenter dan de groepen met een ernstiger doelstelling. De eigen deelname van de ondervraagden is slechts een fractie minder. De geringe verschillen tussen beide frequentieverdelingen wijzen op een grote trouw en geïnvolveerdheid. Van de ondervraagden zegt 52% dat hun belangrijkste groep minstens wekelijks bijeen komt en 48% dat ze er zelf minstens wekelijks bij zijn. Kom daar maar eens om bij de kerken, die allemaal wekelijks 'groepsbijeenkomsten' hebben, maar waar volgens het onderzoek Culturele veranderingen in Nederland in 2002 (c.v.'02) slechts 29% van de leden komt opdagen. De groepen met een ontspanningsdoel treffen elkaar vaker dan de groepen met een ernstiger doel. Het aandeel bijeenkomsten van meer dan twee uur verschilt niet tussen beide. Wel zijn er onder de ernstige groepen meer kleine (maximaal vijf deelnemers) en grote (meer dan twintig). Helaas weten we niet om wat voor groepen het hier gaat. Gevraagd naar de activiteiten, staat in beide soorten groepen 'elkaar vertrouwen schenken' bovenaan. De verschillen tussen beide liggen in de lijn der verwachtingen. In de ontspanningsgroepen wordt meer samen gegeten, uitgegaan, gesport en bij elkaar op bezoek gegaan; in de ernstige groepen wordt meer gepraat over persoonlijke problemen, maatschappelijke kwesties en boeken, en wordt meer gedaan voor externe doelen.

Tabel 3.2

Enkele kenmerken van de informele groep waarbij men zich het meest actief betrokken voelt, Asten en Dordrecht, 2002 (in gemiddelde aantallen en procenten; n = 176 deelnemers aan informele groepen)

	alle	ontspanning	ernstige doelen
schatting van hoe lang de groep bestaat (gemiddeld aantal jaren)	20	25	15
eigen deelname (gemiddeld aantal jaren)	8	9	7
frequentie van bijeenkomen van de groep (%):			
meer dan eens per week	24	28	25
wekelijks	28	35	20
elke twee weken of maandelijks	36	31	37
frequentie van eigen deelname (%):			
meer dan eens per week	21	24	22
wekelijks	27	35	18
elke twee weken of maandelijks	36	32	45
lengte van bijeenkomst meestal: > 2 uur (%)	48	47	47
schatting van het aantal deelnemers (%):			
≤ 5	19	16	24
6-10	27	37	16
> 20	25	16	31
plaats van bijeenkomst: bij mensen thuis (%)	26	24	28
ondernomen activiteiten (% regelmatig en soms): ^a			
elkaar vertrouwen schenken	83	81	90
elkaar emotionele steun geven	74	72	82
praten over elkaars problemen	64	55	77
als een lid van de groep ziek is hem//haar helpen	64	64	66
bij elkaar op bezoek gaan (bijv. bij een feestje)	58	69	48
samen eten	51	59	48
praten over maatschappelijke en politieke onderwerpen	49	40	64
samen uitgaan	46	59	32
dingen doen voor de plaatselijke gemeenschap	46	37	55
als groep mensen buiten de groep helpen	40	29	53
samen sporten	33	51	16
praten over boeken	27	21	33
(n)	(176)	(82)	(74)

a Vinden in de groep wel eens een of meerdere van de volgende activiteiten plaats?

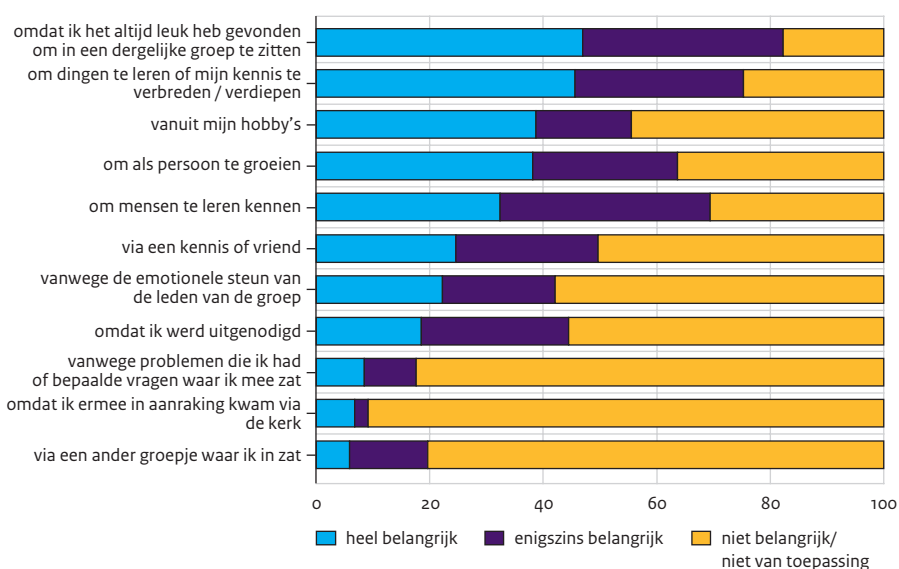
Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Motieven en opbrengsten

Figuur 3.1 biedt inzicht in de aanleidingen en motieven die een rol speelden bij de aansluiting bij de belangrijkste groep. Drie soorten redenen domineren: sociale (groepjes zijn altijd leuk; mensen leren kennen), educatieve (dingen leren, kennis verbreden; vanuit hobby's) en psychologische (persoonlijke groei; emotionele steun).

Figuur 3.1

Redenen die men had om zich bij de belangrijkste informele groep aan te sluiten, Asten en Dordrecht, 2002 (in procenten; n = 176 deelnemers aan informele groepen)^a

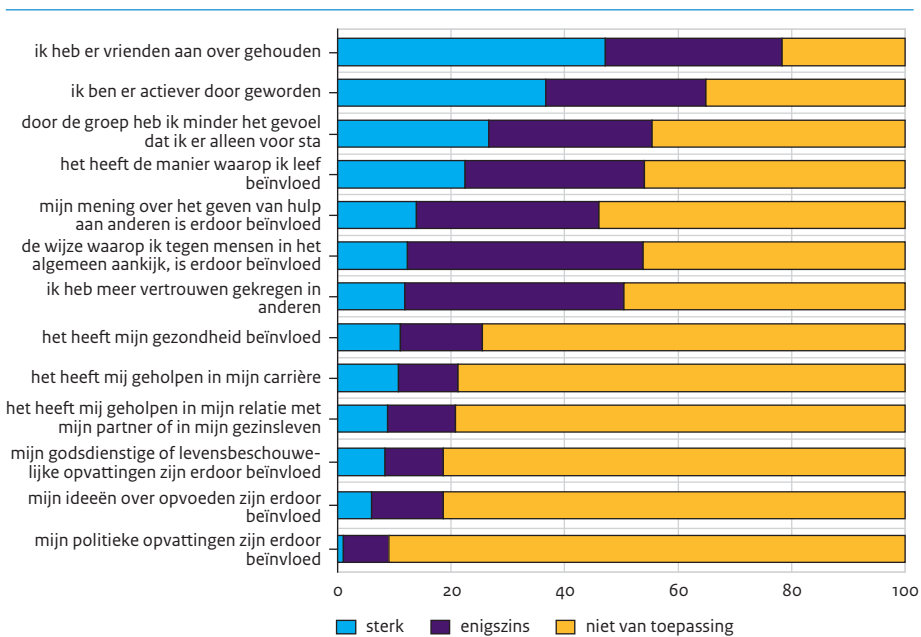
a 'Hoe kwam het dat u zich bij deze groep aansloot? Kunt u voor elk van de volgende redenen aangeven hoe belangrijk die voor u was?'

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Figuur 3.2 laat zien wat de groepen opleveren voor de deelnemers. Men houdt er vaak vrienden aan over en de groepen dragen in algemene zin ook wel bij aan een beter (actiever, minder geïsoleerd en wantrouwig) leven. De wat zwaarder aangezette en specifieke functies (steun in relatie en carrière, veranderingen van religieuze en politieke denkbeelden) worden veel minder onderkend.

Figuur 3.2

Opbrengsten van deelname aan de belangrijkste informele groep, Asten en Dordrecht, 2002
(in procenten; n = 176 deelnemers aan informele groepen)^a

a 'En wat zijn zoal de gevolgen geweest van uw behoren tot zo'n groep? Anders gezegd: in welke zin heeft dat uw leven beïnvloed? Kunt u weer voor elk van de volgende mogelijke gevolgen aangeven in hoeverre die op u van toepassing is?'

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

De redenen om zich bij een groep aan te sluiten en de gevolgen van deelname verschillen tussen de soorten groepen. In tabel 3.3. zetten we onze twee soorten groepen weer naast elkaar. In de ontspanningsgroepen is men vaker gaan deelnemen vanuit een hobby of via een kennis of vriend, in de ernstiger groepen vaker om 'te groeien als persoon', op zoek naar emotionele steun, vanwege problemen en persoonlijke vragen of via de kerk. Aan de ontspanningsgroepen houdt men vaker vrienden over, maar de ernstige groepen leveren meer op in hoe men tegen andere mensen en de wereld aankijkt, relationeel en religieus.

Tabel 3.3

Verschillen tussen soorten informele groepen, Asten en Dordrecht, 2002 (in procenten; n = 176 deelnemers aan informele groepen)

	ont- alle	spanning	ernstige doelen
redenen voor aansluiting ('zeer' en 'enigszins belangrijk' in figuur 3.1):			
omdat ik het altijd leuk heb gevonden om in een dergelijke groep te zitten	81	85	75
om dingen te leren of mijn kennis te verbreden/verdiepen vanuit mijn hobby's	74	74	78
om als persoon te groeien	54	73	31
om mensen te leren kennen	63	59	74
via een kennis of vriend	68	67	68
vanwege de emotionele steun van de leden van de groep	48	67	31
omdat ik werd uitgenodigd	41	34	53
vanwege problemen die ik had of bepaalde vragen waar ik mee zat	43	46	39
omdat ik ermee in aanraking kwam via de kerk	17	11	26
via een ander groepje waar ik in zat	9	5	16
19	23	16	
opbrengsten ('sterk' en 'enigszins van toepassing' in figuur 3.2):			
ik heb er vrienden aan over gehouden	78	86	68
ik ben er actiever door geworden	65	67	62
door de groep heb ik minder het gevoel dat ik er alleen voor sta	55	58	61
het heeft de manier waarop ik leef beïnvloed	53	46	68
mijn mening over het geven van hulp aan anderen is erdoor beïnvloed	46	34	62
de wijze waarop ik tegen mensen in het algemeen aankijk, is erdoor beïnvloed	54	49	66
ik heb meer vertrouwen gekregen in anderen	50	52	54
het heeft mijn gezondheid beïnvloed	25	33	20
het heeft mij geholpen in mijn carrière	21	19	25
het heeft mij geholpen in mijn relatie met mijn partner of in mijn gezinsleven	20	15	29
mijn godsdienstige of levensbeschouwelijke opvattingen zijn erdoor beïnvloed	18	13	28
mijn ideeën over opvoeden zijn erdoor beïnvloed	18	20	19
mijn politieke opvattingen zijn erdoor beïnvloed	9	4	14
(n)	(176)	(82)	(74)

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Met de hier besproken gegevens hebben we nog diverse analyses verricht om interessante relaties op het spoor te komen, maar dat heeft geen verrassende resultaten opgeleverd. Uit clusteranalyses komt vaak een groep waarin de voorgelegde redenen en effecten over de hele linie minder worden onderschreven (vaker te vinden in groepen voor de sport en andere vrijetijdsactiviteiten) en diverse combinaties van zwaarwichtige redenen en effecten (vaker te vinden in een groep die iets heeft met religie en kerk). Naast de kleine aantallen is een belemmering voor verdere analyses dat onbekend is wat er in de aangekruiste groepen gebeurt en dat het onzeker is of het wel altijd om

informele groepen gaat. Bij de huidige aantallen was een korte omschrijving van de belangrijkste groep door de respondenten toch wel heel nuttig geweest.

3.4 Overlap tussen informele en formele groepen

Overlappen deelname aan informele groepen en deelname aan georganiseerde groepen elkaar? Zijn informele groepen een alternatief voor georganiseerde maatschappelijke participatie of bieden ze eerder een extra mogelijkheid voor de *joiners* onder ons? In tabel 3.4 bekijken we de kans op het behoren tot een informele groep als afhankelijke van lidmaatschap en betrokkenheid bij drie soorten organisaties. We nemen ook twee sociaaldemografische kenmerken mee, die eerder van belang bleken voor deelname. Ook voegen we hier resultaten van significantietoetsen bij om de interpretatie van de intuïtief weinigzeggende coëfficiënten te vergemakkelijken.

Tabel 3.4

Achtergronden van de deelname aan informele groepen en de twee varianten daarvan (relatieve kansverhoudingen^a; n = 502)

	alle groepen		ontspanning		ernstig	
	ork	grk	ork	grk	ork	grk
deelnemer of vrijwilliger in een organisatie voor sport, hobby of culturele activiteiten (37%)	3,8***	3,1***	6,7***	6,6***	1,5	1,2
deelnemer of vrijwilliger in een godsdienstige of levensbeschouwelijke organisatie of regelmatige kerkganger (27%)	2,1***	1,8**	1,5	1,2	1,9*	1,8*
deelnemer of vrijwilliger in een politieke, lokale, belangen- of ideële organisatie (28%)	2,9***	2,2***	1,9*	1,2	2,7***	2,7**
opleidingsniveau: hoogste helft (45%)	2,1***	1,5	2,0**	1,4	1,0	0,7
Dordrecht in plaats van Asten (50%)	0,7*	1,3	0,7	1,5	0,7	1,0

a Relatieve kansverhoudingen (odds ratios) > 1 geven aan dat de genoemde categorie meer geneigd is tot deelname aan informele groepen dan de complementaire categorie, coëfficiënten < 1 duiden op een geringere geneigdheid vrijwilligerswerk te doen; ork = ongecorrigeerde kansverhouding; grk = voor de overige kenmerken gecorrigeerde relatieve kansverhoudingen.

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Er lijkt vooral sprake van cumulatie te zijn: wie actief is in georganiseerd verband is dat ook vaker informeel en ook nog vooral op hetzelfde terrein. Deelnemers en vrijwilligers in vrijetijdsorganisaties zijn sterk oververtegenwoordigd in informele groepen van het ontspanningstype. Deelnemers en vrijwilligers in religieuze en politiek getinte organisaties zijn oververtegenwoordigd in de ernstiger informele groepen.⁴ De aanvankelijke oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden en van inwoners van Asten in informele groepen verdwijnt als gecorrigeerd wordt voor verschillen in deelname aan de georganiseerde civil society.

In tabel 3.5 kijken we naar mogelijke effecten van deelname aan informele groepen die te verwachten zijn vanuit de literatuur over civil society en sociaal kapitaal. Vermeld zijn de relaties met sociaal vertrouwen, politieke interesse en protestgeneigdheid. Behalve deelname aan informele groepen zijn ook de drie participatievormen in georganiseerd verband, opleidingsniveau en onderzoeksplaats weer opgenomen.

Je zou kunnen verwachten dat sociaal vertrouwen de sterkste relatie met informele groepen heeft omdat vertrouwen waarschijnlijk gegenereerd wordt door sociale interactie. Politieke interesse en de geneigdheid tot politiek protest zouden wel eens meer gestimuleerd kunnen worden door georganiseerde verbanden, die vaak relaties hebben met politieke instellingen en collectieve actie organiseren. Deze redenering lijkt echter niet op te gaan. Deelname aan informele groepen blijkt helemaal geen verband te houden met sociaal vertrouwen, maar wel met politieke interesse en nog sterker met protestgeneigdheid. Dat laatste verband houdt ook stand als rekening wordt gehouden met de andere kenmerken, waaronder activiteit in georganiseerde politieke verbanden. Mogelijk duidt dat op een sterke aanwezigheid van initiatiefrijke mensen in (zelforganiserende) informele verbanden.

Tabel 3.5

Mogelijke effecten van informele en formele groepen (relatieve kansenverhoudingen^a; n = 502)

	sociaal vertrouwen ^b		politieke interesse ^c		actiegeneigd ^d	
	ork	grk	ork	grk	ork	grk
neemt deel aan informele groepen (35%)	1,0	0,8	1,8**	1,2	2,3***	1,7*
deelnemer of vrijwilliger in een organisatie voor sport, hobby of culturele activiteiten (37%)	1,5*	0,9	2,2***	1,4	1,7*	1,3
deelnemer of vrijwilliger in een godsdienstige of levenbeschouwelijke organisatie of regelmatige kerkganger (27%)	1,9**	1,5	1,7*	1,3	1,2	1,0
deelnemer of vrijwilliger in een politieke, lokale of ideële organisatie (28%)	1,3	0,7	2,8***	1,8**	3,6***	3,6***
opleidingsniveau: hoogste helft (45%)	1,9***	1,4	2,8***	2,1***	1,8**	1,5
Dordrecht in plaats van Asten (50%)	0,2***	0,2***	0,4***	0,7	1,1	2,1**

a Relatieve kansenverhoudingen (odds ratios) > 1 geven aan dat de genoemde categorie meer geneigd is tot deelname aan informele groepen dan de complementaire categorie, coëfficiënten < 1 duiden op een geringere geneigdheid vrijwilligerswerk te doen; ork = ongecorrigeerde kansenverhouding; grk = voor de overige kenmerken gecorrigeerde relatieve kansenverhoudingen.

b 50% 'de meeste mensen zijn te vertrouwen'.

c 39% 'sterk' of 'gewoon' geïnteresseerd in politiek.

d 22% zou 'zeer' of 'enigszins' waarschijnlijk iets proberen te doen tegen een onrechtvaardige wet.

Bron: SCP (Asten & Dordrecht survey 2002)

Sociaal vertrouwen is meer aanwezig bij deelnemers aan vrijetijds- en religieuze organisaties, hogeropgeleiden en inwoners van Asten. Het grotere vertrouwen blijft kenmerkend voor het Brabantse dorp vergeleken met Dordrecht als rekening wordt

gehouden met de andere kenmerken. Dat gaat echter niet gepaard met een grotere actiegeneigdheid: die zou juist groter zijn in Dordrecht als men daar over hetzelfde niveau van maatschappelijke activiteit en hogeropgeleiden zou beschikken.

3.5 Tot slot

Voordat we enkele bevindingen samenvatten, willen we nog eens benadrukken dat het in dit hoofdstuk om een eerste, ruwe schets van het verschijnsel informele groepen in brede zin gaat. De kwantitatieve bevindingen zijn gebaseerd op een klein enquêtebestand met een gelijke vertegenwoordiging van de plattelandsgemeente Asten en enkele wijken uit de grote stad Dordrecht. Het bestand is natuurlijk niet representatief voor Nederland, maar hopelijk wel een aardige benadering van een denkbeeldige gemiddelde Nederlandse plaats. In ieder geval zijn er wel een paar uitkomsten en verbanden die de moeite waard lijken nader onderzocht te worden. Zo neemt bijna een derde van de ondervraagden deel aan informele groepen en is de gemiddelde deelnametijd negen jaar. Het gaat dus niet om een marginaal en vluchtig verschijnsel. Dat kwam ook naar voren uit de verhalen van de deelnemers.

De gesprekken in de focusgroepen suggereren dat informele groepen vooral gedijen in de vrijetijdssfeer. Naast de gelegenheid die ze bieden voor zelfontplooiing, sociabiliteit en de ontwikkeling van persoonlijke banden met de andere leden, wordt dan ook gehecht aan hun onverplichte karakter en de vrije keuze die eraan ten grondslag ligt. Deze aspecten zet men af tegen ervaringen met grootschaliger verbanden en formele organisaties. Dit is een thema dat zeker nader onderzoek verdient. Daarbij is een belangrijke vraag waar de informele groepen in de plaats komen van georganiseerde verbanden en waar ze eerder daarop aanvullend of verdiepend werken – denk aan het kaartclubje op de voetbalvereniging, een groepje vogelaars dat elkaar ontmoet heeft als leden van Natuurmonumenten of een gespreksgroep die tot stand is gekomen vanuit een kerkgemeenschap.

Een andere vraag die tot dusver beperkt is aangesneden is of de groepen een bron van sociaal kapitaal en mobilisatie zijn. Leveren de groepen sociale netwerken op die aangewend kunnen worden voor nevedoelen? Ze lijken vaak een milieu te vormen waar mensen bekommernissen delen en elkaar de hand toesteken bij problemen. Hoe ver reikt de verbondenheid? Waar galvaniseren zij het verenigingsleven? Liggen informele groepen ook ten grondslag aan bijvoorbeeld burgerinitiatieven en het nastreven van bredere maatschappelijke doelen? Worden de groepen gecombineerd met bijvoorbeeld vrijwilligerswerk? We vonden aanwijzingen dat tijdens de samenkomsten zo nu en dan ook van gedachte wordt gewisseld over maatschappelijke of politieke onderwerpen. De belangrijke functies die de literatuur over sociaal kapitaal toekent aan het verenigingsleven lijken ook hier tot op zekere hoogte aanwezig: een veilig sociaal milieu bieden, als intermediair fungeren naar maatschappelijke instituties en als een leerschool van actief burgerschap werken.

Fundamenteler zijn vragen die samenhangen met de perceptie van informele groepen. In de focusgroepen exploreerden we de ideeën over en ervaringen met informele groepen. Het lijkt om een gevarieerd verschijnsel te gaan, om iets dat duidelijk deel uitmaakt van de ervaringswereld van veel mensen en daarin ook gewaardeerde functies vervult.

Als verschijnsel worden ‘informele groepen’ herkend, als begrip minder. Veel respondenten bleken, ook na een toelichting, niet goed te weten wat ze zich erbij moesten voorstellen. In verder onderzoek zullen we dus de belangrijke vraag naar de groepen waarin men participeert anders moeten stellen. Nu is te vaak onduidelijk wat mensen denken dat een informele groep is. Een voorbeeld. Bijna niemand van de geënquêteerden zegt tot een leesclub te behoren, terwijl we aan het begin van het onderzoek zelf toch de indruk hadden dat leesclubs veel mensen trekken, alom op internet aanwezig zijn, regelmatig in de media figureren en ook in de focusgroepen genoemd zijn. Roept de term geen associaties op? Zijn leesclubs wellicht terecht gekomen in de categorieën ‘gespreks- of discussiegroep’ of ‘studiegroep’? We weten het niet. Om die kennis te vergaren, lijkt de beste optie om de respondenten zelf te laten formuleren bij welke groepjes zij horen (na aanbieding van een zeer gevarieerde lijst van voorbeelden) – én hen aansluitend de betreffende groep/groepen kort te laten typeren (‘wat moeten wij ons daarbij voorstellen?’). Voor nadere analyses, zo leert het voorgaande, is meer inzicht nodig in de interpretatie die mensen geven aan het verschijnsel ‘informele groep’.

Noten

- 1 Anno 2008 was meer dan drie op de vijf huishoudens van Crabbefhof en Wielwijkeenoudergezin of eenpersoonshuishouden (in Asten gold dit voor een kwart van de huishoudens); in Crabbefhof was toen 28% en in Wielwijk 32% niet-westers allochtoon (Asten: 3%).
- 2 Voor het onderzoek werden uit het postafgiftepuntenbestand voor Asten 500 adressen en voor de wijken in Dordrecht 650 adressen getrokken. Per adres werd in principe de eerstjarige van 16 jaar of ouder ondervraagd. Was het adres onbewoond of sprak de geselecteerde onvoldoende Nederlands, dan moest de woning links of rechts van het getrokken adres worden genomen. Deze manier van werken leverde relatief veel mensen op uit categorieën die vaker thuis zijn: vrouwen (61%) en 55-plussers (48%). We wegen op combinaties van sekse en leeftijd en met een correctie om het aantal respondenten per plaats gelijk te houden (weefactor varieert van 0,43-2,03) om te komen tot het correcte percentage vrouwen (51%) en 55-plussers (31%) in 2002.
- 3 Waarschijnlijk overschatten we het aantal informele groepen. Zowel de discussies in de focusgroepen als de omvang van de categorie ‘belangengroepen’ en de paar verbanden die worden genoemd bij ‘anders, namelijk...’ doen vermoeden dat toch soms aan ‘formele groepen’ wordt gedacht. Aan de andere kant zullen er ook bepaalde verbanden vergeten zijn die wel tot de informele groepen te rekenen zijn. We gaan er nu maar even vanuit dat we beide aantallen ruwweg tegen elkaar kunnen wegstrepen, maar in toekomstig onderzoek is het van belang de respondenten zelf te laten noteren om wat voor groep(en) het gaat.
- 4 Zoals gezegd, een aantal respondenten heeft bij de beantwoording van de vragen over informele groepen waarschijnlijk aan activiteiten in georganiseerde verbanden gedacht, waardoor de sterkte van de verbanden overschat kan zijn.

DEEL II

Recreatieve groepen

4 Makers in de kunst: Kunstbeoefening in informele groepen

Esther van den Berg

Ik heb heel lang gedanst in een formele dansgroep, maar door blessures ging dat niet meer. [...] Met vijf mensen kwamen we bij elkaar: 'Jammer hè, we kunnen niet meer dansen. Wat nu? Moeten we afscheid van elkaar nemen?' Toen zijn we in de huiskamer spontaan de muziek gaan zingen waar we eerst op dansten. Zo is Piosenka eigenlijk ontstaan.

Bron: SCP (Veldwerk informele groepen in de kunst in Alphen aan den Rijn 2009)

4.1 Amateurkunstenaars in Alphen aan den Rijn

Een huiskamerkoor is het schoolvoorbeeld van een informele groep, zoals we die bij aanvang van dit onderzoek gedefinieerd hebben: een kleine groep mensen die regelmatig, buiten het gezinsleven of een formele organisatie, samenkomt om een liefhebberij te beoefenen of een bepaald doel te bejiveren. In dit hoofdstuk bespreken we informele groepen in de kunst: groepen amateurkunstenaars, mensen die in hun vrije tijd aan kunstbeoefening doen.

Kunstbeoefening is een populaire vrijetijdsbesteding. Ongeveer de helft van de Nederlanders ouder dan 6 jaar doet over een jaar gerekend iets aan kunstbeoefening. Van de kunstbeoefenaars van 16 jaar en ouder beoefent ongeveer 16% zijn of haar hobby in informeel verband, zo blijkt uit gegevens van het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek (Van den Broek 2010: 51). In dit hoofdstuk geven we een inkleuring van dit percentage door een verkennende rondgang langs 23 informele kunstgroepen in Alphen aan den Rijn.¹

Waarom Alphen aan den Rijn?

Om een eerste indruk te krijgen van de kenmerken en het functioneren van informele groepen hebben we een kwalitatieve verkenning gemaakt van een aantal informele groepen in een doorsnee middelgrote gemeente: Alphen aan den Rijn. Alphen aan den Rijn staat niet model voor de rest van het land maar heeft wel karakteristieken die gelden voor een grotere groep middelgrote steden. Alphen aan den Rijn wordt wel een 'dorpstad' of 'stadsdorp' genoemd, omdat het stadse problemen combineert met dorps gemoedelijkheid (Zoutman en Van den Andel 2005). Met circa 71.000 inwoners was Alphen aan den Rijn in 2007 inwonertal de 46e gemeente van Nederland. Alphen aan den Rijn telt minder 65-plussers, studenten en niet-westerse migranten dan gemiddeld in een G50-gemeente (de 50 grootste gemeenten in Nederland). De stad scoort hoog op de woonaantrekkelijkheidsindex en sociaaleconomische index en laag op problemen zoals langdurige werkloosheid en armoede. De aandelen hoogopgeleiden, creatieve beroepen en kunstenaars in de beroepsbevolking blijven er wat achter bij het

G50-gemiddelde. Maar ook in die rangordes staat Alphen aan den Rijn hoger dan in de rangorde naar inwonertal (Marlet en Van Woerkens 2007). Politiek gezien voldoet Alphen aan den Rijn aan de rol van gemiddelde stad. Bij de laatste verkiezingen voor de Tweede Kamer week de politieke voorkeur van de Alphenaren niet veel af van die van de landelijke bevolking. Ten tijde van het veldonderzoek in 2009 had Alphen aan de Rijn een breed samengesteld college met wethouders van PvdA, CDA, VVD en CU (Van den Broek en Van den Berg 2010: 22-25).

Werkdefinitie

Bij aanvang van het veldonderzoek hebben we een werkdefinitie geformuleerd voor het zoeken van informele groepen. Informele groepen zijn een organisatievorm die valt tussen verenigingen, stichtingen en instellingen aan de ene kant en de primaire leefvorm van mensen (gezin, familie) aan de andere kant. Informele groepen onderscheiden zich van instellingen en verenigingen door hun kleinschaligheid, persoonlijk contact (alle leden kennen elkaar) en het ontbreken van een formele organisatiestructuur. Informele groepen hebben hun functioneren niet geformaliseerd in statuten, hebben geen formeel benoemde functionarissen (zoals voorzitter of secretaris) en zijn niet ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Daarnaast staan ze op afstand van politieke partijen en overheid. Dat wil overigens niet zeggen dat er geen banden mogelijk zijn met politiek of overheid. Informele groepen kunnen een beperkt maatschappelijk doel nastreven – een straatfestival organiseren – of op zoek zijn naar subsidie en daardoor contacten onderhouden met het openbaar bestuur of politieke partijen. Voor de duidelijkheid, kleine groepen kunstbeoefenaars die binnen een instituut bijeenkomen, weinig autonomie kennen en eerder als onderdeel van een formele instelling functioneren, beschouwen we niet als informele groep. Voorbeelden zijn bands van muziekscholen of koren binnen kerkgenootschappen.

Gaandeweg het onderzoek groeide de wens om de definitie met een zekere soepelheid te hanteren. Enkele groepen die qua kenmerken niet voor 100% aansloten op de werkdefinitie zijn toch in het onderzoek opgenomen omdat ze naar verwachting wel relevante informatie zouden opleveren. Bovendien waren ze illustratief voor het verkennen van de grenzen van het fenomeen ‘informele groepen’.

De onderzoeksvragen

We wilden zicht krijgen op de verbreiding van informele groepen in de kunst en achterhalen hoe ze eruit zien, hoe ze functioneren en hoe ze zich verhouden tot verenigingen, instellingen en het marktaanbod. Waarom doen mensen aan kunstbeoefening in informeel verband, en doen of deden ze dat ook in een vereniging, instelling of bij een particulier docent?

In navolging van de bevindingen van Wuthnow (1994a: 154-156, 170) over de grote sociale betekenis die deelnemers hechten aan hun groep hebben we deelnemers gevraagd wat de groep in sociaal opzicht voor hen betekent. Daarnaast is gevraagd hoe lang de groepen bestaan en hoe stabiel het ledenbestand is.

Een van de grote vragen van onderzoek naar de civil society is of leden van maatschappelijke organisaties door hun lidmaatschap vaardigheden opdoen die relevant zijn voor

het functioneren van de democratie en sociale samenhang (Warren 2001; Green en Brock 2005; Van den Berg, Dekker en De Hart 2008). We hebben daarom ook gekeken naar de mogelijke leereffecten van informele verbanden. Onderzocht is hoe belangrijk de informele verbanden zijn voor de ontwikkeling van de leden als kunstenaar en of zij ook andere vaardigheden opdoen of effecten zien die toe te schrijven zijn aan hun deelname aan de informele groep.

Een laatste aspect in het onderzoek is wat Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak de 'verwevenheid met buiten' noemen (2006: 32): treden groepen naar buiten met hun activiteiten en wat merkt de samenleving van informele verbanden? Daarnaast gaat het om de plaats van informele groepen in het sociale netwerk van de leden en hun eventuele overlappende lidmaatschappen. Terwijl grote maatschappelijke organisaties zich in de afgelopen decennia steeds meer naar buiten zijn gaan richten en veel energie steken in publiciteit en een zo breed mogelijk publiek trekken (Van den Berg en De Hart 2008: 42-43), stelde Wuthnow vast dat informele verbanden vaak onzichtbaar blijven: *'Groups such as these seldom make the headlines or become the focus of public controversy'* (Wuthnow 1994a: 2). Uiteraard zal de zichtbaarheid van informele verbanden sterk samenhangen met het doel van de groep. Voor informele verbanden die ijveren voor een beperkt politiek of maatschappelijk doel ligt het meer voor de hand om regelmatig naar buiten te treden (om goodwill en draagvlak te kweken) dan voor groepen die hoofdzakelijk een intern gerichte doelstelling hebben, zoals gezamenlijk een liefhebberij beoefenen.

Het veldonderzoek

We zijn gestart met een verkenning van de formele kunstsector in Alphen aan den Rijn op basis van gemeentegids en internetbronnen. Vervolgens zijn verkennende gesprekken gevoerd met sleutelfiguren van enkele belangrijke instellingen in de kunstsector.² Daarin hebben we onder andere gevraagd naar hun kennis van informele verbanden in de verschillende kunstdisciplines. We hebben tevens per e-mail oproepen verstuurd naar een grote groep kunstverenigingen en -instellingen. In enkele winkels voor kunstbenodigdheden en cafés hebben we gevraagd naar hun bekendheid met informele verbanden. En we hebben gericht gezocht op internet en berichten en oproepen geplaatst in de plaatselijke en regionale pers. Vervolgens is deelnemers aan informele verbanden gevraagd naar het bestaan van weer andere informele verbanden. We hebben dus geprobeerd groepen uit verschillende circuits te traceren. Extra inspanningen zijn gedaan om groepen in de *urban arts*³ en in de kringen van etnische groepen te vinden. Voor die eerste groep zijn docenten Culturele en Kunstzinnige Vorming op middelbare scholen benaderd, terwijl voor de nieuwkomers zelforganisaties van migranten in Alphen zijn geraadpleegd. Voor beide typen groepen zijn ook mensen uit het wijk- en opbouwwerk benaderd.⁴

Uiteindelijk zijn circa 70 groepen opgespoord. Met vertegenwoordigers van 23 groepen (42 respondenten in totaal) is een gestructureerd interview gehouden van circa een uur. De interviews zijn digitaal opgenomen, waarna er transcripties van zijn gemaakt. Om meer zicht te krijgen op de betekenis van informele groepen ten opzichte van formele mogelijkheden voor kunstbeoefening zijn zowel mensen ondervraagd die uitsluitend in informele verbanden aan kunstbeoefening doen als mensen die de informele

groep combineren met deelname aan verenigingen of aan cursussen bij kunstinstellingen of particuliere docenten.

Bij de samenstelling van de uiteindelijke onderzoeksgroep is gelet op vertegenwoordiging van de verschillende kunstdisciplines, op groeps grootte (groot en klein) en op diversiteit in achtergrondkenmerken van de deelnemers (leeftijd, sekse, enz.).

Tabel 4.1

Onderzoekspopulatie informele groepen in Alphen aan den Rijn, 2009

discipline	subdiscipline	groepen	aantal respondenten
beeldend	tekenen en schilderen	4	9
	textiel	1	2
	beeldhouwen	2	4
dans	moderne dans	1	3
muziek	wereldmuziek	3	3
	popbands	3	4
	lerse/Schotse folk	1	1
	zang	2	4
	klassiek	1	1
	muziek/kleinkunst	diverse ad-hocverbanden	1
	hiphop	1	3
schrijven	columns, korte verhalen	2	5
theater		1	2
totaal		23	42

Bron: scp (Veldwerk informele groepen in de kunst in Alphen aan den Rijn 2009)

4.2 De anatomie van informele groepen in de kunst

Omvang en levensduur

Met uitzondering van de ondervraagde theatergroep, die veel meer deelnemers heeft, variëren de informele kunstgroepen in Alphen in omvang van een duo tot veertien mensen (een koor). De meeste groepen zijn kleiner dan tien personen. De bestudeerde informele kunstgroepen in Alphen zijn dus over het algemeen kleinschalig.

Het bestaan van de groepen varieert van minder dan een jaar tot twintig jaar. Ongeveer de helft van de groepen bestaat meer dan vijf jaar. Vier groepen kennen een geschiedenis van vijftien jaar of langer. Veel groepen zijn ontstaan via deelname aan het formele kunstcircuit. Mensen kennen elkaar van de Volksuniversiteit, een vereniging of de muziekschool. Andere groepen zijn ontstaan vanuit het eigen sociale netwerk of de vriendenkring. Het komt zelden voor dat leden worden geworven via publieke kanalen

zoals internet of advertenties. Uit de interviews blijkt dat er weinig verloop is in het ledenbestand van de groepen en dat mensen weinig verzuimen. Uitzondering is de hiphop. In die groepen lijkt het verloop groter, wat samenhangt met de leeftijdsfase: de beoefenaars zijn voornamelijk jongeren die zoeken naar vriendschappen en goede matches in de muziek. Een meerderheid van de onderzochte groepen komt met een vaste regelmaat samen, vaak wekelijks. De bijeenkomsten duren al snel meer dan twee uur. Een van de respondenten, actief in de muziek en de kleinkunst, legde uit juist ad-hoc-samenspel te prefereren: 'Omdat ik er niet van houd om dat gestructureerd te doen. Ik wil niet vastzitten aan de regelmaat. Het is niet mijn beroep en juist het niet moeten vind ik het lekkerste wat er is'. Het geïnterviewde trio in de hiphop komt minstens eens, soms meerdere keren per week bijeen om samen te werken aan nummers. Vanwege variabele (werk)roosters hebben ze geen vaste avond in de week maar spreken ze per keer een nieuw geschikt tijdstip af. Twee leden van het trio komen dagelijks samen bij een van hen thuis: 'Hij heeft de sleutel. De familie was het zat steeds de deur voor hem open te doen'. De leden van een Afghaanse band – tevens broers van elkaar – oefenen in principe een vaste avond in de week, maar als ze tijd hebben vaker. De ruime toegankelijkheid van hun oefenruimte in een partycentrum buiten Alphen maakt dat mogelijk. De broers treffen elkaar ook minstens eenmaal per week in het ouderlijk huis. Bij die gelegenheden worden ook bandzaken besproken. Omdat wij de puur eenmalige initiatieven buiten beschouwing hebben gelaten en ons vooral hebben gericht op de groepen die met zekere regelmaat samenkomen overheerst het beeld dat deelname aan informele kunstgroepen in Alphen niet vrijblijvend wordt aangegaan. Men stapt er niet makkelijk of regelmatig uit. Informele verbanden in de kunst lijken duurzaam van karakter.

Samenstelling

De onderzochte groepen in de beeldende kunst bestaan over het algemeen uit vrouwen van 40 jaar en ouder. In drie groepen zijn de oudste deelnemers 80-plus en zelfs 90-plus. In de muziek is het beeld diverser. De popbands bestaan voornamelijk uit mannen van 18 tot 40-plus. In een popband lijken vooral leeftijdgenoten te spelen. De overige muziek- en zanggroepen zijn qua sekse en leeftijd gemengder. In de schrijversgroepen zijn de vrouwen in de meerderheid en ligt de leeftijd gemiddeld boven de 50 jaar. Bij de theatergroep horen ook kinderen (7-16 jaar) tot de deelnemers. Het opleidingsniveau van deelnemers aan informele kunstgroepen is middelbaar tot hoger (mbo, hbo en universitair). Veel deelnemers zijn daarnaast ook nog actief in andere informele verbanden, zijn lid van verenigingen of doen vrijwilligerswerk. De deelnemers komen uit Alphen aan den Rijn zelf, maar ook uit de omringende dorpen. Sommige groepen hebben deelnemers die van verder komen, zoals Zoetermeer, Gouda, Boskoop of Capelle aan den IJssel. Soms blijven mensen na verhuizing uit Alphen aan den Rijn deel uitmaken van de informele groep. Kortom, informele verbanden in de kunst zijn geen puur lokaal verschijnsel, maar de actieradius lijkt zich in meerderheid wel te beperken tot de regio. Sommige mensen zijn echter ook bereid van verder te komen (Utrecht, Den Haag, Rotterdam). De banden met de kunstgroep zijn voor de deelnemers soms zo waardevol dat ze grote afstanden voor lief nemen.

Structuur

Hoewel volgens de werkdefinitie informele verbanden geen formele organisatie-structuur, statuten en functionarissen kennen, blijkt uit de interviews in Alphen dat in bijna alle groepen wel afspraken worden gemaakt. In veel groepen gelden regels omdat die voor het functioneren van de groep noodzakelijk zijn. In schrijfgroepen – waar vaak persoonlijke verhalen worden besproken – wordt van deelnemers verwacht dat zij het besprokene vertrouwelijk behandelen. Groepen die oefen- of atelierruimte huren of een docent of dirigent in de arm nemen maken afspraken over de kosten. De regels worden echter zelden op papier gezet en zelfs niet altijd expliciet uitgesproken, omdat ze voor de deelnemers vanzelfsprekend zijn. Veel groepen hebben een interne taakverdeling; een enkele keer zijn die taken vast toebedeeld aan bepaalde leden, vaker rouleren ze. Voor groepen met een docent of dirigent geldt dat deze persoon een logische spilfunctie en voortrekkersrol heeft in de groep. Andere groepen, zoals bands, hebben vaak een meer informele leider. Drie groepen zijn ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Een van de koren is daartoe overgegaan vanwege financiële verantwoordelijkheden zoals de huur van een oefenruimte, de aanstelling van een dirigent, optredens en subsidieaanvragen. Subsidie was ook voor de theatergroep reden tot inschrijving. Van een van de groepen is de docente ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. De overige groepen voelen de noodzaak niet of het staat ze tegen: 'Nee. Pertinent niet. Dat riekt naar organisatie' (respondent uit de muziek/kleinkunst). Hoewel inschrijving bij de Kamer van Koophandel geen algemeen gegeven is, blijkt wel dat in bijna alle onderzochte groepen geld omgaat. Mensen investeren in hun groep door het inhuren van expertise, ruimte, materiaal of instrumenten. Sommige groepen ontvangen een vergoeding voor optredens. De bedragen zijn echter klein en het is al heel wat als ze quitte spelen. Een bandlid:

Het is geen bron van inkomsten. Daarom heeft ieder bandlid een vaste baan of fiets anders daarbij. We vinden het gewoon heel erg leuk om te doen. En we krijgen wel een vergoeding voor optredens. Maar we hebben ook regelmatig optredens buiten Nederland. Dan zitten er veel reizen, reiskosten, verblijfkosten, overnachting en dergelijke in. Wat je overhoudt is heel weinig of niets eigenlijk, maar het is superleuk om te doen. Daar doen we het ook voor.

Groepsontwikkeling

Gevraagd naar de ontwikkeling van de groep noemen veel respondenten dat het niveau van de kunstbeoefening naar een hoger plan is getild. Muziekgroepen hebben daarnaast hun repertoire uitgebreid, terwijl de meerderheid van de groepen ook aangeeft dat zij in sociaal opzicht een hechter verband zijn geworden. Over een van de beeldhouwgroepen wordt opgemerkt: 'De groep is al heel lang bij elkaar en heeft zich zo zoetjes aan ontwikkeld tot een heel hechte groep die elkaar ook steunt als dat nodig is. We hebben ook ontzettend veel plezier met elkaar'. Voor de dansgroep werd een ontwikkeling op verschillende terreinen vastgesteld:

Qua hechtheid in ieder geval, want we zijn flink op elkaar ingespeeld in de loop der jaren. [...] Maar het is ook qua technisch niveau, want ik zat gisteren toevallig de dans te bekijken die we als eerste hebben gemaakt en daarna de dans die we als laatste hebben gemaakt. En dat was een groot verschil qua techniek. Het is erg leuk om die groei te zien.

Een lid van een popband:

Hoe langer je samen bent, hoe beter je met elkaar gaat spelen. [...] Als ik kijk naar hoe we in het begin schreven en hoe we nu schrijven, dan zijn we echt flink vooruit gegaan. Maar ook qua optredens, hoe meer ervaring, hoe beter ze gaan. [...] Het overleg gaat ook steeds beter, de communicatie. Het wordt ook relaxter in de omgang met elkaar.

Deelnemers aan de producties van de Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn (theater) vertelden hoe een groep individuele spelers uitgroeide tot een team:

Ik denk dat we het eerste jaar heel erg onszelf lieten zien. Het was van: kijk eens wat ik kan. [...] Maar je moet ook een speler zijn die kan samenspelen, die het ziet als iemand het eng vindt en daar niet overheen gaat en die z'n best doet om iemand erbij te krijgen.

Het is inderdaad met elkaar ervoor zorgen dat het stuk gaat staan op het hoogst mogelijke niveau en daar ben je met elkaar verantwoordelijk voor.

Ambities

Alle respondenten noemen hun groep een succes; is het niet om de vooruitgang die ze hebben geboekt, dan wel om de sociale meerwaarde en het plezier dat ze beleven. In bijna alle groepen leeft de ambitie om nog beter te worden, maar in slechts enkele gevallen willen de groepen qua ledenaantal uitbreiden en uitgroeien tot een formele kunstvereniging of stichting. In de textielgroep leeft ambitie tot formalisering en groei. Als het te behappen is, wil de groep groeien in bekendheid en erkenning in Alphen. Nieuwe leden zijn welkom. Vooral jonge popbands en hiphop-groepen willen niet alleen beter worden maar ook doorbreken (vergelijk Van Bork 2008: 73). Terwijl ze benadrukken dat de liefde voor de muziek en het samen spelen bovenaan staan, lijkt de hoop op een doorbraak ook een belangrijke drijfveer te zijn.

Ik zie het nu puur hobbymatig. Ik kan er mijn ei in kwijt en dat vind ik nu het belangrijkste.

Als er een platenmaatschappij naar me toekomt en vraagt of wij een maandje willen toeren door Europa, dan zeg ik geen 'nee'. Ik zou het geweldig vinden als ik daar mijn baan van zou kunnen maken, maar dat geldt voor iedere band.

Voor mij is het gewoon dé droom om verder te kunnen komen in de muziek.

Iedereen wil qua niveau richting het Nederlandse clubcircuit [...], we willen wel echt niveau bereiken als het kan.

Beoefenaars in de hiphop:

We hebben er geen haast mee. We doen het rustig aan. We willen niet het beeld oproepen dat het carrière is maar dat we het uit liefde doen en dat het een hobby blijft. Maar vanuit die hobby willen we er ook wel werk van maken.

In de zanggroep De Borrelnoten is men juist beducht voor een te voortvarende ambitie. Men wil wel beter worden maar het vooral informeel houden:

We hebben gezegd dat we geen ambitie hebben om op te treden, maar al met al hebben we toch een paar keer opgetreden. Dan krijg je een doel waar je naar toe werkt. Dat heeft stimulerend gewerkt. [...] Daar wordt het beter van. Het krijgt wat meer samenhang en wat meer

richting. Maar tegelijkertijd zijn we bang voor teveel aan richting. We houden met elkaar erg van de georganiseerde chaos. Zodra het te serieus wordt gaan er mensen op de rem trappen.

Ook in een van de schilder- en tekengroepen worden het informele karakter en de huidige omvang gekoesterd. De geïnterviewden leggen uit dat de meeste leden de huidige werkwijze en omvang van de groep willen houden:

[...] als je meer mensen zou willen bergen dan 'hang' je aan een grotere ruimte. Een grotere ruimte kost meer geld. Dat moet per week worden opgebracht. Dat brengt zo'n administratie met zich mee [...] omdat de groep iedere week uit een ander aantal personen bestaat.

Bovendien moet het voor de docent overzichtelijk blijven. Iedereen wil af en toe een beetje aandacht; met meer leden wordt dat lastig.

ICT

ICT speelt in bijna alle informele verbanden een rol, met name e-mail voor interne communicatie. In enkele muziekgroepen worden programma's gebruikt om muziekstukken om te schrijven naar individuele partijen of om muziek te componeren. Er zijn groepen met een website, maar niet allemaal actualiseren ze die regelmatig. Popgroepen hebben vaak een profiel op *myspace* en filmpjes op *YouTube*. Ze gebruiken die internettoepassingen ook om elkaar te volgen. Beoefenaars in de hiphop die niet zelf de achtergrondmuziek (beats) componeren of samenwerken met een beatmaker, halen de muziek van het internet (www.soundclick.com).

4.3 Leereffecten

Voor veel respondenten is de deelname aan de informele groep van belang voor de ontwikkeling als kunstenaar. Het is echter geen algemeen gegeven dat deelnemers als beginnend kunstenaar starten in de groep om zich na enkele jaren te hebben ontwikkeld tot gevorderd kunstenaar. Veel kunstenaars, zowel in de beeldende kunst als in de muziek, de dans of het schrijven, stappen in een informeel verband na jaren ervaring en les. Ook de autodidacten in de rap hebben er al jaren van dagelijkse oefening op zitten voordat ze met anderen gaan optreden. Maar ook degenen die instappen met een hoog niveau geven aan dat het samen spelen en kunst bedrijven bijdraagt aan hun verdere ontwikkeling als kunstenaar omdat zij tips, inspiratie en uitdaging halen uit de groepsbijeenkomsten. De respondent uit een klassiek kwartet geeft aan dat het wezenlijk is voor musici om samen te spelen. Zo stimuleer je elkaar om

muziek te ontdekken, muziek te analyseren [...], het goed te willen doen en je er voor in te zetten om het goed te laten gebeuren. Als je daarmee bezig bent krijg je daarna vanzelf een ontwikkeling dat je als musicus ook meer gaat studeren, geconcentreerder gaat studeren en jezelf verbetert.

Wij hebben de respondenten gevraagd of zij door het lidmaatschap van hun groep nog andere vaardigheden opdoen dan kunstbeoefening. De positieve effecten die zij noemen – negatieve effecten zijn niet genoemd – vallen grofweg onder vijf noemers: de vaardig-

heden als kunstenaar breed inzetten, organisatorische vaardigheden opdoen, met meer gemak en verve naar buiten treden met eigen werk, lering trekken uit het groepsproces en persoonlijke groei.

Allereerst melden verschillende deelnemers dat zij niet alleen de vaardigheden in hun kunstdiscipline hebben verdiept, maar dat zij die ook breder hebben leren toepassen. Zo hebben leden van een dansgroep niet alleen hun eigen danskwaliteiten uitgebouwd, maar ook geleerd anderen te instrueren (in workshops en incidentele danslessen). Enkele deelnemers aan de schrijfgroepen zijn ook gaan schrijven als correspondent voor regionale bladen.

Een tweede groep vaardigheden ligt op het organisatorische vlak. Mensen doen vaardigheden op zoals de groep draaiend houden, administratieve taken, externe contacten onderhouden voor exposities, optredens en publiciteit. Respondenten van een koor leggen uit:

Je moet je ook een beetje verdiepen in de structuur: de functie van voorzitter, er is een commissie die feestjes organiseert. In het klein komen maatschappelijke, bestuurlijke taken om de hoek kijken.

Ik heb ook een tijd in het bestuur gezeten. Je moet op een gegeven moment stukjes gaan schrijven voor kranten, dus je vaardigheden daarin worden wel verbreed.

De muzikaal leider van een andere zanggroep deed leiderschapsvaardigheden op:

Voor mij geldt dat ik daarvoor nooit de muzikale leiding heb gehad over een groep. Dus het was in het begin onwennig. Daar leer ik van. Je moet wat meer analyseren, je moet anders luisteren. Je moet ook advies geven en zeggen dat we het anders doen.

In verschillende groepen worden leden over de streep getrokken om te exposeren, op te treden en te soleren. Ze overwinnen schroom om met eigen werk naar buiten te treden.

De respondent van een folkgroep:

Ik zong nooit mee, want ik zei: ik kan niet zingen. Een vriendin zei: je bent muzikaal en dus kan jij wel zingen. Die heeft net zo lang getrokken totdat ik heel zachtjes een beetje meezong. En nu zing ik solo, zo'n speciaal soort liedjes, die ontwikkeling ontstaat. En zo trekken we meer mensen mee die eerst heel schuchter zitten te zingen en nu uit volle borst mee durven te doen.

De zanger-percussionist van een band:

De eerste keer dat ik een podium op moest was niet makkelijk. Nu maakt het niet uit hoe groot het publiek is en hoe groot het podium, je gaat er gewoon op staan.

Een aantal respondenten noemt de optredens zelf als een ervaring die gunstig uitwerkt.

Een bandlid licht toe:

Het feit al dat je op een podium staat en je ziet mensen genieten van je werk, dat ze het naar hun zin hebben en er aandachtig naar luisteren, dat is heel positief.

Een andere respondent vertelt dat zij door het optreden met de informele groep makkelijker is gaan presenteren voor groepen mensen in de werksituatie. Een van de bandleden meldt dat de optredens hem meer mensenkennis, naamsbekendheid en status hebben gebracht.

Verskillende geïnterviewden geven aan dat zij door de deelname aan informele verbanden hebben leren samenwerken en omgaan met groepsdynamiek. De respondent uit de kleinkunst en muziek:

Je leert er van dat je niet altijd de boventoon hoeft te voeren. Je leert er van om deel uit te maken van een goed proces en dat dit ook ontzettend bevredigend kan zijn.

Een bandlid:

Je gaat in een groep met elkaar om en leert elkaars nukken en dingen accepteren; dat is absoluut zo. Als je het over ontwikkeling hebt: heel veel bandjes klappen door interne ruzie en gezeur. Daar doorheen komen – het is net een huwelijk – is een leerproces.

Ten slotte ervaren verschillende deelnemers dat hun deelname aan een informele kunstgroep hen niet alleen verder heeft gebracht in hun discipline en hen extra concrete vaardigheden heeft opgeleverd, maar dat zij een persoonlijke groei hebben doorgemaakt waar ze de rest van hun leven profijt van hebben. Voor enkele respondenten heeft het oppakken van een beeldende discipline hen door een moeilijke fase in het leven geholpen. Door de veilige setting van de informele groep hebben zij leren loslaten en ontspannen en konden zij verder gaan. Andere leden ervaren persoonlijke groei doordat ze zich beter leren uiten en persoonlijke barrières slechten. De spelers van de theatergroep vertellen hoe tijdens repetities aan personen geschaafd en getrokken wordt om de rol overtuigend te kunnen neerzetten. Door over grenzen te gaan wordt persoonlijke groei bereikt:

Elk jaar vallen er tranen als iemand tegen een rol aan zit te hikken. Op een gegeven moment is er een avond dat iemand helemaal instort. [...] En daarna zie je iemand groeien. [...] Dat zijn productieve tranen.

Een andere respondent legt uit dat de zanggroep waar hij deel van uitmaakt ook een sociale functie heeft gekregen waardoor mensen elkaar maar ook zichzelf beter leren kennen.

Dat gaat dus veel verder dan dat je alleen maar liedjes met elkaar doet. Dat zit in die vriendschap. Als je niet heel erg gewend bent om jezelf in een gesprek bloot te geven tegenover mensen en je voelt je hier zo veilig dat het gebeurt, dan gebeuren er bijzondere dingen. Dat komt hier voor.

De genoemde vaardigheden zijn met name van belang voor de individuele leden zelf en voor het voortbestaan van de groep, maar ze kunnen ook een verder reikend doel dienen. De opgedane kwaliteiten zijn breder inzetbaar dan alleen in de informele verbanden in de kunst en kunnen ook ten dienste staan van burgerinitiatieven op het sociale en politieke vlak en dus een gunstige uitwerking hebben op het functioneren van de democratie en sociale samenhang. Ons onderzoek in Alphen aan den Rijn geeft aanwijzingen dat de positieve leereffecten die wetenschappers veronderstellen van het (actieve) lidmaatschap van maatschappelijke organisaties ook kunnen gelden voor dat van informele verbanden.

4.4 Sociale betekenis

Over het algemeen getuigen de respondenten van de grote sociale betekenis van hun groep. Alle respondenten hechten veel waarde aan de contacten met de groepsleden. Voor veel mensen is de groep een belangrijk deel van hun sociale netwerk, al is dat netwerk voor de meesten van hen groter dan de informele groep. In een meerderheid van de groepen staan de leden elkaar met raad en daad bij. Zo bieden ze elkaar praktische hulp, zoals klussen rond het huis of gereedschap uitlenen. In verschillende groepen zijn leden te vinden die elkaar ook in andere situaties regelmatig treffen, zoals een (sport-)vereniging, vrijwilligerswerk of verjaardagen van gezamenlijke vrienden. Overigens doen veel groepen ook andere dingen gezamenlijk, zoals reizen, theater- of museumbezoek, etentjes. Verschillende groepen hebben een regelmatige ‘nazit’ met borrel en in een aantal groepen nodigen deelnemers elkaar uit voor verjaardagen en andere privéfeestiviteiten. In veel groepen worden politieke en maatschappelijke onderwerpen besproken. In bijna alle groepen komen persoonlijke onderwerpen aan bod. Verschillende respondenten ervaren dat de groep een anker is in barre tijden, zoals bij ziekte, scheiding of overlijden van dierbaren. Overigens noemt men niet alleen het belang van hulp ontvangen, maar ook dat van ondersteuning bieden en iets voor een ander kunnen betekenen (wederkerigheid, zie hoofdstuk 14). Verschillende mensen roemen de veiligheid van hun groep.

In paragraaf 4.2 kwam al naar voren dat de groepen relatief klein en duurzaam zijn en vaak een constant ledenbestand kennen. Dit zal een belangrijke verklaring zijn voor de grote sociale betekenis die aan informele verbanden wordt gegeven. Het zal ook samenhangen met de manier van rekruteren. Informele groepen worden gevormd uit de eigen sociale omgeving, via via, uit groepen (oud-)cursisten van kunstinstellingen en particuliere docenten. Zo zullen over het algemeen groepen ontstaan die qua sociale samenstelling en interesse in de kunst goed matchen. Veel respondenten noemen de deelnemers aan hun groep vrienden, dierbare bekenden of op zijn minst gelijkgezinden in de kunst.

Overigens schatten zowel deelnemers aan kleinere als grotere groepen de sociale waarde van de groep hoog in. Zo roemde een van de respondenten van een grote theatergroep de veiligheid van de sfeer waarin de theaterproducties tot stand komen. Verder werd de sociale waarde bevestigd door respondenten uit zowel groepen met een lange geschiedenis als relatief jonge groepen. Ten slotte waren geen verschillen te ontdekken tussen leeftijdsgroepen of sekse in het waarderen van de groep. Jongeren en ouderen, vrouwen en mannen hebben zich in positieve zin uitgelaten over de sociale betekenis van hun groep. Zowel een dame van gevorderde leeftijd in een groep beeldend kunstenaars als een jonge keyboardspeler uit een band zagen de bijeenkomst met hun groep als het hoogtepunt van hun week.

4.5 Externe effecten

Hoewel de meeste informele kunstgroepen in Alphen een intern gerichte doelstelling hebben, namelijk gezamenlijk een kunstdiscipline beoefenen, betekent het

niet automatisch dat de groepen alleen betekenis hebben voor de individuele leden. De groepen treden naar buiten met voorstellingen, tentoonstellingen en bijdragen aan evenementen. Enkele groepen treden op of exposeren voor charitatieve doeleinden, in bejaardentehuizen en asielzoekerscentra. Op deze manier kan ook de Alphenese gemeenschap en de omliggende regio deelgenoot worden van wat informele verbanden presteren en wordt het kunstaanbod in Alphen en omstreken verrijkt. Ook blijkt dat de groepen een belangrijke plaats innemen in het sociale netwerk van mensen en dat de deelnemers ook in andere circuits actief zijn (verenigingen, instellingen, vrijwilligerswerk). Deze inbedding van informele groepen in grotere sociale netwerken en de relaties met formele verbanden bevestigen de verwevenheid met de buitenwereld en kunnen erop wijzen dat informele groepen bijdragen aan sociale samenhang in Alphen.

4.6 Tot slot⁵

Dit verkennende onderzoek in een Nederlandse middelgrote stad heeft zelfgeorganiseerde informele kunstgroepen in beeld gebracht. Daarmee is onze kennis vergroot over de *grass roots* van de civil society. Op voorhand veronderstelden we dat deze informele wijze van associëren wel eens heel populair zou kunnen zijn omdat mensen hier, anders dan in het traditionele verenigingsleven, zowel vrijheid vinden als hun gelegenheidsengagement kwijt kunnen. We zien echter dat de scheidslijnen tussen vereniging en informele groep niet samenvallen met duurzaam en verplichtend aan de ene kant en vluchtig en vrijblijvend aan de andere kant. De werkelijkheid is diffuser, zoals ook werd gevonden voor de informele hardloopgroepen (Van Bottenburg en Hover 2009: 33), en is bevestigd in verkennend onderzoek naar sportgroepen (zie hoofdstuk 5). Allereerst zijn informele kunstgroepjes niet alleen kleinschalig maar ook heel duurzaam. Het merendeel is kleiner dan tien personen, ongeveer de helft bestaat langer dan vijf jaar, de ledenbestanden zijn constant. Dit is in tegenspraak met de vaak veronderstelde vluchtigheid van moderne sociale verbanden. Daar komt bij dat, anders dan in verenigingen waar mensen van meer diverse pluimage binnenkomen, mensen voor informele verbanden juist geestverwanten opzoeken. Dat levert hechte groepen op die voor de deelnemers in sociaal opzicht van groot belang zijn. Dankzij de kleinschaligheid, duurzaamheid en familiariteit van de groep zijn de banden in informele groepen mogelijk soms duurzamer dan de banden die door instellingen of verenigingen worden gesmeed.

Ondanks de familiariteit is het functioneren van de groepen in allerlei opzichten gestructureerd. Groepen komen vaak wekelijks bijeen, op een vaste dag, en de leden verzuimen weinig. Veel groepen maken onderlinge afspraken over financiën en gaan verplichtingen aan zoals optredens en exposities, waarvoor moet worden gestudeerd of werk moet worden geleverd. Vaak kennen ze een onderlinge taakverdeling (publiciteit verzorgen, penningmeester, secretaris) en een licht soort organisatiestructuur. Deze weliswaar lichte structuur staat in contrast met de vaak veronderstelde behoefte aan vrijblijvendheid. Mensen zijn blijkbaar niet helemaal afkerig geraakt van verplichtingen en regelmaat. In de sfeer van kleine informele groepen hebben ze wel zo

veel zeggenschap over de koers dat ze in vrijheid kunnen beslissen over hun mate van betrokkenheid.

Daarnaast zoeken mensen de vrijheid om hun liefhebberij naar eigen inzicht uit te oefenen en op een andere manier te werken dan in de *mainstream* van verenigingen en instellingen. In informele verbanden worden soms stijlen en disciplines beoefend die in het reguliere kunstcircuit onderbelicht blijven. Toch rijst uit het onderzoek niet het beeld van informele groepen als contracircuit of tegenbeweging van het formele aanbod. De meeste respondenten hebben het formele circuit gebruikt voor hun ontwikkeling als kunstenaar en sommigen doen dat nog steeds. Een aantal respondenten combineert het lidmaatschap van informele verbanden met dat van formele.

Verder is het een misvatting te veronderstellen dat informele groepen bij uitstek in het leven worden geroepen om beginnende kunstenaars een omgeving te bieden waar zij zichzelf en elkaar al freewheelend kunnen bekwamen in hun discipline. Hoewel in verschillende groepen beginnende kunstenaars welkom zijn, zijn er ook groepen waar juist alleen gevorderde kunstenaars terecht kunnen. In de muziek moeten nieuwkomers in een enkele groep van gevorderd niveau auditie doen, terwijl in een van de beeldhouwgroepen deelnemers zelfredzaam moeten zijn en zonder aanwijzingen van een docent aan de slag moeten kunnen. De term 'informeel' geeft geen duiding van het niveau van de kunstbeoefening. Er zijn groepen beginnende kunstenaars, groepen waar beginners en gevorderden samen optrekken en groepen die op hoog niveau actief zijn, zoals het klassieke kwartet dat al twintig jaar samen speelt en optreedt met moderne klassieke muziek.

'Hybridisch', zo zou je de informele verbanden kunnen typeren. Ze nemen diverse gedaanten aan en combineren soms eigenschappen waardoor ze niet makkelijk in een categorie te plaatsen zijn. Minstens een kwart van de geïnterviewde groepen beantwoordde om een of andere reden niet helemaal aan onze werkdefinitie. Het beeld van de informele groep als geïsoleerd vriendenclubje dat wekelijks in de huiskamer samenkomt is onvolledig. Verschillende groepen hebben sterke banden met het verenigingsleven, worden gefaciliteerd door het wijk- en opbouwwerk (bijvoorbeeld door de oefenruimte te huren voor een vriendenprijs), hebben op den duur zelf een stichtingsvorm aangenomen of begeven zich op de markt met lesaanbod. Kortom, de gevonden groepen bewegen zich in het privé-circuit van mensen, maar ook op het middenveld van de formele organisaties en op de markt. Daarnaast zijn er groepen waarin amateur en professional samen optrekken. Ten slotte zijn de informele groepen onderling heel verschillend in de organisatie van hun activiteiten. Naast de wekelijkse huiskamergroep zijn er groepen die veel minder frequent samenkomen, netwerken met min of meer vaste kerngroepen (rap) of groepen met onregelmatige samenkomsten (duo kleinkunst, muziekgroep). Puur eenmalige initiatieven zijn in dit hoofdstuk buiten beschouwing gelaten.

Voor toekomstig onderzoek naar informele groepen is het leerzaam stil te staan bij de veelvormigheid. De werkelijkheid is te weerbarstig voor nette scheidslijnen en strikte categorieën. Bij het trekken van grenzen zullen onderzoekers gevoelens van spijt moeten kunnen incasseren: vasthouden aan een definitie zal betekenen dat interessante verwante vormen van associëren buiten het blikveld blijven.

Voor een inschatting van de populariteit van informele groepen in de amateurkunst zijn inmiddels gegevens voorhanden (Van den Broek 2010: 51). Veel andere aspecten staan

nog open voor verder onderzoek. Allereerst is onze kennis over de externe gerichtheid van kunstgroepen nog summier. We zouden een beter beeld krijgen van de verwevenheid van de groepen met de omringende samenleving als we de netwerken van de deelnemers en de verbindingen tussen de informele groep en externe instellingen in kaart brengen. Bestudering van de externe activiteiten van informele kunstgroepen – waaronder exposities en optredens – zou meer zicht geven op de omvang, het bereik en de aard van de bijdrage van informele kunstbeoefening aan het kunstaanbod. Verder zou meer kennis over de achtergrondkenmerken en motieven van de deelnemers inzichtelijker maken welke groepen om welke redenen aansluiting zoeken bij informele verbanden. Zijn informele verbanden voor sommige groepen mensen toch niet een alternatief voor het gevestigde kunstcircuit en waarom? Draagt het informele circuit bij aan een meer divers en groter bereik van kunstbeoefening vergeleken bij het bereik van het formele circuit? Draagt het informele circuit bij aan meer gelijkheid of versterkt het bestaande ongelijkheid in de deelname aan kunstbeoefening?

Ten slotte lenen informele kunstgroepen zich voor verdiepend kwalitatief onderzoek. Groepsdynamiek en mogelijke leereffecten bij de leden kunnen via interviews en participatieve observatie in beeld worden gebracht. In het geval van kunstgroepen is het ook relevant de ontwikkeling van de vaardigheden van de kunstenaars te volgen, niet alleen in afzonderlijke informele groepen maar ook vergelijkenderwijs, bijvoorbeeld in zowel groepen met contacten met professionele docenten als groepen waarin men van elkaar leert (peer group teaching). Dergelijk onderzoek beweegt zich in de richting van studiegebieden zoals cultuureducatie en kan ons laten zien in hoeverre de zelfredzame burger een realiteit is en zich werkelijk heeft losgemaakt van het formele kunstaanbod.

Noten

- 1 Over de resultaten van dit onderzoek is eerder gerapporteerd in Van den Berg (2010). Zie ook bijlage B4.1 Geraadpleegde personen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).
- 2 Geïnterviewd zijn vertegenwoordigers van de Streekmuziekschool Alphen aan den Rijn, Parkexpressie, de Volksuniversiteit, Balletschool Jeannette de Jager, de Stichting Productiehuis Alphen aan den Rijn (Stichting PA), poppodium het Kasteel, de ateliëvereniging Pro Arte en de gemeente Alphen aan den Rijn.
- 3 *Urban arts* omvatten dans (streetdance, breakdance), beeldende kunst (graffiti) en muziek (rap, hiphop). Hiphop is vooral bekend als muziekgenre, maar breakdance en graffiti vallen ook onder de noemer hiphop (zie Van den Berg 2010: 224 e.v.).
- 4 Er is navraag gedaan bij de Afghaanse Vereniging, de Stichting Somalische Cultuur, de Turks Islamitisch Culturele Vereniging, de Stichting Dewan Maluku Jajasan Kaju Putih en de Marokkaanse Islamitische Culturele Vereniging. Daarnaast zijn verschillende mensen van de Wmo-uitvoeringsorganisatie voor zorg en welzijn Participe en de Stichting Meander geraadpleegd.
- 5 Passages van deze conclusie zijn eerder gepubliceerd in Van den Berg (2009). Doe-het-zelf in de civil society, de paradox van de gestructureerde familiariteit. In: P. Schnabel, *Hoe het ons verging. Terugkijken tot 2000*. SCP-nieuwjaarsuitgave 2010. Den Haag: SCP (p. 70-73).

5 Samen spelen, samen delen: sport in informele groepen

Esther van den Berg en Annet Tiessen-Raaphorst

5.1 Informalisering in de sport

Beleidsmakers zien in sportverenigingen een belangrijk sociaal verband – als ontmoetingsplek en sociale leeromgeving voor de leden – die in potentie bijdragen aan de sociale infrastructuur en leefbaarheid in wijken (vws 2007). De laatste decennia slinkt echter het aandeel sportende mensen dat lid is van een sportvereniging (Van 't Verlaat en Van den Dool 2009: 101). Van alle sporters is tegenwoordig bijna de helft aangesloten bij een vereniging. De rest sport in commercieel verband, individueel of in een andere setting. Het is voorbarig een doemscenario te schetsen op basis van het dalende aandeel verenigingsleden, zoals de mogelijke teloorgang van gemeenschapszin of verlies van sociale samenhang. Ongeveer een derde van de sporters beoefent sport namelijk samen met vrienden, familie of kennissen in een zelfgeorganiseerd verband (Tiessen-Raaphorst 2010). Bovendien weten we uit eerder onderzoek dat informele verbanden in het hardlopen (Van Bottenburg en Hover 2009) en het wielrennen (O'Connor en Brown 2007) van grote sociale betekenis zijn voor de deelnemers. Het valt nog maar te bezien of zelfgeorganiseerde groepen in dat opzicht onderdoen voor verenigingen.

We concentreren ons op deze zelfgeorganiseerde verbanden in de sport en zullen het begrip aanscherpen tot wat we 'informele groepen' in de sport noemen: groepen van minstens drie personen die met een zekere regelmaat samen sporten. Omdat nog maar weinig bekend is over informele sportgroepen, hebben we verkennend onderzoek gedaan. We starten het hoofdstuk met een schets van de onderzoeksaanpak (§ 5.2), gaan in op de beperkingen van bestaand materiaal (§ 5.3) en bespreken resultaten uit het nieuwe onderzoek (§ 5.4), waarbij verschillende aspecten van informele groepen in de sport aan bod komen, zoals groepsgrootte, duur van het bestaan van de groep en beoefende takken van sport. Vervolgens gaan we in op de motieven van de deelnemers om voor dergelijke groepen te kiezen en de betekenis die de groep voor hen heeft. Ook in de *Rapportage Sport 2010* (Van den Berg en Tiessen-Raaphorst 2010) zijn gegevens uit het verkennende onderzoek gepubliceerd, waarbij meer wordt ingezoomd op informele groepen in de levensloop en sportloopbaan van mensen.

5.2 Empirische onderbouwing

We baseren ons op kwantitatief en kwalitatief verzamelde gegevens. De respondenten zijn afkomstig van een deel van het online consumenten panel van marktonderzoeksbureau GfK (*GfK-consumer jury panel*), dat in het najaar van 2008 bevroegd is in het kader van de SportersMonitor van het Mulier Instituut (Van den Dool et al. 2009).

De respondenten die in die peiling aangaven dat zij in de voorgaande twaalf maanden sport beoefenden in een door henzelf, familie, vrienden en/of kennissen georganiseerde groep, zijn voorjaar 2010 opnieuw benaderd met een internetvragenlijst over informele groepen in de sport (IGS'10). Deze aanpak gaf toegang tot een populatie met in potentie een hoog percentage sporters in informele groepen. Nadeel van deze manier van selecteren is dat het lastiger is een vertaling naar de Nederlandse bevolking te maken. Voor het kwalitatieve deel van het onderzoek zijn veertien respondenten uit het panel geselecteerd voor een uitgebreid gestructureerd face-to-face-interview. Daarin is doorgepraat over hun deelname aan de informele groep, het functioneren en de sfeer van de groep, hun motivatie om in informeel verband te sporten en de relatie van de groepsleden met het meer geformaliseerde sportveld (verenigingen, voorzieningen, enz.). De interviews vonden plaats in april-mei 2010. Bij de selectie van de respondenten is zo veel mogelijk rekening gehouden met differentiatie naar leeftijd, tak van sport, gebruik van een accommodatie en geografische spreiding (zie tabel 5.1).¹ Van de interviews zijn transcripties gemaakt. In dit hoofdstuk zijn de bevindingen uit zowel het kwantitatieve als kwalitatieve onderzoek verweven.

Tabel 5.1

Overzicht respondenten uit informele groepen kwalitatieve onderzoek

sportgenre	sporttak	geslacht	leeftijd	woonplaats
wegsporten	wandelsport	vrouw	71	dorp (Randstad)
	wandelsport	vrouw	40	stad (Vinex-wijk) (Randstad)
	wielrennen/schaatsen	man	50	dorp (Randstad)
	hardlopen	man	52	dorp (Randstad)
duo/team sporten	voetbal	man	32	dorp (buiten Randstad)
	volleybal	man	28	stad (Randstad)
	basketbal	vrouw	19	stad (Randstad)
	tennis	vrouw	40	stad (buiten Randstad)
denk/mik sporten	tennis	man	75	stad (Randstad)
	darts	vrouw	63	stad (Randstad)
	golf	vrouw	64	stad (Randstad)
fit/kracht/lenigheid	koersbal	man	71	stad (Randstad)
	fitness	man	62	dorp (Randstad)
zwemmen	zwemmen	vrouw	24	stad (buiten Randstad)

Bron: SCP (IGS'10)

5.3 Het aandeel van zelfgeorganiseerde groepen in de sport

Eerder onderzoek geeft de indruk dat zelfgeorganiseerde verbanden in de sport populair zijn. Van Ingen en Dekker (2011) vonden dat recreatieve activiteiten in de afgelopen decennia in toenemende mate in informeel verband – wel samen met anderen maar buiten verenigingen – plaatsvinden. Die toename werd vooral toegeschreven aan

informatisering in de sport. In een kwantitatieve verkenning van de verbreiding van informele groepen, van lotgenotengroepen tot leesgroepen, van hobbygroepen tot belangengroepen in de buurt, werden informele groepen in de sport het meest frequent genoemd (data uit 2002, zie hoofdstuk 3). Recent onderzoek onder evenementenlopers (mensen die deelnemen aan een hardloopevenementen op de weg) laat zien dat 19% van hen traint in een loopgroepje (Van Bottenburg en Hover 2009: 28). Ter vergelijking: uit onderzoek in een ander deel van de recreatieve sector, de amateurkunst, blijkt dat 16% van de amateurkunstenaars hun kunstdiscipline beoefent in een informeel groepje (Van den Broek 2010).

We hebben geen generaliseerbare gegevens over het aandeel sporters dat in informele groepen sport, maar kunnen op basis van eerder verzameld materiaal wel een indicatie geven. Hoewel dat materiaal niets zegt over de grootte en samenstelling van de groep (alleen familie/gezinsleden of ook anderen) of de frequentie van samenkomen, geeft het een idee van de populariteit van zelfgeorganiseerde verbanden in de sport in relatie tot andere vormen van associëren. Voor de duidelijkheid: deze al eerder verzamelde gegevens gaan niet specifiek over informele groepen, in de zin van groepen van minstens drie personen die met zekere regelmaat samen sporten. In paragraaf 5.4 presenteren we de nieuwe gegevens over sport in informele groepen die wel op deze manier afgebakend zijn.

Tabel 5.2

Sportdeelname naar type verband, personen van 6-79 jaar die minstens twaalf keer per jaar sporten (in procenten)

	zelfgeorgani- seerde groep	sport- vereniging	commercieel aanbod	alleen	anders
totaal	35	54	32	45	14
man	37	57	26	49	16
vrouw	32	51	39	41	13
6-19 jaar	33	77	23	28	16
20-64 jaar	36	46	37	52	13
65-79 jaar	33	48	25	36	14
lo, lbo, mavo	31	50	31	41	14
havo, vwo, mbo	37	47	38	49	13
hbo, wo	39	46	38	58	14
autochtone Nederlanders	36	55	32	46	14
(niet-)westerse migranten en hun kin- deren	29	49	35	37	13

Bron: SCP/CBS (AVO'07b)

In 2007 bleek ruim een derde van de sporters (35%) in een zelfgeorganiseerde groep actief te zijn (tabel 5.2). Sporten in zo'n groep komt vaker voor dan sporten via het commerciële aanbod (zoals fitness of de sportschool, 32%) of sporten via een ander aanbod (zoals vakanties of sportevenementen, 14%). Het komt echter minder voor dan alleen sporten (45%) of als lid van een sportvereniging (54%). Mannen en hogeropgeleiden sporten vaker in een zelfgeorganiseerd groepje dan vrouwen of lageropgeleiden. Ook is het een bekender fenomeen onder autochtone Nederlanders dan onder (niet-)westerse migranten en hun kinderen.

Het hoge percentage mensen dat sport in een zelfgeorganiseerde groep is opmerkelijk. Vaak worden namelijk de sportvereniging en het fitnesscentrum prominent in beeld gebracht als de belangrijkste sportverbanden. Echter, sporten die vaak in een zelfgeorganiseerde groep worden gedaan (tabel 5.3), worden vaak incidenteel beoefend, zoals tijdens een (personeels)uitje, verjaardag of vakantie. Midgetgolf, bijvoorbeeld, gebeurt vaak in een zelfgeorganiseerde groep (66%), maar gemiddeld slechts 1,9 weken per jaar. Een zelfde beeld is zichtbaar voor skiën, bowling en kanoën. Deze lage frequentiegraad, tezamen met het kleine aandeel van deze sporten in het totaal van alle beoefende sporten, geeft aan dat zelfgeorganiseerde groepen niet automatisch als een belangrijk sportverband kunnen worden gezien.

Tabel 5.3

Vier takken van sport die het meest in een zelfgeorganiseerde groep worden beoefend, naar frequentie en aandeel in het totaal van sporten (in gemiddelden en procenten)

	zelfgeorganiseerde groep	verband (%)			alleen	andere	aantal weken per jaar beoefend (gem.)	aandeel in totaal van beoefende sporten (%)
		sportvereniging	commercieel aanbod					
midgetgolf	66	1	0	13	3	1,9	0,6	
skiën/langlaufen/ snowboarden	59	0	3	21	25	2,0	2,9	
bowling	55	7	1	23	2	4,7	2,7	
kano	46	6	2	36	23	5,7	0,4	

Bron: SCP/CBS (AVO'07b)

Veel mensen beoefenen dus een sport in een zelfgeorganiseerde groep, maar ze lijken lang niet altijd op de meer structurele verbanden waarnaar we op zoek zijn. Een groep mensen die incidenteel een gezamenlijke sportieve activiteit doet, heeft naar alle waarschijnlijkheid niet de sociale betekenis die we van informele groepen verwachten. Een overzicht van sporttakken die niet alleen geselecteerd zijn naar beoefening in een zelfgeorganiseerde groep, maar ook naar frequentie en het aandeel in het totale sportaanbod, geeft een ander beeld (tabel 5.4). Biljart, fietsen, badminton en wandelen gebeuren relatief vaak in een zelfgeorganiseerde groep en ook frequent.

Tabel 5.4

Sporttakken in een zelfgeorganiseerde groep, naar frequentie en aandeel in het totaal van sporten (in gemiddelden en procenten)

	zelfgeorgani- seerde groep	sport- vereniging	verband (%)			aantal weken per jaar beoefend (gem.)	aandeel in totaal van beoefende sporten (%)
			commercieel aanbod	alleen	anders		
biljart	41	18	5	33	8	15,3	2,1
fietssport	35	6	2	66	7	25,4	6,3
badminton	32	44	3	15	5	19,3	1,7
wandelsport	31	5	3	61	6	27,5	5,9
golf	30	39	6	26	6	22,8	1,7
darts	28	28	1	32	13	18,5	2,0
skeeleren	28	5	2	65	6	12,9	2,3
tennis	28	68	9	8	12	28,1	4,6
zwemsport	21	17	17	39	5	23,1	7,5
veldvoetbal	20	69	5	11	15	29,6	5,6
hardlopen	19	14	5	71	6	25,1	7,0
danssport	17	45	29	15	9	26,2	2,8
volleybal	15	67	4	4	15	29,0	2,0
paardensport	14	54	11	32	12	34,4	1,8

Bron: SCP/CBS (AVO'07b)

Wat onzichtbaar blijft is met welke frequentie een sport in een van de vijf verbanden beoefend wordt. Het kan dus zijn dat bijvoorbeeld biljart wel door 41% in een zelfgeorganiseerde groep wordt beoefend, maar dat men eens in de maand bij elkaar komt, terwijl een veel kleinere groep biljart in de sportvereniging (18%) beoefent, maar dan wel wekelijks. Met andere woorden, over het gewicht van de zelfgeorganiseerde groep in de totale sportfrequentie is op basis van bestaande data niets te zeggen.

5.4 Anatomie van de informele sportgroepen

We zagen dat zelfgeorganiseerd sporten samen met anderen populair is en dat het vaak gaat om incidentele sportbeoefening samen met familie, vrienden en kennissen. Omdat we juist benieuwd zijn naar de sociale betekenis van kleine, duurzame verbanden, hebben we het begrip 'zelfgeorganiseerde groep' strakker afgebakend tot wat we 'informele groepen' noemen: groepen van minstens drie personen die met een zekere regelmaat samen sporten. De groep moet door de deelnemers zelf zijn georganiseerd, dus geen onderdeel zijn van een vereniging of instelling. De leden mogen elkaar wel kennen van een vereniging en als een soort afsplitsing van de vereniging functioneren. Met deze definitie van informele groepen hebben we de respondenten ondervraagd die eind 2008 (in het onderzoek voor de SportersMonitor van het Mulier Instituut) hadden aangegeven dat zij in de voorgaande twaalf maanden sport beoefenden in een

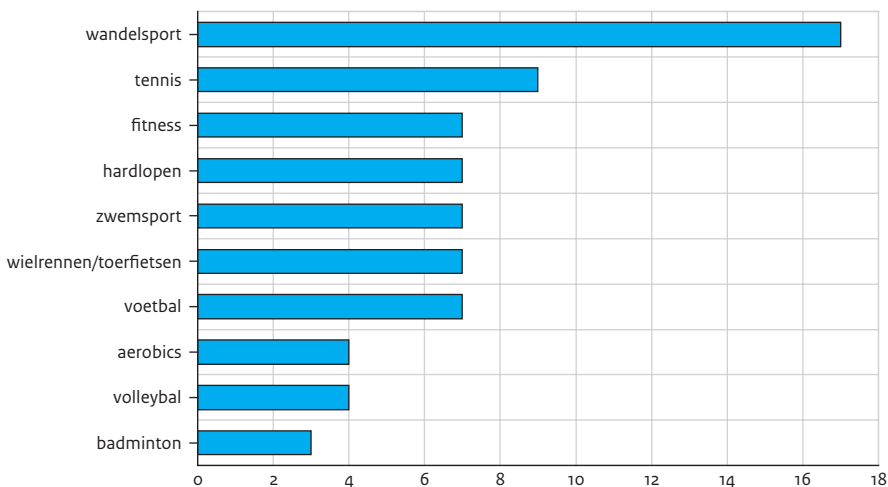
door henzelf met familie, vrienden en/of kennissen georganiseerde groep. Van de 2.236 benaderde respondenten hebben 782 mensen onze internetvragenlijst volledig ingevuld. Hoewel 90% van de benaderde respondenten aan het beantwoorden van de vragenlijst begon, viel ruim de helft van de mensen (1.240) af na de eerste selectievragen (IGs'10). Een groot deel van de respondenten sportte klaarblijkelijk niet (meer) in het type verband dat wij definiëren als een informele groep. Wij kunnen dan ook voorzichtig veronderstellen dat een kleiner aandeel dan de eerder genoemde 35% van de sportende bevolking deel uitmaakt van een informele sportgroep volgens onze definitie.²

Beoefende sporten

Ter vergelijking met de voorgaande cijfers eerst een overzicht van de meest beoefende sporten in het IGs'10-onderzoek (figuur 5.1). Veel van de in tabel 5.4 genoemde sporten komen ook terug in het nieuwe onderzoek. Wandelsport (17%) en tennis (9%) zijn de meest beoefende sporten, gevolgd door fitness, hardlopen, zwemsport, fietssport en voetbal (alle 7%). Sporten die wel in het landelijke onderzoek naar voren komen, maar niet of minder vaak in het onderzoek naar informele groepen zijn biljart, golf, darts en skeeleren. Sporten die in het onderzoek naar informele groepen wel vaker genoemd worden zijn fitness en aerobics.

Figuur 5.1

Top tien van sporten in informele groepen, frequentie naar sporttak (in procenten)

Bron: SCP (IGs'10)

In de internetenquête hebben wij de respondenten expliciet bevraagd over groepen die met een zekere regelmaat samenkomen. Veel groepen doen dat: vier op de vijf sporten minstens eens per week samen (tabel 5.5). Dat gebeurt vooral bij tennis, fitness en zwem-

men (niet in tabel). Ook de respondent zelf is een trouw bezoeker: 73% geeft aan iedere week of vaker mee te doen. Informele groepen lijken daardoor de deelnemers een zekere binding of structurele stimulans tot sporten te geven.

De bestaansduur van de groepen is gevarieerder. Een vijfde bestaat een jaar of korter, twee vijfde bestaat tussen een en vijf jaar, terwijl 6% al langer bestaat dan 25 jaar. Vooral gymnastiek, badminton en biljartclubjes blijken al langere tijd te bestaan, gemiddeld rond de twintig jaar. Ook de volleybalclubjes bestaan gemiddeld al veertien jaar. Gezien ons beperkte onderzoeksmateriaal kan de lange bestaansduur van deze sportgroepen op toeval berusten. Wat wij op zijn minst uit de gegevens kunnen leren is dat informele sportgroepen, in uiteenlopende takken, lang kunnen bestaan. De respondenten nemen over het algemeen sinds recenter datum deel aan een groep: een kwart doet een jaar of korter mee, terwijl 70% vijf jaar of minder deel uitmaakt van de groep. De samenstelling verandert dus in de loop van de tijd.

Tabel 5.5

Frequentie van samenkomen, bestaansduur van de groep en participatie van respondenten (in procenten)

	frequentie samenkomen groep	frequentie aanwezigheid respondent
> 1 keer per week	29	24
1 keer per week	51	49
1 keer per 2 weken	10	13
ongeveer eens per maand	6	7
< 1 keer per maand	5	6
	100	100

	bestaansduur groep	duur deelname respondent
≤ 1 jaar	19	25
1-2,5 jaar	15	17
2,5-5 jaar	25	26
5-10 jaar	17	16
10-25 jaar	17	13
> 25 jaar	6	2
	100	100

Bron: SCP (IGS'10)

Organisatorische aspecten

Ongeveer een derde van de respondenten is naast de informele groep ook lid van een vereniging voor dezelfde tak van sport (zie Van den Berg en Tiessen-Raaphorst 2010). Verder hangt het lidmaatschap of een abonnement van deelnemers aan informele groepen deels samen met het gebruik van een sportaccommodatie (zie tabel 5.6). Vooral mensen die aan denk- of miksporten of aan fit-, kracht- of lenigheidssport doen, zijn naar verhouding vaak lid of abonneementhouder. Voor fitness of aerobics hangt dit samen met het gebruik van ruimtes van fitnesscentra, waarvoor een abonnement nodig is. Ook voor sporten als golf of tennis moet men voor gebruik van de accommodatie vaak een abonnement nemen of lid worden. Uiteindelijk maakt 58% van de groepen gebruik van een sportaccommodatie, waaronder alle golf- en tennisgroepen. Groepen die een accommodatie gebruiken, betalen hier in de meeste gevallen (82%) voor. Een derde (30%) van de groepen heeft een trainer, coach of andere begeleider. Dit komt naar verhouding vaker voor bij fit-, kracht- en lenigheidssporten. Bij gymnastiekgroepen wordt vaak een vrijwilligersvergoeding betaald aan de trainer; bij fitness, aerobics en danssport is dit salaris vaker marktconform. Meer gedetailleerd onderzoek zou moeten uitwijzen of het in deze laatste gevallen inderdaad gaat om puur autonome informele groepen die zelf een trainer inhuren, of om groepen die onderdeel zijn van een meer formele sportgroep. Ruim een derde van de groepjes (36%) heeft een onbetaalde trainer. Uit het kwalitatieve onderzoek blijkt dat groepen zonder trainer of coach vaak leden hebben die aanwijzingen geven of een trainingsprogramma bedenken (fitness, zwemmen, basketbal).

Ik weet wel dat er nog een jongen is, die er ook altijd is. [...] Hij is wel goed in het spel en legt vaak ook dingen uit over de spelregels zelf en welke spelvormen we het beste kunnen hanteleren met hoeveel mensen. [...] Het is niet zo dat hij beslist en wij oké zeggen. Hij is absoluut geen coach. Maar het gebeurt wel regelmatig dat hij even het voortouw neemt. (vrouw, 19, basketbal)

Ruim een derde (35%) van de groepjes doet ook mee aan sportevenementen of toernooien. Dit is relatief vaak het geval bij team/duosporten of denk/miksporten (zoals darts, biljart, tennis, volleybal of voetbal). De belangstelling voor sportevenementen en toernooien laat zien dat een aanzienlijk deel van de deelnemers graag ook in een breder verband dan alleen de informele groep sport, hetgeen ook al bleek uit de vele dubbel-lidmaatschappen met verenigingen. Daarnaast vinden veel informele sporters het ook aantrekkelijk om zich te meten met sporters buiten de groep. Informele sporters lijken niet per definitie afkerig te zijn van competitie en prestatiedrang.

Tabel 5.6

Verschillende organisatorische aspecten naar tak van sport (in procenten)

	totaal (n = 782)	team/duo sport ^a (n = 221)	denk/mik sport ^b (n = 62)	weg- sporten ^c (n = 263)	fitheid/ kracht/ lenigheid ^d (n = 117)	zwemmen (n = 56)	overige sporten ^e (n = 63)
lidmaatschap/abonnement:							
geen lidmaatschap/ abonnement	43	28	23	68	22	46	43
sommige deelnemers	24	26	19	21	23	30	27
alle deelnemers	34	46	58	11	55	23	30
plaats van sporten:							
openbare ruimte	39	5	5	99	2	2	38
sportaccommodatie	58	95	77	1	92	96	57
café/tuin/huis	3	0	18	0	6	2	5
daarvan betaalde							
sportaccommodatie	82	82	55	1	81	86	56
begeleiding:							
trainer, coach of andere begeleider	30	29	16	13	70	34	35
daarvan wordt betaald:							
vrijwilligers/ onkostenvergoeding	9	8	2	5	22	7	13
marktconform salaris	10	5	2	2	39	18	11
geen vergoeding	10	16	13	6	9	9	11
deelname aan sport- evenementen/toernooien							
	35	49	65	32	11	9	33

a Badminton, basketbal, handbal, hockey, honkbal, korfbal, squash, tafeltennis, tennis, vecht- en verdedigingssporten, voetbal, volleybal.

b Biljart, bowling, bridge, dammen, darts, golf, jeu de boules, midgetgolf, schaken, schietsport.

c Hardlopen, fietsen, wandelen, skeeleren.

d Aerobics, danssport, fitness, gymnastiek, yoga.

e Duiksport, kano, (berg)klimsport, motorsport, paardensport, roeien, schaatsen, skiën, zeilen.

Bron: SCP (IGS'10)

Uit het kwalitatieve onderzoek halen we het beeld dat, ondanks het informele karakter, afspraken worden gemaakt. Niet alleen over voor de hand liggende zaken zoals tijd en plaats van samenkomen maar ook over tijdig afmelden bij verhindering en het zoeken van een vervanger wanneer je niet kunt komen (bij basketbal, tennis en zaalvoetbal).

Het is op dinsdagen en we hebben wel een afspraak dat je (als je iemand bent die regelmatig komt) je voor twee uur op dinsdag moet afmelden als je niet komt. [...] Dus dat is eigenlijk een beetje de regel. Geefje op als je komt. En als je regelmatig komt, meld je dan juist af als je niet komt. (vrouw, 19, basketbal)

De twee respondenten in tenniscampen vertellen over presentieschema's:

Nou, er is iemand die altijd het datumlijstje maakt. Dat stuurt ze dan rond aan iedereen via de computer, en daarop vullen wij allemaal in wie er wel of niet kan. (vrouw, 40, tennis)

Andere afspraken zijn: op elkaar wachten bij lekrijden (wielrennen), op tijd geld overmaken voor het betalen van de accommodatie (tennis, voetbal), bijdragen aan de gezamenlijke pot voor de koffie na afloop (wielrennen), 'we houden het wel gezellig, niet te fanatiek op de man spelen' (voetbal). Gezagsverhoudingen of leiderschapsrollen worden bijna nooit expliciet besproken of vastgelegd, besluiten (bijv. over de route bij wandelen of wielrennen) komen in onderling overleg tot stand. Sommige groepen hebben wel een duidelijke trekker of initiatiefnemer (voetbal, tennis, darts, wandelen) of iemand die over de financiën gaat.

Ja, zij is als het ware penningmeester ja. We houden geen vergadering, we hebben geen voorzitter, we hebben niks. Ze heeft alleen het geld en ze geeft het uit. (man, 71, koersbal)

De deelnemers

De groepen blijken met name uit vrienden en kennissen te bestaan (85%) en in mindere mate uit familie (20%) of collega's (9%). Vaak hebben de groepen een gemengde samenstelling van zowel familieleden als vrienden, kennissen of collega's. In veel groepen komen dus verschillende sociale circuits samen.

Tabel 5.7

Samenstelling van de groep (in procenten)

vrienden/kennissen	85
familie	20
collega's	9
anderen	10
van wie	
geïnteresseerden, mensen uit omgeving, onbekenden	5
bekenden via sportclub	3
bekenden via andere organisaties	2

Bron: SCP (IGS '10)

Ook is er een grote variatie aan circuits waaruit leden gerekruteerd worden. De helft van de deelnemers kent elkaar uit de vriendenkring. Een derde heeft elkaar via een sportaanbieder leren kennen. Daarnaast kennen deelnemers elkaar ook uit de buurt, de school en het werk. Sporadisch worden leden geworven via open kanalen zoals een

advertentie. Kortom, informele groepen vullen zich met deelnemers die elkaar via via kennen, vaak uit diverse circuits. De ontstaansgeschiedenis van een informele tennis-groep illustreert dat:

Die is ontstaan doordat veel van de dames die in de groep zitten de kinderen allemaal bij elkaar op school hebben. [...] Die spraken elkaar op het schoolplein en kwamen erachter dat ze allemaal tennis leuk vinden. En via via: die kende weer een buurvrouw die mee wilde doen en die kende weer iemand en zo kende ik ook een van die dames. En die vroeg mij er dus weer bij. (vrouw, 40, tennis)

Opvallend is dat een heel klein deel van de ondervraagden aangeeft dat hun groep bestaat uit bekenden van de sportclub (tabel 5.8), terwijl maar liefst een derde van de mensen aangeeft elkaar wel via een sportaanbieder te kennen. Mogelijk zijn medegroepsleden die men in het verleden ooit via de sportclub leerde kennen, inmiddels vrienden of kennissen geworden.

Tabel 5.8

Omgeving waar de leden van de groep elkaar hebben leren kennen (in procenten)

vriendenkring	51
sportaanbieder	31
buurt	25
school, studie of werk	19
advertentie	5
anders	7
waarvan familie	5

Bron: SCP (IGS'10)

Kader 5.1 Het ontstaan van informele groepen

Relatie met formele verbanden

Informele sportgroepen ontkiemen op uiteenlopende manieren en om diverse redenen, maar er is vaak een relatie met formeel georganiseerde verbanden. Verschillende respondenten hebben elkaar leren kennen bij een sportaanbieder of in een ander formeel verband buiten de sport en besloten samen zelfgeorganiseerd te blijven of te gaan sporten. Zo deed een bestaande vriendengroep uit de kerk een korte cursus *nordic walking*. Toen de cursus was afgelopen zijn ze zelf wekelijks blijven wandelen. Vanuit een christelijke studentenvereniging is een basketbalgroep ontstaan van mensen die tweewekelijks met elkaar basketballen in een zaaltje. De initiatiefneemster van een dartsgroep licht toe:

In 1995 ben ik gestart met een klaverjasvereniging en daaruit is dus eigenlijk een groepje ontstaan dat het ook leuk vond om te darten. [...] Ik vond dat wij dat misten in de wijk en zodoende ben ik daarmee begonnen. (vrouw, 63, darts)

Er zijn (prestatie)sporters die naast hun trainingen in de sportvereniging samen nog extra willen trainen of een zomer- of winterstop willen overbruggen:

Het is eigenlijk ontstaan uit een samenloop van een – voor ons gevoel – tekort aan trainingsuren om echt beter te kunnen worden en de mogelijkheid om met [de informele groep] een baan te krijgen tijdens het trainingsuur van een andere club. (vrouw, 24, zwemmen)

Ik denk dat we gewoon merkten dat er 's winters nog geen mogelijkheid [was] om buiten te spelen. [...] Ik denk dat we gewoon de neiging hadden om te willen spelen [in de winter] omdat je anders in het voorjaar weer helemaal opnieuw moet beginnen. (man, 75, tennis)

Dat de sportieve intentie niet de allerbelangrijkste aanleiding voor het oprichten van een informele sportgroep hoeft te zijn vertelt de oprichter van een zaalvoetbalgroep:

Ik ben acht jaar geleden verhuisd vanuit Venlo naar Eindhoven, omdat ik hier dus werkte en hier ook een partner gevonden heb. Om mij te verplichten mijn vrienden wekelijks te zien, om die niet te verslonzen, heb ik een zaalvoetbalteam opgesteld. (man, 32, voetbal)

Een van de respondenten in een al lang bestaande koersbalgroep denkt dat het wijk- en opbouwwerk in zijn stad ooit het eerste zetje heeft gegeven. Met het beschikbaar stellen van een zaaltje en een eerste investering in het materiaal functioneert de groep nu zelfstandig en moeten de leden een bijdrage aan de zaalhuur betalen en materiaal vervangen wanneer het kapot gaat.

Bron: SCP (165'10)

De groepen blijken een constante samenstelling te hebben: 70% van de groepen kent (bijna) altijd dezelfde deelnemers en 26% van de groepen kent een vaste kern met daarnaast wisselende deelnemers. Over het algemeen zijn de informele groepen klein: 45% kent vijf deelnemers of minder, de helft van de groepen (50%) heeft tussen de zes en twintig deelnemers en 5% kent meer dan twintig deelnemers. De meeste groepen zoeken niet actief naar nieuwe deelnemers (81%). Slechts 9% heeft de ambitie om verder te groeien. Logischerwijs is met name voor team- en duosporten en voor denk- en mik-sporten een specifiek aantal deelnemers van belang. Een van de geïnterviewde groepen heeft meer gegadigden dan ruimte en heeft een 'wachtlister' (zaalvoetbal). In het wielrennen zijn twee groepen gevonden die elkaars tegenpool zijn. De ene bestaat uit een select gezelschap van trouwe vrienden die dat graag zo houden, de andere is een soort 'wielerinstituut' met een sterk wisselende samenstelling.

Sociale betekenis

Informele groepen hebben een veel bredere betekenis dan alleen de activiteit waarvoor ze zijn opgericht. De meeste respondenten maken melding van andere gezamenlijke activiteiten naast het sporten (tabel 5.9). Vooral de activiteiten die iets zeggen over de interne hechtheid van de groep scoren hoog. In ongeveer driekwart van de groepen gaan de leden bij elkaar op bezoek, ze bezoeken feestjes en gaan samen uit. In grofweg een vergelijkbaar aandeel van de groepen geven de leden elkaar emotionele en praktische steun. Dat in driekwart van de groepen wordt gesproken over maatschappelijke en politieke

onderwerpen geeft steun aan de veronderstelling dat mensen in informele groepen vaardigheden opdoen die van betekenis kunnen zijn voor het functioneren van de democratie.

Ten slotte geeft ruim een derde van de respondenten aan dat zij als groep mensen buiten de groep helpen of iets doen voor de plaatselijke gemeenschap. Dat strookt met de bevindingen van de Amerikaanse socioloog Wuthnow die in zijn onderzoek naar *small groups* in de Verenigde Staten vond dat een kleine meerderheid mensen buiten de groep heeft geholpen en geld gaf aan een charitatieve instelling (1994a: 320). Volgens ons verkennende onderzoek hebben informele groepen in de sport dus niet alleen sociale betekenis voor de leden zelf, maar ook voor de buitenwereld. Uit de open antwoorden krijgen we enkele aanwijzingen voor activiteiten in deze sfeer: goede doelen steunen, aan liefdadigheid doen of ouderen meenemen naar sportwedstrijden.

Tabel 5.9

Andere gezamenlijke activiteiten naast het sporten in informele groepen (in procenten)

	ja, regelmatig	ja, soms	nee
uitgaan, visites, feestjes	27	49	24
elkaar emotionele steun geven	26	49	24
praten over maatschappelijke of politieke onderwerpen	24	50	26
elkaar praktische hulp geven	19	45	36
hulp bieden/vrijwilligerswerk	7	29	64

Bron: SCP (IGS'10)

Ook uit het kwalitatieve onderzoek halen we enkele voorbeelden:

Ja, wij kaarten voor verstandelijk gehandicapten. Wij organiseren een keer per jaar op een school voor moeilijk lerende kinderen een klaverjastoernooi. Dan doen ook de ouders van de school mee en familieleden van de kinderen. [...] Ze moeten dan vier euro betalen omdat het voor het goede doel is. [...] De opbrengst van de loterij, alles gaat naar de school. Daar hebben ze van alles voor gekocht: computers, gordijnen voor het toneel, je kunt het zo gek niet bedenken. (vrouw, 63, darts)

De respondent uit een wandelgroep die is voortgekomen uit een gespreksgroep:

Ja. We hebben een aantal mensen die uit de gespreksgroep zijn gegaan. Daar heb je altijd een bepaalde zorg voor als iemand verhuist of ziek is. We hebben laatst met elkaar iemand verhuisd. (vrouw, 71, wandelen)

Motieven voor deelname

Waarom kiezen mensen voor sportbeoefening in een informele groep, eventueel naast alleen sporten of sporten in verenigingsverband? Uit eerder onderzoek naar hardlopers weten we dat mensen die vanaf eind jaren negentig zijn begonnen met hardlopen – tijdens de zogenaamde ‘tweede loopgolf’ – veel flexibiliteit en weinig sociale verplichtingen zoeken in het hardlopen (Van Bottenburg 2006). Recent onderzoek bevestigt

dat evenementenlopers flexibiliteit nog steeds als een van de grote voordelen van het hardlopen zien; een meerderheid prepareert zich alleen of in een groepje voor een loop-evenement (Van Bottenburg en Hover 2009). Etnografisch onderzoek onder Australische wielrenners die buiten wielerverenigingen om gezamenlijk trainen op de openbare weg liet zien dat 'de groep' een essentieel ingrediënt is van de motivatie van renners om deel te nemen. Voor de groepen van goed getrainde fietsers geldt dat de deelnemers competitie zoeken, maar dat daarnaast de informele interactie en de gesprekken na afloop belangrijke stimulansen zijn. Voor de minder getrainde groepen staan de sociale interactie, de kameraadschap en de nazit met koffie op de voorgrond. De auteurs tekenen op dat voor enkele respondenten de wielergroepen hun sociale netwerk vormen of 'als een familie' zijn (O'Connor en Brown 2007: 92).

In de internetenquête hebben we gevraagd naar de redenen om bij een informele groep te gaan. Wij vroegen ons af of de aantrekkingskracht van de informele groep ligt in de organisatorische aspecten (eigen tijd, plaats en frequentie kunnen bepalen) of juist in de sociale aspecten (sporten met mensen die je zelf kunt kiezen).

Tabel 5.10

Motieven om in informeel verband te sporten (in procenten)

ik sport in een informele groep omdat:	niet belangrijk	enigszins belangrijk	heel belangrijk	niet van toepassing voor mijn groep
ik graag sport samen met anderen	4	32	60	4
ik graag sport in een kleine groep	13	37	44	6
ik dan meer zelf kan bepalen wanneer ik sport de deelnemers aan de groep hetzelfde niveau hebben als ik	11	33	45	11
het goedkoop is	13	41	40	6
ik niet zo ver hoeft te reizen	23	36	30	11
ik dan zelf kan bepalen met wie ik sport	16	33	42	9
het weinig tijd kost	14	36	41	10
de deelnemers aan de groep zijn mijn vrienden/ vriendinnen	32	34	21	13
ik door de groep wordt gestimuleerd om te sporten	9	34	51	7
ik door de groep wordt gestimuleerd om vaker/ sneller/meer/beter te sporten	9	34	52	6
ik via de groep nieuwe mensen leer kennen	16	38	36	10
	26	39	21	14

Bron: SCP (IGS'10)

De meeste respondenten geven aan dat zij aan de informele groep meedoen omdat zij graag samen met anderen sporten (tabel 5.10). Voor een overgrote meerderheid is het enigszins tot heel belangrijk dat de deelnemers aan de groep vrienden of vriendinnen zijn. De groep is voor ongeveer de helft van de respondenten een heel belangrijke stimulans om te sporten. Kortom, de centrale motivatie lijkt te zijn: samen met vrienden

kunnen sporten. Organisatorische aspecten worden ook belangrijk gevonden maar lijken minder zwaar te wegen dan de sociale.

In de interviews konden respondenten hun motivatie toelichten. Ook hier worden zowel de samenstelling van de groep als de vrijheid genoemd.

Bij een informele groep zijn het allemaal mensen waar je wat mee hebt, waar je een band mee hebt en dat maakt het wel een stuk leuker. (vrouw, 40, wandelen)

Wandelen in een informele groep heeft weer als voordeel dat je zeggenschap hebt over tijdstip en route. Kijk, wij kunnen nog kiezen of we zaterdag of zondag afspreken. Zo'n wandelclub zegt: 'We gaan alleen op zaterdag.' En dan wordt er gezegd: 'We gaan een rondje daar lopen.' Terwijl je denkt: het is nu juist mooi richting Keukenhof. Je wilt toch wat meer vrijheid. (vrouw, 40, wandelen)

Ik vind het [een informele groep] wel ideaal. Je kunt zelf bepalen wanneer je gaat zwemmen, wat je zwemt, hoe lang je zwemt. Er is gewoon wat meer vrijheid. (vrouw, 24, zwemmen)

[...] Ik ben niet meer zo'n mens die zich aan regeltjes wil houden. Het feit dat alles geregeld is, dat je om elf uur (ik noem maar een dwarsstraat) naar een training moet, dat vind ik niks. Ik wil gaan op het moment dat ik zin heb. Dat is toevallig altijd half tien. Maar op de sportschool zullen ze om half tien niet die club hebben die ik nodig heb. (man, 62, fitness)

Ik werk op onregelmatige tijden. Het is heel moeilijk om dan een sport te vinden. Ik kan wel een dag in de week als wens opgeven, dat ik die dag vast vrij ben, maar de tweede dag, de wedstrijddag bij voetbal of volleybal of hockey, dat is dan gewoon een probleem. [...] Het tweede argument is: de financiën. Ik vind het sporten vrij duur en dit is een prima optie. (man, 28, volleybal)

Het zijn de sociale contacten met het spelelement. (man, 71, koersbal)

De informele groep versus de vereniging

Sportbeleid gaat er vaak van uit dat juist de sportvereniging bijdraagt aan sociale binding tussen mensen (vws 2005, 2007). Onze veronderstelling was echter dat informele groepen daarin niet onder hoeven te doen voor verenigingen. Van Bottenburg en Hover (2009) schreven dat het hardlopen in verenigingsverband niet automatisch kan worden gezien als de hechte, duurzame tegenhanger van informele loopgroepen. Zij vonden loopgroepjes binnen een vereniging zonder hechte onderlinge relaties en autonome loopgroepjes met sterke sociale banden.

De bevindingen van ons kwalitatieve onderzoek wijzen in dezelfde richting. Informele sportgroepen blijken geen vluchtige, vrijblijvende verbanden waar mensen eenvoudig komen aanwaaien en verzuimen wanneer het hen goeddunkt. Soms zien mensen die ook in informele groepen sporten juist de vereniging als een vrijblijvender verband. Een respondent die in beide contexten wandelt:

Bij een formele groep: dat merk je bij volleybal ook, dat zijn alleen mensen die ik van het volleybal ken en ik kom ze voor de rest nergens tegen, alleen in de sporthal. Je kent elkaar eigenlijk niet. Dus een keertje niet gaan is veel makkelijker. [...] Terwijl je bij de informele groep er alles voor doet om te zorgen dat je er gewoon bent. (vrouw, 40, wandelen)

Ook de meer klassieke verhouding is aangetroffen: een man (50), die zowel aan wielrennen als aan schaatsen doet, vindt in de vereniging hechtere banden dan in de grote informele wielergroep van wisselende samenstelling waar hij regelmatig mee rijdt. De verhouding van de respondenten met het georganiseerde sportleven is gedifferentieerd. Velen combineren sporten in een vereniging en in een informele groep en zien daarin winst.

Ik wil kunnen tennissen op het moment dat ik dat wil. Ideaal is dan dat je naar de baan kunt gaan en er mensen zitten die willen spelen, maar dat ik in ieder geval via die club zoveel contacten heb dat ik vraag om vanavond, vanmiddag of morgen te spelen. [...] Ik wil in principe elke dag een afspraak kunnen maken. (man, 75, tennis)

Ik vind het eigenlijk allebei leuk: dus de combinatie met de competitiegroep, het fanatieke, en daarnaast inderdaad met die informele groep, wat heel gezellig is. (vrouw, 40, tennis)
Ja, voor volleybal vind ik het verenigingsverband wel aantrekkelijk, omdat je voor volleybal twaalf mensen nodig hebt. Dat is best veel, ik plus elf anderen. Je hebt een net nodig, een veld. En dat is best lastig te organiseren. Bij wandelen heb ik alleen mezelf nodig en dan kan ik al gaan wandelen. (vrouw, 40, wandelen)

Anderen spreken duidelijk de voorkeur uit voor een informele groep boven een vereniging of andere sportorganisatie, maar sluiten het laatste in de toekomst niet uit:

Ten eerste om het geld; omdat bij een vereniging sporten erg duur is. Ik heb er wel aan gedacht om te basketballen bij een vereniging omdat ik het een ontzettend leuke sport vind. En verder moet je dan vaker trainen: één tot twee keer per week. [...] Dan zit je ook nog eens gebonden aan wedstrijden, wat ik wel erg leuk vind, maar wat het dus nog drukker maakt. Ik heb gewoon niet de tijd die daarvoor nodig is.' [Een vereniging] is wel een optie. Zeker. Maar ik vind een informele groep ook heel erg leuk. Misschien wel allebei. Bij een vereniging leer je gewoon meer en word je echt getraind. Informeel is toch wat meer voor het sociale, denk ik. (vrouw, 19, basketbal)

Ik denk ook omdat ik mezelf daar om de een of andere reden niet goed genoeg voor vind. Misschien omdat je dan altijd op bepaalde tijdstippen moet. Ik heb er nooit aan gedacht om lid te worden. [...] Ik denk wel eens, bij een vereniging krijg je wat meer techniek en je leert met intervallen, maar dat is er nooit van gekomen. (man, 52, hardlopen)

Een enkeling heeft verenigingen de rug toegekeerd:

Ik wil helemaal niet meer in een vereniging waar ik de kans loop dat ik vanwege mijn bestuurlijke ervaringen uit het verleden weer word benaderd met de vraag of ik alsjeblieft in het bestuur wil komen, omdat ze het zo moeilijk hebben. [...] Ik ken mezelf. Dan zeg ik misschien wel ja. [...] Ik heb al zoveel gedaan in zoveel verenigingen. Ik heb aan sommige verenigingen heel goede herinneringen. Maar van sommige denk ik: het is zo amateuristisch, zo zwak. Je ziet gewoon dat mensen die thuis of in hun werk niks te vertellen hebben denken in een vereniging wat te vertellen te hebben. (man, 62, fitness)

5.5 Tot slot

Hoewel de meeste informele sportgroepen in eerste instantie ontstaan omwille van de sportbeoefening, hebben ze een bredere betekenis. Ze zijn vaak hechte sociale verbanden. Binnen groepen worden naast het sporten gezamenlijk sociale activiteiten ondernomen, en met name uit de interviews blijkt dat mensen de sportieve waarde van de groep niet los zien van de sociale waarde van de groep. Beide aspecten van de groep worden hoog gewaardeerd en zijn met elkaar verweven.

Zoals ook bij groepen in de kunst is gevonden (hoofdstuk 4) doet zich bij sportgroepen de paradox van de 'gestructureerde familiariteit' voor (Wuthnow 1994a: 158): vertrouwde- en veiligheid in de groep gaan gepaard met regelmaat, structuur en afspraken. Tegelijkertijd laat die paradox zien, dat ook mensen in informele groepen niet zozeer op zoek zijn naar vrijblijvendheid, maar wel naar autonomie om hun sport te beoefenen op een wijze die bij hen past en samen met mensen die hen liggen of die van een vergelijkbaar niveau zijn. Toch zijn informele sporters geen verenigingsmijders, getuige de dubbellidmaatschappen. Uit de interviews blijkt dat mensen in een vereniging vaak de begeleiding en expertise van een trainer zoeken. De dubbellidmaatschappen, evenals de deelname aan toernooien en de – hoewel minder frequente – inspanningen voor mensen buiten de groep of voor de plaatselijke gemeenschap laten zien dat informele groepen niet functioneren als autarkische eilandjes. Ze zijn verweven met uiteenlopende sociale circuits en verbonden met het verenigingsleven.

Van Bottenburg en Hover (2009) schreven dat lopen in verenigingsverband niet automatisch kan worden gezien als de hechte, duurzame tegenhanger van informele loopgroepen. De loopgroepen binnen en buiten verenigingen blijken niet per definitie heel verschillend qua sociale binding en betrokkenheid. Dit verkennende onderzoek geeft een gedeeltelijke bevestiging van die bevinding. Hoewel we geen specifiek onderzoek hebben gedaan naar de aantrekkingskracht en het functioneren van groepen in verenigingen of sportscholen, hebben we kunnen vaststellen dat informele sportgroepen een grote duurzaamheid en interne hechtheid kennen. Dat biedt perspectieven voor het ontstaan van hechte sociale verbanden binnen de groep. Wel lijken informele groepen minder open en wordt door de rekrutering uit eigen sociale circuits mogelijk een minder breed en divers ledenbestand bereikt dan in verenigingen. Onderzoek naar de rekrutering en de sociale binding in zowel informele groepen als verenigingen kan uitsluitsel geven over de kwestie welke van de twee verbanden het meest leidt tot hechte duurzame banden tussen de leden en het samenbrengen van mensen met uiteenlopende achtergronden.

Er zijn nog veel lacunes in onze kennis over informele sportgroepen. Het ontbreekt vooral aan een generaliseerbaar beeld van de omvang van het fenomeen informele sportgroepen. Hoeveel Nederlanders maken uiteindelijk deel uit van informele groepen in de sport? En hoe verhouden deze deelnamecijfers zich tot de populariteit van informele verbanden in andere levenssferen dan de sport?

Het zou interessant zijn ook ontwikkelingen in de tijd te volgen. Door mensen te onderwerpen over hun deelname aan informele groepen in het verleden – immers, meetmomenten in het verleden hebben we niet – en door verschillende meetmomenten in de

toekomst te kiezen, kunnen we vaststellen of de informele sportgroep een constant verschijnsel is of te maken heeft met de huidige tijdsgeest en de doe-het-zelf-tendens, en of we een groeiende populariteit kunnen verwachten.

Aanvullend onderzoek zou zich ook moeten richten op vergelijkingen van informele groepen in verschillende sportgenres. Zo zou de sociale betekenis van informele groepen van individuele sporten vergeleken kunnen worden met die van teamsporten. Als die in beide sportgenres overeenkomt, kunnen we de vrees nuanceren dat een sterke groei van individuele sporten en een kleinere groei van teamsporten (Kamphuis en Van den Dool 2008: 83) duiden op individualisering en verlies aan sociaal kapitaal. Ook verdiepend kwalitatief onderzoek is nodig, bijvoorbeeld, via participatieve observatie, naar de groepsdynamiek, de intensiteit van de verbanden tussen de deelnemers en de ontwikkeling van de afzonderlijke leden. Dat geeft ook meer zicht op de leereffecten van deelname aan informele sportgroepen. Door de netwerken van informele groepen binnen en buiten de sportsector in kaart te brengen, kunnen we de verwevenheid van informele sportgroepen met de omringende samenleving zichtbaar maken en krijgen we meer zicht op hun bijdrage aan sociale cohesie in de lokale samenleving. Een welkom inzicht, ook gezien de verwachtingen die beleidsmakers hebben van de sportsector en van de rol van sportbeoefening (vaak alleen in de verenigingsverband) in het gezond en leefbaar houden van mensen en hun buurten.

Noten

- 1 Uit pragmatische overwegingen – de groepen moesten in een relatief beperkte periode te bereiken zijn – en omdat een niet onuitputtelijke verzameling aan respondenten beschikbaar was, is in de selectie geen volledig evenredige vertegenwoordiging gehaald van dorpen versus steden, of Randstad versus de rest van het land. Steden en de Randstad zijn oververtegenwoordigd.
- 2 Vergelijk hoofdstuk 3, waarin van de circa 500 respondenten in Asten en Dordrecht 41% meldde deel uit te maken van een informele sportgroep.

6 Praten over boeken: de sociale waarde van leesgroepen

Josje den Ridder

6.1 Leesgroepen zijn bekend en populair

Onderzoek naar de civil society richt zich meestal op lidmaatschap en activisme binnen formele organisaties, zoals politieke partijen en sportverenigingen. Er zijn echter ook meer informele manieren waarop mensen contact met elkaar zoeken en zich organiseren, die een bron van sociale cohesie kunnen zijn (Wuthnow 1994a; Putnam 2000).

In de literatuur over sociaal kapitaal en kleine groepen worden voorbeelden van informele groepen genoemd: een daarvan zijn leesgroepen (Putnam, 2000: 22). Leesgroepen zijn (kleine) groepjes mensen die eens in de zoveel tijd samenkomen om een boek te bespreken. Ze zijn een aansprekend voorbeeld van informele groepen: iedereen weet wat het zijn en ze trekken zowel in Nederland als in het buitenland veel mensen. Men schat dat er in Nederland tussen de 3000 en 5000 leesgroepen zijn. Sommige leesgroepen staan helemaal op zichzelf; andere hebben banden met maatschappelijke organisaties of instellingen. Ze worden bijvoorbeeld ondersteund door bibliotheken of vinden plaats onder de vleugels van een ouderennetwerk.¹

Leesgroepen zijn een populaire manier van organiseren en passen goed binnen onze typering van informele groepen: een kleine groep mensen die regelmatig bij elkaar komen om een liefhebberij uit te oefenen, zonder institutioneel kader, gebaseerd op persoonlijk contact. Overigens zijn er ook leesgroepen zonder persoonlijk contact (bijvoorbeeld via internet) of initiatieven waarbij mensen die elkaar niet kennen worden opgeroepen een boek te lezen dat vervolgens in de krant (NRC leesgroep) of op de televisie (Oprah's book club) wordt besproken. Die groepen laten we hier buiten beschouwing; ons gaat het om leesgroepen die elkaar ook fysiek ontmoeten.

In de literatuur over informele groepen is er discussie over hun sociale belang. Zijn kleine groepen alleen gericht op de eigen deelnemers en bezigheden of kunnen informele groepen ook een groter maatschappelijk belang hebben (Wuthnow 1994a: 318-319)? Ook bij leesgroepen is deze vraag relevant, omdat ze op het eerste gezicht vooral op de deelnemers zelf gericht zijn. Veel wetenschappelijk onderzoek naar leesgroepen richt zich dan ook op de leer- en ontwikkelingseffecten van leesgroepen op deelnemers (Duyvendak 2005). Leesgroepen worden ook wel in verband gebracht met sociaal kapitaal (Putnam 2000, Long 2003), maar dit thema wordt minder goed uitgewerkt. Op basis van beschikbaar onderzoek en enkele aanvullende gesprekken kijken we in deze bijdrage naar de maatschappelijke waarde van leesgroepen. We bespreken waarom kleine groepen zoals leesgroepen theoretisch sociale cohesie kunnen bevorderen (§ 6.2) en of ze dat volgens beschikbaar empirisch onderzoek ook echt doen (§ 6.3).

6.2 Sociale cohesie

Het belang van sociale cohesie

Schnabel en De Hart (2008) definiëren sociale cohesie als ‘de mate waarin mensen in hun gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid met maatschappelijke verbanden in hun persoonlijk leven, als burger in de maatschappij en als lid van de samenleving’. Een ander begrip dat veel gebruikt wordt in verband met maatschappelijke samenhang is ‘sociaal kapitaal’: de sociale structuren en relaties in een samenleving. Er zijn verschillende tradities in het denken over sociaal kapitaal, maar door het succes van *Bowling Alone: America's Declining Social Capital* is de interpretatie van Putnam (1995) tegenwoordig het meest bekend. Putnam beschrijft sociaal kapitaal als de normen van gegeneraliseerde wederkerigheid, vertrouwen en netwerken van burgerbetrokkenheid die horizontaal georganiseerd zijn (Stolle 2007: 657). Als mensen weten dat ze elkaar kunnen vertrouwen wordt samenwerking gemakkelijker. Door sociaal kapitaal worden burgers aan elkaar verbonden en is de effectiviteit in het behalen van gemeenschappelijke doelen groter.

Sociaal kapitaal kan positieve effecten hebben op individuen en op de maatschappij als geheel. Op individueel niveau draagt betrokkenheid in sociale netwerken bij aan de persoonlijke ontwikkeling en het vinden van werk. Participatie in netwerken is daarnaast bevorderlijk voor politieke mobilisatie en politiek zelfvertrouwen. Sociaal kapitaal, in de zin van normen van samenwerking en vertrouwen, kan ook effecten hebben op de maatschappij als geheel: het zou zorgen voor betere prestaties van de overheid, voor democratische stabiliteit en voor economische groei (Stolle 2007: 659-660). In Putnams onderzoek naar het presteren van lokale overheden in Italië bleek dat een sterke traditie van burgerbetrokkenheid (onder andere afgemeten aan het lidmaatschap van koren en leesgroepen) een goede voorspeller is voor het succes van een regio (Putnam 2000: 145). Overigens is sociaal kapitaal niet in alle gevallen goed; kijk maar naar de Ku Klux Klan en de maffia.

Sociaal kapitaal en sociale cohesie komen tot stand in sociale interacties van mensen. Alle soorten sociale interacties kunnen hierbij van belang zijn, maar de meeste aandacht gaat uit naar grote en formele organisaties zoals vrijwilligersorganisaties en politieke partijen. Zij zouden normen van vertrouwen en coöperatie verspreiden, waardoor maatschappelijke betrokkenheid zich zou ontwikkelen. Putnam (2000) beweert dat het sociaal kapitaal in de Verenigde Staten afneemt. Mensen zouden zich veel meer terugtrekken in hun eigen huis, achter televisie en computer, en veel minder dan vroeger in contact treden met anderen. Dit zou uiteindelijk negatieve consequenties kunnen hebben voor politieke instituties en de democratie.

Veel auteurs geloven niet in deze claim van afnemend sociaal kapitaal en wijzen op het ontstaan van nieuwe manieren van sociale interactie. Wuthnow (1994a: 12) zet zich af tegen het idee van individualisering door te laten zien hoe mensen zich organiseren in kleine groepen. Volgens hem vormen deze groepen het verbindende element in onze maatschappij. Duyvendak en Hurenkamp (2004: 220) stellen dat mensen zich misschien niet meer organiseren in formele verbanden, maar wel in ‘lichte gemeenschappen’, een

soort tijdelijke en inwisselbare verbanden. Het lidmaatschap van een kleine groep is een van de manieren waarop de betrokkenheid bij de maatschappij tot uitdrukking komt.

Leesgroepen

De *small groups* van Wuthnow en de lichte gemeenschappen van Duyvendak en Hurenkamp komen dicht in de buurt van wat we hier bedoelen met informele groepen. Leesgroepen zijn een aansprekend voorbeeld van zulke groepen, zowel door Wuthnow als door Putnam gebruikt.

Een leesgroep is een groep mensen die op regelmatige basis bij elkaar komt om boeken te lezen (Hartley 2002: 2). Iedere groep kan zichzelf een leesgroep noemen en dat zorgt voor een rijke verscheidenheid. Zoals gezegd laten we leesgroepen die elkaar nooit ontmoeten buiten beschouwing. Maar ook tussen leesgroepen die elkaar wel fysiek ontmoeten zijn er grote verschillen. In de eerste plaats zijn er ondersteunde (of georganiseerde) versus 'wilde' groepen. De eerste categorie wordt ondersteund door of is aangesloten bij bibliotheken, ouderenorganisaties, vrouwenbonden, boekhandels of uitgeverijen. Sommige van die instellingen vragen geld voor hun diensten. Leesgroepen kunnen via bibliotheken tegen betaling 'leeskoffers' lenen met een aantal exemplaren van hetzelfde boek en achtergrondinformatie over de schrijver. Sommige ondersteunde groepen lezen onder leiding van een deskundige. 'Wilde' groepen zijn niet bij organisaties aangesloten. De deelnemers zorgen zelf voor de toevoer van boeken en worden ook niet op andere manieren ondersteund.

Ten tweede zijn er gesloten en open leesgroepen. Gesloten leesgroepen bestaan vaak uit mensen die elkaar al kennen en nemen nauwelijks nieuwe leden aan. Open leesgroepen staan, de naam zegt het al, open voor nieuwe deelnemers. Dit kunnen ook mensen zijn die de deelnemers van een groep nog niet kennen. Sommige instellingen die leesgroepen ondersteunen werven bijvoorbeeld nieuwe deelnemers, zoals de *American Book Centre* in Den Haag dat doet voor zijn Engelstalige leesgroep. Ook bibliotheken en stichtingen houden open ochtenden voor leesgroepen die deelnemers zoeken of deelnemers die leesgroepen zoeken, of adverteren in lokale tijdschriften. De grens tussen open en gesloten is niet waterdicht. In gesloten groepen kennen de meeste deelnemers elkaar al van te voren, maar dat wil natuurlijk niet zeggen dat er nooit een nieuwe 'vreemde' deelnemer bij komt. Een groep kan ook open beginnen en vervolgens geen nieuwe leden meer aannemen.

Ten derde zijn er verschillen in het soort boeken dat groepen lezen. Sommige leesgroepen lezen alle soorten boeken, andere richten zich op Engels- of Franstalige literatuur of poëzie. En ten vierde zijn sommige groepen gemengd, andere alleen voor vrouwen of mannen.

Leesgroepen zijn geen recent fenomeen.² In hoofdstuk 2 wordt duidelijk dat lees- en gespreksgroepen al sinds de late middeleeuwen bestaan. Er zijn ook andere publicaties over de geschiedenis van leesgezelschappen in Haarlem, Alkmaar of Sluis. Al in de 18^e eeuw werden leesgezelschappen opgericht omdat het goedkoper was om boeken te delen en omdat men behoefte had aan gezelschapsleven en contact onder gelijkgestemden. Men streefde naar de verlichtingsidealen van 'sociabiliteit': zelfontplooiing en algemene vooruitgang (Duyvendak 2005: 178). Destijds was lezen nog voorbehouden aan mannen;

eind 19^e eeuw werd lezen vooral een bezigheid voor vrouwen. Lezen was onderdeel van de vrouwenbeweging en gold als opstap tot een opleiding (Duyvendak 2005: 179).

Mede door deze historische ontwikkeling binnen de vrouwenorganisaties bestaan veel leesgroepen vandaag de dag ook uit vrouwen: 70-90% van de deelnemers aan leesgroepen in Nederland en elders is vrouw (Hartley 2002: 22; vN 2002: 65). Hoe dat komt, is vaak onderzocht. Eén reden is al genoemd: veel leesgroepen zijn ontstaan uit of gestimuleerd door vrouwenorganisaties. Een andere reden is dat 'het Nederlandse leespubliek voor een belangrijk deel wordt gevormd door vrouwen van middelbare leeftijd' (Duyvendak 2005: 183). Mannen lezen weliswaar even vaak als vrouwen, maar er zijn wel verschillen in wat ze lezen. Mannen lezen vaker de krant, terwijl vrouwen vaker boeken lezen (Huysmans et al. 2004: 214).

Een andere mogelijke verklaring komt uit de sociologische hoek. Long (2003: 62) betoogt dat het leven van vrouwen uit de middenklasse in de twintigste eeuw meer veranderd is dan het leven van mannen. Vrouwen hebben te maken met allerlei complexe conflicten en tegengestelde verwachtingen over hun rol en identiteit en zoeken activiteiten waardoor ze daaraan kunnen ontsnappen (Woodhead 2007). Duyvendak (2005: 188-189) voegt daaraan toe dat leesgroepen een veilige omgeving zijn waarin zowel over boeken als over de positie van de lezer wordt gesproken; een collectief proces van zelfreflectie en identiteitsvorming. Dit zou kunnen verklaren waarom juist vrouwen kiezen voor leesgroepen.

Reading groups serve a much-needed function for contemporary women, for whom the 'social construction of identity' is less an academic theory than a pressing personal question.

(Long 2003: 64)

Hoewel het merendeel van de deelnemers dus vrouw is zijn er wel degelijk ook jongeren of mannen die aan leesgroepen deelnemen. Deelnemers zijn gemiddeld hogeropgeleid en 55-plus. De meeste leesgroepen bevinden zich op het platteland. Vrij Nederland schat dat een leesgroep gemiddeld elf leden heeft (Duyvendak 2005: 182), uit een enquête van het tijdschrift Boek-Delen bleek een gemiddelde van 8 leden.

De sociale component van leesgroepen

Hoe kunnen leesgroepen bijdragen aan sociale cohesie in een samenleving? Zijn leesgroepen immers niet primair op zichzelf gericht? Hoe dragen mensen die af en toe bij elkaar komen om een boek te bespreken en daar misschien zelf iets van te leren bij aan de sociale samenhang?

Er zijn grofweg drie manieren waarop leesgroepen een sociaal en maatschappelijk belang kunnen hebben. Ten eerste kan een leesgroep een manier zijn om in contact te komen met anderen en bijdragen aan het sociale netwerk van deelnemers. De structuur van de groep, met name de hechtheid ervan, is bepalend voor de mate van sociale cohesie. Een leesgroep kan een losse groep zijn van mensen die niets met elkaar delen behalve de samenkomst, maar kan ook een hechte groep zijn van mensen die elkaar helpen. Binnen zo'n groep komt vertrouwen tussen mensen tot stand en dat vertrouwen is volgens De Tocqueville de basis voor een stabiele democratie (Newton 2007: 342). Ten tweede kunnen deelnemers tijdens deze bijeenkomsten democratische en maatschappelijke vaardigheden opdoen. Dit perspectief is gebaseerd op de Tocquevillianse

visie dat groepen sociaal kapitaal creëren vanwege hun socialiserende effecten op democratische en maatschappelijke normen en vaardigheden (Wuthnow 1994a: 318); ze zijn als het ware ‘leerscholen voor de democratie’ (Stolle 2007: 668). Deelnemers aan leesgroepen worden gevormd doordat ze leren dat een bijeenkomst het meest zinvol is als die volgens vaste procedures verloopt. Ze doen organisatorische vaardigheden op doordat zij bijeenkomsten organiseren, of functioneren als voorzitter of gespreksleider (Putnam 2000: 339). Tijdens discussies over boeken komen ze ook met afwijkende meningen in aanraking. Ze kunnen hun eigen mening aanpassen of krijgen begrip voor het feit dat er verschillende opvattingen bestaan binnen de maatschappij (Wuthnow 1994a: 333). Ook via het lezen zelf kunnen deelnemers hun democratische en maatschappelijke kennis vergroten, bijvoorbeeld omdat ze boeken lezen over maatschappelijk relevante thema’s of omdat dit soort thema’s tijdens discussies worden besproken. De derde, en meest verregaande, manier waarop leesgroepen een maatschappelijk belang hebben ligt in de mate van externe gerichtheid van leesgroepen. Een informele groep kan een maatschappelijk doel nastreven of de samenkomst kan als neveneffect een maatschappelijk doel hebben, zoals emancipatie. De leesgroep kan ook als geheel externe contacten hebben en deelnemers kunnen via de leesgroep in contact komen met ander mensen en organisaties of zich (alleen of collectief) inzetten voor de maatschappij. Leesgroepen worden dan een schakel in het geheel van maatschappelijke netwerken.

Methode

We bekijken eerst of leesgroepjes op deze drie manieren bijdragen aan de sociale cohesie. Daarna besteden we aandacht aan aantallen leesgroepen en een mogelijke stijging of daling. We baseren ons voornamelijk op literatuur en beschikbaar empirisch onderzoek. Hartley (2002) deed in 1999-2000 onderzoek onder 350 leesgroepen in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten en keek vooral naar de interne processen in leesgroepen. In Nederland zijn cijfers beschikbaar uit een *special* van Vrij Nederland (2002), uit onderzoek van Duyvendak (1994, 2005) en uit een nog ongepubliceerd promotieonderzoek van Van Herten.³ De laatste heeft in 2009 grootschalige enquêtes gehouden onder leesgroepen in heel Nederland; 887 deelnemers vulden de enquête individueel in, 213 leesgroepen vulden een groepsenquête in. Hoewel veel onderzoeksmateriaal met een ander doel is verzameld, geeft het tot op zekere hoogte ook inzicht in de sociale component van leesgroepen. Ter illustratie van de gegevens uit deze onderzoeken zijn tevens vier interviews gehouden met deelnemers van leesgroepen die worden ondersteund door de bibliotheek Leidschendam-Voorburg (zie bijlage B6.1, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

6.3 De sociale waarde in de praktijk

Sociale activiteiten

In deze paragraaf kijken we of leesgroepen voor de deelnemers een manier zijn om in contact te komen met anderen en hoe het staat met de homogeniteit en hechtheid van leesgroepen.

Er zijn verschillende onderzoeken die in kaart brengen waarom mensen lid worden en blijven van leesgroepen (Gerritsma 1998; Hartley 2002). De meeste mensen sluiten zich aan omdat ze hun eigen ontwikkeling willen uitbreiden of omdat ze het leuk vinden met anderen over boeken te praten (Brillenburger en Rigney 2006: 248). Naast het lezen en leren is de sociale component van de leesgroep voor deelnemers een belangrijk motief. Uit onderzoek in 1990 in Drenthe blijkt dat de sociale kant niet zozeer een motivatie is om lid te worden als wel om lid te blijven (Duyvendak 1994: 169). Anderen denken juist wel dat de sociale contacten een belangrijk motief zijn om lid te worden. Zo stelt Van de Rotte (2010) dat mensen vaak aan leesgroepen gaan deelnemen ‘om zich te settelen na een verhuizing, om de draad weer op te pakken als ze hun partner hebben verloren of om na hun pensionering nieuwe contacten op te bouwen’. In tabel 6.1 zien we dat 96% van de deelnemers aan leesgroepen uit het onderzoek van Van Herten de bijeenkomsten van de leesgroep gezellig vindt. 78% zegt het leuk te vinden om in clubverband ergens aan deel te nemen; een minder groot deel vindt het ook daadwerkelijk belangrijk. Voor iets meer dan een derde is het een manier om regelmatig in contact te komen met vrienden.

Tabel 6.1

Stellingen over de sociale elementen van een leesgroep (in procenten; n > 869)

stelling	(zeer) eens	neutraal	(zeer) oneens
Ik vind het leuk om in clubverband ergens aan deel te nemen.	78	20	3
Ik vind het belangrijk om in clubverband ergens aan deel te nemen.	56	34	10
Bijeenkomsten van de leesclub(s) zijn gezellig.	96	4	0
Dankzij de leesclub(s) spreek ik mijn vriend(inn)en in ieder geval regelmatig.	34	38	28

Bron: Van Herten (2010)

Het belang van sociale interactie wordt ook duidelijk in de eigen interviews met deelnemers aan leesgroepen. Alle deelnemers zien de leesgroep als een mogelijkheid om met anderen over boeken te praten. Ze hopen daar in de eerste plaats iets van op te steken, maar het gaat ook om de gezelligheid. Een vrouw van 85 jaar geeft aan dat de leesgroep (en andere groepen waaraan ze deelneemt) nu een andere plek in haar leven inneemt dan toen ze jonger was. De activiteiten die ze heeft vormen nu vaste punten in haar week en zorgen ervoor dat de dagen verschillen. De leesgroep en de andere lidmaatschappen zijn voor haar belangrijker geworden.

Voor sommige mensen is een leesgroep een sociale activiteit met mensen die ze al kennen; voor anderen is het ook een mogelijkheid om nieuwe mensen te leren kennen. Het bestaan van ‘open’ leesgroepen geeft al aan dat een leesgroep ook een plek kan zijn om andere mensen te ontmoeten en dat het niet per se een kring is van mensen die elkaar al kennen. Bibliotheken en boekhandels organiseren bijeenkomsten waarop nieuwe leesgroepen worden gevormd of al bestaande leesgroepen nieuwe leden kunnen werven. Als mensen zelf leden werven dan doen ze dit vaak onder mensen die ze al kennen; via via komen er dan meer mensen bij.

Putnam stelt dat groepen meer impact kunnen hebben voor sociaal kapitaal als groepsleden verschillende achtergronden hebben en verschillen overbruggen (*bridging social capital*). Putnam (2000: 22) noemt leesgroepen juist als voorbeeld van homogene groepen (*bonding social capital*), maar groepen kunnen zowel binden als overbruggen. Dat is bijvoorbeeld het geval wanneer een groep bestaat uit vrouwen uit verschillende sociale klassen; de groep bindt dan vrouwen en overbrugt tegelijkertijd klassenverschillen. Het vooroordeel over leesgroepen is dat ze allemaal hetzelfde soort mensen aantrekken. Leesclubs bestaan uit hogeropgeleide, wat oudere vrouwen die 'identificerend lezen'; ze lezen boeken waarin ze zichzelf herkennen en bespreken vervolgens hun dagelijkse besommeringen in volslagen overeenstemming (zie voor zo'n visie Schouten 2010, maar zie Duyvendak 2005 voor de stelling dat dit wel meevalt). In een leesgroep zal altijd een bepaalde mate van homogeniteit heersen: waarschijnlijk is er een gedeelde interesse in lezen of een bepaald soort literatuur. Uit het onderzoek naar leesclubs blijkt dat vooral een bepaald sociaal segment interesse heeft in leesclubs en ook dat zorgt (zonder dat mensen dit misschien opzoeken) voor homogeniteit. De groepen van de vier deelnemers die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd zijn erg homogeen en bestaan allemaal uit vrouwen van 55-plus, van wie de meesten niet meer werken. Een deelnemer gaf aan dat ze wel op zoek was naar meer diversiteit, maar dat het niet lukte om een allochtone deelnemer te vinden. Putnams classificatie van leesgroepen als vorm van *bonding social capital* lijkt hier dus te kloppen, althans wat de achtergronden van de deelnemers betreft. Leesgroepen zijn voor veel deelnemers dus een vorm van sociale interactie. Maar hoe duurzaam en hecht zijn deze groepen? Duyvendak en Hurenkamp (2004: 16) typeren 'lichte gemeenschappen' als tijdelijke en inwisselbare verbanden. Die typering lijkt niet helemaal op te gaan voor leesgroepen. De meeste groepen bestaan geruime tijd. In het leeskringonderzoek van Vrij Nederland bestond de gemiddelde leeskring tien jaar; 17% al langer dan twintig jaar (Duyvendak 2005: 182). Van de leesgroepen die Hartley (2002: 169) onderzocht bestond 21% al langer dan tien jaar; 38% minder dan twee jaar. Binnen die tijd vinden er wel wat personele wisselingen plaats, maar de meeste mensen blijven lange tijd lid. Leesgroepen zien elkaar niet elke week: de meeste groepen komen maandelijks of eens in de zes weken bij elkaar (Hartley 2002: 171). Veel leesgroepen, ook van mensen die elkaar voorheen nog niet kenden, zijn heel hechte groepen. Volgens Van de Rotte (2010) komt dat doordat bij het bespreken van boeken iedereen ook zijn twijfels, vragen en ideeën op tafel legt. Zo ontwikkelen deelnemers een sterke band en worden leesclubs vriendengroepen. Ze gaan ook activiteiten ondernemen naast het lezen. Hartley (2002: 130) heeft in haar onderzoek veel groepen getroffen met een grote sociale verbondenheid. Anderzijds zijn er ook leesgroepen die minder hecht zijn: twee van de vier geïnterviewde deelnemers zijn lid van een minder hechte groep. Deze groepen lezen samen, maar er is geen sprake van een echte 'klik'. Er is nog geen vriendschap.

Hechtheid en een vertrouwde omgeving zijn volgens Hartley noodzakelijk voor een goed functionerende leesgroep: alleen in een vertrouwde omgeving durven mensen voor hun mening uit te komen en alleen dan kan er over boeken gediscussieerd worden. Wanneer een groep pas is opgericht worden er formele of informele normen en rituelen ontwikkeld om een vertrouwde omgeving te creëren (Hartley 2002: 15). Dit gebeurt bijvoorbeeld

door de groep een naam te geven en afspraken te maken over hoe bijeenkomsten zullen verlopen. De ontwikkeling van onderling vertrouwen is ook een belangrijke veronderstelling in de theorieën over sociale cohesie. Men verwacht dat mensen meer vertrouwen in anderen zullen krijgen wanneer ze met anderen samenkomen en activiteiten ontplooiën. Er zijn echter geen databestanden voorhanden waarmee we de mate van vertrouwen kunnen relateren aan de deelname aan leesgroepen (even los van de causaliteit).

Een andere manier om iets te zeggen over de hechtheid van de groep en de betrokkenheid van deelnemers is te vragen of zij wel eens overwegen de groep te verlaten. Een van de geïnterviewde deelnemers heeft daar inderdaad wel eens over gedacht omdat ze uiteindelijk niet zoveel met die mensen heeft en een andere leesgroep waar ze in zit veel leuker vindt. Ze doet dat niet vanwege een goede vriendin die in de leesgroep blijft en omdat de andere deelnemers steeds zeggen dat ze zo'n leuke middag hebben. De andere gesprekspartners zijn wel enthousiast over een leesclub en zouden hun leesgroep niet willen verlaten.

Uit het oogpunt van sociale cohesie kan de sociale functie van leesgroepen als iets positiefs worden gezien, maar vanuit een literaire invalshoek wordt daar heel anders over gedacht. Rob Schouten, literair recensent, ziet leesgroepen vooral als een sociale activiteit en vindt dat leesgroepen geen literaire rol van betekenis spelen (Schouten 2010). Ineke van Rotte, directeur van een stichting die leesgroepen ondersteunt, geeft toe dat het sociale motief om aan leesgroepen deel te nemen vaak belangrijker is dan het literaire: 'Het gaat mensen dan misschien meer om het samen zijn dan om een inhoudelijke bespreking van de literatuur' (Van de Rotte 2010).

Maatschappelijke kennis en vaardigheden

Er zijn verschillende manieren waarop mensen in leesgroepen maatschappelijke en politieke kennis en vaardigheden kunnen opdoen: door het lezen zelf, door politieke thema's te bediscussiëren, door in contact te komen met andere meningen en door organisatorische vaardigheden op te doen.

Het lezen van boeken over politieke en maatschappelijke thema's kan lezers verrijken met maatschappelijke vaardigheden en kennis. Aangezien dit effect ook kan optreden als mensen individueel lezen, laten we dit onderwerp buiten beschouwing. Ook de manier waarop het gemeenschappelijk lezen van hetzelfde boek (bv. in de actie 'Nederland leest') zonder samen te komen een sociaal bindmiddel kan zijn wordt hier niet besproken (maar zie bijvoorbeeld Fuller en Procter 2009). Het gaat hier vooral om de vraag of de bijeenkomsten een positieve invloed hebben op de houdingen en vaardigheden van deelnemers.

Praten over politiek wordt vaak gezien als een vitaal onderdeel van de democratie (Schudson 1997, Mutz 2002, Lee 2009). Het heeft bijvoorbeeld positieve effecten op politieke participatie en kennis en zorgt ervoor dat mensen kritischer gaan kijken naar wat ze in de media zien (Lee 2009: 381). Zijn leesgroepen een plek waar dit soort discussies plaats vindt? Dat kan. Duyvendak heeft de boekenkeuze van leesgroepen bestudeerd en laat zien dat leeskringen ook boeken lezen over maatschappelijk relevante thema's. Wat daarbij opvalt is dat ondersteunde groepen een 'meer politiek correcte' boekenkeuze hebben dan 'wilde' groepen (Duyvendak 1994:172-173). Diverse maatschappelijke onderwerpen passeren de

revue in de boekenkeuze van leesgroepen: rond 2002 werd er bijvoorbeeld veel gelezen over andere culturen en de multiculturele samenleving (Duyvendak 2005: 185). Er is geen grootschalig onderzoek waaruit blijkt in hoeverre leesgroepen politieke en maatschappelijke onderwerpen bespreken. Het beeld op basis van de eigen interviews is wisselend. Sommige leesgroepen beperken hun discussies tot het boek dat ze bespreken. Ze praten alleen over politieke en maatschappelijke onderwerpen wanneer het boek hiertoe aanleiding geeft en bijvoorbeeld gaat over arbeidsomstandigheden of de Taliban. Andere leesgroepen bespreken los van het boek tal van onderwerpen, soms politieke. Maar niet alleen politieke discussies zouden goed zijn voor de democratie. Filosofen zoals Mill en Habermas hechten grote waarde aan alle vormen van discussies tussen mensen met verschillende opvattingen omdat zij tot meer deliberatie en reflectie zouden leiden (Mutz 2002: 111). Tijdens discussies over boeken kunnen mensen worden geconfronteerd met andere opvattingen, wat kan leiden tot een grotere bewustwording van de argumentatie achter de eigen gezichtspunten en die van andere mensen en een grotere tolerantie voor andere opvattingen (Mutz 2002: 113). Daar tegenover staat dat mensen die lid zijn van netwerken met een grote diversiteit vaak afzien van politieke participatie omdat zij dan publiekelijk een standpunt moeten innemen waarmee hun vrienden het niet eens zullen zijn (Mutz 2006: 3).

Dit roept de vraag op of mensen in leesgroepen geconfronteerd worden met mensen die er een andere mening op nahouden. Misschien zoeken mensen in leeskringen alleen gelijkgestemden op. De kritiek op internetgemeenschappen is namelijk dat mensen op zoek gaan naar mensen die precies hetzelfde denken als zijzelf en daardoor nooit meer iemand tegenkomen die anders tegen de wereld aankijkt. Deze 'balkanisering' zou slecht zijn voor het besef van burgers dat er in een democratie verschillen van mening bestaan (Mutz 2002: 111). Eerder zagen we al dat leesgroepen homogeen zijn wat betreft hun achtergrondkenmerken. De geïnterviewde deelnemers omschrijven de groep ook als gelijkgezind. Toch betekent dat volgens de deelnemers niet dat iedereen het altijd met elkaar eens is. Zowel over de boeken als over politieke en maatschappelijke onderwerpen komen er verschillende inzichten naar voren.

Uit zijn eigen onderzoek concludeert Wuthnow (1994a: 133) dat deelnemers op basis van die discussies tot het besef komen dat mensen het recht hebben om ergens anders over te denken. Door deel te nemen aan kleine groepen krijgen mensen meer begrip voor mensen met een andere mening. Dit blijkt ook uit onderzoek onder leesgroepen. Respondenten in het onderzoek van Hartley (2002: 128-129) geven aan dat de discussies hun horizon hebben verbreed en dat ze zich meer bewust zijn geworden van opinies van anderen. 61% van de deelnemers in het onderzoek van Van Herten (zie tabel 6.2) zegt door de discussies meer open te staan voor andermans meningen en inzichten; 70% van de deelnemers heeft geleerd de meningen van anderen te waarderen. De discussies zorgen er voor dat je de mening van de andere deelnemers beter leert kennen, vindt 91%. Sommige deelnemers aan het onderzoek van Van Herten formuleren zelf wat ze hebben geleerd door deel te nemen aan leesgroepen. Iemand schrijft: 'Betere omgangsvormen. Mijn mond even houden totdat anderen hun mening hebben gegeven. Rustig discussiëren over onderwerpen waar mensen heel verschillend over denken.'

Ook veel andere deelnemers zeggen dat ze beter hebben leren luisteren.

Tabel 6.2

Stellingen over discussies en sociale vaardigheden in leesgroepen (in procenten; n > 729)

stelling	(zeer) eens	neutraal	(zeer) oneens
Dankzij de discussies sta ik meer open voor andermans meningen en inzichten.	61	29	10
Door lid te zijn van een leesclub...			
leer ik de mening van andere lezers beter waarderen.	70	25	5
leer ik mijn mening over bepaalde onderwerpen te vormen.	60	35	6
leer ik beter discussiëren.	47	42	11
leer ik de mening van andere leden van de leesclub beter kennen.	91	9	1
leer ik mezelf beter te uiten.	38	45	17

Bron: Van Herten 2010

De vier geïnterviewde deelnemers in Leidschendam-Voorburg zeggen dat ze wel eens hun mening over een boek hebben moeten bijstellen. Veel deelnemers zijn juist lid geworden om perspectieven van andere mensen over boeken te horen. De beste bijeenkomsten zijn ofwel die waarin iedereen het boek mooi vond of bijeenkomsten met een levendige discussie (Van Herten 2010). Verschillen in opvattingen kunnen echter ook voor spanningen zorgen. Een deelnemer in Voorburg vertelt dat de discussie over een bepaald boek spanning opriep tussen de gelovigen en niet-gelovigen. De volgende keer proberen ze dit soort boeken en discussies te vermijden.

Tot slot kunnen deelnemers aan leesgroepen maatschappelijke vaardigheden opdoen doordat ze organisatorische handelingen verrichten. Ongeveer 80% van de leesgroepen komt samen bij mensen thuis (Hartley 2002: 171), waarbij iedereen een keer aan de beurt komt. In sommige groepen houden deelnemers om beurten een inleiding over het boek. Tijdens de bijeenkomsten leren mensen te spreken in het openbaar, voor hun mening uit te komen of een gesprek te leiden. 60% van de deelnemers vindt dat ze door de leesgroep leren een mening te vormen (tabel 6.2). Een kleiner deel leert ook echt beter te discussiëren (47%) of zich beter te uiten (38%). Sommige ondersteunde groepen lezen onder leiding van een deskundige. Dat betekent dat men er mogelijk meer van leert, maar dat er minder voorbereidende vaardigheden gevraagd worden. Hartley (2002) geeft een voorbeeld van een leesgroep die elke drie jaar een nieuwe voorzitter kiest, maar deze aanraking met democratische procedures lijkt een uitzondering te zijn.

Veel leesgroepen krijgen wel te maken met collectieve besluitvorming als ze de boeken kiezen. Hartley (2002: 45) geeft een aantal voorbeelden van mensen die zeggen dat het keuzeprocess gericht is op het bereiken van consensus of dat het zo democratisch mogelijk moet. Uit het onderzoek van Van Herten blijkt dat 51% van de leesgroepen het boek samen kiest door discussie en eventueel door stemmen; in 25% van de leesgroepen bepalen de leden om beurten welke boeken er worden gelezen, bij 21% van de groepen bepaalt de organisatie waarbij de leesclub hoort welk boek er wordt gelezen. De groepen in Leidschendam-Voorburg maken eens per jaar een keuze uit een door ProBiblio (het

bibliotheeknetwerk in Noord en Zuid-Holland) opgestelde groslijst van boeken. Sommige groepen stellen gezamenlijk de lijst vast nadat iedereen zijn voorkeuren heeft aangegeven op een *short list*. Een deelnemer geeft aan dat het te lang duurde om gezamenlijk tot een voorkeur te komen; omdat zij bij de bibliotheek heeft gewerkt stelt zij nu zelf de lijst samen.

Een verschil met grote formele organisaties is de participatiegraad. Veel leden van grote formele organisaties zijn passief lid. In informele groepen ligt de participatiegraad vermoedelijk veel hoger: in een leesgroep van ongeveer tien personen is het veel moeilijker je te onttrekken aan discussies of organisatorische plichten. Hoewel er ook binnen kleine groepen verschillen zijn in de mate waarin initiatief wordt getoond, geven de geïnterviewde deelnemers aan dat bijna iedereen een actieve bijdrage levert. Hierdoor zou het lidmaatschap van een kleine groep een groter effect kunnen hebben op de houdingen en vaardigheden van de betrokkenen.

Contact met andere sociale netwerken

Blijven deelnemers van leesgroepen binnen hun leesgroep (waar ze soms ook al nieuwe mensen en meningen leren kennen) of verhouden leesgroepen zich ook tot andere groepen, organisaties en netwerken?

Leesgroepen zijn vaak een van de groepen waarbij mensen zijn aangesloten en maken daarmee onderdeel uit van hun sociale netwerken. De vier geïnterviewde deelnemers in Leidschendam-Voorburg werken allemaal niet meer en zijn heel actief. Ze doen vrijwilligerswerk bij de kerk, zijn lid van sportclubs en nemen deel aan andere informele groepen (*nordic walking*, wandtapijten maken, fietsen). Dat deze vier mensen geen uitzondering zijn, blijkt uit het onderzoek van Van Herten: 78% van de deelnemers aan leesgroepen zegt tevens lid te zijn van sportverenigingen, muziekverenigingen of vrouwenverenigingen, maar ook van informele groepen zoals wandelgroepen en kookclubs. Ook uit onderzoek van Putnam (2000: 469) blijkt dat deelnemers aan leesgroepen vaker dan gemiddeld betrokken zijn bij de gemeenschap.

Een deel van de leesgroepen is verankerd in maatschappelijke instellingen, zoals we al eerder zagen. Ze worden ondersteund door openbare bibliotheken of zijn aangesloten bij vrouwenverenigingen of een ouderennetwerk. Die verankering leidt op het eerste gezicht niet tot een uitbreiding van het sociale netwerk. Het is eerder zo dat de instellingen en organisaties een rol spelen bij de totstandkoming van leesgroepen dan dat mensen via leesgroepen in contact komen met die organisaties. Uit de interviews bleek dat ondersteuning door de bibliotheek in een aantal gevallen heeft geleid tot de totstandkoming van de groep en er ook voor zorgt dat de groep regelmatig bijeenkomt. Een geïnterviewde deelnemer vertelt bijvoorbeeld dat het bestaan van een leeskoffer er voor heeft gezorgd dat ze de leesgroep hebben opgezet. Iemand anders vertelt dat de groep dankzij de leeskoffer, die na zes weken weer terug moet naar de bibliotheek, vaker bij elkaar komt. Ook de andere gesprekspartners herkennen dit fenomeen. Een van de deelnemers vertelt dat haar leesgroep oorspronkelijk is ontstaan door stimulans van de lokale Vereniging van Huisvrouwen.

Informele groepen kunnen voorlopers zijn van grote sociale bewegingen. Zo waren in de Verenigde Staten leesgroepen van vrouwen de voorlopers van de beweging voor

algemeen kiesrecht (Putnam 2000: 152-153). In hetzelfde land speelden leesgroepen een rol bij bewegingen voor sociale hervormingen en emancipatie; ze claimden alle vrouwen te vertegenwoordigen (Long 2003: 69). Ook in Nederland waren veel leesgroepen bijvoorbeeld georganiseerd onder de vleugels van vrouwenorganisaties en gericht op de ontwikkeling van vrouwen. De leesgroepen van tegenwoordig lijken deze externe gerichtheid niet meer te hebben. Long (2003: 69) wijst er op dat hedendaagse leesgroepen verschillen van hun voorgangers in de zin dat ze geen groter doel of sociale missie meer hebben dan samen boeken lezen. Het is vooral een leuke bezigheid waarvan de deelnemers iets hopen te leren.

Stijging of daling van het aantal leesgroepen?

De aandacht voor informele groepen komt zowel in de Verenigde Staten als in Nederland voort uit het belang van sociale netwerken voor de samenhang van de maatschappij en het dalend lidmaatschap van formele organisaties (zie bijvoorbeeld De Hart en Dekker 2009). Een hypothese is dat daar informele organisaties voor in de plaats komen. We hebben gezien dat leesgroepen op verschillende manieren kunnen bijdragen aan sociale cohesie. Een vraag die nog onbeantwoord is, is in hoeverre dit soort groepen in opkomst zijn of dat we ook hier een dalende trend zien.

Putnam oppert de mogelijkheid dat de *small groups* van Wuthnow wel eens een uitzondering kunnen zijn op de trend dat mensen zich steeds minder verenigen en elkaar steeds minder opzoeken. Voor het aantal leesgroepen in de Verenigde Staten trekt hij echter al snel de conclusie dat er in de jaren negentig net zo veel mensen lid waren van leesgroepen als in de jaren zeventig, terwijl je volgens Putnam (2000: 150) juist een stijging zou moeten zien aangezien het potentieel voor leesgroepen is toegenomen. Long bestrijdt Putnams claim dat er sprake is van een daling van het aantal leesgroepen in de Verenigde Staten. Volgens Long (2003: 18-19) baseert Putnam zich op enquêteonderzoek dat niet voor dit doel verzameld is, richt hij zich te veel op formele boekenclubs in plaats van op informele groepen en baseert hij zich op foute veronderstellingen wanneer hij de bevolkingsgegevens extrapoleert. Long signaleert juist een explosieve groei sinds de jaren tachtig van het aantal vrouwen dat deelneemt aan leesgroepen, maar noemt geen cijfers die haar stelling onderbouwen.

Juist door hun niet geformaliseerde bestaan is het lastig na te gaan hoeveel informele groepen er precies zijn. Ondersteunde leesgroepen zijn nog wel op te sporen, maar vooral het aantal 'wilde' groepen is moeilijk te schatten. Iedereen kent wel wat 'wilde' leesgroepen, maar niemand weet precies hoeveel het er zijn.

Vrij Nederland schatte in 2000 het aantal ondersteunde leesgroepen op zo'n 2000-3000 en vermoedde dat er daarnaast nog ongeveer 2000 'wilde' groepen actief zijn. Als we uitgaan van het door Vrij Nederland genoemde gemiddelde van 11 leden zouden er maximaal 55.000 mensen aangesloten zijn bij een leesclub (vN 2002; Duyvendak 2005: 182). De uitgever van Boek-Delen schat het aantal leesgroepleden echter iets conservatiever: vermoedelijk zijn er zo'n 3000 tot 5000 leesgroepen, waarbij gemiddeld 8 mensen zijn aangesloten. Het aantal leesgroepleden komt dan uit tussen de 24.000 en 40.000. Hoewel de schattingen nogal uiteenlopen is wel duidelijk dat slechts een zeer gering percentage van de Nederlandse bevolking lid is van een leesgroep.

Het is moeilijk te zeggen of het aantal leesgroepen in Nederland stijgt of daalt. Duyvendak zegt dat het aantal leesgroepen in de jaren zeventig een vlucht heeft genomen. Portegies, uitgeefster bij Querido, stelt in *de Volkskrant* dat het aantal leesgroepen de afgelopen jaren sterk is gestegen, vooral de 'wilde' (Kouters 2006: 23). Het idee bestaat dus dat leesgroepen in Nederland floreren, en dat zou er op duiden dat dit een populaire informele groep is. Het feit dat er een tijdschrift (Boek-Delen) is dat zich speciaal op leesgroepen richt en dat uitgevers leesgroepen als een belangrijke afzetmarkt zien kan ook in die richting wijzen.

6.4 Tot slot

Leesgroepen zijn in theorie een bron van sociale cohesie. Ze worden in het onderzoek van Putnam en Wuthnow zelfs genoemd als belangrijkste voorbeelden van informele groepen waarin sociaal kapitaal tot stand komt. Op basis van de beschikbare literatuur en enkele gesprekken is in dit hoofdstuk gekeken of dit inderdaad het geval is. We onderscheiden drie manieren waarop leesgroepen kunnen bijdragen aan sociale samenhang: door sociale activiteit te bieden, door maatschappelijke en democratische vaardigheden op te doen en door een schakel te zijn in het geheel van maatschappelijke netwerken. Wat in ieder geval opvalt is dat er veel verschillende soorten leesgroepen zijn en dat de aard van de groep bepalend kan zijn voor de mate waarin iemand via de leesgroep in contact komt met nieuwe mensen of bijeenkomsten moet organiseren. In vervolgonderzoek zou er daarom niet alleen aandacht moeten zijn voor verschillen tussen soorten informele groepen, maar ook voor de verscheidenheid binnen een bepaalde groepsvorm.

Leesgroepen zijn voor de deelnemers een belangrijke sociale activiteit: voor de meeste deelnemers is de sociale component een belangrijke reden om lid te worden en te blijven. Veel leesgroepen bestaan geruime tijd en zijn hechte groepen.

Leesgroepen zijn een plek om maatschappelijke en democratische vaardigheden op te doen. Deelnemers discussiëren over maatschappelijke thema's, nemen kennis van andere meningen en doen organisatorische vaardigheden op. Natuurlijk is het afhankelijk van de persoon en de aard van de groep in welke mate iemand hieraan deelneemt. Ook in formele organisaties neemt niet iedereen actief deel; meestal wordt er binnen dit soort organisaties onderscheid gemaakt naar de mate van activisme en betrokkenheid van deelnemers (Kuperus 2005). Binnen informele groepen zoals leesgroepen zijn de participatie en betrokkenheid groter omdat de groep kleiner is. Het is moeilijk om je aan discussies of organisatorische verplichtingen te onttrekken in een groep van gemiddeld tien mensen. De ervaring van de geïnterviewde deelnemers is dat bijna iedereen meedoet.

De vraag is hoe groot de externe gerichtheid van leesgroepen is. Sommige informele groepen, zoals buurtgroepen (zie hoofdstuk 9), hebben een extern gericht doel: ze komen niet alleen bijeen voor zichzelf, ze proberen ook iets te bereiken voor de maatschappij. Leesgroepen zijn in de eerste plaats intern gericht: samen boeken lezen. In het verleden waren leesgroepen een katalysator voor sociale bewegingen en speelden zij een rol in de emancipatie van vrouwen. Die extern gerichte functies lijken de leesgroepen waarover hier is gerapporteerd niet te hebben.

Kortom: leesgroepen zijn een duurzame vorm van sociale cohesie en dragen bij aan de totstandkoming van sociaal kapitaal. In vergelijking met informele groepen met een extern doel is de maatschappelijke betekenis van leesgroepen minder.

Deze conclusie wordt getrokken op basis van beschikbaar onderzoek en een beperkt aantal gesprekken. Het gebruikte onderzoek naar leesgroepen is bovendien niet noodzakelijk representatief voor alle leesgroepen in Nederland. Er zijn maar een beperkt aantal groepen onderzocht. Om een beeld te krijgen van het totaal aantal mensen dat in Nederland is aangesloten bij leesgroepen, hun achtergrondkenmerken en de relatie met sociaal vertrouwen is een grootschalige representatieve enquête nodig. Nadeel is dat je een enorm grote steekproef nodig hebt om voldoende van de maximaal 55.000 leesgroepleden in de steekproef te krijgen. Om meer inzicht te krijgen in leesgroepen zal er dus gericht moeten worden geworven onder deelnemers aan dit soort groepen (zoals Van Herten bijvoorbeeld heeft gedaan). Wanneer dit ook bij andere kleine groepen gebeurt is het mogelijk om leesgroepen te vergelijken met andere informele groepen. Daarnaast is het mogelijk om verschillen tussen soorten leesgroepen in kaart te brengen: zijn er bijvoorbeeld verschillen tussen ondersteunde en 'wilde' groepen, tussen open en gesloten groepen, tussen grote en kleine groepen en tussen groepen op het platteland of in zeer stedelijke gebieden als het gaat om de mate waarin ze bijdragen aan sociaal kapitaal? In dit hoofdstuk is gesuggereerd dat er veel van die verschillen zijn, maar we hebben aanvullend onderzoek nodig om dit ook na te gaan.

Noten

1. Zoals in Gelderland, zie www.bibliotheek gelderlandzuid.nl/speciaal-voor/leesclubs.
2. Zie voor Nederland over de historische ontwikkeling van leesgroepen bijvoorbeeld Duyvendak 1994, De Vries 1996; Van der Bijl 1993, De Grip 1992; voor de historie van leesgroepen in de Verenigde Staten zie Long 2003. Zie ook hoofdstuk 2.
3. Marjolein van Herten doet aan de Open Universiteit promotieonderzoek naar leereffecten in leesgroepen en heeft een enquête gehouden onder deelnemers aan leesgroepen (n = 887) en leesgroepen als geheel (n = 213). Het veldwerk is gehouden in 2009 onder zowel 'wilde' als ondersteunde groepen in heel Nederland, geworven via advertenties in Boek-Delen en oproepen via bibliotheken en ondersteunende organisaties. In dit hoofdstuk mochten wij gebruikmaken van verscheidene uitkomsten van deze enquête, waarvoor wij haar zeer erkentelijk zijn.

DEEL III

Verbinden in de buurt

7 Gekweekte grass roots

Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers

7.1 Bewonersinitiatief in Peel en Maas

Wie iets wil veranderen in zijn of haar directe omgeving heeft geen organisatie nodig om buurtgenoten hierover aan te spreken. Wanneer eensgezindheid bestaat, gaat een gezamenlijk belang of ideaal samen met de fysieke nabijheid die het smeden van plannen en ondernemen van acties tussen buurt- of dorpsgenoten zo vergemakkelijkt. Van de kleinschalige bewonersinitiatieven is dan ook een kwart gericht op verbetering van de leefbaarheid in de eigen leefomgeving (Hurenkamp et al. 2006). De bereidheid zich in te spannen voor de directe leefomgeving is met name groot onder bewoners van kleine kernen (Devilee en De Hart 2006; Kullberg 2009; WRR 2005: 95-97).

Voor het organiseren van een buurtbarbecue kan in veel gemeenten volstaan worden met een melding, maar bewoners met meer ingrijpende plannen in de publieke ruimte krijgen al snel te maken met complexe regels en beleid. Of het nou gaat om een wandelpad door een aanpalend natuurgebied, de inrichting van een speeltuin of een ontmoetingsplek voor ouderen, veel bewonersinitiatieven schuren aan tegen het formele domein van de lokale overheid en betrokken maatschappelijke organisaties, waarop zij aangewezen zijn voor informatie, subsidies en vergunningen (Remmers et al. 2000; Ten Berge 2009).

In de afgelopen jaren heeft de overheid meer oog gekregen voor de betrokkenheid van burgers bij hun leefomgeving (Tonkens 2009). Als het gaat om hun buurt of dorp hebben bewoners in potentie grote daadkracht, zo veronderstellen politici en beleidsmakers. Bewoners hebben belang bij een mooie en leefbare omgeving en ze kennen elkaar, wat de samenwerking vergemakkelijkt. Voorheen maakte de overheid hier maar weinig gebruik van. Plannen voor de leefomgeving werden vaak eenzijdig gemaakt, waardoor de steeds mondiger burgers vaak geen andere uitingsvorm vonden voor hun betrokkenheid dan een geldverslindende en vertragende 'hindermacht' worden. Bij minder controversieel beleid nam de overheid met goede bedoelingen zaken op zich die burgers liever en effectiever zelf doen.

In het domein van welzijn kregen de toenemende verwachtingen aan burgers vorm in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), die van kracht werd in 2007. Door deze wet kregen gemeenten de taak sociale gemeenschappen te versterken opdat mensen voor zichzelf en voor anderen gaan zorgen. Ook het plattelandsbeleid, waarin de economische en landschappelijke veranderingen centraal staan, ambieert de 'verantwoordelijkheid en zeggenschap van burgers en samenleving' te versterken (LNV 2004: 20). Overheden en maatschappelijke organisaties stimuleren burgers tot betrokkenheid bij de natuur en het landschap in hun omgeving (Salvera en Van Dam 2008). Ook het Europese LEADER-programma, dat vernieuwende ontwikkelingen op het platteland nastreeft, probeert het initiatief bij bewoners te leggen. Subsidies worden alleen

toegekend aan projecten die gedragen worden door lokale samenwerkingsverbanden van bewoners, ondernemers en lokale organisaties (Van den Berg et al. 2006). Overheden en burgers hebben dus belang bij elkaar en rond veel burgerinitiatieven ontstaat een samenwerking waarbij het niet de vraag is wie wat voor zijn rekening neemt, maar 'óf en hoe bottom-up en top-down elkaar ontmoeten' (Hazeu et al. 2005: 7). In het ideale geval ontstaan 'vitale coalities' (Horlings 2010: 55), ofwel informele netwerken tussen bewoners en andere betrokken actoren die samenwerken om gemeenschappelijke doelen te bereiken.

In dit hoofdstuk gaan we op zoek naar bewonersinitiatieven die een rol spelen bij verbetering van de leefbaarheid in vijf dorpen. We schetsen de manier waarop initiatieven opkomen en uitgroeien. Een centrale vraag is of de bewonersgroepjes op informele wijze functioneren, waaronder we hier verstaan dat de groepsleden samen hun bezigheden vormgeven zonder dat regels en procedures hen te zeer hinderen. Ook gaan we in op de manier waarop 'informaliteit' doorwerkt in de effectiviteit van de bewonersinitiatieven. Zorgt een informele structuur ervoor dat er meer potentieel vrijkomt uit de bewoners? En leidt een informele manier van werken ertoe dat hetgeen van de grond komt aansluit bij het dorp?

Vijf dorpen in een gemeente

We bekijken bewonersinitiatieven in de vijf kleinste kernen van de Noord-Limburgse gemeente Peel en Maas. Deze gemeente ontstond op 1 januari 2010 door een samenvoeging van de voormalige gemeenten Helden, Kessel, Maasbree en Meijel. Er wonen circa 43.000 inwoners verdeeld over elf kernen.¹ Peel en Maas is een landbouwgebied, met als specialisaties veehouderij en tuinbouw. Daarnaast zijn er recreatiemogelijkheden, bijvoorbeeld langs de Maas en in het Nationale Landschap de Grootte Peel. In tegenstelling tot andere Limburgse gemeenten wordt in de Peel en Maas geen bevolkingskrimp geconstateerd of voorspeld.

De vijf kleinste dorpen van de gemeente zijn Beringe (1910 inwoners), Grashoek (1340), Koningslust (1300), Egchel (960) en Kessel-Eik (760). Al deze dorpen hebben een kerk, een gemeenschapshuis, een basisschool en een levendig verenigingsleven, maar voor bijna alle boodschappen zijn bewoners aangewezen op de centrumdorpen Panningen en Helden-Dorp.

In elk dorp spraken we met een of twee goed ingevoerde bewoners uit het dorps-overlegorgaan. We probeerden een zo volledig mogelijk overzicht te krijgen van de groepen waarin bewoners zich inspinnen om de leefbaarheid in hun dorp te verbeteren. Leefbaarheid vatten we breed op, dus gaat niet alleen over veiligheid en voorzieningen, maar ook over de kwaliteit van de fysieke leefomgeving en de culturele eigenheid. Hoewel ook het verenigingsleven vaak gezien wordt als een belangrijke voorwaarde voor leefbaarheid in dorpen, kwam dit aspect van de dorpse civil society alleen zijdelings aan bod, zodat alle aandacht kon uitgaan naar de meer spontane, informele initiatieven. Behalve met de bewoners spraken we ook met een medewerker van de gemeente en van de lokale welzijnsorganisatie, die beide al decennia nauw betrokken zijn bij de dorpen (zie bijlage B7.1, te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

7.2 Via burgerparticipatie naar zelfsturing

In de jaren tachtig werd er, aldus onze gesprekspartners, nog vanuit gegaan dat de overheid wist wat goed was voor de dorpen. Besluiten werden op het gemeentehuis genomen en als voldongen feiten meegedeeld. Zowel bij de gemeente als bij de actieve bewoners bestaan nog levendige herinneringen aan de verhitte discussieavonden uit die tijd.

Ik weet nog goed, B&W kwamen hier en die gingen een 'rondje dorpen' doen. Dan zaten ze in een rijtje achter de tafel. De zaal zat mudvol en er werd alleen maar geklaagd en gekankerd. B&W konden niets concretiseren, alleen in vage ambtenarentaal replek geven. (Grashoek)

In de loop van de jaren negentig werd, vooral in de gemeente Helden, begrepen dat het anders moest. Bij leefbaarheid werd nog vooral gedacht aan fysieke voorzieningen, zoals gemeenschapshuizen en voetbalvelden, maar bij de besluitvorming hierover werden bewoners wel steeds meer betrokken. Ook ging de gemeente verenigingen zien als gesprekspartners en probeerde ze hen aan te spreken op hun verantwoordelijkheden voor het dorp. Gaandeweg verschoof de doelstelling van de gemeente en welzijnsorganisatie. Zij wilden burgers niet meer alleen betrekken bij beslissingen, maar hen ook meer verantwoordelijk maken. Sinds 2000 hanteert de gemeente 'zelfsturing' als leidend principe.

Participatie drukt nog steeds uit dat de overheid of maatschappelijke organisatie iets wil en aan de burger vraagt 'wil je meedenken?'. Terwijl wij zeggen: 'Het gebeurt daar bij de burgers en wij blijven daar vanaf.' Pas als burgers zeggen 'we kunnen daarbij wat steun gebruiken van overheid of maatschappelijke organisaties', dan gaan we daarin participeren, maar niet eerder. Dus de aanvliegroute is echt anders. (gemeente)

Het cultiveren van zelfsturing vraagt om lange adem. Zowel bij de gemeente als bij de dorpen was een echte cultuurverschuiving nodig. Lang en vaak is gesproken over de invulling van de nieuwe verhoudingen (Gemeente Peel en Maas 2009), die breed gevoeld worden als een grote verbetering maar nog wel eens onder spanning staan.

De gemeente Helden liep in de voorhoede van wat in de landelijke politiek als gewenste richting werd gezien. Zo is de visie van de gemeente geïnspireerd op een landelijke beleidsnota over lokaal sociaal beleid (vws 1998). De gemeente kwam door haar werkwijze ook landelijk in de belangstelling en werd aangewezen als pilotgemeente voor de Wmo (Gemeente Helden 2008). Bij de gemeentelijke fusie in 2010 werd het principe van zelfsturing overgenomen en kreeg het een centrale plek in het coalitieprogramma.

Een actieve, leefbare en sociaal duurzame samenleving in Peel en Maas is de ambitie om te realiseren. Zelfsturing is hierbij een belangrijke kernwaarde. De elf kernen van Peel en Maas geven zelf richting aan hun ontwikkeling en worden daarbij gefaciliteerd door maatschappelijke partners en de gemeente. (Gemeentebestuur Peel en Maas 2009).

Een eerste vereiste voor zelfsturing is een terughoudende rol van de gemeente. Pas als burgers de ruimte en het vertrouwen krijgen om eigen meningen te ontwikkelen en eigen kennis en kwaliteiten in te zetten, nemen ze ook de touwtjes in handen, zo wordt verondersteld.

Faciliteren door heel veel dingen niet te doen. Door mensen te spiegelen in hun eigen zijn, te confronteren met hun afhankelijkheid. Met erkenning dat ze heel veel dingen wel zelf kunnen. Feitelijk een gemeenschap een stukje vitaliteit laten ontdekken. (gemeente)

Toch leunen de gemeente en de welzijnsorganisatie niet achterover; zij spelen een actieve, regisserende rol. Zo is in onderling overleg met de dorpen een democratische structuur ontstaan waarbinnen het zelfsturende vermogen van dorpen kan groeien. De spil is het dorpsoverleg, het bewonersorgaan dat in de plaats kwam van de dorpsraad. In plaats van zelf klussen te klaren stimuleren de leden van het dorpsoverleg andere bewoners om taken op te pakken. En waar de dorpsraad tot taak had de mening van bewoners te vertegenwoordigen, worden bewoners nu zelf geacht hun mening in daden om te zetten. Het dorpsoverleg moet vooral bewonersinitiatieven ondersteunen en verbindingen leggen tussen bewoners onderling en tussen bewoners en formele partijen.

In 2003 zijn dorpsoverleggen veranderd van introverte clubs met de hele verantwoordelijkheid van de lokale gemeenschap op de schouders, naar partners van de gemeenschap en in de gemeenschap. Als soort van katalysator van bewegingen die er al latent of net manifest aanwezig zijn. (gemeente)

Het dorpsoverleg werd ook minder aan regels gebonden. Leden worden niet meer gekozen voor vier jaar, maar treden in onderling overleg toe en af. Ook is de bepaling afgeschaft die een aantal onderwerpen taboe verklaarde. Terwijl de gemeente voorheen veel kwesties rond ruimtelijke ordening en welzijn liever zelf regelde, waarbij inspraak van een dorpsorgaan als onhandige bemoeienis werd beschouwd, is het dorpsoverleg nu vrij om met de gemeente in gesprek te gaan over alle onderwerpen die het zelf relevant acht voor het dorp.

De gemeente maakt het dorpsoverleg mogelijk met een jaarlijkse subsidie voor de vergaderkosten, maar ook door het orgaan als gelijkwaardige gesprekspartner te respecteren.

Er blijft veel respect voor initiatieven uit de gemeenschap, ook al komen die de overheid niet altijd uit. Dat vind ik de grote winst uit afgelopen jaren. Want ik denk dat zolang je op een gelijkwaardig manier met elkaar kunt communiceren, je heel veel samen kunt bereiken. (gemeente)

De gemeente en welzijnsorganisatie spelen ook een coachende rol. De actieve bewoners haalden in de gesprekken verschillende adviezen aan die ze van de gemeente en de welzijnsorganisatie kregen, bijvoorbeeld over dorpsgenoten motiveren en dreigende onenigheid oplossen. De gemeentemedewerker vertelde bijvoorbeeld dat hij probeert bewoners bewust te maken van de uitwerking van oude machtsstructuren in de dorpsgemeenschap. De hoop is dat ook bewoners en groepen buiten de gevestigde orde gaan beseffen dat zij ertoe doen, zodat initiatieven uit onverwachte hoek kunnen opbloeien.

De kunst is om informele groepen te erkennen als een potentieel voor gemeenschapsontwikkeling. Dat kan een vriendengroep zijn of bijvoorbeeld indrinkketen, daar zit veel potentie in. Een hechte club jongeren, als ze het goed oppakken, kunnen ze veel betekenen voor de leefbaarheid in een dorp. (gemeente)

Dat het gemeentebestuur zelfsturing als uitgangspunt is gaan nemen wordt alom gezien als verbetering. Overleg tussen bewoners en de gemeente is nu doorgaans constructief van toon en het aantal negatieve krantenberichten is sterk verminderd. Maar de relatie tussen de gemeente en de dorpen is nog precair. De raadsleden die begin dit jaar in de nieuwe fusiegemeente aantraden, moeten de mores van zelfsturing nog leren en hebben nog de neiging te zeggen ‘wij gaan daarover’, aldus de gesprekspartners.

7.3 De dorpsdemocratie

De manier waarop thema's rond leefbaarheid aan de orde komen volgt in alle dorpen eenzelfde, naar de zelfsturingsidealen van de gemeente gemodelleerde structuur. Het dorpsoverleg is het centrale orgaan. De meeste onderwerpen waar een dorpsoverleg zich momenteel mee bezighoudt komen voort uit een enquête onder bewoners, waarvan de resultaten in verschillende bijeenkomsten besproken zijn met geïnteresseerde dorpsbewoners. Pas wanneer deze discussies hadden geresulteerd in een lijst met gedeelde en als belangrijk ervaren knelpunten en wensen, werd deze gepresenteerd aan het gemeentebestuur.

Het 'binnenskamers' houden van deze discussies wordt, zowel door de gemeente als door de vertegenwoordigers van de dorpsoverleggen, gezien als cruciaal voor het welslagen van zelfsturing, want het zijn tenslotte de dorpingen die gaan over het dorp en niet de bestuurders op afstand.

De cultuur van dat het een heel gek idee is, dat je wel zorgt voor je eigen huis en tuin, maar dat zodra het buiten je eigen tuin komt dan laat je het over aan iemand die in Panningen [op het gemeentehuis] ergens zit. Waarom zou je dat doen? Dat is heel gek. Ook dat is van jou. Dat staat jou dichterbij dan die ambtenaar in de verte. Dat is het beeld dat we proberen uit te dragen hier in Grashoek, dat dit ook van ons allemaal is, en dat we daar ook iets over te zeggen hebben. (Grashoek)

Vervolgens zijn werkgroepen ingesteld voor ieder thema dat in het dorp als belangrijk gezien werd. Deze werkgroepen zijn meestal samengesteld uit een of twee leden van het dorpsoverleg en een aantal andere bewoners. Om een beeld te schetsen: sinds de oprichting van het dorpsoverleg in 2007 telt het kleine Kessel-Eik vijf werkgroepen. Een werkgroep spant zich in voor een wandelroute rond het dorp door een aangrenzend natuurgebied. De groep heeft nauw overleg met grondeigenaren, de provincie, Staatsbosbeheer en alle andere betrokken partijen. Een tweede werkgroep houdt zich bezig met de oprichting van een brede school; deze vergadert nog maar zelden omdat het project goed loopt. De derde werkgroep hield zich bezig met het realiseren van een dorpswinkel, maar concludeerde dat hiervoor te weinig draagvlak was. Tot slot zijn er de werkgroep Veiligheid, die trottoirs, verlichting en nieuwe bestrating realiseerde, en de werkgroep Sociaal Klimaat, die zich richt op kwetsbare doelgroepen zoals ouderen en jongeren. Beide laatste werkgroepen hebben hun doelen bereikt en wachten op de uitkomsten van de volgende bewonersenquête.

We zien dus een heldere 'organisatiestructuur'. Het dorpsoverleg ontvangt subsidie, heeft een voorzitter en maakt afspraken over hoe vaak en met wie men samenkomt.

Het frequente zakelijke contact met de gemeente en andere maatschappelijke organisaties vereist een formele manier van werken. Met ruggensteun van de gemeente ondersteunt het dorpsoverleg informele initiatieven van bewoners met informatie, contacten, adviezen en de afhandeling van langdurige procedures rond grootschalige projecten. Verder probeert het dorpsoverleg initiatieven zoveel mogelijk over te laten aan andere burgers.

Het dorpsoverleg bestaat eigenlijk maar uit zes man, die als doel hebben zelf zo min mogelijk te doen, eigenlijk meer een platform willen zijn om al die zaken die hier spelen bij elkaar te brengen en meerwaarde te geven, af te stemmen. (Grashoek)

Uitgangspunt is dat de werkgroepen zo informeel mogelijk kunnen functioneren. De meeste werkgroepen bestaan uit minder dan tien personen, die 'zo vaak als nodig is' samenkomen in het gemeenschapshuis of bij iemand thuis. Het dorpsoverleg wil wel op de hoogte blijven maar wil geen gezag over de werkgroepen, zodat de leden te werk kunnen gaan naar eigen goeddunken. Werkgroepen die zich bezighouden met grootschalige en langlopende projecten vergen veel overleg met instanties en dus ook een grote mate van zakelijkheid. Werkgroepen met meer kleinschalige en overzichtelijke taken hebben een informeler karakter.

Twee voorbeelden uit Egchel. Het idee voor de maandelijkse 'eettafel' voor 55-plussers ontstond in een overleg tussen maatschappelijke organisaties en bewoners. Twee dames paktten het op, waardoor het te boek staat als hun initiatief. Nu vormen ze een werkgroep onder het dorpsoverleg, die samen met het lokale cateringbedrijf wekelijks zorgt voor een betaalbare maaltijd voor ruim twintig bezoekers. Het idee voor een geschiedenisboek ter ere van het 60-jarige jubileum van het dorp ontstond binnen de werkgroep die het jubileum zou organiseren. Een bewoner met grote interesse voor de lokale geschiedenis ging aan de slag en schreef het boek met hulp van tientallen vrijwilligers. Binnen de min of meer formele kaders van het dorpsoverleg ontstaan dus plannen die gehoor vinden bij groepjes bewoners. Omdat deze bewoners plezier beleven aan de taak die ze op zich nemen en in staat zijn hulp uit de gemeenschap te mobiliseren, worden deze plannen een succes.

7.4 Initiatieven van onderop

Een deel van de initiatieven ontstaat buiten het dorpsoverleg om. Vaak gaat het om sociale samenkomst. Ontmoetingsgelegenheden voor dorpsgenoten ziet men op het platteland als een belangrijk aspect van de leefbaarheid (LNV 2004). Zo komen veel jongeren samen met vrienden in 'indrinkketen', vaak caravans of schuurtjes op het eigen erf. Soms organiseren keetgebruikers ook feesten of onderhouden ze een website of zelfs een clandestiene radiozender (Salemink et al. 2009). Andere spontane sociale initiatieven staan open voor alle dorpsgenoten.

Als er wereldkampioenschappen voetbal zijn, dan heb je kans dat er een paar mensen een tent opzetten en een feestje bouwen op straat. [...] Als zich weer zo'n gelegenheid voordoet dan komen die mensen elkaar weer tegen en dan denken ze weer, we gaan weer wat organiseren. [Het is] altijd een bepaalde groep die dat trekt, maar iedereen mag komen. Dat gaat allemaal spontaan. (Kessel-Eik)

Kleinschalige sociale initiatieven kunnen uitgroeien tot evenementen, waarbij het collectieve belang toe- en het informele karakter afneemt. In Kessel-Eik nam in 2004 een aantal jongeren het initiatief tot het tentfeest Oakland op het toenmalige voetbalterrein. Dit feest was een dusdanig succes dat een stichting werd opgericht, waarin een soms wisselende groep van ongeveer vijf twintigers op vrijwillige basis activiteiten ontplooit voor jong en oud. Ook Egopop in Egchel ontstond in een kroeg en groeide uit tot een professioneel evenement (www.egopop.nl). Bij de totstandkoming speelde het dorpsoverleg een ondersteunende rol.

Het was een hele spontane actie, ze vonden dat er iets moest komen voor de jeugd van het dorp. Een popfestival leek hen wel wat. Het eerste jaar vielen ze wel onder het dorpsoverleg, want je moet toch je vrijwilligers beschermen en het financieel risico dekken. Je geeft een groepje jongeren geen zak met geld van doe maar wat. (Egchel)

Andere spontane initiatieven spruiten vaak voort uit een gedeelde wens van bewoners voor een bestaande of geplande situatie in de fysieke omgeving. Zo raakte een groep bewoners van Egchel verontrust over een verkeersweg, waar zich in korte tijd een aantal ernstige ongelukken hadden voorgedaan. Bij bewoners thuis werden de nodige discussies gevoerd over hoe deze weg veiliger gemaakt kon worden. Het dorpsoverleg mengde zich niet in de discussie, maar organiseerde wel een bijeenkomst tussen deze bewoners, de politie, de gemeente en de provincie, waarna de provincie een aantal bevredigende maatregelen nam.

Vergelijkbare initiatieven worden onder de vleugels van het dorpsoverleg gebracht, maar alleen uit praktische overwegingen. Zo werd er tussen Koningslust en een nabijgelegen natuurgebied een bassin aangelegd. In overleg met de betrokken werkgroep van het dorpsoverleg had de gemeente besloten hier een overgangsgebied van te maken met een natuurlijk karakter. Een groepje buurtbewoners wilde in het gebied liever vissen, paardrijden en vliegeren. Het dorpsoverleg, dat er in deze kwestie kennelijk niet in geslaagd was de juiste verbindingen te leggen, nam een neutrale houding aan, maar wilde wel graag dat de bewoners zich bij hen aansloten. Aanvankelijk reageerden de buurtbewoners afwerend, maar ze lieten zich overtuigen:

Dat heeft toch wel even geduurd voordat het kwartje viel dat de grond toch van de gemeente is en dat je dat dus op een goede manier aan zult moeten pakken. [We zeiden:] 'En dan gaan jullie daar aan de slag en dan kan altijd iets misgaan en als je bij het dorpsoverleg aanschuift dan heeft de gemeente een hele mooie vrijwilligersverzekering, voor iedereen die als vrijwilliger ergens functioneert, daar kunnen jullie dan ook mooi gebruik van maken, en als je subsidie wilt aanvragen, die wordt meestal aan een stichting of vereniging wel toegekend, maar niet aan een willekeurig bij elkaar geraapt groepje mensen'. (Koningslust)

Het uiteindelijke resultaat was een compromis. De gemeente maait een deel van het terrein en de buurtbewoners verzorgen de paardjes en hebben met 'burendag' zelf bankjes aangeschaft.

Spontane initiatieven van dorpsbewoners laten zien dat het dorpsoverleg functioneert als een adapter tussen het formele en het informele domein. Als *primi inter pares* onder de dorpsbewoners en gelijkwaardige gesprekspartners van maatschappelijke organisaties

en de gemeente slaan de sleutelfiguren van het dorpsoverleg vaak de brug tussen het formele domein – met de complexe regels en trage procedures – en het informele domein – met persoonlijke drijfveren en relaties. De constructie van een werkgroep onder de vleugels van het dorpsoverleg, waar veel initiatieven in uitmonden, biedt informele groepjes bewoners een makkelijke manier om zonder veel rompslomp te ‘tappen’ uit de formele structuur voor informatie, een vrijwilligersverzekering, subsidies en vergunningen. Hierdoor kan de groep op een relatief informele manier blijven functioneren. Dat wil zeggen, groepsleden geven samen invulling aan wat ze doen en hoe ze het doen en blijven het prettige gevoel houden uit eigen beweging te handelen.

7.5 Maatwerk

Bewonersinitiatieven zouden beter dan overheidsplannen aansluiten bij wat nodig en mogelijk is in een specifiek dorp (Tonkens 2009). Hoewel dorpsbewoners in het verleden een gemeenschapshuis niet afsloegen, voldeed het uiteindelijke gebouw niet altijd aan alle wensen. Doordat dorpsbewoners nu grondig met elkaar overleggen, wordt uitgebreid stilgestaan bij de behoeften van groepen gebruikers. Nu bewoners hun eigen inspanningen als maat nemen waartegen zij hun wensen afwegen – en niet meer wat het buurdorp kreeg – worden de wensen soms ook bescheidener waardoor schaarse collectieve middelen minder verspild worden.

In Grashoek horen we een voorbeeld van het zelfselecterend vermogen van het informele proces. Toen enkele jongeren in 2006 bij het dorpsoverleg aanklopten met de wens voor een skatebaan, kregen ze te horen dat ze daar wel wat voor moesten doen. Ze verzamelden 167 handtekeningen en een fikse financiële bijdrage, waarmee zij met het dorpsoverleg de gemeente overtuigden en de skatebaan kregen. Een jaar later wilde een tweede groepje jongeren een voetbalkooi. Ook van hen werd een eigen inspanning verwacht, maar zij lieten niets meer van zich horen. ‘Kennelijk is er wel een wens, maar geen behoefte,’ concludeert de voorzitter van het dorpsoverleg tevreden. In hetzelfde licht accepteert hij ook het doodbloeden van de werkgroep Kermis, die elk jaar activiteiten organiseerde rond de kermis.

Als er niemand komt dan is er kennelijk geen behoefte, en als er geen behoefte is, waarom zouden we het nog doen? Wie zijn wij om geforceerd aan een dood paard te blijven trekken? Dan maar niet en kijken wat er gebeurt. (Grashoek)

Als bewoners voor bepaalde zaken niet warmlopen, zijn ze kennelijk de moeite niet waard. Dit heldere criterium is invoelbaar, maar ook betrekkelijk. Voor zaken die van collectief belang zijn, is de mate waarin bewoners zich willen en kunnen inspannen misschien niet altijd het juiste criterium. Zo staat in Koningslust een karakteristieke coöperatieve diepvries in verval. De leden van het dorpsoverleg nemen bewust een afwachtende houding aan, waarmee ze dorpsgenoten hopen wakker te schudden. Degene die zich wilde inzetten voor behoud van het gebouwtje werd ziek, dus nu dreigt sloop. Het behoud van cultureel erfgoed is de dorpingen kennelijk geen grote individuele inspanningen waard, maar velen betreuren nog wel de eerdere sloop van een kapel en twee boerderijen.

Eenzelfde gevaar bestaat voor projecten die gericht zijn op kwetsbare groepen. In de dorpen van Peel en Maas bleek veel draagvlak te bestaan voor de organisatie van sociale activiteiten en vervoer voor oudere dorpsgenoten, maar dat hoeft niet overal zo te zijn. Het is goed denkbaar dat er dorpen zijn waar de bewoners zich minder verantwoordelijk voelen voor deze groep en waar minder mobiele dorpsbewoners dus meer kans hebben op eenzaamheid en wellicht vertrekken. Ook dan zou gelden dat hetgeen tot stand komt aansluit bij de behoeften en mogelijkheden in het dorp, maar voor bepaalde individuen zou het nadelig uitpakken.

Ook wat betreft jongeren lijkt zelfsturing geen wondermiddel. Onze gesprekspartners willen allemaal niets liever dan jongeren betrekken bij het dorpsleven. ‘Geen jeugd, geen kindjes, geen school’, zo wordt de bekende redenatie in Egchel verwoord. Een andere motivatie voor jongeren betrekken is de angst voor wangedrag. Hoewel actieve bewoners vol warmte spraken over jongeren in het algemeen, en bijvoorbeeld geen enkel probleem leken te hebben met de indrinkketen, zat de schrik er goed in na een aantal incidenten. In Koningslust bederven enkele basisschoolleerlingen al enige tijd de sfeer met bedreigingen en vandalisme. In het centrum van Beringe is samen met jongeren een ‘superkeet’ tot stand gebracht. Deze moest de eerste dag al de deuren sluiten vanwege een grote groep relschoppers uit de regio. Vooralsnog hebben de dorpsoverleggen weinig succes behaald in het stimuleren van jongeren. De hangplek die in overleg met de jongeren in Koningslust werd neergezet, wacht bijvoorbeeld nog op de verflaag die de jongeren zelf zouden aanbrengen.

7.6 Sluimerend potentieel

De gesprekken bevestigen dat het beleid van zelfsturing sluimerende krachten aanboort in de dorpsbevolking. Al onze gesprekspartners geven aan dat, hoewel een deel zich nog altijd afzijdig houdt, bewoners zich de afgelopen jaren actiever voor het dorp zijn gaan inzetten. Dit wordt toegeschreven aan het feit dat de bewoners de projecten nu als van henzelf ervaren.

Het plan voor de gemeenschapshuis is door de mensen zelf ontwikkeld. Toen de kogel door de kerk was dat we er aan gingen werken, hebben zich dezelfde avond 150 mensen aangemeld die wilden helpen. (Beringe)

Het makkelijkst zijn bewoners te motiveren voor afgebakende porties praktisch werk in een gezellige sfeer. Zo hielp een op de tien inwoners van Beringe mee aan de plaatselijke revue en waren twintig Egchelse mannen graag bereid het gemeenschapshuis van binnen te slopen. Ook aan de bewonersacties met als doel de directe woonomgeving te verbeteren doen veel mensen mee. De groep waarin deze acties tot stand komen bestaat uit burens, dus de leden weten elkaar makkelijk te vinden, en daarbij komt dat deze acties een concreet doel hebben en ze per definitie afgebakend zijn in de tijd. Voor verantwoordelijkheden die niet bij voorbaat eindig zijn, is de animo minder.

Het meest duurzaam lijken de informele groepjes waarvan de leden doen wat ze leuk vinden met mensen met wie ze het goed kunnen vinden. Jaarlijks een fancy fair organiseren of seizoensgebonden decoraties verzorgen voor het gemeenschapshuis zijn zaken

die groepjes bewoners met plezier uitvoeren en dus jarenlang kunnen volhouden in min of meer dezelfde samenstelling.

Overeenkomstig het landelijke beeld zijn ook in Peel en Maas veeleisende of gespecialiseerde taken een stuk moeilijker in te vullen (Dekker et al. 2007; Devilee 2005). Voor deze klussen blijft het lastig om de juiste personen op de juiste plek te krijgen. Soms slagen leden van het dorpsoverleg er wonderwel in. Zo werd in Beringe een gevierd financieel adviseur gevonden om de oorspronkelijke plannen voor het gemeenschapshuis te bekritisieren. In andere gevallen lukt dat niet en blijven plannen liggen omdat niemand zich opwerpt of de kartrekker ziek wordt.

Er rust dus veel gewicht op de schouders van het beperkte aantal dorpsbewoners dat in staat én bereid is om de veeleisende rol van kartrekker en sleutelfiguur te vervullen. Zij dragen ten eerste de organisatorische taak om het dorpspotentieel te mobiliseren. Daarbij zijn ze afhankelijk van de gemeente. Wanneer de besluitvorming traag verloopt, bijvoorbeeld wegens een zieke ambtenaar, hebben de leden van het dorpsoverleg daar wel begrip voor, maar situaties als deze zijn moeilijk uit te leggen aan bewoners met grotere afstand tot het bestuur.

Het enthousiasme voor zelfsturing stort dan snel in elkaar. Dan zakken we weer terug in onze eigen dingen, we zoeken het zelf wel uit, bouwen jullie die wegen maar, leggen jullie die lampen maar aan, wij zorgen wel dat we het goed hebben. (Grashoek)

Verder krijgen de leden van het dorpsoverleg ook nieuwe taken op hun bord. Nu de dorpen zelf meer geacht worden het eigen beleid bepalen, nemen ze de gemeente taken uit handen, zoals bij de voorbereidingen van een rondweg langs de dorpen van Peel en Maas. De dorpsoverleggen van de betrokken dorpen zoeken elkaar op om te praten over alle mogelijkheden. De gemeente en provincie krijgen een voorstel gepresenteerd met draagvlak in de dorpen. Ook wanneer dorpsbewoners nieuwe huizen willen bouwen, bereiden ze hun voorstellen gedetailleerd voor, tot plannen voor natuurontwikkeling – een voorwaarde die de provincie stelt – aan toe. Dit levert actieve bewoners veel en complex werk op en de opgebouwde netwerken en expertise van deze kartrekkers maken het moeilijk taken over te dragen. Hoewel de verantwoordelijkheden van het dorpsoverleg onder het zelfsturingsbeleid minder zouden zijn geworden dan in de voormalige dorpsraad en ze meer mogelijkheden hebben om taken naar andere bewoners door te schuiven, lijken de verantwoordelijkheden van de actieve bewoners eerder zwaarder dan lichter te zijn geworden.

7.7 Tot slot

Het ideaal dat bewoners zorg dragen voor hun eigen leefomgeving heeft zijn wortels in de meest formele regionen van de landelijke en Europese politiek. In Peel en Maas zagen we hoe dit ideaal op het lokale niveau met zorg en geduld wordt gecultiveerd.

Het bruist in de dorpen van de initiatieven voor de leefbaarheid. De meeste initiatieven ontstonden niet spontaan rond de spreekwoordelijke dorpspomp, maar ontsproten uit de door de overheid gefinancierde bewonersenquête of de overlegstructuur tussen de gemeente, bewoners en maatschappelijke organisaties. We zagen ook enkele auto-

nome, ofwel 'onbevleete' (Tonkens 2009), initiatieven. Deze vonden een gespreid bed in de 'organisatiestructuur' die door de gemeente wordt gepropageerd en ondersteund. Het kweken van een *grass root*-dorpssamenleving gebeurt dus in grote mate top-down. Het model van zelfsturing blijkt succesvol de kloof tussen burger en bestuur te overbruggen; de relatie met het lokale bestuur verbeterde en in alle dorpen zijn bewoners zich actiever gaan inzetten voor de leefbaarheid. Het dorpsoverleg speelt een cruciale rol als adapter tussen het formele en het informele domein. Via het dorpsoverleg krijgen groepjes bewoners die zich inzetten voor het dorp toegang tot de nodige informatie, contacten, subsidies, vergunningen en verzekeringen, zonder dat dit te veel ten koste gaat van de kracht die juist het informele karakter aan een groep kan geven. Dit informele karakter draagt bij aan het plezier waarmee bewoners werken, de mate waarin het initiatief als eigen beschouwd wordt en de bereidheid van dorpsgenoten om bij te dragen.

Het succes van zelfsturing in Peel en Maas betekent niet dat actief bewonerschap altijd volgens dit model tot stand kan komen. De rol van sleutelfiguur is een veeleisende, en deze wordt moeilijker naarmate de lijntjes tussen bewoners langer zijn en de tegenstellingen groter. Als een dorp of een buurt geen bewoners heeft die deze rol vervullen kan een gemeente professionele krachten inzetten. Een voorbeeld zijn de 'mogelijkmakers' in Leidsche Rijn (Legendijk en Bürmann 2006) die bewoners ondersteunen bij het ontwikkelen van initiatieven om de buurt te verbeteren. In andere gevallen kunnen bewoners het af zonder hulp van, of intensieve samenwerking met de gemeente. De inwoners van het Friese dorpje Reduzum vonden bij de gemeente weinig gehoor voor hun wensen. Onder aanvoering van de dorpsvereniging brachten zij, samen met lokale ondernemers en de kerk, nieuwe woningen, een kantine, een ijsbaan en een jachthaven tot stand (Verhoeven 2006). In dit dorpje groeit 'het gras' dus spontaan.

Noot

1 De cijfers over Peel en Maas zijn ontleend aan CBS-StatLine.

8 Buurttuinen: seizoensgebonden banden in de publieke ruimte

Jeanet Kullberg

8.1 De groene civil society

Dit hoofdstuk gaat over groepen die collectief groen in de woonomgeving inrichten en onderhouden. Typerend voor de buurttuin groepen is dat het persoonlijke enthousiasme voor tuinieren plaatsvindt in de publieke ruimte en zodoende meestal een groter publiek raakt dan de groepsleden zelf. Het gaat om meer dan recreatief samen zijn. De buurttuin is een ander genre dan de particuliere tuin en de volkstuin. In de particuliere tuin is de tuinier heer en meester en aan niemand uitleg verschuldigd, behalve tot op zekere hoogte aan de burens. Wel bestaan er onder particuliere tuiniers tuinclubs, soms al hele oude, van liefhebbers die regelmatig bijeenkomen om elkaars tuinen te bezichtigen of gezamenlijk een modeltuin te bezoeken. Zij maken deel uit van een informele civil society.

Ook rond opentuinendagen en plantenruilbeurzen komen particuliere tuinliefhebbers wel bij elkaar. Die dagen worden meestal georganiseerd door instellingen zoals de Stichting Verborgene Tuinen te Rotterdam en de al lang bestaande vereniging Groei en Bloei met haar lokale afdelingen. Hier is de organisatiestructuur formeler.

Dat geldt ook voor volkstuinen. Die worden meestal uitgegeven door een vereniging, waarvan de leden een huurcontract of een gebruiksovereenkomst aangaan om grond te mogen gebruiken. Als lid van de vereniging kan de tuinier tamelijk autonoom zijn gang gaan op het eigen perceel en kan het contact met andere tuiniers desgewenst tot een minimum beperkt blijven. Deze verenigingen lijden aan de algemene tendens dat het lastig is bestuursleden te vinden. Nieuwe volkstuinders, waaronder hogeropgeleiden en allochtonen, zijn vaak minder in bestuursfuncties geïnteresseerd. Wel zijn vrouwen en liefhebbers van natuurlijk tuinieren langzaam maar zeker doorgedrongen tot de besturen (I1 (zie bijlage B8.1 aan het einde van dit hoofdstuk)). In volkstuinparken (die wel 500 leden kunnen tellen) bestaan vaak kleinere (informele) netwerken van tuiniers die samen in een commissie zitten, de gezamenlijke kweekkas of de geldkas beheren of zich bijvoorbeeld inspannen voor de kinderen van tuiniers.

De buurttuin groep onderscheidt zich van deze groepen door de noodzaak mensen van buiten het eigen netwerk te betrekken in de activiteiten. Er moet minimaal draagvlak worden gecreëerd voor de plannen met de publieke grond. Buurttuin groepen zijn dus iets anders dan de zogeheten *guerilla gardeners*, die op publieke grond tuinieren zonder toestemming van de grondeigenaar en zonder overleg met mogelijke belanghebbenden. Hoewel deze zonder ruggespraak aan de gang gaan, ondernemen ze hun actie ook wel met het doel de gemeenschap te dienen. Hun motieven komen voor een deel overeen met die van buurttuin groepen, zoals de openbare ruimte verfraaien, vaak met bloemen, of voedsel verbouwen (Reynolds 2008: 28). Ook in Nederland zijn hiervan wel voorbeelden. Meelker (2010) beschrijft bijvoorbeeld in een journalistieke rondgang in

Amsterdam een Turkse man die bij de gemeente bekend staat als het ‘aardmannetje’, omdat hij voor eigen consumptie aardperen plant tussen gemeentestruiken. In Zoetermeer treft de plantsoendienst soms maïs of bonen tussen de struiken, of clandestien gezaaide Afrikaantjes. *Guerrilla gardeners* werken soms alleen en soms in groepen. Die groepen kunnen netwerken van ideologisch gelijkgestemden zijn, wellicht vrienden, maar ook gelegenheidscoalities waarvan de initiatiefnemer bijvoorbeeld via een website medestanders geworven heeft. De gezamenlijke plantacties voltrekken zich vaak snel en heimelijk. De betrokkenheid bij de tuin is voor de deelnemers niet per se blijvend. Dat is anders bij buurttuingroepen die met goedkeuring van de grondeigenaar iets volbrengen, meestal dicht bij huis. Zij staan voor een andere uitdaging: draagvlak en medewerking mobiliseren onder belanghebbenden in de buurt. Interessant aan de buurttuingroepen is dat het groepsproces zich goeddeels aan de waarneming onttrekt, terwijl het resultaat juist goed zichtbaar is.

Foto 8.1

Buurtmoestuin ‘De kok, de kweker, zijn vrouw en zijn buren’ in Amsterdam-West.

Omwonenden hebben een binnentuin in moestuintjes veranderd. Bewoners uit de omliggende flats kunnen tegen een vergoeding een perceel voor een seizoen in gebruik nemen. Het bestuur houdt contact met de woningcorporatie, eigenaar van de omliggende portiekflats. De woningcorporatie heeft onder meer de kweekkas, tuinaarde en zaaigoed bekostigd. De foto toont de bestuursleden die samen Afrikaantjes verspenen.

8.2 Veldwerk

We hebben gekozen voor de bestudering van buurttuinen als onderdeel van de informele, groene civil society, vanwege het publieke belang in de buurt en de relatie met leefbaarheid. De inspanningen van de groepen overstijgen het louter recreatieve. Binnen dergelijke initiatieven is al zo veel heterogeniteit aangetroffen dat andere kleine, zelfstandige groene groepen, zoals tuinclubs en *guerrilla gardeners*, buiten beschouwing zijn gelaten.

De diversiteit aan buurttuinen is op voorhand wel gezocht door te kijken naar oudere versus recentere tuinen, groentetuinen en siertuinen, tuinen in rijkere en armere buurten en tuinen in buurten met flats of eengezinshuizen, meer of minder dicht bebouwd. Via het internet is getracht een indruk te krijgen van de omvang van het verschijnsel buurttuinen, maar dat is niet gelukt. Wel blijkt een zeer beperkt deel van de tuingroepen zich digitaal te profileren. Voor een completer zicht op de initiatieven vormen gemeenten een betere ingang. Zo zijn veel gemeenten, waaronder Amsterdam, Utrecht en Zoetermeer, ruimhartig in het in beheer geven van publiek groen aan bewoners. Overigens doet de gemeente dat volgens enkele contactpersonen (I1, I2) niet om te bezuinigen; de communicatie met bewoners, de grondverbetering en het plantgoed en ander materiaal voor aanpassing van de tuinen kosten de gemeente juist geld. Gemeenten en ook woningcorporaties laten bewoners of huurders tuinieren op (semi-)publieke grond omdat zij een gunstig effect verwachten op de cohesie in de buurt en omdat zij burgerinitiatief willen honoreren. Wel hangt de wens van bewoners om het gemeentelantsoen interessanter te maken dikwijls samen met eerdere bezuinigingsrondes in de jaren tachtig en negentig, die noopten tot onderhoudsarm beplanten van plantsoenen. Dit was mede ingegeven door het afschaffen van chemische onkruidbestrijding (Te Velde 1995).

Het aantal plekken dat groepen burgers bijhouden kan aanzienlijk zijn. In Amsterdam (767.000 inwoners) zou het gaan om ruim 100 plekken (Meelker 2010) en in Utrecht (306.000 inwoners) om 300 plekken (Boer 2009). De gemeente Zoetermeer (121.000 inwoners) heeft maar liefst 380 plekken in beheer gegeven, waar in totaal bijna 1000 bewoners (huishoudens) actief zijn, overigens niet allemaal in groepsverband (I3). Deze groeigemeente heeft veel wijken uit de jaren zeventig en tachtig, met kleinere publieke perken bij de woningen die alleen interessant zijn voor buurtbewoners.

Foto 8.2

In de Amsterdamse Rivierenbuurt ligt buurttuin De Trompenburg, twaalf moestuintjes van ongeveer zes vierkante meter, ingeklemd tussen speelplaatsen. Daarnaast zijn er twee gemeenschappelijke stukjes met onder meer aardperen en kruiden. De tuintjes zijn in 2009 aangelegd op de plaats van gemeentegroen in overleg met het stadsdeel. Eén initiatiefnemer heeft belangstellenden gemobiliseerd door huis-aan-huis-berichten en een oproep in een buurtblad. De groep bestaat uit twaalf tuiniers uit de buurt met etagewoningen, van wie er een ook uitkijkt op de tuintjes.

Doel van ons onderzoek is de diversiteit aan buurttuingroepen weer te geven en te analyseren hoe ze functioneren. Daartoe zijn in totaal zeven groepen bezocht en is gepraat met een of (meestal) meer tuiniers uit de groep, met bezoek aan de tuin. De gesprekken duurden een tot twee uur.

Om groepen te traceren is op internet gezocht. Vooral de website buurtmoestuin.nl bleek handig; de beheerder van die site is als sleutelpersoon geïnterviewd. Dit heeft geleid tot interviews in Amsterdam met twee moestuingroepen. De ene is De Trompenburg en ligt in de relatief welvarende Rivierenbuurt, waar twaalf bewoners elk een perceeltje van hooguit zes vierkante meter met groenten en kruiden beplanten. De andere ligt in een voor sloop genomineerde buurt in Amsterdam-West, een 'krachtwijk'. Daar startte in april 2009 een Sloveense kunstenares een buurtmoestuin- en kookproject onder de naam *The Cook, the Farmer, his Wife and their Neighbor*. De groentetuin had tot doel

om bewoners ondanks dreigende ontworteling bij hun buurt te betrekken. Na een jaar is het kunstproject beëindigd, maar in afwachting van sloop heeft de woningcorporatie het project in vereenvoudigde vorm gecontinueerd.

In Utrecht is een langer bestaande, grote binnentuin van een gesloten bouwblok bezocht, een natuurlijke tuin met behalve siergedeelten ook diverse kleine moestuinen, De Bickershof. Bij toeval troffen we een boekwerkje van de gemeente Zoetermeer (2008) over 'adoptiegroen', de gemeentelijke formule voor beheer van publiek groen door omwonenden. Na overleg met de coördinator daarvan bij de gemeente (sleutelpersoon) zijn vier tuinen gekozen waarbij, althans bij aanvang, een grotere groep omwonenden betrokken was. We kozen voor Zoetermeer mede vanwege de nabijheid. Een uitvoeriger beschrijving van de afzonderlijke tuinen is opgenomen in bijlage B8.2 (te raadplegen via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport).

Alle interviews vonden plaats in april en mei 2010. We brengen eerst de diversiteit onder de groepen in beeld (§ 8.3). In paragraaf 8.4 beschrijven we de activiteiten en enkele gedeelde kenmerken van de groepen. In paragraaf 8.5 laten we zien welke betekenis de buurttuin groepen hebben voor de deelnemers. Tot slot (§ 8.6) volgen enkele conclusies over dit type informele groep.

8.3 Verschillen tussen tuingroepen

Pioniers en rijdende treinen

Er is een grote diversiteit aan tuingroepen. Op voorhand zijn recente en oudere (zeker tien jaar) tuinen gekozen.

Voor nieuwe tuingroepen is het vinden van gelijkgestemden een uitdaging, die verschilt naar omvang van de tuin en het aantal belanghebbenden. In sommige gevallen, zoals in enkele Zoetermeerse tuinen, ligt het belang uitsluitend bij een beperkt aantal omwonenden. Die zijn dan snel gevonden met een paar huisbezoeken of een briefje door de brievenbus. De meeste bewoners kennen elkaar van gezicht en de buurttuin vormt een bestending van het burenccontact. In andere gevallen ligt het rekruteringsgebied van belanghebbenden minder dicht bij de tuinlocatie. Dit was bijvoorbeeld zo bij buurtmoestuin De Trompenburg in de Amsterdamse Rivierenbuurt, waar belangstellenden uit de hele buurt geworven zijn via advertenties in de buurtkrant, bij het opbouwwerk en bij de buurtspeeltuin. Ook de door ouders beheerde tuin bij een basisschool in Zoetermeer trekt mensen van buiten de directe omgeving. Ze zijn bij elkaar gekomen via ouder-netwerken op school.

Sommige pioniers moeten weerstanden bij een deel van de belanghebbenden wegnemen. Soms is er een belangenconflict over het gebruik van de grond en moet de tuin wedijveren met een speelplek voor kinderen of een uitlaatgebied voor honden. Ook vreest men soms dat tuinen in publiek gebied verloedering uitlokken en hangjongeren aantrekken.

De oudere tuinen kennen een verloop onder de deelnemers, vaak door verhuizing, overlijden of lichamelijke ongemakken. Dit betekent dat anderen ingeschakeld of intensiever betrokken moeten worden en zo kan eenzelfde probleem ontstaan als bij het werven

van bestuursleden voor verenigingen. Voor de mensen die deel blijven uitmaken van de groep kan het lastig zijn om nieuwe deelnemers voldoende ruimte te geven voor een eigen inbreng die het ook voor hen spannend maakt.

Laat nieuwe mensen maar ideeën uitproberen. Ik zeg niet: 'Dat hebben we al geprobeerd, dat wordt helemaal niks.' Dat moeten we niet hebben, dan krijg je een negatieve spiraal. Ik kan wel vertellen 'vorige keer hebben we het zo en zo gedaan en toen liepen we daar tegenaan.' (18)

In De Bickershof in Utrecht, midden jaren tachtig aangelegd met behulp van een professionele ontwerper van De Wilde Weelde, hecht de tuingroep aan dat oorspronkelijke ontwerp:

Uiteindelijk wilde iedereen dat het bleef zoals het was. Het zag er erg mooi uit, de tuin was uitgekristalliseerd. Dat wilden we behouden. Mensen die erbij komen denken: 'Dit is de tuin'. (15)

Tuintypen, motieven en ideeën

Hoewel alle tuinen buurttuinen zijn in publieke ruimte, verschillen ze van elkaar. Zo zijn er moestuinen, siertuinen, gemengde tuinen en educatieve tuinen. Welk type tuin wordt aangelegd is afhankelijk van de interesse van de deelnemers, maar soms ook ingegeven door de context. Zo is bij het bewonersbeheer van publieke grond een voorwaarde dat het publieke belang voldoende gewaarborgd is en dat kan betekenen dat moestuinen niet worden toegestaan. Dit was in Zoetermeer het geval. Een kruidentuin voor algemeen gebruik werd wel geaccepteerd. De educatieve tuin bij de basisschool was de uitkomst van een ervaringsproces bij initiatiefnemers die aanvankelijk dachten aan moestuintjes voor kinderen. Ze ontdekten al doende dat hun affiniteit meer bij het enthousiasmeren van de kinderen lag dan bij onkruid wieden. Aan kinderen uit de lagere groepen valt bovendien lastig uit te leggen wat onkruid is (18).

Het type tuin zegt nog betrekkelijk weinig over het type tuiniers en hun motivatie. Die motieven kunnen ook binnen de groep behoorlijk uiteenlopen en dat maakt de ontmoeting via de tuin voor de meesten eerder interessanter dan saaier. Motieven zijn deels gangbare tuinmotieven zoals buiten zijn en wroeten in de aarde, het natuurlijke groeiproces ervaren, iets moois creëren, voedsel verbouwen omdat het lekker is en leuk om te doen, of biologisch tuinieren en eten. Anderen zijn geïnspireerd door ideële bewegingen zoals *Transition Towns*, dat een lokaal antwoord op mondiale crises zoekt onder meer door voedselketens te bekorten (Hopkins 2008/2009). Daarnaast zijn er sociale motieven, die soms een bijrol, soms zelfs een hoofdrol spelen. Men wil buurtgenoten (of ouders van schoolkinderen) ontmoeten en samen iets leuks ondernemen. In verschillende groepen wordt nadrukkelijk ook de belangstelling en betrokkenheid van kinderen genoemd en het plezier dat volwassenen hebben om hen wegwijs te maken in de natuur en het tuinieren.

Meestal is er een zekere homogeniteit in tuinopvattingen. Zo is er onder de tuiniers in de oudere Zoetermeerse siertuinen consensus over het principe ‘natuurlijk tuinieren’. Dat hangt ook samen met de rekrutering van de eerste lichter geïnteresseerden op bijeenkomsten voor natuurliefhebbers. Mogelijk speelt daarnaast dat de trend gezet is door bewoners uit een specifieke generatie – de jaren zeventig met hun ‘wilde tuinen’. Latere bewoners met een sterk afwijkende tuinopvatting vallen buiten die groep. Zij lijken ook minder in publiek groen geïnteresseerd.

Onze groep bestond uit wat ouderen mensen met een vergelijkbare leefstijl en een voorkeur voor natuurlijke tuinen. Nieuwe, jongere bewoners delen die stijl niet en veranderen hun eigen tuin in 3P-tuinen: potten, planken en plavuizen, zeg maar. (11)

De Zoetermeerse plantsoenstroken waarin deze tuingroep werkte, zijn merendeels weer aan de gemeente in beheer gegeven, terwijl de enig overgebleven deelnemer nog drie stukken beheert. Hij wordt daarin wel af en toe bijgestaan door burens, ook die met een andere tuinsmaak. Bijvoorbeeld bij het ‘bruinruimen’ in het voorjaar, waarbij tal van huiscontainers nodig zijn om uitgebloeide bloemstengels en snoeiafval af te voeren.

Onder de moestuiniers is al gauw consensus over de beplanting: eetbare gewassen en nuttige bloemen. Onenigheid zou zich dan bijvoorbeeld op bestrijdingsmiddelen kunnen toespitsen, maar die worden in de drie groepen met moestuinen (15, 16 en 17) niet gebruikt en waren dus geen discussiepunt.

Wel was er in De Trompenburg (Amsterdam) discussie of er biologische zaden gebruikt zouden worden.

Iedereen koopt zijn eigen zaad of plantjes en is daarin dus vrij. Wel wordt er gecommuniceerd en is er dus een proces waarbij mensen tot andere inzichten en standpunten kunnen komen. (14)

In de moestuin in Amsterdam-West was er even onenigheid met één tuinier die tegen de afspraken in de tuin wat te nadrukkelijk had afgeschermd. Die is daarop aangesproken. Soms kent een groep een combinatie van mensen met uitgesproken ideeën over de tuin met mensen die het vooral om de gezelligheid te doen is. Het duidelijkst was dit in de kruidentuin in Zoetermeer. Daar vormden te ver uiteenlopende ideeën over een natuurlijke versus meer geordende beplanting een breekpunt tussen de initiatiefneemsters. De aansluiting van enkele mensen zonder affiniteit met tuinieren maar met een hang naar gezelligheid pakte wel goed uit:

Het werk was het planten en de zomer was heel warm dus er moest veel met water gesjouwd vanuit het huis. Daardoor ontstond ook wel meteen wat, zoals een vaste waterdrager, iemand die niks met kruiden heeft maar wel met sjouwen wilde helpen. (19)

Foto 8.3

Adoptiegroen: buurtkruidentuin in Zoetermeer, omsloten door eengezinshuizen en maisonnettes, merendeels huurwoningen. De tuin is in 2006 in overleg met de gemeente aangelegd op de plek van een onttakeld speeltuintje binnen een veel groter plantsoen met gras, boompjes en prikstruiken. Twee omwonenden namen het initiatief en mobiliseerden ook anderen in de buurt. De kruidentuin is – met het oog op honden – omringd met gaas, waarlangs onder meer frambozen en een druif groeien. Verder staan er keukenkruiden, bessen en wat kruidige siergewassen. Aan het toegangshek, dat niet afgesloten wordt, hangt een mededelingenvitrine die door een buurtbewoner is getimmerd.

Selectieve deelname

Onder lageropgeleiden is het sociaal kapitaal in het algemeen geringer dan onder hogeropgeleiden. Collectieve tuinen komen minder makkelijk tot stand als lageropgeleiden dit helemaal op eigen kracht moeten doen. Tegelijkertijd is er wel interesse in tuinieren of in het vormgeven van de publieke ruimte; het belang ervan wordt wel gezien (I2, I3, I4, I7). In Zoetermeer, waar adoptiegroen in beheer is gegeven van bewoners, is vast te stellen dat wijken met een lage sociale status achterblijven. De reden is volgens de coördinator (I3) dat bewoners meer moeite hebben om zich te organiseren en de onderlinge relaties goed te houden. Daarnaast speelt de stedenbouwkundige opzet van de wijk of buurt mee: waar veel klein groen is, is het makkelijker om een tuingroep te starten. Bewoners van hoogbouwflats die de tussenliggende grasvelden delen zijn lastiger tot elkaar te brengen door het grotere aantal belanghebbenden en de heterogeniteit van de

bewoners. Waar op zo'n terrein wel tuinen zijn aangelegd, zoals in Delft (Poptahof) en Dordrecht (Crabbenhof) krijgen tuingroepen vaak assistentie van buiten, in beide voorbeelden van de woningcorporatie. Die ziet, net als het stadsdeel en het opbouwwerk, het belang van een buurttuin als sociaal bindmiddel.² De mate waarin die partijen ook de regie voeren verschilt per tuincomplex.

De groepen tuiniers vormen een afspiegeling van de buurtbewoners, met uitzondering van de tuingroep bij de basisschool. Die school rekruteert, omdat het een bijzondere onderwijsvorm betreft, zowel flatbewoners als ouders uit andere stadsdelen. In de tuingroep zijn de ouders uit andere buurten toonaangevend, al heeft enige tijd een Marokkaanse moeder uit de flat deelgenomen, totdat ze verhuisde. Wel nemen schoolkinderen uit de flats volop deel aan de activiteiten die de tuinmoeders organiseren.

Vooraf voor de kinderen uit de flats is de tuin soms een openbaring. Lang niet alle ouders zijn betrokken bij natuur, tuinen of tuinieren. Sommigen zeggen: 'Ik woon niet voor niets op een flat.' (18)

In het multiculturele Amsterdam-West is de tuingroep ook multicultureel; in de andere tuinen is dat minder het geval, hoewel ook in Zoetermeer migranten deelnemen. De gesprekspartners zijn daar in het algemeen trots op. Ze beseffen goed dat hun inspanningen vooral de sociale cohesie dienen en maken graag melding van een Hongaarse, Roemeense of Soedanese tuinier in de groep.

Een Soedanese vrouw is komen informeren wat er allemaal gebeurde en is nu ook bij de vaste mensen. Ze verstaat heel goed Nederlands en spreken gaat ook steeds beter. Een hele leuke vrouw, een aanwinst. (19)

Verskillende contactpersonen hebben de indruk dat allochtone groepen meer interesse hebben voor een moestuin dan voor een siertuin. Zo vinden in volkstuincomplexen de sier- en verblijfstuinen (met huisje) bij allochtonen weinig aftrek, terwijl de moestuinen populair zijn (11). De Vries en Schöne (2006) geven een alternatieve verklaring voor de scheve verhouding: de moestuinen (waar niet overnacht mag worden) hebben de hoogste omloopsnelheid en bieden aan nieuwe groepen het snelst toegang tot een tuin; bovendien kunnen de kosten voor aankoop van een verblijfs huisje bezwaarlijk zijn. In de moestuin in Amsterdam-West werd duidelijk dat kosten voor grond, zaad en plantgoed zwaar wegen. Lang niet iedereen kan of wil daar tientallen euro's voor uittrekken, reden voor de woningcorporatie om die drempel weg te nemen. Ook de gemeente Zoetermeer heeft de indruk dat allochtonen meer van moestuinen dan van siertuinen houden, wat verklaart dat ze bij het adoptiegroen minder in beeld zijn; groenten verbouwen mag daar immers niet.

Sommige buurttuinen waren het initiatief van kunstenaars, zoals diverse oudere buurttuinen in Utrecht, die nog altijd bestaan. Kunstenaars waren daar aanjagers en vormgevers, die samen met buurtgenoten de tuin creëerden. Zo is er een parkje in de Utrechtse hoogbouwwijk Overvecht, dat al in 1969 is aangelegd als statement tegen de onpersoonlijke bouw, die, volgens kunstenaar Hans van Lunteren, met groen-aanleg door bewoners alsnog identiteit moest krijgen. Ook De Bickershof (15) en een

buurtmoestuin in Lombok zijn aangezwengeld door kunstenaars (Jongkind 2008). Dat geldt ook voor de buurttuin en buurtkeuken in Amsterdam-West. Lokale voedselproductie, eten en sociale cohesie staan weer in de belangstelling van kunstenaars, zoals Fritz Haeg met zijn transformatie van typische Amerikaanse *front lawns* in lommerrijke moes- en bloementuinen (project *Edible Estates*, Haeg 2008). Met de kennis van nu wekken de plichtmatige *lawns* steeds meer associaties op met zinloze, waterverslindende monoculturen, terwijl met minder gebruik van water en bestrijdingsmiddelen voedsel en bloemen verbouwd kunnen worden.

De rol van kunstenaars lijkt vooral van belang waar de buurttuin bevochten moet worden op andere functies en minder als er al consensus is over het nut ervan. De interesse van kunstenaars om buurtbewoners bij elkaar te brengen sluit aan bij bevindingen van Veldboer et al. (2008), die vaststellen dat 'de creatieve klasse', zoals Richard Florida die omschreef, meer dan andere beroepsgroepen een brugfunctie vervult.

Formele banden

Terwijl de pioniers in de jaren zeventig het beheer van een stukje stadgrond nog moesten bevechten bij de gemeenten, is er nu grote welwillendheid bij zowel gemeenten als woningcorporaties. Zij stellen grond ter beschikking en worden door vrijwel alle groepen genoemd als belangrijke partij. Dit gebeurt het minst in De Bikkershof, waar het beheer over de tuin indertijd door bewoners nog bevochten moest worden en waar de tuingroep al jarenlang autonoom functioneert. In de meeste gevallen worden ook kosten gedekt van water, incidentele grondbewerking en assistentie met zware klussen. Ook spelen gemeente of corporatie soms materialen toe, zoals in Amsterdam-West een kweekkas, teelaarde en gereedschap, in Zoetermeer houtsnippers, plantmateriaal en advies, in Utrecht gereedschap.

Hoewel de waardering van deze formele partijen voor de buurttuin groot is, betekent dit niet altijd dat de tuin voor langere tijd zeker is gesteld. Buurtmoestuinen zijn vaak tijdelijk omdat de wijken stedelijke vernieuwing ondergaan. Soms ontstaat tijdelijk ruimte door de fysieke transitie, soms wordt tuingrond uitgegeven in afwachting van sloop, zoals in Amsterdam-West (17).

In een artikel over Amerikaanse *community gardens* wijst Lawson (2004) op deze paradox. De aantrekkingskracht van buurttuinen is enerzijds participatie en anderzijds relatief snel fysieke resultaten voor de buurt. Dat laatste speelt in de Verenigde Staten sterker dan in Nederland omdat de staat van verwaarlozing van de grond veel ernstiger is. Vaak moeten eerst grote bergen vuil en puin geruimd worden (Severson 1990, Reynolds 2008). Tuinprojecten worden omarmd vanwege de duurzame en sociale kwaliteiten, maar ze worden zelden in langetermijnplannen opgenomen. Hoe komt dat? Lawson noemt drie redenen. Het impulsieve karakter van buurttuinen die op verzoek van bewoners worden aangelegd zou zich slecht verhouden tot de planningscultuur. Verder zou door het persoonlijke karakter van tuinieren de buurttuin meer als deel van het huis gezien worden dan als deel van de publieke sfeer. In de derde plaats zouden *community gardens* meer worden gezien als sociale activiteit om hogere doelen mee te bereiken dan als fysieke entiteiten. Deze redeneringen lijken ook in Nederland op te gaan, vooral in krachtwijken. Aan de andere kant zijn er in andere wijken beheersituaties die al lang stand houden.

Het is in de gesprekken niet gebleken dat de tijdelijkheid van de buurttuin ten koste zou gaan van de groepscohesie. In de tuin wordt in seizoenen gedacht en elk extra seizoen is meegenomen. Wel werd in Amsterdam-West het naderende einde van de tuin betreurd, in het besef dat de tuingroep dan uiteen zal vallen.

8.4 Overeenkomsten tussen tuingroepen

Gezamenlijke activiteiten

Kern van de activiteiten vormen werkzaamheden in de tuin. Begin en eind van het seizoen zijn niet voor alle groepen hetzelfde, maar grofweg lopen de activiteiten van maart of april tot in november. In de winter ligt het tuinwerk stil en is er weinig onderling contact. De tuiniers ervaren dit als een onderbreking die hen in het voorjaar gretig maakt om weer te beginnen.

De winterstop vormt een onderbreking die het ook extra leuk maakt om in het voorjaar weer te beginnen. O leuk, we komen weer bij elkaar. (19)

Sommige groepen hebben zo weinig gezamenlijke activiteiten dat 'winterstop' een groot woord is. Het meest extensief zijn de tuinwerkbijeenkomsten bij twee groepen in Zoetermeer die gemeenteplantsoen onderhouden. Zij spreken een respectievelijk twee keer per jaar af voor een collectieve voorjaars- en najaarsactie die feestelijk gepaard gaat met koffie en lekkers. Die periodieke evenementen worden georganiseerd door een vaste kern van deelnemers en uitgevoerd door een grotere groep bewoners. Tussendoor werken individuele tuiniers nog wel in de tuin, soms ook met anderen, maar dat heeft geen vaste vorm.

Met elkaar bezig zijn vinden we leuk, maar we overlopen elkaar niet. (110)

De andere groepen komen vaker bij elkaar, wat niet betekent dat de groep beter functioneert of aantrekkelijker is voor de deelnemers. Voor alle groepen was het een kwestie van zoeken naar de beste formule. De schooltuinmoeders in Zoetermeer kozen ervoor om het aantal werkdagen drastisch te verminderen tot drie keer per jaar.

Eerst waren er eens in de maand op zaterdag tuinwerkdagen, maar dat was voor ons niet haalbaar want wij moesten er elke keer zijn. We hebben geleerd dat het niet haalbaar is en niet meer nodig, door de tuin meer een natuurtuin te maken en minder een groentetuin. Nu zijn die dagen iets bijzonders en wordt het uitgebreid aangekondigd en dan is het interessant. Liever drie tuindagen met telkens tien deelnemers dan elke maand met zijn tweeën. (18)

In verschillende tuinen moest een oplossing gevonden worden voor onduidelijkheden over het gebruik van de grond door diverse groepsleden. Het is immers niet de bedoeling elkaars zaai- en plantwerk per ongeluk overhoop te halen. In de groentetuinen (De Trompenburg, Amsterdam-West) was dit aanleiding om de grond op te delen in stukjes die verschillende mensen bewerken. In de andere tuinen is voor collectieve werkbijeenkomsten gekozen, waarbij iemand de regie voert over de gezamenlijke tuinactiviteiten.

We wilden dat het spontaan ging en min of meer vanzelf, maar dat bleek toch niet helemaal te werken. Het werkt niet als je er alleen maar naar toe gaat als je zelf zin hebt. Andere mensen weten anders niet wat er staat en wat er gebeuren moet. Ik heb dit jaar voorgesteld elke eerste woensdag van de maand en elke derde vrijdag en gevraagd wat anderen daarvan vonden. Dat was prima en we mailden rond totdat het sluitend was. Het kan ook makkelijk aangepast worden. Flexibel maar toch wel met een structuur erin. In de derde zomer merkten we namelijk dat mensen dachten 'het is jullie tuintje'. Dan ben je bezig anderen erbij te betrekken, maar dan zeggen ze 'nee, maar jullie zijn zo lekker bezig'. (19)

Het meest intensief is het contact in de tuin in Amsterdam-West, waar de groepsleden elkaar twee keer per week in de tuin kunnen treffen op vaste middagen en waar het bestuur elke veertien dagen vergadert. Twee andere groepen komen tweewekelijks bijeen, meestal in wisselende samenstelling, waarbij mensen verstek laten gaan als dat zo uitkomt. Tijdens tuinwerkdagen wordt over van alles en nog wat gepraat wat de bewoners aangaat; werkdagen functioneren als dorpspomp.

Deelnemers aan De Trompenburg-moestuinen spreken eens in de maand in de kroeg af om ideeën uit te wisselen en te kijken of er gemeenschappelijke acties gewenst zijn. Niet alle twaalf deelnemers zijn daar altijd aanwezig. Tuinieren doen de mensen individueel of in gelegenheidscoalities:

Mensen die alleen willen zijn gaan zelfstandig naar hun tuintje toe en mensen die wat gezamenlijk willen doen mailen dat ze willen gaan en vragen 'wie gaat er mee?' en dan gaan ze bijvoorbeeld met zijn drieën. Heel belangrijk is dat niks hoeft en alles mag. (14)

In de Zoetermeerse schooltuin worden naast de tuinwerkdagen educatieve activiteiten voor de kinderen verzonnen en uitgevoerd, zoals bonen en bloembollen planten, kweeperengelei maken en eten, waterdiertjes uit de vijver vissen, herfstdozen maken en een *high tea* in de tuin. Voor het verzinnen van dergelijke activiteiten kunnen de moeders ook terugvallen op diverse websites en op de afdeling Natuur en Milieueducatie van de gemeente.

Een uitgebreid repertoire van aanvullende activiteiten heeft ook De Bikkershof in Utrecht. Er zijn jaarlijkse evenementen zoals de barbecue, openstelling van de tuin tijdens een opentuinroute waarbij in de tuin gemusciceerd wordt, een nieuwjaarsreceptie, paaseieren zoeken voor de kinderen, een plantenruilbeurs, een culturele zondag.

Het contact beperkt zich bij de meeste groepen vooral tot tuinieren en aanverwante interesses zoals tuinexcursies, zaai- en stekgoed kopen, voedsel bereiden met eigen oogst, kinderen coachen bij het tuinieren.

Een enkeling is diepgaander met een groepslid bevriend geraakt. De meeste geïnterviewden ervaren het contact met andere tuiniers als verrijkend, omdat ze andere motieven en capaciteiten zien bij groepsgenoten en omdat ze burens ontmoeten die ze eerder niet hadden opgemerkt. Al met al kunnen de groepen getypeerd worden als tamelijk lichte gemeenschappen, die meer om familiariteit draaien dan om vriendschap (Blokland-Potters 1998). Mensen weten van elkaar wie ze zijn, ze vertrouwen elkaar, maar bemoeien zich niet diepgaand met de ander.

Je wilt niet de hele buurt over de vloer hebben, maar het is wel leuk om te weten wie er in je buurt woont en te weten dat je elkaar kunt roepen als er iets is. De kruidentuin levert daaraan een kleine bijdrage: het trekt langslowpende mensen. Als je zin hebt kan je blijven hangen. (19)

Het delen van een liefhebberij geeft bovendien een gevoel van verbondenheid dat er niet of in mindere mate is als je alleen tuiniert. In die zin heeft de tuingroep trekken van een verbeelde gemeenschap (Anderson 1983). Ook zonder dat er veel contact is bestaat een gevoel van verbondenheid tussen deelnemers. Een vrouw met een moestuintje in Amsterdam-Zuid verwoordde het als volgt:

Het is ook gewoon het gevoel dat er ook andere mensen zijn die dezelfde belangstelling hebben. Ik zit te denken 'hoe zou het zijn als ik alleen daar een stukje had?' Dan zou ik er niets aan vinden. (16)

Bij het begrenzen van de 'informele groep' geeft de frequentie van bijeenkomen onvoldoende houvast. Ook bij een lage frequentie kan familiariteit optreden, terwijl alleen al de gedeelde interesse een gevoel van verbondenheid teweeg kan brengen.

Asymmetrie, formele trekken en permeabele grenzen

Alle bezochte groepen hebben een onmiskenbare leiderfiguur of leiderskoppel. In sommige gevallen zijn dit bestuursleden, omdat een stichting in het leven werd geroepen. Dit heeft te maken met het feit dat publieke grond in bruikleen wordt gegeven en daarvoor wil de grondeigenaar dikwijls sluitende afspraken met een juridische partij. De Bikkerhof in Utrecht en de buurtmoestuin De Kok en de Kweker in Amsterdam hebben een stichtingsbestuur. De geïnterviewden daar zijn allen bestuursleden, die in die functie duidelijk een trekkersrol vervullen, soms tegen wil en dank (15). De tuiniers van moestuin De Trompenburg moesten zich aansluiten bij de aanpalende speeltuinvereniging (lidmaatschap twaalf euro per jaar) om voor de gemeente een juridische partij te zijn. De speeltuinvereniging is formeel verantwoordelijk voor de tuin. De tuiniers zijn daarmee onderling 'gelijkwaardig', maar dat neemt niet weg dat de bedenker nog wel als aanjager fungeert. De praktijk moet uitwijzen of dat ook anders kan; de aanjager is inmiddels verhuisd en tuiniert niet meer in De Trompenburg.

Ik vind het proces ook heel interessant, hoe het gemeenschappelijke proces functioneert.

Wie stapt er naar voren, hoe doen we dit zonder instituut? Zonder voorzitter, zonder penningmeester? (16)

In Zoetermeer vormen de zelfbeheergroepen geen stichting, maar ze tekenen een convenant met de gemeente waarin onder meer is vastgelegd dat er een contactpersoon moet zijn. Deze persoon, vaak de initiatiefnemer, is dan vanzelf de leidende figuur die bijvoorbeeld het initiatief neemt om tuinwerkdagen te organiseren.

Oorspronkelijk nam een buurvrouw het voortouw. Die was de tuindeskundige. Later is dat meer naar mij gegaan. Eentje moet het levend houden. De meeste mensen wachten gewoon af. (11)

Daarnaast bestaat de neiging bij groepsleden om de initiatiefnemer en vaak, maar niet altijd (16), ook degene die het meest weet over tuinieren als leider te beschouwen en zo aan te spreken. Dan vragen leden bijvoorbeeld toestemming aan deze persoon om dingen in de tuin te doen.

Peter was wel erg betrokken; hij was heel veel in de tuin. Hij sprak altijd mensen aan. We hadden toen ook geen hangjongeren, nu wel. Soms was het ook wel te veel. Dan dachten mensen als de kinderen iets in de tuin deden: 'Mag dat wel van Peter?' (15)

Naast het bestaan van trekkers en volgers is soms de begrenzing van de groep permeabel. Bijvoorbeeld omdat de activiteiten buiten het tuinieren worden uitgebreid naar de ruimere gemeenschap. Bij de buurtmoestuinen gebeurt dat met buurt- en oogstfeesten. De tuinmoeders in Zoetermeer ondernemen minstens zo vaak iets met groepen kinderen als louter met elkaar. Ook De Bikkershof organiseert activiteiten die voor een ruimer publiek open staan, zoals atelierroutes. Daarnaast is soms een soort getrapte deelname: een vaste kern of het bestuur doet aan vrijwel alle activiteiten mee en een grotere groep af en toe. Dit is zo in De Bikkershof, in Amsterdam-West en in de Zoetermeerse kruidentuin. Die flexibiliteit is deel van de charme van de groep; zij maakt de omgang spontaner en de banden minder knellend.

Er is ook wel eens iemand die zegt: 'Ik kan niet in de tuin werken, maar ik kan wel koffie zetten.' Dat is leuk, maar ik vraag dan niet 'doe je dat volgende keer weer?', want het spontane is belangrijk. (19)

Internet

Diverse gesprekspartners wijzen op het belang van internet. Internet kan amateur-tuiniers op weg helpen om dingen uit te zoeken en kennis op te doen. Zo was er in de Zoetermeerse kruidentuin iemand die niets van kruiden wist, maar uiteindelijk een bekwame druivensnoeier werd omdat hij kennis haalde van internet. Ook in De Trompenburg doen mensen behalve bij elkaar ook kennis op van het internet.

In het begin waren er twee experts met veel ervaring met moestuinen, maar die zijn niet meer betrokken. Eigenlijk is het wel zo leuk om zelf te ontdekken hoe het moet. (16)

Dat is de moderne democratie. Mensen vormen een digitaal netwerk waarvan de leden zichzelf en elkaar informeren. Iedereen kan deskundige zijn. (14)

Internet vervult ook een functie bij het informeren van anderen met meer of minder uitgewerkte nieuwsberichten. Vooral in De Bikkershof zijn die erg informatief, ook al omdat het complex vrij groot is en er deelgroepen zijn, zoals een dierengroep, een heemtuingroep, een materiaalgroep en een solitair opererende imker. Bovendien worden daar veel jaarlijkse evenementen georganiseerd. De 'Bikkershof berichten' heeft een eigen redactie.

Foto 8.4

Gedeelte van De Bickershof, een collectieve binnentuin in Utrecht. Rechts de heemtuin en links (achter de heg) moestuintjes. Er zijn verschillende delen in de hof: een natuurlijk deel met heemtuin, vijver, bijenkorven en bloemenweide, negen kleine volkstuinten (met wachtlijst), dierenverblijven met kippen, konijnen en eenden, een boomgaardje met gras en een picknicktafel, een speeltuintje en een klein ontmoetingsplein. Deze tuin bestaat al sinds midden jaren tachtig. Hij ligt midden in een gesloten bouwblok waar tijdens de stadsvernieuwing twee garages zijn gesloopt. Op de vrijkomende grond is een tuin aangelegd; omwonenden hebben ervoor geijverd dit door bewoners zelf te laten doen. Zo kon een interessantere tuin gemaakt en beheerd worden binnen het budget van de gemeente.

De meeste tuingroepen gebruiken e-mail voor afspraken. Dat is minder belastend dan telefonisch of huis-aan-huis groepsleden benaderen. Het medium is vooral nuttig als de frequentie van bijeenkomen laag ligt en als ad-hocactiviteiten worden georganiseerd. In De Trompenburg mailen de groepsleden elkaar soms als ze naar hun tuintje gaan en hopen er anderen te treffen. In de educatieve tuin in Zoetermeer zijn regelmatige en wat plichtmatige vergaderingen van de tuinmoeders vervangen door ad-hocbijeenkomsten als iemand een idee heeft voor een educatieve activiteit. Dat wordt met e-mail gecommuniceerd en wordt ervaren als een grote verbetering.

Tegenwoordig is het handig met de mail. Dan zet je daar een idee op en inventariseert wie mee wil doen en dan spreek je af. We zien elkaar ook op school en in de ouderraad. Toen we nog met

de grote club iedere zes weken vergaderden, zaten we meer te kletsen dan iets te doen. Door al dat praten haakten sommige mensen af. (18)

Alleen in Amsterdam-West wordt geen e-mail gebruikt. Daar kijken vrijwel alle bewoners uit op de tuin en kunnen zien wanneer er gewerkt wordt. Daarnaast gelden daar vaste middagen, in een hoge frequentie ook nog. De leidinggevende personen hebben zelf geen internet of gebruiken het weinig.

8.5 Betekenis voor de deelnemers

Tot slot behandelen we de betekenis die de tuingroepen hebben voor de afzonderlijke deelnemers. Zoals gezegd gaat het om lichte gemeenschappen van burens of buurtbewoners. Eerst een enkel woord over het sociaal profiel van de groepen.

Sociaal profiel

De groepen bestaan in enkele gevallen vooral uit vrouwen, maar in andere gevallen doen ook mannen mee; soms zijn mannen initiatiefnemer. Geen van de groepen is exclusief als vrouwengroep opgericht of bedacht. In een buurtmoestuin in Delft is wel discussie geweest over de vraag of mannen formeel konden worden uitgesloten ten behoeve van vrouwen die anders van hun man niet mochten komen (14). In de praktijk kwamen alleen vrouwen, maar er is voor gekozen om dat niet tot een formeel uitgangspunt te maken. Ook in leeftijd zijn de groepen divers: van senior of middelbaar tot moeders met jonge kinderen en kinderen zelf. Alleen de jongeren ontbreken. Verschillende deelnemers zijn ook actief in andere verbanden: ze doen vrijwilligerswerk, zitten in de ouderraad van school, zijn actief binnen een natuur- of volkstuinvereniging.

Sociaal contact, ook non-verbaal

Een belangrijke functie van de buurttuingroep is het creëren of levendig houden van familiariteit in de buurt. Meestal zijn de deelnemers burens of buurtnoten en bij de schooltuin hebben de ouders kinderen op dezelfde school. Gezamenlijk tuinieren is gezellig en voor sommigen ook aantrekkelijk omdat het met weinig woorden kan. De gezamenlijkheid schuilt in het samen doen en niet alleen praten.

Het is ook een mooi excuus om gewoon even buiten te zijn. Het is eigenlijk ook een heel mannelijke manier van met elkaar omgaan: veel doen en niet zoveel zeggen. (16)

Het gaat om de leukigheid van de buurt. De sociale contacten, de mensen wegwijs maken op tuiniergebied. (17)

Tuingroepen kennen een gelaagdheid: een kerngroep onderhoudt het meest intensief contact over de tuin, maar de tuin heeft een ruimere reikwijdte. Er zijn incidentele werkers die af en toe meedoen met de kernploeg of er worden activiteiten georganiseerd voor een groter aantal deelnemers dan de vaste kern. Ook als er niets extra's georganiseerd wordt spreken mensen elkaar wel aan op de collectieve tuin, die een *conversation*

piece is. Ook bij minimaal contact kan er sprake zijn van een verbeelde gemeenschap van mensen met een gedeelde, tastbare belangstelling voor tuinieren.

Waardering voor het resultaat

Het belang dat aan de tuingroep wordt toegekend staat niet los van het fysieke resultaat van de groepsinspanning. Naarmate de tuin mooier of interessanter is kan het belang van de tuingroep ook zwaarder wegen, vooral als het effect sterk contrasteert met de eerdere situatie. In geen van de beschreven tuinen is het contrast met de voorgaande situatie zo spectaculair als in Amerikaanse *community gardens* waar de tuinen soms op sterk vervallen en vervuilde percelen worden aangelegd. De aanvankelijke of alternatieve situatie was in Nederland steeds zeer acceptabel: een redelijk onderhouden, maar wat saai plantsoen. In De Bikkershof was het contrast van de fraaie, veelzijdige tuin met de twee garagebedrijven die voorheen het binnenterrein vulden het grootst. Vergelijkbare binnenterreinen in de buurt zijn als plantsoen ingericht door de gemeente en die vormen nu het referentiepunt:

Een ander hof in de buurt is later dan De Bikkershof ingericht door de gemeente. Dat is arbeidsextensief: veel struiken, tegels en openheid. Dat heeft ook meerwaarde. Mijn kinderen hebben daar leren fietsen. Voor ons is sociale samenhang belangrijk. Daar ook, maar daar draait het meer om sportactiviteiten. (15)

Verschillende geïnterviewde tuiniers krijgen positieve reacties op het resultaat van hun werk, zowel van omwonenden als van de kinderen voor wie ze zich inspinnen. Zo is de schooltuin in Zoetermeer voor sommige ouders van groot belang bij de schoolkeuze. Zowel deze schooltuin als de kruidentuin vinden elders navolging, wat een blijk van waardering is. Ook de belangstelling van wethouders, de pers en tuinliefhebbers van elders kan zo worden opgevat en is strelend voor de deelnemers. Maar het meest tot de verbeelding spreekt toch de waardering van de directe belanghebbenden:

Het is altijd druk, vooral met kinderen. Het is leuk om de kinderen bij te brengen hoe een zaadje groeit en wat het wordt en wanneer je het kunt oogsten. Ze zijn heel enthousiast. (17)

De gezichten van de kinderen als ze een herfstdoos mee naar huis nemen met in de tuin verzamelde spullen. Daar doe je het voor. (18)

Er is waardering van anderen in de buurt: 'Het ziet er weer leuk uit'. (110)

Mensen die zelf niet meedoen waarderen het wel. Mensen in de flat die erop uitkijken zeggen wel dat ze het zo leuk vinden om te zien. Ze komen naar beneden om een praatje te maken. (19)

Vertrouwen in de buurt

De ervaringen met diefstal of vernieling op de tuin zijn wisselend. In de meeste gevallen blijven die uit en dat brengt bij de tuiniers een goed gevoel teweeg: 'Onze buurtbewoners zijn niet zo slecht als wel gedacht wordt...' Dat wantrouwen tegenover de omgeving speelde bij het benaderen van belangstellenden voor de Zoetermeerse kruidentuin en voor de Amsterdamse Trompenburg-tuintjes.

Dat het niet gejat wordt, dat verandert je visie op de buurt. 'Julie zijn helemaal gek, met al die gasten', werd er in het begin gezegd, maar we zijn al een halfjaar bezig en er is niks gebeurd. (16)

Nergens wordt melding gemaakt van evidente vernielingen, al was er in de Zoetermeerse schooltuin wel schade waarvan de oorzaak niet kon worden vastgesteld, terwijl er ook sporen van 'hangen' in de tuin zijn, zoals achtergelaten vuil. Toch weegt dit voor de tuingroep niet zwaar. Een van de inmiddels afgezwaide tuinmoeders improviseerde wel lessen met in de tuin verzameld afval, over de afbreektermijnen van plastic en ander gevonden materiaal. Ze liet dat op een dienblad de klassen rondgaan.

In één tuin is sprake geweest van diefstal van zakken tuinaarde die op kosten van de woningcorporatie waren aangeschaft en – met regelmaat – van oogst van de tuiniers, zoals pompoenen, kapucijners en kroppen sla. Dit was in de krachtwijk in Amsterdam-West, waar tijdens de opengestelde middagen veel mensen op de moestuin komen, als tuinier, gast van een tuinier of als voorbijganger. Dat maakt, ondanks het feit dat de tuiniers allemaal uitkijken op de tuinen, sociale controle lastig. Toch laten de tuiniers zich hierdoor niet ontmoedigen.

A: Je kan toch geen ruzie gaan maken; het gaat om de leukigheid. We lachen er ook wel om.

Dan zie je iemand met een grote krop sla lopen en dan zeggen wij tegen elkaar: 'Kijk, daar is het weggepikt.'

C: Ik heb niet altijd zin om er wat van te zeggen.

A: Als we hier zijn zeggen we tegen de kinderen: 'Dat is oogstbaar, oogst het nu maar, straks ben je hem kwijt. Dan gaat het doorschieten of het wordt weggepikt.' (17)

Samen tuinieren geeft mogelijk een vorm van *bonding* waarmee de tuiniers zich samen tweewerstellen tegen buurtbewoners met een minder leuke mentaliteit. Die mentaliteit blijkt ook uit het feit dat een enkeling afval uit huis naar beneden gooit, op andermans tuin, ondanks verzoeken van de tuinier om dat niet meer te doen.

Uitwisseling van ervaringen

Een terugkerend element is de uitwisseling van ervaringen en kennis over tuinieren of samen die kennis opbouwen, zoals over teelttechniek, biologisch tuinieren, permacultuur, maar ook over cultureigen groenten en hun toepassing.

Het is ook heel leuk om uit te wisselen binnen het clubje, hoe je dingen kunt doen. Je helpt elkaar ook. (16)

De tuin is een kruispunt van allerlei interesses: het ziet er mooi uit, het is je eten, je bent buiten, het is sociaal. Er is altijd wel iets van je gading bij en wie weet verander je ook van interesse door het contact. (14)

Verschillende tuiniers zijn betrokken (geweest) bij andere natuurorganisaties, zoals IVN, Stichting Oase (zet zich in voor natuurrijke tuinen en parken), een volkstuinvereniging en de beweging *Transition Towns*. Er zijn geen aanwijzingen dat groepsgenoten elkaars persoonlijke netwerken benutten voor andere dingen dan het tuinieren of dat ze dingen samen gaan doen die niets met tuinieren te maken hebben.

Wel spreken sommige, maar zeker niet alle, geïnterviewden van persoonlijke groei. Ze durven dingen te doen die ze daarvoor niet durfden. Dat gold bijvoorbeeld voor enkele deelnemers aan de schooltuin in Zoetermeer. Een van de geïnterviewde tuinmoeders geeft aan dat ze meer extravert is geworden en nu bijvoorbeeld makkelijker een geïmproviseerd natuuresje voor de kinderen verzorgt. Een inmiddels verhuisde moeder van Marokkaanse afkomst zou ook in haar zelfvertrouwen gesterkt zijn door de groep.

Deze vrouw was analfabeet. Bibliotheekouder valt dan af, leesmoeder valt af. [...] Dan is de tuin een mooie manier om betrokken te zijn. Deze vrouw heeft uiteindelijk moed gevat om op alfabetisering te gaan. Dat zelfvertrouwen heeft ze op de tuin opgedaan. (18)

Foto 8.5

Schooltuin bij een basisschool in Zoetermeer. De kinderen bekijken de bloembollen die ze in het najaar zelf plantten (ieder twee) en krijgen voorlichting van de 'tuinjuffen' over een in de tuin gevonden vogelnest. De school is omringd door hoogbouwflats. De tuin bij de school was voorheen een verharde speelplaats, maar de school is al ruim bedield met speelterrein. In 2001 zijn de eerste ouders begonnen bloemen te zaaien om de school een vrolijker aanzien te geven. Momenteel runnen vier moeders de tuin. Er is natuurlijk verloop geweest van moeders wier kinderen de school afgerond hadden of die verhuisden. Kinderen uit alle groepen kunnen in de tuin rondbanjeren en zien hoe de natuur zich gedraagt. Te zien zijn onder meer een waterpoel met beestjes, een insectenhotel, een vogelnestkast met nest, struiken om doorheen te kruipen en fruitbomen met namen die aanleiding geven tot een taallesje, zoals de mispel.

8.6 Tot slot

Het beperkte ensemble buurttuinen dat hier beschreven is laat een grote diversiteit zien. Toch zijn enkele observaties relevant om dit type kleine of informele groep te duiden. Zo kan niet worden vastgesteld dat de tuingroepen leeftijd- of seksegebonden zijn, al worden enkele gedomineerd door vrouwen en lijken vrouwen over het geheel wel in de meerderheid te zijn. Jongeren ontbreken.

De besproken groepen kennen, als het om duurzaamheid gaat, twee typen uitdagingen. De eerste is of de grond voor lange tijd beschikbaar is. Dit is in de krachtwijken beperkt; tuinieren mag daar vaak alleen in afwachting van sloop. Een interessante vervolgvraag is of dat ook anders kan. Mogelijk staat een tweede type duurzaamheid dit in de weg: de stabiliteit. In buurten met veel huurwoningen wordt – ook zonder sloop – vrij veel verhuisd. Er zijn al lange tijd functionerende tuinen die bewonerswisselingen overleefd hebben, maar die vinden we, voor zover bekend, niet in de buurten met veel of uitsluitend huurhuizen. Afgezien van verhuizingen is de vraag of de onderlinge verstandhouding van de groepsleden langere tijd goed blijft. Waar fysiek duurzame structuren worden ingericht is de vraag welke vormgeving en beheervorm voor samen tuinieren passend en effectief zijn.

De autonomie is beperkt omdat de eigenaar van de grond, gemeente of woningcorporatie, voorwaarden verbindt aan het gebruik ervan (zoals geen groente kweken). Anderzijds nemen diezelfde formele organisaties ook drempels weg door incidentele steun bij het geschikt maken van de grond en andere vormen van financiële steun of advies. Advies geven ook particuliere organisaties zoals Stichting Oase of IVN, beide over natuurlijk tuinieren. Het internet vervult een belangrijke aanvullende bron van informatie voor de tuiniers en maakt onderlinge afspraken flexibel.

De sterke relaties met de eigenaar van de (semi-)publieke grond werken een formalisering van de tuingroepen in de hand: er moet meestal een aanspreekpersoon of bestuur zijn. Dit zijn vaak de initiatiefnemers die toch al een sleutelrol vervulden, totdat ze verhuizen, overlijden of afhaken. In de groepen zelf bestaat ook de neiging om leiders te onderscheiden die de regie voeren. Hun kundigheid op tuingebied of hun rol als initiator brengt hen in die positie. Dit wordt bovendien in de hand gewerkt door de aard van het tuinwerk, vooral als de grond niet verdeeld wordt in kleine percelen. Zonder centrale regie weten de tuiniers vaak niet wat ze het beste kunnen doen.

De tuiniers beleven veel genoeg aan hun activiteiten, de uitwisseling van ideeën en kennis en het ook non-verbale buurtcontact. Door de waardering van buiten de groep overstijgt het belang van de informele groep het louter recreatieve. Er is geen noodzakelijke relatie tussen een hogere frequentie van het contact en meer tevredenheid met de tuin.

Bijlage B8.1 Lijst van geïnterviewde personen

Sleutelpersonen:

I1 AVVN, belangenbehartigende vereniging voor volkstuiniers, Herman Vroklage (voorlichter).

I2 Platform Utrechtse Natuur- en Milieuorganisaties: Trudy Jongkind, coördinator.

I3 Gemeente Zoetermeer, Maaïke Kentie, coördinator adoptiegroen.

I4 Beheerder website buurtmoestuin.nl (met accent op tuinen in Amsterdam) Auke Bakker, afgezien van interview gezamenlijke tour door Amsterdam gemaakt langs meerdere buurtmoestuinen.

Tuingroepen:

I5 Utrecht, Wittevrouwen: De Bickershof, oudere gemeenschappelijke binnentuin van en voor omwonenden, bestuursleden Marian Moons en Joyce Parlevliet.

I6 Amsterdam, Rivierenbuurt: De Trompenburg, kleine moestuinen naast speeltuin. Groepsgesprek met een deel van de tuingroep: Auke, Dorothea, Jan en Olga.

I7 Amsterdam, Geuzenveld-Slotermeer: buurtmoestuin tevens 'kunstproject' "De kok, de kweker, zijn vrouw en zijn burens". Interview met Aisha Hashmi en Costa, daarnaast gesproken met Gerda, Latifa en Eptisan, allen bestuursleden.

I8 Zoetermeer, adoptiegroen; tuin bij basisschool. Renny Visser en Carolien van Driel.

I9 Zoetermeer, adoptiegroen; gemeenschappelijke kruidentuin in woonbuurt. Marianne Lambooy.

I10 Zoetermeer, adoptiegroen; vrij klein plantsoen door buurtbewoners beheerd in natuurlijke stijl. Fred Baerveldt.

I11 Zoetermeer, adoptiegroen; verschillende kleine plantsoenen door buurtbewoners beheerd; buurtgroep is veranderd in soloactie; 'doodgebloede' tuingroep. Taco Slagter.

Noten

- 1 Een van de 40 door voormalig minister Vogelaar voor grootscheepse verbetering aangewezen stadswijken.
- 2 Robles (2009); diverse berichten in Aedes Magazine, vakblad voor woningcorporaties; jaarverslagen woningcorporaties.

9 Buurtgroepen in Japan en Nederland

Pepijn van Houwelingen

9.1 Japan: veel kleine, lokale groepen

Zeker in vergelijking met het aantal grote en formele organisaties zijn er in Japan relatief veel kleine en informele groepen actief. Pekkanen (2006) concludeert zelfs dat Japan een *dual civil society* is:

Japan's civil society may have many groups, but these groups can be characterized by the 'four smalls': they have small membership, small numbers of professional staff, and small budgets and operate on a small local area. (Pekkanen 2006: 27)

Maatschappelijke groeperingen in Japan zijn vaak klein en opereren in een beperkt gebied.¹ Er zijn met name veel buurtgroepen. In dit hoofdstuk beschrijven we de kenmerken van dit soort kleine, lokale en informele groepen in Japan en vergelijken ze, voor zover mogelijk, met hun Nederlandse evenknieën. Voor de Japanse gegevens gebruiken we het proefschrift van de auteur, die daarvoor vier jaar veldwerk in Hiroshima heeft verricht.² Hiroshima is qua inwoneraantal de elfde stad van Japan met meer dan een half miljoen huishoudens en meer dan een miljoen inwoners.³ De Nederlandse gegevens zijn beperkt tot drie Nederlandse buurten en secundaire literatuur. De nadruk ligt op enigszins kwantificeerbare data zoals het aantal leden van de informele groep of de omvang van het groepsbudget, omdat dergelijke gegevens relatief gemakkelijk met elkaar kunnen worden vergeleken.

Alle bestudeerde groepen zijn informeel, in de zin dat ze klein zijn, de leden elkaar van gezicht kennen en zich verbinden op basis van vrijwilligheid en eigen keuze. Echter, enkele formele aspecten ontbreken niet. Activiteiten van Japanse buurtgroepen gaan vaak gepaard met veel ceremonieel en dus formeel vertoon en ritueel, terwijl Nederlandse buurtgroepen dikwijls een vereniging of stichting zijn, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Zowel Japanse als Nederlandse buurtgroepen kennen ook (formele) functies, zoals een voorzitter of een penningmeester. Strikt genomen voldoen deze groepen daarom niet aan de voorwaarde dat een formele organisatiestructuur ontbreekt. Daarentegen zijn deze kleine en geografisch beperkte groepen ook moeilijk te omschrijven als formeel. Ze zijn daarom wellicht beter te duiden als kleine groepen, zoals gedefinieerd door Harrington en Fine (2000: 313):

A small group is defined as any number of persons engaged in interaction with each other in a single face-to-face meeting or series of meetings, in which each member receives some impression or perception of each other member distinct enough so that he can, either at the time or in later questioning, give some reaction to each of the others as an individual person.

Na de beschrijving van een Japanse buurtgroep (§ 9.2) en een beschrijving van drie Nederlandse buurtgroepen (§ 9.3) bespreken we de meest opvallende verschillen tussen

beide (§ 9.4), vooral in de zelfstandigheid van de groepen, de betrokkenheid van de buurtbewoners en de bijdrage van buurtgroepen aan sociale cohesie.

9.2 Buurtgroepen in Japan

In Japan fungeren buurtgroepen vaak als een parapluorganisatie voor lokale kleine groepen, zoals kindergroepen, vrouwengroepen en misdaadpreventiegroepen. Vandaar dat de buurtgroep een logisch vertrekpunt is voor een beschrijvende studie van informele groepen in Japan. Volgens Pekkanen (2006: 88) zijn er in totaal 298.488 buurtgroepen in Japan waarvan slechts een zeer klein gedeelte, namelijk 8691 (3%), een bepaalde juridische status heeft (bijvoorbeeld als een non-profit organisatie). Japanse buurtgroepen zijn ook relatief klein. Hiroshima telt 1964 buurtgroepen⁴, met een gemiddelde omvang van 177 huishoudens. De kleinste buurtgroep heeft drie huishoudens; de grootste 1850 huishoudens. Vrijwel elke buurt in Hiroshima heeft een eigen buurtgroep. De gemiddelde participatiegraad is 68%, met andere woorden 68 van de 100 huishoudens in Hiroshima zijn lid van een buurtgroep. De 1964 buurtgroepen in Hiroshima zijn verder opgedeeld in blokken, de zogenaamde *tonarigumi*. Een buurtgroep heeft gemiddeld vijftien van deze blokken van elk ongeveer twaalf huishoudens. Het totale aantal blokken in Hiroshima is 29.129. De buurtgroepen zelf zijn doorgaans aangesloten bij een federatie van buurtgroepen. Hiroshima kent 114 van deze buurtfederaties, waarbij gemiddeld ongeveer 3000 huishoudens zijn aangesloten.⁵

Deze eerste cijfermatige indruk doet vermoeden dat er in Hiroshima relatief veel kleine buurtgroepen zijn en dat een robuuste meerderheid van de Japanse huishoudens ook daadwerkelijk lid is van deze buurtgroepen. Echter, de mogelijkheid bestaat dat deze buurtgroepen grotendeels pro forma zijn, waarvan men slechts nominaal lid is en waarvoor men jaarlijks contributie betaalt zonder dat men deelneemt aan activiteiten. Dit is bijvoorbeeld het geval bij grote lidmaatschaporganisaties zoals de American Association of Retired Persons (AARP). Organisaties waarover Wuthnow (2002: 91) schrijft dat ze vaak niet meer doen dan jaarlijks een rekening versturen en in ruil een kwartaalblad verzenden dat zelden gelezen wordt. Aangezien onze interesse uitgaat naar zelforganiserende groepen die gerekend kunnen worden tot de civil society is het belangrijk zeker te weten dat Japanse buurtgroepen voldoende zelfstandig zijn en geen uitvoerend orgaan van de overheid. Dit laatste beeld is met name door de Tweede Wereldoorlog, toen buurtgroepen in Japan door de regering benut werden voor de oorlogsinspanning, nog steeds dominant onder de Japanse bevolking in het algemeen en Japanse sociale wetenschappers in het bijzonder (Yoshihara 2004). Daarom is het belangrijk een aantal Japanse buurtgroepen in meer detail te bestuderen. We geven eerst een aantal algemene kenmerken van Japanse buurtgroepen alvorens deze paragraaf af te ronden met een korte beschrijving van één buurtgroep in Hiroshima (de 'Ushita-buurtgroep').

Deelname aan Japanse buurtgroepen

Japanse buurtgroepen zijn relatief kleinschalig, actief en financieel zelfstandig. Vergeleken met andere vormen van vrijwillige associatie zijn Japanners het vaakst betrokken bij buurtgroepen (Ikeda 2002: 7) en 'het ondersteunen van de gemeen-

schap en de lokale buurt' is de meest populaire vorm van vrijwilligerswerk onder zowel Japanse mannen als vrouwen (Statistics Bureau 2007: 188). Op basis van ons onderzoek naar vier buurtgroepen in Hiroshima en een (kleine) enquête onder 24 buurtpresidenten lijkt het een redelijk conservatieve aanname dat elke buurtgroep gemiddeld ongeveer 25 (officiële) functies heeft (inclusief gemiddeld vijftien blokhoofden). Dit komt overeen met een totaal van 50.000 buurtgerelateerde functies in Hiroshima⁶, met andere woorden één buurtfunctie per tien huishoudens. De gemiddelde contributie per huishouden dat lid is van een buurtgroep in Hiroshima is ongeveer 30 euro. Een huishouden in Hiroshima participeert, ongeacht het lidmaatschap van een buurtgroep, gemiddeld in ongeveer tien buurtvergaderingen en buurtactiviteiten per jaar (Van Houwelingen 2009). De spreiding rond dit gemiddelde is aanzienlijk, omdat vaak dezelfde personen participeren in buurtactiviteiten.

Verbondenheid met andere groepen

Buurtgroepen in Hiroshima zijn zowel horizontaal als verticaal verbonden met veel andere groepen. Van klein naar groot schaalniveau: blok, buurt, buurtfederatie, stadsdeel, stad, prefectuur, land. Vrijwel elke buurtactiviteit speelt zich af op meer dan een niveau en sommige activiteiten bestrijken alle niveaus. Bejaardengroepen, vrouwen-groepen en verkeersveiligheidsgroepen zijn bijvoorbeeld op buurtniveau georganiseerd maar hebben ook landelijke koepelorganisaties. De lagere niveaus betalen doorgaans contributie aan de hogere niveaus in ruil waarvoor ze kunnen participeren in activiteiten, trainingen en lezingen van de moederorganisaties. Horizontale samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld tussen een aantal buurtgroepen die samen een sportdag organiseren, zijn ook talrijk.

Recreatieve activiteiten

Activiteiten zoals een schoonmaakactie of een buurtpatrouille worden vaak afgesloten met een bijeenkomst, dikwijls in het buurthuis, waarbij men gezellig wat napraat en een lunchbox verorbert. Niet zelden duren deze bijeenkomsten langer dan de hoofdactiviteit zelf. Veel activiteiten zijn in eerste plaats recreatief van aard, zoals dagtrippjes, vaak georganiseerd door bejaardengroepen. Een van de onderzochte buurtgroepen heeft zelfs een subdivisie exclusief voor dit soort dagtrippjes.

Buurtblokken

Ten slotte verdienen de buurtblokken speciale aandacht. De geschiedenis van de Japanse buurtblokken gaat terug tot de introductie, begin zeventiende eeuw, van de *goningumi* (letterlijk 'vijfmansgroepen'): groepen van een aantal (vijf) huishoudens die collectief verantwoordelijk waren voor de veiligheid en het betalen van belastingen. De Japanse buurtorganisaties zijn afgeleid van de traditionele dorpsbesturen. De moderne voor-gangers van buurtorganisaties in Japanse steden zijn vaak begin negentiende eeuw opgericht (Hastings 1995). De huidige buurtblokken zijn niet meer geïncorporeerd in een of ander nationaal systeem en men is vrijwillig lid. Deze blokken vormen de kleinste eenheid van buurtsamenwerking en zijn vanwege hun enorme aantal (naar schatting 4,5 miljoen in heel Japan) waarschijnlijk een van de belangrijkste soorten informele

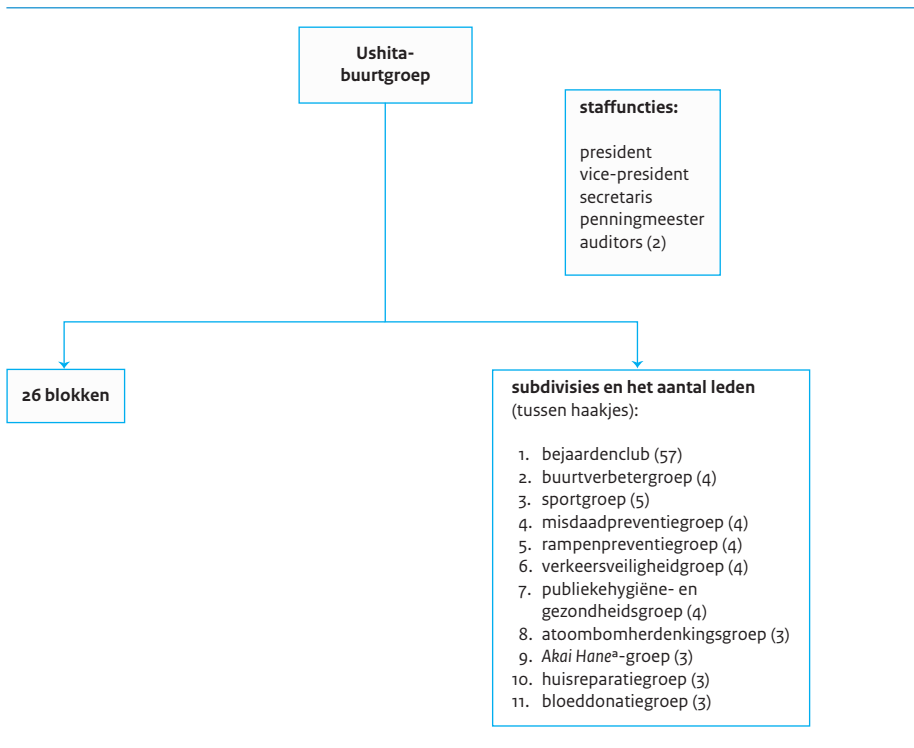
groepen. De kleine omvang van de buurtblokken maakt ze tot geschikte instituties voor veel taken. Corveediensten, zoals het schoonmaken van het buurthuis of het lokale park, roteren tussen de buurtblokken. Elk buurtblok heeft zijn eigen *kairanban* (een draagbaar mededelingenbord (Bestor 1989: 147)) waaraan zaken als de notulen van de maandelijkse buurtvergadering en folders met mededelingen van de politie of de lokale basisschool zijn bevestigd voor het verspreiden van mededelingen en het collecteren van donaties en contributies. De buurtblokken zijn ook handige administratieve eenheden waarvan het blokhoofd geacht wordt een lijst met namen bij te houden. Het blokhoofd geeft langdurige ziekte, huwelijk, geboorte of overlijden van een bloklid door aan de leiding van de buurtgroep voor een kleine gift aan het betreffende huishouden. Omdat elk huishouden ongeveer eens per tien jaar de functie van blokhoofd zal moeten vervullen, versterken buurtblokken de betrokkenheid van de bewoners.

De Ushita-buurtgroep

De Ushita-buurtgroep ligt een paar kilometer ten noordoosten van het centrum van Hiroshima. In de buurt Ushita wonen 750 mensen in 336 huishoudens, waarvan 212 zich hebben aangesloten bij de buurtgroep. Leden betalen een contributie van 200 yen (1,65 euro⁷) per maand. De Ushita-buurtgroep is onderverdeeld in 26 blokken die gemiddeld uit acht huishoudens bestaan. De functie van blokhoofd (*kumichō*) rouleert jaarlijks. Het blokhoofd is verantwoordelijk voor het innen van de contributie. Dit behoort maandelijks te gebeuren, maar sommige blokhoofden collecteren de contributie eens per jaar. Het blokhoofd is ook verantwoordelijk voor de *kairanban*. Het bestuur van de buurtgroep heeft zes (staf)functies: buurtpresident, vicepresident, secretaris, penningmeester en twee auditors. De positie van buurtpresident is de enige verkiesbare; de verkiezing vindt plaats tijdens de algemene ledenvergadering in maart. De president benoemt vervolgens de overige vijf personen. De ambtstermijn is steeds een jaar. De Ushita-buurtgroep heeft elf subdivisies; de namen van deze subdivisies en het aantal leden zijn te vinden in figuur 9.1.

Figuur 9.1

Organogram Ushita-buurtgroep

a Naam van een goed doel⁸.

Activiteiten

In tabellen 9.1-9.3 staan de activiteiten en het aantal deelnemers van de buurtgroep en haar twee belangrijkste subdivisies.

Tabel 9.1

Ushita-buurtgroep, algemene activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2006

	aantal deelnemers	aantal keer per jaar
buurtvergadering	30	10
rampenoefening	20	1
tentoonstelling van zelfgemaakte producten	100	0.5
muziekfestival	60	1
de rivier schoonmaken	30	1
buurtbazaar	60	1
de <i>mikoshi</i> ^a naar het festival dragen	100	1
stafvergadering	5	12
deelname aan de sportdag	40	1

a Een Japans mobiel schrijn.

Bron: Enquête en interviews

Tabel 9.2

Ushita-bejaardengroep, activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2006

	aantal deelnemers	aantal keer per jaar
dagtrip	20	1
deelname aan yogalessen	8	48
deelname aan de sportdag voor de ouderen	6	1

Bron: Enquête en interviews

Tabel 9.3

Ushita-misdaadpreventiegroep, activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2006

	aantal deelnemers	aantal keer per jaar
misdaadpreventiebanjers plaatsen	3	2
misdaadpreventie patrouille (lopend)	2	200
misdaadpreventie patrouille (per auto)	2	200

Bron: Enquête en interviews

Wat betreft de overige subdivisies gelieerd aan deze buurtgroep kan het volgende worden opgemerkt:

- De sportgroep participeerde met ongeveer vijf personen in drie activiteiten (een *ground golf*⁹-toernooi, een tafeltennistoernooi en een wandeling).
- De huisreparatiegroep rukte zeven keer uit (voor bijvoorbeeld kasten installeren, lekkende daken repareren en onkruid verwijderen).
- De *Akai Hane*-groep was verantwoordelijk voor het collecteren van de *Akai Hane*-donaties bij ongeveer 200 huishoudens in de buurt.
- De atoombomherdenkingsgroep participeerde met vijf mensen tijdens de herdenking op 6 augustus.

Foto 9.1

Buurtbewoners maken op zondagochtend 4 juli 2010 het gedeelte van de rivier schoon dat door hun buurt stroomt. Het gaat vooral om onkruid verwijderen. Dat duurt ongeveer twee uur en vindt vroeg op de dag plaats omdat het later erg warm en vochtig is. Ongeveer twintig buurtbewoners, vooral ouderen, helpen mee. Dit gebeurt twee keer per jaar, in de zomer en in de winter.

Het budget

Tabel 9.4

Budget van de Ushita-buurtgroep, 2004 (in yen)

post	inkomen	
	bedrag	opmerkingen
lidmaatschapscontributies	511.600	
overig	168.809	giften: 16.000 subsidie voor schoonmaken van de rivier: 4180 publieke-gezondheid- en hygiënesubsidie: 4000 subsidie voor misdadaadpreventielampen: 127.400 reiskostenvergoeding: 3540 vergoeding van het Rode Kruis: 4589 rente: 4 overig: 75
restant van vorig jaar	54.036	
totaal	734.445^a	

a Ruim 6000 euro.

Bron: Buurtgroep Zuid-Ushita, tweede blok, jaarverslag 2004 (Ushita minami nichoume chounaikai heisei juuroku nendo kessan houkoku)

Het leeuwendeel (meer dan 75%) van het jaarinkomen van de Ushita-buurtgroep komt van de leden. De andere onderzochte buurtgroepen in Hiroshima krijgen minder dan 25% of helemaal geen subsidie. De onderzochte buurtgroepen kunnen daarom redelijkerwijs als financieel zelfstandig worden beschouwd.

Waar wordt het geld aan besteed? De Ushita-buurtgroep gaf in 2004 in totaal omgerekend 1071 euro uit aan contributies en donaties. De Ushita-buurtgroep is namelijk, net als de andere onderzochte buurtgroepen, lid van een groot aantal overkoepelende organisaties, zoals de Ushita-buurtfederatie en een landelijk opererende welzijnsgroep. De contributie voor de buurtfederatie bedraagt tien yen (ongeveer acht eurocent) per huishouden, die voor de nationale welzijnsorganisatie 90 yen. Ook geeft de Ushita-buurtgroep namens de buurt tijdens festivals donaties aan bijvoorbeeld shintoschrijnen. Overige grote kostenposten zijn subsidies voor de eigen subdivisies en onderhoud en gebruik van de misdadaadpreventielampen (waarvoor de buurt subsidie krijgt van de gemeente).

De Ushita-buurtfederatie

Samen met twintig andere buurtgroepen is de Ushita-buurtgroep lid van de Ushita-buurtfederatie. Die beslaat ongeveer 6500 huishoudens waarvan 70% lid is van de buurtgroep en buurtfederatie. De Ushita-buurtfederatie heeft een klein budget van 45.000 yen per jaar (betaald door de 21 buurtgroepen) en is een overlegorgaan dat de aangesloten buurtgroepen in staat stelt elkaar maandelijks te ontmoeten. In het gebied

van de Ushita-buurtfederatie zijn twintig andere groepen gevonden. Ze staan hieronder vermeld met, voor zover we konden achterhalen, het aantal leden tussen haakjes.¹⁰

- 1 Kindergroep (240)
- 2 Sportgroep (58)
- 3 Buurthuismanagementgroep
- 4 Winkelvereniging (97)
- 5 Atoombomslachtoffersgroep (50)
- 6 Verkeersveiligheidgroep (5)
- 7 Rampenpreventiegroep (22)
- 8 Jeugdgezondheids- en opvoedingsgroep (65)
- 9 Jeugdprobatiegroep
- 10 Misdaadpreventiegroep (90)
- 11 Bejaardengroep (1013)
- 12 Vrouwengroep (600)
- 13 Alleenstaande-moeder- en weduwengroep (47)
- 14 Welzijnswerkersgroep
- 15 Volwassenengroep¹¹ (50)
- 16 *Akai Hane*-donatiegroep (2)
- 17 Bloeddonatiegroep
- 18 Publieke-hygiënegroep
- 19 Condoleancegroep
- 20 Brandpreventiegroep (25)

9.3 Buurtgroepen in Nederland

We beschrijven drie buurtgroepen in drie verschillende Nederlandse steden. Ook nu ligt de nadruk op kwantitatieve gegevens, zodat we vergelijkingen kunnen trekken met de Japanse buurtgroepen.

Wijkraad Helmerhoek

De Helmerhoek is een wijk met voornamelijk koopwoningen voor de middenklasse in het zuidwesten van Enschede. In de Helmerhoek zijn 3516 huishoudens gevestigd met in totaal 8638 inwoners.¹² De wijkraad Helmerhoek vertegenwoordigt sinds 1984 de wijk maar heeft geen gekozen organisatie omdat er geen betalende leden zijn.¹³ Om in aanmerking te komen voor gemeentesubsidie heeft de wijkraad de vorm van een stichting. Het bestuur bestaat uit vier personen: een voorzitter, een penningmeester, een secretaris en de leider van een groep vrijwilligers die zes keer per jaar een schoonmaakactie houdt in de wijk. Deze laatste groep is echter onlangs met het vertrek van de leider opgeheven. De wijkraad is de kleinste (formele) organisatie-eenheid binnen de Helmerhoek; er zijn dus geen kleinere buurtgroepen of blokken. Wijkbewoners organiseren wel af en toe zelf een bowlinguitje of een buurtbarbecue, maar deze initiatieven staat geheel los van de wijkraad. De wijkraad Helmerhoek kent vier projectgroepen. Een projectgroep is verantwoordelijk voor het rapporteren van problemen, zoals een losliggende stoeptegels of een kapot verkeerslicht. Een andere groep vertegenwoordigt de belangen

van de jeugd en zorgt bijvoorbeeld voor voorzieningen. Een ouderengroep organiseert onder meer wekelijks een ontmoeting en maandelijks een bingo¹⁴ en ten slotte is er een webteam dat zorgt voor de website.

Tabel 9.5

Uitgaven van de wijkraad Helmerhoek in 2006 (in euro)

post	totaalbedrag	specificatie	bedrag		
overheadkosten	1500	post-, kopieer-, telefoonkosten	380		
		onderhoud en afschrijvingen	65		
		kantoorkosten	180		
		abonnementen	30		
		lidmaatschap Kamer van Koophandel	80		
		verzekeringen	190		
		representatiekosten	100		
		kleine cadeaus voor bestuursleden	475		
		activiteitskosten	2700	openbare vergaderingen	600
				bestuursvergaderingen	100
vergaderingen met derden	100				
sinterklaasfeest	750				
Palmpasen	350				
paasbrunch	300				
ouderendag	200				
frühshoppen	300				
totale kosten	4200				

Bron: Wijkraad Helmerhoek (Begroting 2006)

De wijkraad Helmerhoek ontvangt zijn inkomen (4200 euro) volledig als subsidie van de gemeente. Er zijn geen contributies van leden. Ook kan elke vrijwilliger een kostenvergoeding van de gemeente ontvangen van 35 euro. Een gedeelte van de subsidie vloeit terug in de gemeentekas omdat de wijkraad Helmerhoek voor bepaalde activiteiten vergunningen bij gemeente of brandweer moet aanvragen en daarvoor leges moet betalen. De wijkraad Helmerhoek is moeilijk een zelforganiserende groep te noemen. Hij valt of staat met gemeentesubsidie en met de zeven bestuurders aangevuld door een paar vrijwilligers. Zij zijn het die activiteiten en bijeenkomsten organiseren waar de overige inwoners van de Helmerhoek vervolgens (passief) in kunnen participeren.

Activiteiten

In 2006 organiseerde de wijkraad de volgende activiteiten en vergaderingen:

Tabel 9.6

Wijkraad Helmerhoek, activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2006

activiteit	aantal deelnemers ^a	aantal keer per jaar
buurtvergadering	10	12
bestuursvergadering	2	2
vergaderingen met derden ^b	25	5
ouderensoos	30	52
sinterklaas	500	1
bingo (ouderen)	30	12
paasbrunch	40	1
ouderendag	40	1
frühshoppen	40	1

a Schatting van de voorzitter van de wijkraad Helmerhoek.

b Bijvoorbeeld met de gemeente over de aanleg van een fietspad in de buurt.

Bron: Enquête en interview

Vroeger werd ook een wijkfeest georganiseerd, maar dat trok zo veel belangstelling, ook uit andere wijken, dat er vanwege de veiligheid van werd afgezien. In 2006 trokken de buurtactiviteiten van de wijkraad Helmerhoek naar schatting 3000 deelnemers.

Buurtvereniging De Buurt in Hillegom

Buurtvereniging De Buurt is de enige buurtvereniging in Hillegom en bestaat nu elf jaar.¹⁵ De helft van de ongeveer 210 huishoudens in de buurt is lid van de vereniging. De buurt ligt vrij geïsoleerd, bijna volledig omringd door platteland en vrij ver van het centrum, waardoor inwoners eerder op elkaar zijn aangewezen. Dit ziet het bestuur ook als mogelijke verklaring voor het feit dat dit de enige buurt in Hillegom is met een buurtvereniging.^{16 17}

Het bestuur bestaat uit zes leden, onder wie een voorzitter, een secretaris en een penningmeester. De Buurt is een statutaire vereniging, ingeschreven bij de Kamer van Koophandel. Men is een vereniging geworden omdat men dan van de gemeente vrijstelling kan krijgen voor de aanvraag van vergunningen voor bepaalde evenementen. Echter, volgens de gemeente zijn kleine informele groepen, zoals buurtgroepen, sinds kort niet meer vergunningplichtig. Een vereniging brengt ook andere voordelen met zich mee, zoals subsidie krijgen en automatisch via de gemeente verzekerd zijn voor ongevallen. Daarentegen kost de oprichting van een vereniging al snel een paar honderd euro, moet men jaarlijks 26 euro contributie betalen en moet men bij een bestuurswisseling naam en paspoortkopie geven aan de Kamer van Koophandel. Het lidmaatschap van De Buurt kost 15 euro per huishouden (voor mensen van 65 jaar en ouder 12,50 euro) en overige inkomsten komen uit de verkoop van advertenties in de buurtkrant en de verhuur van tafels en de verkoop van drank tijdens evenementen. Het jaarbudget van de vereniging is ongeveer 2500 euro en daar betaalt de vereniging in principe alles van. In 2009 heeft de vereniging voor het tienjarig jubileum eenmalig 2000 euro van de gemeente gekregen

en een aantal subsidies van het Schipholfonds, Fonds 1818 en het Oranjefonds. Tabel 9.7 toont de jaarlijkse activiteiten van De Buurt.

Tabel 9.7

De Buurt, activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2009

activiteit	aantal deelnemers	aantal keer per jaar
algemene vergadering	15	1
buurtvergadering	5	12
paaseieren zoeken	30	1
straatspeeldag	60	1
zomerfeest	120	1
ouderenuitje	40	1
dauwtrappen	10	1
nieuwjaarsborrel	25	1
burendag	30	1
sinterklaas	30	1

Bron: Interview met het bestuur

De activiteiten worden georganiseerd door een harde kern, bestaande uit het bestuur en nog een paar mensen (tien tot vijftien personen). De rest van de deelnemers participeert passief. De activiteiten van De Buurt trekken naar schatting 400 deelnemers per jaar.

Buurtplatform Ypenburg

Ypenburg is een recent gebouwde Vinex-wijk met vijf buurten die verenigd zijn in het Bewonersplatform Ypenburg. De wijk Morgenweide is de grootste van de vijf, met ongeveer 2500 huishoudens en 7000 inwoners. Deze wijk heeft sinds tien jaar een buurtgroep, een stichting zonder (betalende) leden maar met 25 actieve vrijwilligers. In tabel 9.8 staan de activiteiten en vergaderingen van Morgenweide in 2009, inclusief het geschatte aantal deelnemers.¹⁸ Voor al deze activiteiten geldt, met uitzondering wellicht van de inspraakbijeenkomst en wijkschouw, dat ze niet zouden hebben plaatsgevonden zonder het Bewonersplatform Ypenburg of de stichting Morgenweide. Daarnaast kent de wijk ook (club)activiteiten van gemeentelijke welzijnsorganisaties, zoals een kookclub en musical. Dit gebeurt weliswaar in onderling overleg met Morgenweide, maar deze gemeentelijke activiteiten zouden hoogstwaarschijnlijk ook zonder de bewonersverenigingen wel doorgang vinden. Een aantal meer kleinschalige en informele buurtactiviteiten, zoals straatfeesten en buurtbarbecues, staat noodzakelijkerwijs niet in tabel 9.8, omdat de wijkstichting daar weinig zicht op heeft. Naar schatting trokken de activiteiten van Morgenweide in 2009 minimaal 11.000 deelnemers uit Ypenburg, van wie 10.000 uit de wijk Morgenweide. Dat is gemiddeld vier keer per huishouden. De voorzitter van stichting Morgenweide merkt overigens op dat overwegend steeds dezelfde personen participeren, niet meer dan een paar honderd.

Tabel 9.8

Morgenweide, activiteiten, aantal deelnemers en frequentie, 2009

activiteiten	aantal keer per jaar	totaal aantal deelnemers	deelnemers (woonachtig in Morgenweide)
nieuwjaarsreceptie	1	50	10
algemene vergadering	1	20	20
bestuursvergadering	6	5	5
overleg met het Buurtplatform	12	10	2
overleg met derden	3	2	2
werkoverleg (voorzitter)	52	1	1
inspraakbijeenkomst stadsdeel	1	75	10
wijkschouw	0.5	35	35
volwassenendoos	52	14	14
bingoavond	12	60	55
gym 40+	104	15	15
klaverjassen	52	70	60
bloemschikken	8	25	25
linedancen	52	40	40
crea-avond	4	15	15
drakenbotenrace	1	100	25
koppelklaverjastoernooi	1	60	50
straatfeest Goudvinklaan	1	80	80
Halloween	1	250	150
kerstdagtocht	1	57	57
kerstfeest	2	300	280
feest in het winkelcentrum	1	300	60

Bron: Interview met de buurtvoorzitter

Morgenweide is een relatief actieve wijk in Ypenburg. De Ypenburgse wijk De Bras heeft maar een paar vrijwilligers en de wijk De Singles helemaal geen. De wijk Bosweide daarentegen heeft ongeveer twintig actieve vrijwilligers, bijna even veel als Morgenweide dus, maar een inwoneraantal van iets meer dan 2000, nog geen 30% van dat van Morgenweide. Een ander frappant verschil betreft de financiering. Bosweide, verreweg de rijkste wijk in Ypenburg, is volgens de voorzitter voor ongeveer een derde afhankelijk van subsidies, terwijl de inkomsten van Morgenweide volgens het jaarverslag van 2009 voor 98% uit subsidies bestonden. Hieruit blijkt wederom hoe afhankelijk Nederlandse wijkorganisaties zijn van overheidssubsidies, zeker in vergelijking met Japanse buurtgroepen. Het secretariaat van het Buurtplatform Ypenburg wordt bijvoorbeeld ook betaald uit gemeentesubsidies.

In gesprekken met de voorzitters van de stichting Morgenweide en het Buurtplatform Ypenburg werd duidelijk dat er in het algemeen weinig animo is voor vrijwilligerswerk. Men is hoogstens bereid 'functioneel' vrijwilliger te zijn, dat wil zeggen vrijblijvend, voor een beperkte tijd en een beperkt aantal avonden. Men neemt de verplichtingen

nogal laconiek op. Ook gebeurt het dat als er na klachten vanuit de buurt eindelijk een bijeenkomst wordt georganiseerd over de parkeerproblemen rond een school vrijwel geen buurtbewoner komt opdagen. Voor activiteiten die de wijk overstijgen en heel Ypenburg aangaan is al helemaal weinig animo. Tijdens een politiek debat over problemen in Ypenburg waren maar 50 tot 60 mensen aanwezig, van wie de helft supporters van de betrokken politici. Men baalt van de verloedering rond het winkelcentrum maar komt niet op de wijschouw, georganiseerd door de wijkverenigingen. Inwoners identificeren zich hoogstens met hun eigen straat, buurt of wijk en niet met heel Ypenburg. Men ziet er daarom het nut niet van in zich als vrijwilliger in te spannen voor Ypenburg. Aangezien activiteiten op buurt- of straatniveau wel populair zijn, zijn beide voorzitters er voorstander van op dit niveau meer te doen en te bezuinigen op stichtingen en organisaties op een hoger niveau, zoals de welzijnsstichtingen *voor* en *Boog* (waar het bestuur van de stichting *Morgenweide* behoorlijk kritisch over is). De twee welzijnsstichtingen kosten de gemeente Den Haag miljoenen euro's per jaar, een bedrag dat volgens het bestuur van *Morgenweide* absoluut in geen verhouding staat tot de geleverde prestaties en dat de gemeente veel beter rechtstreeks aan de buurtverenigingen kan geven, zodat de buurt niet langer veroordeeld is tot een stroef verlopende en soms zelfs frustrerende samenwerking met de welzijnsstichtingen.

9.4 Vergelijking tussen Japan en Nederland

We beschreven in het voorgaande een Japanse buurtgroep en drie Nederlandse buurtgroepen. Wat zijn de opmerkelijkste verschillen?

Schaal

Japanse buurtgroepen zijn klein en talrijk, zeker als je bedenkt dat de kleinste eenheid, het buurtblok, in Hiroshima gemiddeld ongeveer tien huishoudens groot is, en dat er in heel Japan naar schatting vier tot vijf miljoen zijn. Het gemiddelde buurtbegrip in Nederland omvat een paar duizend huishoudens (WRR 2005: 21); de gemiddelde buurtgroep in Hiroshima heeft daarentegen maar een omvang van ongeveer 200 huishoudens. De organisatiedichtheid op buurtniveau is in Japan dan ook aanzienlijk groter dan in Nederland. Hiroshima heeft per tien huishoudens ongeveer één buurtgerelateerde groep (buurtblok, buurtgroep of ouderengroep). Dekker en Lelieveldt (2008: 9) komen op basis van hun onderzoek in acht wijken in Dordrecht en Utrecht tot tien organisaties per 1000 inwoners, met andere woorden een organisatiedichtheid die een factor tien kleiner is dan in Hiroshima. De beschrijving van Nederlandse buurten bevestigt dit beeld. Hoewel er in zowel Hillegom (20.000 inwoners) als de Helmerhoek (9000 inwoners) ongetwijfeld informele buurtinitiatieven bestaan die niet zijn meegenomen in de beschrijving, hebben beide (formeel) slechts één buurtgroep, terwijl wijken in Hiroshima met hetzelfde inwoneraantal alleen al respectievelijk ongeveer 40 of 20 buurtgroepen zouden hebben. Belangrijker echter dan het aantal groepen is de mate waarin bewoners participeren.

Participatie

In Hiroshima is 68% van de huishoudens lid van een buurtgroep. Voor buurtvereniging De Buurt is dit 50%, en aangezien dit de enige buurtvereniging in Hillegom is zal dit percentage voor heel Hillegom aanzienlijk lager liggen. De wijkraad Helmerhoek heeft helemaal geen leden. Volgens Völker (2005: 37) is ongeveer 10% van de huishoudens in Enschede lid van een buurtvereniging. In dit verband is het wellicht interessant op te merken dat in het Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek (AVO) van 2003 77% van de 14.111 respondenten nooit naar het buurthuis gaat; in Culturele veranderingen 2006 antwoordt 94% van de 1961 respondenten dat men geen vrijwilligerswerk verricht voor een buurtvereniging of buurtcentrum. Met andere woorden, in vergelijking met Japan lijkt het erop dat Nederlanders in het algemeen minder actief betrokken zijn bij hun buurt. Toch antwoordt van de 1963 respondenten in Culturele veranderingen 2008 16% 'sterk mee eens' en 67% 'mee eens' op de stelling dat regelmatig contact tussen burens belangrijk is.

De bevindingen in zowel Japan als Nederland wijzen erop dat het percentage bewoners dat lid is van een buurtgroep stijgt naarmate de buurtgroep kleiner in omvang is en minder huishoudens omvat. De buurt behorende bij buurtvereniging Rozemarijn in Schipluiden is slechts ongeveer 100 huishoudens groot, maar daarvan is 98% lid van de buurtvereniging (Van der Sluis en Van der Land (2009: 58)). Een kleinere buurt betekent meer sociale druk om lid te worden van de buurtvereniging maar mogelijk ook een sterker gevoel van identificatie met de buurt. Met andere woorden, een kleine schaalgrootte vergroot niet alleen de organisatiedichtheid maar ook de bereidheid lid te worden van een lokale groep. Dat de organisatiedichtheid en het percentage inwoners dat lid is van een buurtvereniging in Nederland kleiner zijn dan in Japan, lijkt mede veroorzaakt door de relatieve grootschaligheid van Nederlandse buurtverenigingen.

Ten slotte, hoe zit het met de participatie in buurtactiviteiten? Wellicht zijn Japanners vaker lid van een buurtgroep, maar zijn dit vooral passieve leden die niet veel meer doen dan jaarlijks hun contributie betalen. Huishoudens in Hiroshima participeren gemiddeld ongeveer tien keer per jaar in een buurtactiviteit; die in de wijk Morgenweide vier keer per jaar, die bij De Buurt in Hillegom ongeveer twee keer en in de Helmerhoek nog niet één keer per jaar.¹⁹ De intensiteit waarmee buurtgerelateerde activiteiten in Japan plaatsvinden is dus aanzienlijk hoger dan in Nederland. Ter illustratie, volgens de Monitor Bewonersorganisaties 2007 (Van Andel et al. 2009: 16) van de gemeente Den Haag hebben in 2007 ongeveer 5500 bewoners bijeenkomsten van bewonersorganisaties in Den Haag bijgewoond. Een conservatieve schatting van het aantal inwoners in Hiroshima dat jaarlijks bijeenkomt tijdens buurtvergaderingen is 300.000. Zelfs in aanmerking genomen dat de Monitor Bewonersorganisaties niet alle buurtgroepen en buurtverenigingen in Den Haag registreert en dat de gemeente Den Haag iets minder dan de helft van het aantal inwoners van Hiroshima heeft, is het wel duidelijk dat de omvang en intensiteit van het buurtleven in Hiroshima van een geheel andere orde is. Ten slotte gaf 18% van de inwoners van Den Haag in de stadsenquête van 2009 aan activiteiten te hebben ondernomen om de buurt te verbeteren.²⁰ In Japanse enquêtes daarentegen geeft gewoonlijk ongeveer 60% aan te participeren in buurtactiviteiten. Een voorbeeld is de enquête van de gemeente Akashi onder 10.000 respondenten, waarin meer dan 60%

van de 94% van de inwoners die lid zijn van een buurtvereniging aangeeft ook actief te zijn in hun buurtvereniging.²¹ Terwijl er in Hiroshima één 'buurtfunctie', bijvoorbeeld blokhoofd of penningmeester van een buurtgroep, is per tien huishoudens, is dit verhoudingsgetal ongeveer 1 op 30 voor buurtvereniging De Buurt (1 op 1000 voor heel Hillegom) en 1 op 700 voor de wijkraad Helmerhoek. De relatief grote participatiegraad op buurtniveau in Japan moet uiteraard vanuit de context van de geschiedenis en de samenleving als geheel geïnterpreteerd worden. De Japanse geschiedenis wordt gekenmerkt door particularisme, exclusiviteit en relatief autonome feodale domeinen en dorpen (Ooms 1996). Bovendien heeft Japan veel minder kerken, zuilen of andere overkoepelende structuren om groepsactiviteiten te kanaliseren. Abstracte en universele idealen en principes zijn, in vergelijking met Nederland, veel minder dominant aanwezig in Japan (Eisenstadt 1996), wat ook een verklaring kan zijn voor het Japanse particularisme, de kleinschaligheid en het onbegrip voor grotere en meer algemene groepen die bijvoorbeeld gebaseerd op universele idealen steun geven aan onbekende derden (Pekkanen 2006: 12), zoals niet-gouvernementele organisaties (Schwartz 2002: 199).

Tabel 9.9 is gebaseerd op een grote Japanse (vrije)tijdsbestedingsenquête, gehouden in 2006 onder 113.604 Japanners van 10 jaar en ouder. Enkele genoemde soorten vrijwilligersactiviteiten zijn bloeddonthaties (in de categorie gezondheid), ouderen helpen met hun dagelijks leven (ouderen), een cursus gebarentaal geven (gehandicapten), kindergroepen begeleiden (kinderen), sportlessen geven of toeristen rondleiden door een museum (sport, cultuur en wetenschap), wegen en parken schoonmaken (buurtverbetering), klaar-overs (veiligheid), afvalinzamelingsacties (milieu), mensen ondersteunen die slachtoffer zijn van een ramp (rampenbestrijding), buitenlanders helpen in Japan (internationale samenwerking) en mensenrechten promoten (overig). Ten eerste valt op dat de categorie 'buurtverbetering' verreweg de grootste is. Van de 26% Japanners die het afgelopen jaar minstens één dag betrokken waren bij een of meer vrijwilligersactiviteiten deed bijna de helft dat door te helpen de buurt te verbeteren. Niet alleen in het soort activiteit maar ook in het verband speelt de buurt in Japan een grote rol, waarbij opvalt dat de 'buurtgroep' als een aparte antwoordcategorie is vermeld in deze Japanse enquête. Buurtgroepen (of daaraan gerelateerde ouderengroepen of kindergroepen) zijn verreweg het meest genoemde verband waarin men als vrijwilliger actief is, gevolgd door vrijwilligerswerk 'met de burens', een nog informeler verband. De categorie 'buurtgroep' als verband voor vrijwilligerswerk is groter dan de twee overige organisatieverbanden samen, de 'vrijwilligersorganisatie' en 'overige groepen'. Alleen vrijwilligersactiviteiten op het gebied van 'gezondheid', 'gehandicapten', 'sport, cultuur en wetenschap' en 'internationale samenwerking' worden vaker in een ander verband ondernomen dan de buurtgroep. De overige vrijwilligersactiviteiten, en dan uiteraard met name activiteiten die beogen de buurt te verbeteren, vinden in Japan het vaakst plaats in buurtverband. Op basis van tabel 9.9 lijkt het aannemelijk dat de overige organisatieverbanden voor vrijwilligerswerk in Japan waarschijnlijk minder sterk zijn ontwikkeld dan in Nederland omdat er in Japan immers al zo veel gebeurt op buurtniveau. Dit strookt inderdaad met Pekkanens (2006) bewering dat de civil society in Japan wordt gekenmerkt door veel kleine en informele groepen en weinig grote en geïnstitutionaliseerde groepen.

Ten slotte is het nog vermeldenswaardig dat in Nederland 42% van de bevolking van 18 jaar en ouder in 2008 aangaf (CBS 2010: 329) in een of meer organisaties vrijwilligerswerk te verrichten. De categorieën die hierbij onderscheiden worden maken helaas een vergelijking met Japan moeilijk. Opvallend is wel dat slechts 4% van de Japaners aangeeft vrijwilligerswerk te doen op het gebied van sport, cultuur en wetenschap, terwijl het percentage Nederlanders ligt op 12% (sport), 5% (cultuur) en 8% (school). Aangezien dit in totaal maar liefst vijf keer zo veel is als in de Japanse enquête, rijst de vraag of de Nederlanders echt vrijwilligerswerk doen of dat misschien het lidmaatschap van een sportvereniging ook geldt als vrijwilligerswerk.

Tabel 9.9

Participatie van Japaners in vrijwilligersactiviteiten naar soort organisatieverband, 2006 (in procenten)

vrijwilligers-activiteit/type verband	totaal	vrijwilligers-organisatie	buurgroep of buurtgerelateerde groep	overige groepen	met de familie	met collega's of klasgenoten	met burens	met vrienden of kennissen	alleen
totaal	26,2	3,1	9,7	5,5	2,4	5,0	6,1	3,2	3,4
gezondheid	3,0	0,4	0,3	0,4	0,2	0,6	0,2	0,4	1,1
ouderen	4,4	0,7	1,3	0,6	0,4	0,6	0,6	0,6	0,5
gehandicapten	2,0	0,5	0,1	0,4	0,1	0,4	0,2	0,3	0,3
kinderen	5,6	0,8	1,7	1,4	0,3	0,9	1,1	0,6	0,3
sport, cultuur en wetenschap	4,2	0,5	0,7	1,6	0,2	0,6	0,6	0,9	0,3
buurtverbetering	12,0	0,6	6,2	1,2	0,6	1,6	3,4	0,6	0,6
veiligheid	5,5	0,5	2,3	1,0	0,1	1,0	1,4	0,2	0,2
milieu	6,5	0,4	2,0	0,8	0,9	1,2	1,5	0,5	0,9
rampenbestrijding	1,2	0,1	0,3	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
internationale samenwerking	1,5	0,4	0,1	0,3	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3
overig	1,9	–	–	–	–	–	–	–	–

Bron: (Vrije)tijdsbestedingenquête 2006, www.stat.go.jp/data/shakai/2006/koudou-a/zenkoku/zuhyou/bo79.xls

Sociale druk

Deze grote betrokkenheid van Japaners bij de eigen buurt komt ook tot stand onder invloed van sociale druk, die mede door de kleinschaligheid van buurtgroepen in Japan relatief sterk is. Zonder sociale druk zouden waarschijnlijk weinig mensen op een zomerse zondagochtend twee uur lang vuil en onkruid uit een rivier verwijderen (zie foto 9.1). In interviews wezen sommige respondenten erop dat een goedontwikkelde, saamhorige en sociale buurt blijkbaar een bepaalde mate van sociale druk en conformiteit vereist. Er is dus een uitruil tussen individualisme en vrijheid aan de ene kant en sociale cohesie en saamhorigheid aan de andere kant.

Financiële zelfredzaamheid

Nog een frappant verschil is de relatieve financiële onafhankelijkheid van buurtgroepen in Japan in vergelijking met Nederland. Een gemiddeld Japans huishouden dat lid is van een buurtgroep betaalt 30 euro contributie per jaar. Een wijk zoals de Helmerhoek met 3516 huishoudens zou in zo'n situatie 70.000 euro aan ledencontributies ophalen; nu heeft de wijkraad geen betalende leden en ontvangt slechts 4200 euro gemeente-subsidie (in 2006). De Buurt in Hillegom zou in de Japanse constellatie ruim 4000 euro aan ledencontributies innen in plaats van de huidige 1500 euro. Daarentegen krijgt deze buurtvereniging normaal gesproken geen subsidie en is zij dus wel financieel zelfstandig.

In vergelijking met Japanse lokale verenigingen is het Nederlandse middenveld afhankelijker van subsidies. Dekker en Lelieveldt (2008: 19) vermelden bijvoorbeeld dat de helft van de organisaties die onderzocht zijn financiering van de overheid ontvangt. Slechts 10% van de burgerinitiatieven die onderzocht zijn door Hurenkamp et al. (2006: 45) zou de huidige activiteiten kunnen voortzetten zonder subsidie. Waar het geld in Japan van beneden naar boven stroomt (buurtgroepen halen geld op en geven dat als contributie aan buurtfederaties of nationale welzijnsorganisaties), stroomt het geld in Nederland van boven naar beneden. Dit relativeert enigszins de zelfredzaamheid, het zelforganiserend vermogen en het private karakter van Nederlandse buurtgroepen in vergelijking met Japanse. Het is niet ondenkbaar dat de afhankelijkheid van overheidsinstanties niet alleen de zelfstandigheid en het zelforganiserend vermogen van groepen aantast, maar ook het gevoel van trots dat inwoners voor hun buurtgroep hebben. Men heeft het immers niet meer helemaal zelf gedaan en moet in ruil voor (financiële) steun overheidsbemoediging dulden. Wellicht dat dit kritische sentiment dat we tegenkwamen in interviews met buurtgroepen in Japan en Nederland kan verklaren waarom Nederlanders (in Culturele veranderingen 2008) in meerderheid vinden dat regelmatig contact tussen burens belangrijk is maar dat een bijna even grote meerderheid van 70% van dezelfde respondenten vindt dat de overheid daar niet verantwoordelijk voor is.

9.5 Tot slot

Anders dan de buurtgroepen in Japan hebben de onderzochte buurtverenigingen in Nederland een formele juridische structuur, een grotere omvang (waardoor relatief minder huishoudens een officiële functie vervullen binnen de buurtgroep) en krijgen ze aanzienlijk meer subsidie. In Nederland vloeit de geldstroom hoofdzakelijk van de overheid naar de buurt, terwijl Japanse buurtgroepen juist een deel van de contributie afdragen aan grotere, vaak aan de overheid gerelateerde organisaties. Ondanks de subsidie is het budget per huishouden van de Nederlandse buurtverenigingen in vergelijking met de Japanse klein, doordat in Nederland slechts tussen de 5% en 10% van de huishoudens lid is van een buurtgroep en in bijvoorbeeld Hiroshima 68%.

Japanners zijn ook veel actiever in hun buurtgroep. Apart vermeldenswaardig zijn de buurtblokken waaruit Japanse buurtorganisaties zijn opgebouwd en waarvan er naar schatting meer dan vier miljoen zijn in Japan. Deze buurtblokken hebben een blokhoofd en zijn verantwoordelijk voor een aantal basistaken. In Japan zijn sociale druk en de

wens om te conformeren motieven om actief lid te worden van een buurtvereniging; in Nederland is het motief vooral ‘leuke dingen doen en gezelligheid’.

Japanse groepen zijn meer informeel: ze zijn kleiner, hebben geen verenigingsstructuur en ontvangen weinig of geen overheidssteun. Maar in de nauwgezette en officiële wijze waarop buurtactiviteiten doorgaans worden georganiseerd en uitgevoerd doen Japanse buurtgroepen vaak wel weer ‘formeler’ aan dan Nederlandse buurtgroepen.

Noten

- 1 80% van het Japanse grondgebied is bergachtig (Reischauer 2005: 5). Bovendien zijn er veel eilanden. Veel gebieden in Japan zijn dus geografisch geïsoleerd wat het ontstaan van kleine, lokale en op zichzelf aangewezen groepen bevordert.
- 2 Het veldwerk bestond uit interviews, observaties, documenten verzamelen en een paar surveys.
- 3 Hiroshima statistisch jaarboek 2006 bladzijde 16.
- 4 Het Japanse woord dat in Hiroshima het meest gebruikt werd voor een buurtgroep is *choonakai*, wat letterlijk betekent ‘stad binnen groep’. Een andere veel gebruikte term die meer de nadruk legt op het onafhankelijke karakter van de buurtgroep is *jichikai*.
- 5 Volgens *Buurtgroepen in Hiroshima* (hiroshimashi no chounaikai-jichikai no soshiki joukyou heisei juukyuuunen shichigatsu tsuitachi genzai), 1 juli 2007 (bron: gemeente Hiroshima).
- 6 Met bijna 30.000 buurtblokken zijn er alleen al 30.000 blokhoofden.
- 7 www.wisselkoersen.nl, geraadpleegd op 22 maart 2010.
- 8 *Akai Hane* betekent ‘rood blad’, een verwijzing naar de herfst, de periode waarin deze landelijke actie jaarlijks plaatsvindt. Buurtgroepen in Japan verzamelen de donaties, vaak met behulp van een envelop bevestigd aan de *kairanban*, en overhandigen het bedrag aan de lokale afdeling van een grote nationaal georganiseerde Japanse welzijnsorganisatie. De donaties worden landelijk verzameld en vervolgens toegewezen aan maatschappelijke organisaties.
- 9 *Ground golf* is een balspel, waarbij ballen ter grote van sinaasappels over de grond worden geslagen met een kleine houten stick (de bal komt niet in de lucht, vandaar de naam). Dit spel is erg populair onder ouderen in Hiroshima en wordt vaak gespeeld in een park of op een stuk open grond.
- 10 Meer informatie over de activiteiten van deze groepen en aantal deelnemers is te vinden in appendix 7 tot en met 22 van Van Houwelingen (2009) *Social capital in Japan*.
- 11 Deze groep is verantwoordelijk voor bijvoorbeeld de voorbereiding van de festivals.
- 12 Buurtmonitor gemeente Enschede, <http://enschede.buurtmonitor.nl/>.
- 13 Gebaseerd op de begroting voor 2006 van de wijkraad Helmerhoek; gegevens verstrekt door de voorzitter.
- 14 Deze ouderengroep krijgt ook wat geld van de wijkraad Helmerhoek.
- 15 Gebaseerd op gegevens verschaft door de secretaris van De Buurt, interviews en observatie van een vergadering en een activiteit.
- 16 Het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (2005: 21) merkt ook op dat een fysieke begrenzing bepalend kan zijn voor het buurtgevoel, terwijl Dekker en Lielieveldt (2008: 9) erop wijzen dat het aantal organisaties groter is in wijken met een geïsoleerde ligging.
- 17 Mogelijk start ook een andere Hillegomse buurt met een vereniging. Een delegatie is zich op 8 februari 2010 komen oriënteren bij De Buurt.
- 18 Schatting van de voorzitter van Morgenweide.

19 Opnieuw, voor de wijkraad Helmerhoek geldt dat geen informatie bekend is over de informele buurt-initiatieven in de wijk.

20 DIMENSUS beleidsonderzoek 2009: 178.

21 www.city.akashi.hyogo.jp/seisaku/kouhou_ka/f_cyosa/pdf/zentai.pdf.

DEEL IV

Online verbinden

Intermezzo

Sociale banden in de virtuele wereld

Tom van der Meer

Het internet is bij uitstek de plek waar moderne trends van individualisering en informalisering bijeenkomen. Juist in de virtuele wereld van het internet kunnen burgers op allerlei manieren sociale banden aangaan – bijvoorbeeld ter bevestiging van bestaande vriendschappen, of juist rond specifieke thema's met gelijkgestemden van over de hele wereld. Inmiddels is het internetverbruik wijd verspreid geraakt. In 2008 had 92% van de Nederlanders thuis toegang tot een pc of laptop, en had 91% toegang tot het internet, waarvan 78% breedbandinternet (CBS 2008). De sociale potentie van het internet is daarmee enorm. Lange tijd is vol hoop gekeken naar de sociale rol van het internet: sociale verbanden zouden minder gebonden zijn aan fysieke beperkingen als afstand (Licklider en Taylor 1968), terwijl sociale scheidslijnen als inkomen, klasse, etniciteit en geslacht op het internet zouden wegvallen. Tegenover dit ideaal staat echter ook het angstbeeld van internet: individuen die zich afsluiten van het sociale leven om zich anoniem en te midden van louter gelijkstemden uitsluitend te richten op hun persoonlijke interesses. Het debat tussen de twee perspectieven is nog niet beslecht. Het is evident dat op het internet sociale banden onderhouden kunnen worden (De Koster 2010a). In algemene zin lijken internetters socialer dan niet-internetters (De Haan en Van 't Hof 2006). Zij zijn moderne netwerkers die vooraleer eigen interesses volgen, maar daarnaast ook nieuws maken en het sociale netwerk deels via de digitale wereld onderhouden. Maar hoe dit zich verhoudt tot de fysieke wereld – verschuiven internetters hun sociale activiteiten naar het internet, of worden ze socialer – blijft schimmig. Hoewel we veel informatie hebben over de percepties die internetters hebben van de sociale banden die ze online hebben, is er in empirische zin weinig bekend over sociale verbanden op het internet zelf.

Dit hoofdstuk richt zich op een deel van de mogelijke sociale verbanden op het internet, namelijk informele groepen. Het zal het bestaan van informele groepen op het internet problematiseren. Achtereenvolgens gaan we in op twee cruciale vragen. De eerste vraag is of we, gegeven de omschrijving die we voor deze publicatie hanteren, daadwerkelijk kunnen spreken van informele groepen op het internet? Het gaat dan niet om informele groepen die het internet slechts als hulpmiddel (via webpagina of e-mail) gebruiken, noch om informele groepen die het internet hebben gebruikt als contactadvertentie om vervolgens het medium voor de bestendinging van de sociale groep links te laten liggen. De vraag is nadrukkelijk of er informele groepen bestaan die het internet gebruiken als levensader.

Als we menen dat er zoiets bestaat als informele groepen op het internet, volgt automatisch de tweede vraag: hoe kunnen we grip krijgen op dit fenomeen? Zijn informele groepen op het internet te onderzoeken? Waar het al moeilijk is om grip te krijgen op informele groepen in het analoge leven, zal dit probleem des te meer gelden voor het

digitale leven. Het internet is daarvoor te groot en te divers, te verspreid en te versnipperd. Hierdoor is het moeilijk te onderzoeken wat nu precies karaktereigenschappen zijn van informele groepen op het internet en de motivaties om daar deel van uit te maken, of de gevolgen ervan.

Kunnen informele groepen virtueel zijn?

De eerste vraag is of er informele groepen kunnen bestaan op het internet. Het is hierbij van groot belang om de enorme diversiteit aan digitale sociale verbanden in acht te nemen. Er zijn prikborden (als BBS en Usenet, waar berichten en gegevens worden uitgewisseld), chatprogramma's (zoals in volgorde van ontstaan IRC, ICQ en MSN-Messenger, waar in toenemende mate werd gechat met een ego-centrisch netwerk¹), algemene netwerksites (als Hyves en Facebook, waar gebruikers hun netwerk mee kunnen onderhouden en uitwisselen), netwerksites voor specifieke doeleinden (als schoolbank.nl voor reünies, LinkedIn voor carrièremogelijkheden), wederzijdse hulp-sites waarop diensten worden uitgewisseld (als bookcrossing om boeken te delen en couchsurfing voor gratis slaappleatsen), weblogs (van brede sites als GeenStijl.nl tot persoonlijke sites, waar een vaak vaste schare lezers de mogelijkheid heeft te reageren op nieuwe berichten), wiki's (als Wikipedia, waar gebruikers gezamenlijk kennis aanleveren en aanpassen), microblogs die chat-, netwerk- en weblog-kenmerken combineren (als Twitter, dat vooral binnen sociale niches als politiek, wielrennen, muziek en zelfs strips een groot succes is) en games-sites (van individualistisch schaken of klaverjassen tegen anonieme tegenstanders tot hechte game-clans in First-Person Shooters en in Massive Multiplayer Online Role Playing Games als *World of Warcraft*). Daarnaast zijn er schimmiger manieren waarop onder meer netwerken van internetpiraten (die onder een gezamenlijke naam en volgens gezamenlijke standaarden afspraken maken over het digitaliseren van met copyright beschermd materiaal)², pedofielen en misdadigers tot stand komen op het web.

In principe kunnen op al deze plekken informele groepen ontstaan. Maar doen ze dat ook? Een eerste kenmerk van informele groepen is persoonlijk contact tussen deelnemers. Hier raken we meteen een cruciaal probleem met het internet: de contacten zijn immers primair virtueel en in veel gevallen anoniem. Toch kunnen virtuele en zelfs anonieme contacten net zo persoonlijk – gericht, intiem, betrokken, diepgravend – zijn als regulier contact, en staan ze het ontstaan van een groepsgevoel niet in de weg.

Een tweede kenmerk is de kleinschaligheid van het sociale verband. Een scheidslijn is echter moeilijk te trekken. Groepen kunnen klein zijn, zoals gameclans en piraten-netwerken, maar ook groot. Een afbakening is ook moeilijk te maken: weblog GeenStijl.nl, bijvoorbeeld, trekt volgens uitgever NewsMedia 'ruim 1,6 miljoen unieke bezoekers per maand', maar het aantal vaste 'reaguurders' (mensen die regelmatig reageren op de berichten) is al een stuk kleiner. Enerzijds lijkt de groep te groot voor een informele groep, anderzijds reageren de vaste gebruikers persoonlijk op elkaar in virtuele contacten die tot wel jaren teruggaan, en bestaat er een groepsgevoel (tegen de buitenwereld, maar van tijd tot tijd ook gezamenlijk tegen het management van GeenStijl.nl).

Als derde kenmerk wordt genoemd dat informele groepen niet geformaliseerd zijn. De groep moet, met andere woorden, niet los gezien kunnen worden van de individuen

die de groep uitmaken. Nu lijken op het internet slechts weinig groepen geheel los te staan van bredere, vaak geïnstitutionaliseerde en commerciële websites. Voorbeelden zijn de bovengenoemde netwerksites, grote weblogs en veel games-sites. Ook bij dit kenmerk stuiten we op een rafelrand: hoe bestempelen we groepen die ontstaan en bekijken door gebruik te maken van commerciële websites of spellen?

Minder problematisch zijn de laatste twee kenmerken: is er sprake van een groepsidentiteit en zouden de informele groepen zichzelf kunnen benoemen met een naam. Veel sociale verbanden op het internet hebben een identiteit en/of benoemen zichzelf (De Koster 2010a). Evidente voorbeelden zijn groepen gamers, maar ook piraten-netwerken (zoals het Nederlandse 2Lions-Team dat films en series digitaliseert). Zelfs rond de brede nieuwssites cq. weblogs als GeenStijl en fok.nl, zien we dat gebruikers zichzelf en elkaar inderdaad regelmatig benoemen als 'GeenStijlers', 'reaguurders', 'fok-kertjes', enz. Deze namen worden met name naar elkaar toe vaak in een wat verwerpende toon gebruikt, wat wijst op verschillen in internetmores en in taalgebruik, onderwerpen en opvattingen.³ De noodzaak van een gezamenlijke groepsidentiteit impliceert dat veel van de ego-centrische netwerksites (als Hyves en Facebook) en chatprogramma's (als msn) niet leiden tot informele groepen. Deze applicaties gaan uit van een individu en diens contacten, niet of nauwelijks van groepen. Vaak hebben deze contacten geen naam en geen gedeelde identiteit buiten het gezamenlijke contact met 'ego'. Deze ego-centrische chatprogramma's en netwerksites lijken eerder een hulpmiddel om bestaande contacten te onderhouden dan een manier om zelfstandige informele groepen te bouwen. Internetgebruik op de netwerksite is daarmee portefeuillebeheer van het eigen sociale netwerk (Van den Boomen 2007): het individu is 'a communication and information switchboard, between persons, networks, and institutions' (Wellman 2004).

Al met al voldoen veel sociale verbanden op het internet aan veel kenmerken van informele groepen. Vaak hebben ze een naam, is er sprake van persoonlijk contact tussen deelnemers, is er een groepsidentiteit, is de groep ad hoc en niet geïnstitutionaliseerd. Maar de contacten zijn virtueel en niet alle gebruikers hoeven de informele groep als dusdanig te beschouwen. Fundamenteel blijven een paar vragen staan. Kunnen we op het internet een onderscheid maken tussen netwerken, gemeenschappen (waarover De Koster 2010a spreekt) en informele groepen? Kunnen sociale contacten in een informele groep anoniem zijn? Wanneer we de moderne internetgebruiker beschouwen als een persoon met overlappende netwerken waar hij/zij in- en uitreedt naar eigen welbevinden, kan er dan sprake zijn van een informele groep?

Uiteindelijk blijft het bestaan van informele groepen op het internet een wat ontologische vraag. Sociale verbanden zijn in meer of mindere mate een informele groep te noemen, en dat geldt ook voor die op het internet. Het is vooral van belang om te onderkennen welke spanningsvelden er zijn.

Zijn informele groepen op het internet zinvol te onderzoeken?

De tweede vraag is niet minder problematisch. Er zijn talloze plaatsen op het internet die door burgers op verschillende manieren en met verschillende motivaties (De Koster 2010a) worden bezocht. Het internet heeft in veel opzichten een nagenoeg onpeilbare diepte en een onpeilbare breedte. Bij gebrek aan empirische informatie over (het gebruik

van) de belangrijkste sociale omgevingen op het internet, is het zelfs moeilijk om een steekproef van websites te trekken die op enige manier representatief kan zijn voor de totale populatie. Het lijkt daarmee ondoenlijk om in een empirische studie onderzoek te doen naar informele groepen op het internet met de pretentie om het hele veld te beschouwen.

Het fundamentele probleem is dat er geen empirische basis is van waaruit nieuw onderzoek naar informele groepen op het internet kan starten. Er zijn vooral beschrijvende studies geweest naar gevoelens van gemeenschap op het internet (zie o.a. De Koster voor een overzicht). Veel van deze studies bevestigen dat mensen zich online als lid van een gemeenschap beschouwen. Maar kwantitatieve empirische studies naar informele groepen op zichzelf zijn er niet geweest. Andere hebben zich – impliciet in de theoretische beschouwing, of expliciet in het empirische onderzoek – gericht op een bepaalde website of digitale gemeenschap, of althans een specifiek soort website (zie o.a. De Koster 2010a). Zulk onderzoek is uitermate informatief, maar niet zomaar theoretisch of empirisch generaliseerbaar naar andere gemeenschappen of naar andere digitale omgevingen. De vraag blijft daarmee altijd wat de relevantie is van een specifiek onderzoek. Een voorbeeld van overschatte relevantie was de massale media-aandacht in 2006 en 2007 voor SecondLife – een virtuele wereld waarin economische transacties een belangrijke rol spelen. SecondLife bleek een mediahype, omdat het daadwerkelijke (herhaalde) gebruik ervan onder Nederlanders zeer beperkt was.

Hoe de empirische *black box* van het internet te ontsluiten? Enquêteonderzoek is in beginsel mogelijk. Maar dit geeft ons primair informatie over individuele internetgebruikers, niet over de informele groepen waar zij mogelijk lid van zijn. Het is met enquêteonderzoek op zijn best mogelijk om na te gaan of mensen zich tot een informele groep rekenen⁴, en hoe zij hun groep percipiëren. Bovendien is het internet zo groot en zo versnipperd dat het uitermate moeilijk is om gegevens over lidmaatschappen van informele groepen te aggregeren. In studies naar de consumptie van televisieprogramma's zien we al dat het tv-gebruik zo versnipperd is dat we normaliter geen uitspraken kunnen doen over de kijkers van specifieke programma's. Het internet is oneindig veel diverser dan het televisielandschap; en de problemen zijn daarmee veel groter. Enquêteonderzoek zal hierdoor de nodige diepte missen.

Het logische alternatief is de casestudy. In een casestudy kunnen relevante vragen over informele groepen diepgaand worden uitgezocht. Voor specifieke toepassingen en groepen kan dan onderzocht worden welke mechanismen een rol spelen. Belangrijk nadeel van de casestudy is echter dat een empirische generalisatie niet mogelijk zal zijn. Immers, wat zal een onderzoek naar informele groepen binnen een weblog ons zeggen over informele groepen van internetpiraten, of over gameclans? Wel is de casestudy erg nuttig voor theorievorming, zo toont onder andere de studie van De Koster (2010a) die uitmondt in een typologie van digitale gemeenschappen op webfora. Via meerdere theoretisch beargumenteerde casestudy's kan worden toegewerkt naar een typologie van omgevingen en informele groepen op het internet.

Vanuit een typologie kan een theoretisch raamwerk worden opgesteld over de motivaties van gebruikers om deel te nemen aan een sociaal verband, en over het type informele groep dat hierdoor zou kunnen ontstaan. Zo is te verwachten dat netwerksites en

chatprogramma's vooral een bestendiging vormen van bestaande contacten, die het wel mogelijk maken een groter netwerk te managen, maar niet per se een *ander* netwerk. Daarentegen is te verwachten dat wederzijdse hulpsites eerder leiden tot daadwerkelijk nieuwe contacten. Hoofdstuk 11 gaat dieper op dit voorbeeld in. Weblogs en specialis-tische internetfora kunnen leiden tot een gevoel van gemeenschap (doordat anonieme mensen van gelijk oordeel elkaar opzoeken, al dan niet op een gedeeld interessegebied), maar niet noodzakelijkerwijs tot informele groepen.

Vanuit dergelijke verwachtingen, gestaafd door empirisch onderzoek in casestudy's, kunnen we toch inzicht proberen te krijgen in sociale verbanden en informele groepen op het internet, hopelijk resulterend in een typologie.

Vragen over sociale groepen op het internet

Moeten we dan wel onderzoek willen doen naar informele groepen op het internet? Ja, hoe moeizaam ook, sociale verbanden (waaronder mogelijke informele groepen) op het internet zijn uitermate interessant. Ten eerste lijken de groepen daadwerkelijk te verschillen van traditionele informele groepen, omdat het internet wordt gedomineerd door jongeren en door mannen, en doordat het internet veel meer mogelijkheden biedt voor groepen om zich subversief op te stellen buiten (of zelfs tegen) het establishment. Daarnaast biedt internet in sociaal opzicht zowel grote kansen als grote risico's. Een enorme diversiteit aan groepen kan wel eens gepaard gaan met enorm gebrek aan diversiteit binnen die groepen, die zich vormen rond eenkennige voorkeuren. Ten derde blijken sociale verbanden op het internet een eigen dynamiek te kennen, die gevolgen heeft buiten de eigen cirkel om. Zo werd een massale weerstand tegen inenting tegen de Mexicaanse griep gemobiliseerd, waarbij aan interne groepslogica sterker bleek te worden gehecht dan aan externe expertise. Tegelijk echter stonden in dergelijke collectieve acties formele instanties en individuen aan de basis van de mobilisatie en speelden informele groepen in de eerder genoemde betekenis slechts een ondergeschikte rol (Bekkers et al. 2009).

Drie vragen over informele groepen op het internet zijn bij uitstek intrigerend vanuit theoretisch oogpunt. De beantwoording ervan zal bijdragen aan het formuleren van een typologie van sociale verbanden in internetomgevingen.

- 1 Hoe verhoudt het internet zich in sociaal opzicht tot het 'echte' leven. Zijn internet-contacten en internetgroepen een alternatief voor of een bestendiging van reeds bestaande contacten? De meer fundamentele, theoretische vraag is of de informele groep bestaat uit sterke banden of uit zwakke banden die de deelnemers aan de groep in staat stellen in contact te komen met mensen die anders niet voor hen bereikbaar zouden zijn geweest (Granovetter 1983).

Verschillend onderzoek heeft laten zien dat frequente internetters minstens even sociaal (Kraut et al. 2002) of zelfs socialer zijn (De Haan en Van 't Hof 2006) dan anderen. Hoe meer contacten burgers offline hebben, hoe meer zij er ook online hebben. En hoe vaker burgers offline sociale contacten onderhouden, hoe vaker zij dit ook online doen. Toch geven deze onderzoeken geen antwoord op de bovenstaande vragen. Sociale burgers zullen sowieso meer contacten onderhouden, offline en online.

De vraag is echter of er een verschuiving is geweest van die contacten. Een panelonderzoek is nodig om mogelijke verschuivingen waar te kunnen nemen.

Een tweede vraag over de verhouding tussen informele groepen in de fysieke en de virtuele wereld, is in hoeverre deze elkaar voeden. Het is met name interessant vanuit het oogpunt van deze publicatie wanneer primair digitale contacten leiden tot contacten 'in het echte leven'.

- 2 Zijn de informele groepen op het internet *bridging of bonding* (Putnam 2000)? Met andere woorden, worden sociale scheidslijnen door informele groepen op het internet overbrugd of juist versterkt?

Het internet biedt mogelijkheden als een *melting pot*, maar kan ook bestaande scheidslijnen versterken. Vanuit een optimistisch perspectief biedt het internet ruimte aan een type gemeenschap 'not of common location, but of common interest' (Licklider en Taylor 1968). Op het internet komen kenmerken als geslacht, inkomen, etniciteit of opleidingsniveau vaak niet eens ter tafel. Sociale groepen die vanuit deze contacten ontstaan kunnen daarmee groepsoverbruggend zijn. Op de lange termijn zou dit eventueel kunnen leiden tot groeiende tolerantie en sociale vermenging.

Anderzijds is er ook een pessimistisch perspectief. Gebruikers op het internet zoeken bevestiging van de eigen mening en vinden die in contacten met gelijkgestemden. Door eenzijdige sociale contacten op dit gebalkaniseerde internet verstarren houdingen: zeker op de kernonderwerpen van een website zullen gebruikers worden bevestigd in hun meningen en vooroordelen. Op het internet zouden informele groepen hierdoor niet fungeren als scholen van de democratie, maar als broedplaatsen van intolerantie voor afwijkende meningen.

- 3 Onder welke omstandigheden kunnen digitale omgevingen (websites, fora, spelomgevingen) leiden tot het ontstaan van informele groepen? Een drietal kenmerken zijn:

- *de mogelijkheid tot herkenning*

Hoe groter de groep bezoekers/gebruikers en hoe anoniemer de bijdragen zijn, hoe minder waarschijnlijk het is dat individuele gebruikers elkaar zullen herkennen en een groep zullen vormen.

- *de mate waarin sociale mores gehandhaafd kunnen worden*

Een terugkerend probleem op het internet zijn querulanten, de zogenaamde 'trollen' die groepsdiscussies verstoren en deelnemers opruien. Het opruien is eenvoudiger wanneer registratie niet verplicht is, wanneer anoniem gepost kan worden, wanneer websites geen zelfreinigend vermogen hebben (via rating- of waarschuwingssystemen), en wanneer trollen weinig gevolgen (als tijdelijke of permanente verbanningen van de website) zal hebben.

- *de mate waarin gebruikers zich als free-rider kunnen gedragen*

Een groot deel van de internetgebruikers zal wel willen genieten van de baten van de website, maar niet willen bijdragen. Of het nu gaat om bijdragen aan een forum of weblog (niet alleen lezen, maar ook zelf schrijven en de discussie aangaan), om het profiteren van gratis slaapplekken (zonder deze zelf ook aan te bieden), of om het deelnemen aan groepsspellen zonder daar voor langere tijd aan vast te zitten (in plaats van het spel te moeten afmaken, of het participeren in vaste groepen):

free-riders zullen het vormen van informele groepen bemoeilijken. Digitale omgevingen kunnen inspelen op *free-rider*-problemen, bijvoorbeeld door gebruikers elkaar te laten waarderen (*raten*) of door actieve participatie af te dwingen voordat men ook kan profiteren van deelname.

Wat te doen?

Informele groepen op het internet zijn voor onderzoekers een braakliggend terrein, of beter gezegd: een onderzoekstechnisch mijnenveld. Ten eerste raakt het internet de rafelranden van de definitie van informele groepen die in dit rapport is voorgesteld, met name vanwege het virtuele en vaak anonieme of pseudonieme karakter van de persoonlijke contacten. Ten tweede is het moeilijk om empirisch onderzoek te doen naar informele groepen op het internet. Er is geen empirische basis om deze informele groepen te verkennen, en deze empirische basis is vanwege de omvang van het web nauwelijks op te stellen via traditionele methoden. Informele groepen kunnen voorkomen rond allerlei internetomgevingen, van weblogs tot netwerksites en van online games tot wederzijdse hulpsites.

Toch moeten informele groepen op het internet niet geheel genegeerd worden. Het internet kan een broedplaats blijken van anderssoortige groepen dan we in het dagelijks leven tegenkomen. Juist vanwege de virtualiteit en anonimiteit biedt het internet kansen voor subversievere groepen dan de traditionele zangkoren, bijbelgroepen en boekenclubjes. En ook het functioneren kan anders zijn. Enerzijds zullen groepen op het internet mensen van verschillende afkomst bijeenbrengen en daarmee sociale scheidslijnen overbruggen. Anderzijds dreigt balkanisering: clustering van gelijkgestemden die hun gedeelde mening niet overstijgen en afwijkende opvattingen juist steeds minder tolereren.

Dit soort kwesties moet worden uitgezocht. Casestudy's lijken hiervoor de juiste methode. Hoewel ze in empirische zin geen aanleiding geven tot generalisatie, kunnen casestudy's wel de belangrijkste mechanismen blootleggen bij onder andere de totstandkoming en het functioneren van informele groepen op het internet. Bovendien kunnen casestudy's aanleiding geven tot de vorming van een typologie, en daarmee van een meer theoretische generalisatie, van informele groepen op het internet. Want dat lijkt het belangrijkste: sociale verbanden op het internet moeten niet op een hoop worden gegooid.

Noten

- 1 De term 'ego-centrisch netwerk' verwijst naar de opbouw van de netwerken binnen deze internetomgevingen. Elke individuele gebruiker (iedere 'ego') bouwt zijn of haar eigen netwerk op. De contacten in dit netwerk (de 'alters') verschillen in principe van individu tot individu. Elke gebruiker heeft dus zijn of haar gepersonaliseerde netwerk met alleen contacten die door hem- of haarzelf zijn toegevoegd: een netwerk met de gebruiker (*ego*) in het midden, ofwel een ego-centrisch netwerk.
- 2 De internetgebruikers die in *groepsverband* films, series, muziek, en tijdschriften rippen en aanbieden op het internet zijn intrigerend. De gebruikers hebben zich voor deze activiteiten aaneengesloten. In

dit schemerige gebied is het moeilijk na te gaan waarom sommige gebruikers de tijd en moeite nemen om content te rippen en aan te bieden, laat staan waarom ze daarin samenwerken. Waarschijnlijk is de samenwerking onder een gezamenlijke naam aangegaan om twee problemen het hoofd te bieden. Enerzijds moest er een kwaliteitscontrole komen, omdat een groeiend aantal aangeboden bestanden ofwel van slechte kwaliteit bleek, ofwel virussen of spyware bevat. Anderzijds kan samenwerking helpen bij een werkverdeling. De vraag blijft echter hoe deze groepen samenwerken, in hoeverre de leden elkaar kennen, hoe ze contact hebben gezocht, enz.

- 3 In taal zien we bijvoorbeeld dat de 'reaguurders' van GeenStijl gebruikmaken van de taalvondsten van de redactie en van elkaar – van 'reaguurders' (voor mensen die op het GeenStijl reageren op de posts van de redactie) tot 'Azijnbode' (Volkskrant). In een wat meer achterhaald voorbeeld werd op sommige jongerensites gebruik gemaakt van BrEeZaHtAaL, eveneens met eigen lexicon en vooral een op zijn zachts gezegd opvallend hoofdlettergebruik. De verschillende taalstijlen worden vaak niet getolereerd door bezoekers van andere websites. Dit wijst erop dat taalgebruik kan bijdragen aan (de afbakening van) internetgemeenschappen die met naam te duiden zijn. Maar het blijft hoogst dubieus of dit ook daadwerkelijk informele groepen zijn volgens de definitie die we hier hanteren.
- 4 Hoewel de definitie van respondenten niet overeen hoeft te komen met die van de onderzoeker (zie o.a. hoofdstuk 3 en 11).

10 Toevluchtsoord en springplank: een internetforum voor orthodox protestantse homoseksuelen

Willem de Koster

10.1 De relatie tussen het online en het offline sociale leven

Internetfora lijken op het eerste gezicht bij uitstek geschikt om informele groepen van gelijkgestemden te vormen. Er is geen identiteit, interesse of hobby te bedenken of er bestaat wel een internetforum over. Iedereen met toegang tot een internetverbinding kan zich dus aansluiten bij een groep die draait om wat hem of haar bezighoudt. Maar wat is eigenlijk de sociale betekenis van zulk soort informele sociale verbanden? Over de vraag of sociale relaties binnen internetfora wel 'echt' zijn, is sinds de opkomst van het internet in de jaren negentig veel gespeculeerd. In vaak verhitte discussies stonden utopische en dystopische perspectieven tegenover elkaar. Aan de ene kant beweerden enthousiastelingen dat 'whenever [computer-mediated communication] technology becomes available to people anywhere, they inevitably build virtual communities with it, just as microorganisms inevitably create colonies' (Rheingold 1993: 6). Aan de andere kant stelden sceptici juist dat 'cyberspace is to community as Rubber Rita is to human companionship' (Lockard 1997: 225).

Zulk soort speculaties over 'het' internet hebben inmiddels plaatsgemaakt voor empirische studies naar het sociale karakter van specifieke online omgevingen (zie bijvoorbeeld Baym 2000, Blanchard en Markus 2004, Nieckarz 2005). Dit onderzoek heeft overtuigend duidelijk gemaakt dat ook op het internet betekenisvolle sociale banden mogelijk zijn: er is op diverse internetfora bijvoorbeeld sprake van gedeelde waarden en normen, gevoelens van onderlinge verbondenheid en onderlinge steun, en leden kunnen zich er thuisvoelen.

Waar dit gefocuste empirische onderzoek een belangrijke stap voorwaarts was, blijft in zulk soort beschrijvende studies echter onduidelijk wat de bredere sociale betekenis van participatie binnen internetfora is. Dit komt mede doordat internetonderzoekers lange tijd hebben gedaan alsof online interacties zich voltrekken in een virtueel domein dat niet verbonden is met een bredere sociale context (Bakardjieva 2005: 167). Deze praktijk is vaak bekritiseerd en onderzoekers erkennen meer en meer dat het van cruciaal belang is om de relatie tussen online en offline interacties en ervaringen te onderzoeken, maar opmerkelijk genoeg is dit nog steeds niet gangbaar.

Daarmee blijft allereerst de vraag liggen of en hoe participatie binnen een bepaald forum is ingegeven door ervaringen in het offline sociale leven. Natuurlijk ligt het voor de hand dat een gedeelde interesse in de thematiek van een forum iets te maken heeft met deelname aan dat forum, maar het is goed mogelijk dat mensen om verschillende redenen in die thematiek geïnteresseerd zijn. En dit werkt waarschijnlijk ook door in de aard van de informele groepen die ze daar vormen: het is aannemelijk dat leden met verschillende beweegredenen voor hun online activiteiten verschillende soorten virtuele

informele groepen vormen. Of dit zo is en hoe dat werkt moet worden onderzocht. Daarnaast kan onderzoek dat zich niet blindstaart op het virtuele inzicht bieden in de offline gevolgen van online activiteiten. Hoe is participatie binnen informele groepen op internetfora van invloed op het offline sociale leven van de betrokkenen?

Over deze vragen is empirisch gefundeerde theorievorming nodig. Deze exploratieve casestudy (onderdeel van een groter project over de relatie tussen virtueel samenzijn en het offline sociale leven, De Koster 2010a), wil daaraan bijdragen.

10.2 De casestudy RefoAnders

Deze casestudy¹ gaat over RefoAnders, een forum voor mensen die zich identificeren als orthodox protestantse homoseksuelen. Tijdens de dataverzameling, van februari tot en met juli 2008, had RefoAnders bijna 300 geregistreerde leden die samen meer dan 20.000 berichten hadden geplaatst. Deze berichten zijn, na toestemming van de forumbeheerder, gebruikt voor een eerste, exploratieve analyse. Om ethische redenen wordt deze hier echter niet gepresenteerd.

Zoals Baym (2006: 85; vgl. De Koster 2010a: 37-8) beargumenteert is het beter om interviews te gebruiken om inzicht te krijgen in de ervaringen en betekenisverleningen van internetgebruikers dan om slechts te vertrouwen op tekstuele analyses van forumberichten. Na de exploratieve kwalitatieve inhoudsanalyse zijn daarom diepte-interviews gehouden met vijftien forumleden die hadden gereageerd op een online interviewoproep. Negen respondenten waren midden 20 of begin 30, de andere zes waren veertigers en vijftigers. Ze zijn aangemoedigd vrijuit te spreken. In ieder interview kwamen bepaalde thema's terug (vgl. Charmaz 2006: 28-35), waaronder ervaringen met hun seksualiteit en religiositeit in het offline sociale leven, redenen voor hun forumparticipatie, ervaringen op het forum en de betekenis die zij aan het forum toedichten. Eén interview duurde een uur; alle andere 1,5-3,5 uur. Dertien interviews zijn face to face gehouden, opgenomen en getranscribeerd. De andere twee zijn gehouden met *instant messaging* software. Vanwege de privacy van de respondenten worden gefingeerde namen gebruikt.²

Naast hun online interacties organiseren de forumleden om de paar maanden meetings en huiskamerbijeenkomsten. Bij de meetings gaat het om gezamenlijke uitstapjes, terwijl de huiskamerbijeenkomsten plaatsvinden in een speciaal gehuurde ruimte. Op uitnodiging van verschillende forumleden is er participerende observatie verricht tijdens onder meer een middagje bowlen en enkele gezamenlijke diners. Daarmee konden de interviewdata gevalideerd worden. Gegevens verkregen tijdens deze bijeenkomsten blijven buiten de rapportage, omdat de deelnemers ze als privé beschouwen.

10.3 Offline ervaringen

Om de participatie in het forum te begrijpen in relatie tot het offline sociale leven, richt de analyse zich eerst op de manier waarop de respondenten hun identiteit offline beleven. Daarna wordt gekeken naar hun redenen voor en de gevolgen van hun forumdeelname en de betekenis die ze aan het sociale leven op het forum toedichten.

De analyse laat zien dat er onder de respondenten twee typen identiteitsvraagstukken te onderscheiden zijn.³

‘Een eenzame strijd’: stigma, isolatie en emotionele problemen

Een eerste type offline ervaringen komt uitsluitend voor onder respondenten die geen homoseksuele relatie hebben – sommigen wonen alleen of bij hun ouders thuis, anderen hebben een heteroseksueel huwelijk. Laatstgenoemden hebben verschillende redenen om getrouwd te zijn met iemand tot wie ze zich niet aangetrokken voelen. Een daarvan is dat het voor sommigen gewoonweg niet voorstelbaar was om een niet-heteroseksuele relatie aan te gaan. Vanwege hun inbedding in een orthodox protestantse sociale omgeving was deze optie discursief uitgesloten. Zoals Piet het verwoordt:

Als ik dan nadien terugkijk dan zeg ik, ik had het kunnen weten [...] dat ik homo ben. Ik heb het nooit als zodanig toen herkend, heel simpel omdat het niet als een optie leefde in de omgeving waar ik zat. Homo, dat was een scheldwoord, dat waren vieze mannetjes, voor de rest niks. Zo kende ik het.

Andere leden waren zich al voor hun huwelijk bewust van hun seksualiteit, maar ervoeren sociale druk om zich te conformeren aan heteronormatieve standaarden: ‘Ja, als je dan uit de kast was dan, ja dan lag je er uit hè, voor heel je leven. Dus dan toch maar trouwen.’ (Cees). Voor sommigen was hun conformering aan deze heteronormatieve sociale druk ingegeven door de ijdele hoop dat hun seksuele gevoelens voor mannen na verloop van tijd vanzelf zouden verdwijnen: ‘Ik dacht, ‘misschien gaat het wel over op een gegeven moment.’ (Hans). Alleen Cees en Piet ervaren hun huwelijk als draaglijk – de andere getrouwde forumleden zijn aanzienlijk minder positief. Menno’s vrouw was ‘erg boos en verdrietig’ toen ze achter zijn geardheid kwam, en anderen vertellen over ernstige problemen. Hans schetst een grimmig beeld: ‘Ze weet dat ik homo ben, maar ze accepteert het niet. [...] Voorheen werd ze ook agressief [...]. Als ze dreigt om je dingetjes eraf te snijden, dat is toch wel behoorlijk... Dat is niet echt prettig’.

René heeft soortgelijke ervaringen: ‘Mijn vrouw heeft zelfs gezegd [...] dat ze van me walgt.’ En hij heeft het gevoel ‘dat ze altijd erop uit is [...] om je te vernederen. [...] Altijd het vernederen, altijd het vernederen.’ Ook René hield rekening met fysiek geweld: ‘Ja, het nam eerst heel erg, eerst vormen van apathie nam het aan, bij mijn vrouw, en toen nam het vormen van schelden aan, en bedreigingen.’ Omdat hij vreesde voor zijn lichamelijk welzijn is hij zelfs voor korte tijd zijn huis uit gevlucht.

Zulke negatieve reacties op hun homoseksualiteit zijn niet alleen afkomstig van de echtgenotes van forumleden; andere familieleden zijn er eveneens fel tegen gekant. Piets ouders reageerden vol onbegrip: ‘Zwijg er maar liever over. En praat er maar niet over want [anders] komen er nog meer.’ Dat was ook letterlijk de reactie die ik van mijn ouders kreeg. [...] Alsof het besmettelijk was’.

Veroordeling door hun familieleden is een terugkerend thema in het leven van deze mannen: ‘Mijn moeder [...] die zei ook, “ik had liever een mongool gehad dan zo’n kind”. [...] Mijn ouders konden er absoluut niet mee omgaan’. (René) Ook Hans stuitte op afkeer: ‘Mijn ouders en broers en zussen [...] wilden erna niets meer met me te maken hebben. [...] dingen zijn moeilijk geworden, ja. Kijk, mijn ouders zijn nooit meer bij me geweest’.

Een dergelijk verlies van sociale contacten is een gebruikelijke ervaring. Menno vertelt dat zijn schoonzus tegen zijn vrouw zei: 'Je moet bij die vent weg; ik heb altijd al gedacht dat hij niet deugde en hij komt mijn huis niet meer in.' Zulke negatieve ervaringen blijven niet beperkt tot getrouwde mannen en komen ook voor bij forumleden die alleen of bij hun ouders wonen. Ook zij informeerden een kleine kring van familieleden over hun seksualiteit en stuitten daarbij op vergelijkbare reacties van onbegrip en veroordeling. Zoals Fred vertelt: 'Mijn familieleden [...] alles staat op zijn kop.' Het doemscenario dat hij in zijn hoofd had is uitgekomen. Ook Joeri's ouders zien het als 'echt een probleem waar ze moeilijk mee overweg kunnen' – een ervaring die wordt gedeeld door Edwin, die vertelt dat hij geen enkele steun heeft gekregen van zijn ouders, die 'het nooit zullen accepteren'.

Deze gedeelde ervaringen vallen onder de klassieke notie van stigma zoals geformuleerd door Goffman: de seksualiteit van deze forumleden wordt gezien als een 'attribute that is deeply discrediting' ([1963] 1986: 3). Omdat ze grote problemen voorzien als hun homoseksualiteit buiten hun familie bekend zou worden, proberen ze buiten hun directe familiekring door te gaan voor heteroseksuelen. De algemene inschatting van deze forumleden is dat het in sociaal opzicht verwoestende gevolgen zou hebben als ze binnen hun religieuze gemeenschap uit de kast zouden komen. Keer op keer leggen ze uitbreid uit dat het taboe binnen hun kerk hen ervan weerhoudt om daar open te zijn over hun homoseksualiteit:

Ik zou dat dan wel erg vinden [als het uitkomt], want als mensen je dan zegmaar verguizen, of in de goot trappen... [...] Stel bijvoorbeeld dat heel de kerk zou weten dat je homo zou zijn [...] dan kijken de mensen je niet meer aan, dan weet ik zeker dat er niemand is die mij meer groet. [...] Als niemand je meer groet daar dan heb je daar geen leefbare situatie meer, want dan word je uit zo'n kerk gepest, daar ben ik van overtuigd, dat hou je niet vol. (René)

Net als voor de anderen die worstelen met stigmatisering is de angst 'om uitgekotst te worden' reden voor Menno om 'zo min mogelijk van [zichzelf] hierin bloot te geven'. Het stigma van deze forumleden en de daarmee samenhangende angst om ontmaskerd te worden liggen ten grondslag aan sociale isolatie en gevoelens van eenzaamheid. De familieleden van deze forumleden labelen hun homoseksualiteit niet alleen als een ernstig probleem, maar sluiten ook de mogelijkheid uit om erover te spreken. Joeri legt uit:

Er wordt heel weinig over gecommuniceerd eigenlijk. [...] Ik heb ook nooit de gelegenheid, de kans gehad om te zeggen hoe ik het ervaar om zo te zijn. Daar hebben ze ook nooit naar gevraagd.

Hun familieleden zijn niet alleen onwillig of niet in staat om empathisch over homoseksualiteit te spreken, ze hebben ook de neiging om zich tegen ieder contact te verzetten. Hans concludeert: 'Ze probeerden me in een sociaal isolement te dwingen'. Ook Menno voelde zich 'echt eenzaam en alleen' nadat zijn familie achter zijn seksuele gevoelens was gekomen. Omdat ze het idee hebben dat ze hun stigma zoveel mogelijk moeten afschermen, kunnen ze hun seksualiteit ook niet openlijk met anderen bespreken. Dit levert een aanvullend probleem op, aangezien ze zelf intense emotionele problemen hebben met hun geartheid. Zonder uitzondering worstelen ze met hun gevoelens,

omdat deze in tegenspraak lijken met hun religieuze overtuigingen. Net als de anderen legt Cees uit dat homoseksualiteit naar zijn mening een onvolmaaktheid is die voortkomt uit de erfzonde: 'We leven in een gebroken wereld, en die gebrokenheid die ervaren homo's.' Daarom gaf het voor forumleden zoals Cees een 'shokeffect' toen ze hun seksualiteit ontdekten. Fred, bijvoorbeeld, vertelt: 'Dat is iets van mijzelf waar ik me enorm voor schaamde en ik dacht, "ik mag dat niet. Ik mag niet zijn zoals ik ben."' Dat dacht ik echt.'

Omdat hij homoseksualiteit als onvolmaaktheid beschouwde kreeg hij 'een soort minderwaardigheidsgevoel'. Menno zegt niettemin: 'Het is een onderdeel van mijn wezen, daar verander ik niets aan. Dat moet ik leren accepteren.'

Kort samengevat ervaren deze forumleden stigmatisering en sociale isolatie, en zijn deze problemen des te erger omdat ze worstelen met persoonlijke problemen met hun homoseksualiteit die ze niet met anderen kunnen delen. Menno vat deze ervaringen in het offline sociale leven samen als 'een eenzame strijd'.

'Het gaat erom hóe je het doet': reflexieve identiteitsvraagstukken

De alledaagse ervaringen van een tweede groep forumleden, die geen van allen zijn getrouwd met een vrouw, worden niet gekenmerkt door angst voor veroordeling en emotionele worstelingen. Ze kwamen relatief makkelijk uit de kast, en dit leverde niet veel kritiek of verzet op. Bas vertelt: 'Het heeft mij geen problemen gegeven. [...] Mijn ouders hebben er geen moeilijkheden mee, mijn familie staat er vrij positief tegenover allemaal.' Hij benadrukt dat dit verschilt van de negatieve ervaringen van andere forumleden: 'Dat voordeel heb ik gewoon boven andere mensen binnen *RefoAnders* ook, dat er gewoon zo heel makkelijk mee omgegaan wordt.'

De situatie van Bas is echter niet uniek; andere leden vertellen een soortgelijk verhaal: 'Op zich was mijn familie wel positief, in de zin van niet afwijzend.' (Karel) Tom heeft een vergelijkbare ervaring: 'Mijn familie die is ook allemaal christelijk, en die reageren ook allemaal heel positief.' Ook in hun eigen, lokale kerk stuiten deze leden meestal niet op grote problemen. Zoals Harry uitlegt: 'Het wordt dus eigenlijk ook niet veroordeeld. [...] Ik bevind mij eigenlijk in dezelfde situatie als alle andere gelovigen.'

Alleen het uit de kast komen van Guus zorgde voor ongenoegen bij de ouderlingen, maar deels dankzij de 'bijzondere' positieve houding van zijn ouders raakte dit hem niet.

Omdat ze nauwelijks belangrijke negatieve ervaringen hebben gehad, zien deze forumleden in het algemeen weinig reden om hun homoseksualiteit te verbergen. Net als Albert zijn ze 'openlijk homo'. 'Vrienden, familie, kennissen, het dorp waar ik uitkom is daar wel van op de hoogte, [...] volgens mij [weten] de mensen in mijn omgeving het allemaal wel.' (Bas)

Dientengevolge voelen ze zich niet sociaal geïsoleerd. Tom, bijvoorbeeld, heeft contact met homoseksuelen met een vergelijkbare religieuze achtergrond. Anderen hebben een homoseksuele relatie, die ze relatief makkelijk konden aangaan omdat ze niet het gevoel hebben dat ze hun seksualiteit moeten verbergen. Guus, bijvoorbeeld, vindt het geen probleem om zijn 'vriend te zoenen op het balkon' en Albert en Karel wonen allebei samen met een man. Alleen Sam voorziet problemen als hij zijn seksualiteit buiten zijn familie bekend zou maken, maar ook hij ervaart geen sociale isolatie, vooral omdat hij

kan vertrouwen op mensen die hem op verschillende manieren steunen. Hij omschrijft dit als ‘een hele luxe positie’ die ervoor zorgt dat hij zijn leven ‘best redelijk op orde’ heeft.

Deze leden hebben niet alleen geen last van stigmatisering en sociale isolatie, ze beschouwen hun seksualiteit zelf ook niet als problematisch. Ze worstelen niet met een tegenstelling tussen hun seksuele gevoelens en hun geloof. Zoals Harry het verwoordt:

Een worsteling wil ik het niet noemen. Voor mij persoonlijk heb ik mijn homogevoelens altijd als iets vanzelfsprekends ervaren. Dus niet iets wat een barrière met God veroorzaakt. [...] Homoseksualiteit [heeft] voor mij persoonlijk nooit een geloofs- of identiteitscrisis veroorzaakt.

Deze opvatting wordt gedeeld door de andere leden die geen stigmatisering ervaren. Albert had in het verleden wel twijfels, maar is ‘tot een soort van rustpunt gekomen’ en accepteert zijn seksualiteit. Ook Tom zegt: ‘Het is niet iets waar ik vreselijk mee loop ofzo’ en hij is het eens met Bas, die zegt: ‘Je bent mens, je bent christen en je bent daarnaast toevallig nog homo.’

Kortom, hoewel deze forumleden hun seksualiteit niet als iets positiefs omarmen, kampen ze niet met stigmatisering of emotionele problemen. Dit betekent echter niet dat hun homoseksualiteit in het dagelijks leven voor hen geen belangrijk thema is. Omdat ze ingebed zijn in een orthodox protestantse offline sociale omgeving waarbinnen ze een goed christelijk leven willen leiden, zijn er andere vragen die hen bezighouden: ‘Je bent gewoon anders en daar moet je mee vooruit.’ (Sam). Ze ervaren geen diepe emotionele worsteling met hun seksualiteit, maar alledaagse kwesties zijn voor hen des te relevanter. Albert, bijvoorbeeld, legt uit: ‘Ik denk dat je in een verantwoordelijk leven heel goed homo en christen kunt zijn. Dat is geen punt, het gaat erom hoe je dat doet.’ In dit verband overdenken deze forumleden bijvoorbeeld of ze al dan niet een homoseksuele relatie zouden willen aangaan, of zulk soort relaties theologisch te verantwoorden zijn, en zo ja, hoe ze deze tot stand zouden moeten brengen. Het gaat, kortom, om ‘[...] zoeken naar, van kan ik een weg vinden waarin ik ook die seksualiteit in het leven een plek geef als gelovig mens.’ (Albert). Daarnaast denken ze ook na over de manier waarop ze binnen de kerk het beste met hun seksualiteit kunnen omgaan. Dat ze in hun offline sociale leven geen stigmatisering ervaren betekent niet dat ze ongevoelig zijn voor de religieuze context waar ze deel van uitmaken. Ze denken niet alleen na over de vraag wie ze op de hoogte stellen, op welk moment en op welke manier dat het beste kan; ze moeten zich ook beschermen tegen incidentele kritiek. Karel, bijvoorbeeld, rekent nog steeds op incidentele confrontaties over zijn seksualiteit:

Zolang je in de kerk zit en een relatie hebt, denk ik dat ik mijn hele leven vragen kan krijgen. Op dat moment ja, dan heb je er weer meer mee te maken, word je er weer op gewezen [...]. En, ja, ik neem het gewoon serieus. In die zin kost het wel energie.

Dit alles verschilt nogal van de stigmatisering en emotionele worsteling die hierboven is beschreven. Deze forumleden hebben in het algemeen niet te maken met veroordeling van hun seksualiteit, zijn niet bang dat anderen hun seksualiteit ontdekken en accepteren hun seksuele gevoelens. In plaats van stigmatisering zien zij zich gesteld

voor reflexieve identiteitsvraagstukken. Ze hebben te maken met niet te vermijden vragen over hoe als oprecht gelovige homoseksueel te leven in een orthodox protestantse sociale context. Traditionele autoriteiten kunnen geen antwoorden op deze vragen verschaffen, en door dit gebrek aan eenduidige richtlijnen voor denken, voelen en handelen hebben deze forumleden ‘no choice but to choose how to be and how to act’, zoals Giddens het verwoordt (1994: 75).

Nu de verschillende identiteitsvraagstukken waar deze twee groepen forumleden mee kampen zijn besproken, worden in paragraaf 10.4 de redenen voor hun forumparticipatie geanalyseerd.

10.4 Redenen voor participatie in *RefoAnders*

‘Je moet je ei eens een keer kwijt’: op zoek naar empathische steun

Voor een goed begrip van de redenen van respondenten om in het forum te participeren, is het belangrijk om op te merken dat degenen die worstelen met stigmatisering in het offline sociale leven geen alternatief zien. Dit komt allereerst doordat ze een groot belang aan hun religie hechten. Zonder uitzondering beschouwen ze hun geloof als een ‘wezenlijk deel van [hun] bestaan’ (René) en ze benadrukken keer op keer dat inbedding in een orthodox protestantse religieuze gemeenschap van het grootste belang is om hun geloof te voeden. Daarnaast worden degenen die met een vrouw zijn getrouwd er door hun religieuze principes van weerhouden om een einde te maken aan hun onprettige huwelijken. Naast financiële motieven en angst voor een nog groter sociaal isolement is een belangrijke reden dat ze hun huwelijksbelofte niet willen breken: ‘Ik heb trouw beloofd tot de dood ons scheidt. Dit mag je vind ik niet zomaar opgeven’ (Menno). Verder zorgt het belang dat ze hechten aan hun religieuze overtuigingen ervoor dat ze afkerig zijn van de bloeiende seculiere homoscene. Daarom blijven ze in een offline sociale context waarin ze worden veroordeeld of bang zijn dat ze dat zullen worden als hun seksualiteit bekend wordt, waarin ze zich eenzaam voelen en waarin ze hun emotionele worsteling met hun seksualiteit niet kunnen bespreken.⁴ Tegen deze achtergrond moet hun deelname aan het forum worden begrepen.

Allereerst zijn hun religieuze denkbeelden de reden dat ze voor *RefoAnders* in plaats van een ander forum hebben gekozen. Het grote belang dat ze hechten aan hun religieuze overtuigingen zorgt er niet alleen voor dat ze wegblijven van seculiere homofora, maar ligt ook ten grondslag aan een voorkeur voor *RefoAnders* boven andere fora voor Christelijke homoseksuelen. In dit verband worden specifieke religieuze opvattingen als heel belangrijk beschouwd: ‘Wat ik [elders] tegenkwam was allemaal vrijzinnig en niet echt aansluitend bij [onze denkbeelden]’ (Piet).

Op het forum van *RefoAnders* zoeken deze respondenten verlichting van de problemen waaronder ze in het offline sociale leven gebukt gaan. Dankzij de anonimiteit op het forum – ‘van onschatbare waarde’ (Menno) – kunnen ze online uit de kast zijn zonder angst voor de negatieve gevolgen waarmee ze offline te maken hebben. Cees legt uit: ‘Het grote voordeel is, van het forum, dat je lekker anoniem kunt blijven [...]. Niemand weet wie je bent.’ Net als de anderen die worstelen met stigmatisering, deelt Edwin dit standpunt: hij vindt online anonimiteit ‘heel erg belangrijk’ omdat hij op die manier

negatieve reacties kan voorkomen. Hij benadrukt dat hij alleen op die manier '[zichzelf] kan zijn op zo'n forum' – een ervaring die wordt gedeeld door de andere gestigmatiseerden, die opmerken dat het vanzelfsprekend is dat ze online beter zichzelf kunnen zijn dan offline.

Dit is des te belangrijker omdat het hen voorziet van een uitlaatklep voor hun emotionele problemen. Cees, bijvoorbeeld, bespreekt zijn redenen om lid te worden van het forum als volgt:

Ik wilde eigenlijk over mijn geaardheid praten met anderen. [...] Soms, zeker op het laatst, had ik het gevoel van, 'ik stik hierin, ik kan het gewoon niet houden'. Je hebt iets waar je hele dagen mee bezig bent, en je kan het met niemand delen. En dat is zoiets ingrijpends, dat is zoiets, ja, frustrerends eigenlijk ook. Dat je zegt van, 'ja ik moet dat een keer, ik moet dat eens een keer met iemand bespreken'. Je moet je ei eens een keer kwijt, hè. En zodoende, met die reden, ben ik ook een beetje op RefoAnders terecht gekomen.

Zoals Cees' woorden al suggereren willen deze leden niet simpelweg hun gevoelens uiten – er zit ook een belangrijk sociaal aspect aan dit verlangen. Vanwege hun offline isolatie zoeken ze begrip bij mensen die onder vergelijkbare omstandigheden leven.

Zoals Fred uitlegt:

Wat ik ervan verwachtte is een stuk herkenning [...] en ook wel een stuk, ja ik weet niet hoe je dat zegt, maar een stuk van 'ik ben niet meer alleen' ofzo. Ik dacht altijd dat ik alleen was, weet je wel.

Keer op keer vertellen de andere gestigmatiseerde leden vergelijkbare verhalen: 'Dat stuk herkenning en erkenning, dat is voor mij de meerwaarde van RefoAnders.' (Menno). Herhaaldelijk geven ze aan dat ze lid zijn geworden van het forum omdat ze op zoek waren naar lotgenoten – 'je moet het zelf hebben volgens mij om dit echt goed en duidelijk te begrijpen' (Menno). Hans vond het 'uiterst bijzonder' om in contact te komen met mensen die hem helemaal begrijpen. Dit is vooral belangrijk omdat deze leden behoefte hebben aan emotionele steun. Joeri benadrukt net als de anderen: 'Je gaat op zoek naar herkenning, naar steun,' en René zegt: 'Op het moment dat iemand het even niet ziet zitten dan vang je elkaar op, en dat is gewoon heel belangrijk.'

De leden die offline worstelen met stigmatisering en sociale isolatie waren, kortom, op zoek naar empathische steun toen ze lid werden van het forum – hun verklaringen over hun beweegredenen om zich bij het forum aan te melden zijn doordrongen van een verlangen om veilig onder gelijkgestemden te zijn die steun en begrip bieden. Hun forumparticipatie zorgt dan ook voor een groot gevoel van opluchting. Uit oprecht enthousiasme weet Cees bijvoorbeeld niet hoe hij zijn gevoelens het beste kan uitdrukken:

Doordat ik ging praten op RefoAnders ben ik gewoon helemaal losgekomen. [...] en dat was zo heerlijk man, dat je gewoon helemaal kunt zeggen hoe dat was, wat voor verdriet, wat voor worsteling, wat voor strijd dat gaf, dat is gewoon, het is gewoon een verademing, ik ben gewoon een ander mens geworden. [...] En het geeft zo'n bevrijding, hè? Het geeft zo'n bevrijding.

Bovendien helpt hun participatie om hun gevoelens van isolatie en eenzaamheid te verminderen. ‘Het helpt mij heel erg ook dat er ook mensen zijn die in dezelfde worsteling zitten.’ (Fred) Als gevolg hiervan leren ze om hun homoseksualiteit te accepteren: ‘Het heeft mijn ontzettend geholpen om mijzelf te aanvaarden, te accepteren zoals ik ben.’ (Cees)

Dankzij deze positieve gevolgen is voor sommige gestigmatiseerde leden de betekenis van hun forumdeelname veranderd. Dit geldt niet voor allemaal; Edwin bijvoorbeeld voelt zich in het offline leven nog steeds sociaal geïsoleerd en blijft daarom op dezelfde manier als voorheen actief op het forum. De participatie van Fred, Piet en Joeri is echter drastisch veranderd. De empathische steun die ze op het forum ontvingen heeft hen geholpen hun probleem te overwinnen: ze hebben hun seksualiteit geaccepteerd en zijn daarom niet langer bang dat hun stigma zou kunnen worden onthuld. Joeri: ‘Je hoeft geen verstopperje meer te spelen.’ Omdat hun gevoelens van stigmatisering daarmee afnamen, werd hun gebruik van het forum vergelijkbaar met dat van de tweede groep leden die hieronder wordt besproken.

‘Hoe gaan anderen ermee om?’: op zoek naar inzicht

Degenen die geen last hebben van stigmatisering en isolatie in het offline sociale leven geven een andere uitleg voor hun forumlidmaatschap. Niettemin is ook voor hen de duidelijke orthodox protestantse signatuur van RefoAnders belangrijk. Ook zij hebben een afkeer van seculiere homofora en voelen zich niet aangetrokken tot andere fora voor christelijke homoseksuelen. Bas legt dit als volgt uit:

Omdat ik zelf uit een wat meer orthodoxe hoek kom [...] en [elders] zie je toch [...] ‘het moet allemaal maar kunnen en mogen en vrijheid blijheid’. En dat past toch niet echt bij de stroming waar ik uitkom, het gedachtegoed dat daar heerst. [RefoAnders] past beter bij mijn kerkelijke achtergrond en ik denk ook wel mijn eigen beleving.

Hoewel deze respondenten net als de leden die last hebben van stigmatisering een duidelijke voorkeur voor RefoAnders hebben, zijn ze niet om dezelfde redenen actief op het forum. Opvallend genoeg hechten ze niet zo’n belang aan de anonimiteit die op het forum mogelijk is. Hoewel hij erkent ‘dat het voor sommige mensen wel belangrijk is’, vindt Guus het ‘helemaal niet interessant eigenlijk’ omdat hij ‘niets te verbergen’ heeft. Voor Albert is een gebruikersnaam ‘helemaal niet’ belangrijk: ‘Ik wil open kaart spelen. Overall waar ik ben, ben ik gewoon [voor- en achternaam]. Ik hou van openheid.’ Net als Harry en Karel heeft Bas in zijn gebruikersprofiel zoveel details ingevuld dat zijn naam eenvoudig te achterhalen is: ‘Ik heb zoiets van ‘ik ben zo en mensen mogen het weten’, het mag van mij in de krant staan, bij wijze van.’ En omdat deze leden hun seksualiteit offline openlijk kunnen bespreken participeren ze niet binnen het forum om uiting te geven aan hun gevoelens: ‘Het is nou niet zo dat het dat het voor mij een uitlaatklep is of wat dan ook.’ (Tom)

Omdat ze niet worstelen met stigmatisering of emotionele problemen zoeken ze op het forum niet naar empathische steun. Zoals Tom verklaart: ‘Het is niet zo dat ik dan op dat forum ga zitten zoeken of er nog mensen zijn die mij daarin begrijpen zodat je daar dan

steun aan hebt ofzo. Nee, zo zit ik er niet echt in.' En Albert legt uit: 'Ik zoek die veiligheid niet meer, ik voel me zelf al veilig.'

Waar de gestigmatiseerde leden zich tot het forum wenden omdat ze offline niet voor hun geaardheid durven uit te komen, is de participatie van deze tweede groep respondenten geïnspireerd door het streven om openlijk als homoseksueel te leven in een orthodox protestantse context. Omdat ze het gevoel hebben dat ze moeten leren hoe ze dit in het licht van hun geloof het beste kunnen doen en hoe ze dat moeten aanpakken, begeven ze zich op een forum dat wordt bezocht door mensen die onder vergelijkbare omstandigheden leven. Aangezien er geen universele, vastomlijnde oplossingen bestaan voor de reflexieve identiteitsvraagstukken die hen bezighouden, kunnen ze niet terugvallen op traditionele autoriteiten en bronnen als de Bijbel en de massamedia. In plaats daarvan vinden deze leden het van het grootste belang om te leren van de alledaagse ervaringen van mensen die in een soortgelijke situatie zitten. Harry, bijvoorbeeld, zegt: 'Ik vind het belangrijk om erover te praten, mèt gelovigen, wel te verstaan, maar dan wel op persoonlijk vlak, náást de kerk.' En Bas legt uit: 'Goed, die Bijbelteksten die zijn er, maar ik leef daar niet zo mee. Het is gewoon mijn beleving en van daaruit moet je leven.' Ook Karel benadrukt dat het forum 'interactie' biedt waardoor hij 'dingen van mensen kan leren', 'vanuit de persoonlijke levens van mensen' los van 'de discussie in de media'. Omdat andere leden in het dagelijks leven op dezelfde vragen stuiten, kunnen ze volgens Bas helpen in een proces van persoonlijke ontwikkeling:

Je bent allemaal homo, je bent allemaal christelijk en je zoekt mensen binnen de christelijke homo's om jezelf te ontwikkelen, te leren van anderen, en daarvan je eigen deel van maken. Zoals voor zoveel dingen in het leven geldt, je leert van iedereen, van elke dag leer je weer iets, en dat maak je je eigen.

Terwijl hij uitlegt wat hij het meeste waardeert aan zijn interacties met andere leden geeft ook Harry aan dat zijn forumparticipatie draait om persoonlijke ontwikkeling in plaats van uiting geven aan emotionele problemen en het ontvangen van empathische steun en begrip: 'Ik probeer altijd aanknopingspunten te vinden. En heb veel behoefte aan feedback.'

De vragen die deze leden bezighouden gaan over hoe te zijn en hoe te handelen in het dagelijks leven. Ze zoeken naar inzichtelijke ervaringen, informatie en advies. Bas zet de belangrijkste reden voor zijn participatie binnen RefoAnders als volgt uiteen:

Nou, ik ben toen uit de kast gekomen en dan is het allemaal heel nieuw. En dan wil je toch graag informatie hebben, hoe gaan anderen er mee om, hoe beleven anderen het. Je denkt dat het voor jezelf zo klaar is als een klontje, maar dan kom je er verder in en dan denk je van 'ja maar, zo ver ben ik helemaal nog niet'. En dan heb je toch een aantal vragen. [...] Hoe geef ik mijn homozijn een christelijk jasje? Kan dat samen? Al dan niet een relatie? Hoe ga je er thuis mee om, familie, reacties, kerk?

En Harry verwoordt het als volgt:

De vraag die mij bezighoudt is: op welke manier kan een kuis, christelijk leven in mijn geval gestalte krijgen Op het RefoAnders-forum kan ik deze vraag stellen. [...] Op het forum zet ik berichten waarin ik mijn persoonlijke levensvragen onder woorden probeer te brengen.

Een gerelateerde vraag waar deze leden antwoord op zoeken op het forum is hoe om te gaan met incidentele vragen over hun seksualiteit in het offline leven:

Omdat ik niet die deur naar de kerk dicht heb gegooid, gewoon actief lid van een kerk wil zijn, en uit de reformatorische hoek kom [...], ja, kom je toch wel eens mensen in het dagelijks leven tegen die je daarop bevragen, van 'hoe doe je dat, leg eens uit, hoe kan dat?' Of het is soms ook dat je gewoon een forum kan gebruiken om [...] de gedachtegang van [...] mensen [die] jou bevragen, dat je dat een beetje gaat herkennen, dat het minder conflictueus is. (Karel)

Deze leden hechten veel waarde aan hun online interacties, omdat deze hen helpen om hun offline levens te verbeteren. Harry, bijvoorbeeld, zegt: 'Dankzij de uitwisselingen op het forum [kan] ik sterker staan in het dagelijks leven.' En Karel merkt op: 'Mijn beste ervaring is dat ik meer inzicht heb gekregen.' Ook Bas deelt mee:

RefoAnders heeft mij gevormd tot wat ik nu ben. Heeft mij een heel stuk zekerder gemaakt, over mijzelf doen nadenken, ook bewuster gemaakt van mijn eigen denken, eigen denkwereld. [...] [Als je het ouderlijk huis uitgaat] dan moet je, sta je echt helemaal in eigen ontwikkeling, van hé verrek, help, dat moet ik zelf opknappen. Dus dan is zo'n, dat forum heeft me wel een heel eind daarin geholpen.

Opnieuw blijken deze positieve resultaten verbonden te zijn met een verandering in het forumgebruik:

Dat is een ontwikkeling. Je zit er eerst met je vragen en uiteindelijk kom je op een punt dat je denkt van, 'nou voor mijzelf weet ik het wel' en dan had ik voor mij zoiets van dan wil ik ook wel mijn dingen meedelen aan een ander. (Bas)

Joeri denkt er hetzelfde over: 'Nu voor mijzelf de vragen voor een groot deel opgelost zijn, dan word je een beetje een praatpaal voor anderen.'

De forumparticipatie van deze groep leden is dus ook deels ingegeven door de wens om anderen te helpen met informatie en advies over kwesties die ze voor zichzelf helder hebben. Tom zegt bijvoorbeeld: 'Dat je op het forum juist voor elkaar het aanspreekpunt bent. [...] dat [is] eigenlijk een van de doelstellingen van het forum.' En Albert heeft sterk het gevoel dat hij anderen moet helpen met het proces dat hij zelf heeft doorgemaakt:

Ik weet dat er veel meer homo's zitten, en daar wil ik wel iets voor betekenen. [...] Voor mij is [dat] een heel belangrijk deel in mijn leven qua zingeving ook. Ik vind dat belangrijk, voor mij [is het] een beetje een missie, zo mag je dat wel noemen.

Karel deelt dit idee:

Je kan denken van 'misschien kan ik de interactie opzoeken' of überhaupt kijken van wat vragen die mensen zich af, of zijn er vragen die ik mezelf vroeger ook gesteld heb waar je misschien iemand een aanwijzing kan geven?

Ook Guus zegt: 'Die jonge christelijke homo's [helpen] dat vind ik echt heel erg belangrijk.' Alles overziend participeren de forumleden met reflexieve identiteitsvraagstukken binnen RefoAnders omdat dit hen in staat stelt om te leren van de alledaagse ervaringen van mensen die onder vergelijkbare offline omstandigheden leven en om hun eigen inzichten

te delen met mensen die daar behoefte aan hebben. Als zodanig verschillen de beweegredenen die ten grondslag liggen aan hun forumparticipatie van het verlangen naar empathische steun dat overheerst bij de leden die offline worstelen met stigmatisering.

10.5 Het sociale leven op het forum

Voor een goed begrip van de manier waarop het online en offline sociale leven met elkaar verbonden zijn moet ten slotte de vraag worden beantwoord welke betekenis de verschillende deelnemers verlenen aan het sociale leven op het forum en hoe ze het forum ingericht willen zien.

Sociale relaties op het forum

Hoewel alle respondenten het belangrijk vinden om online om te gaan met mensen die zowel hun orthodox protestantse religieuze overtuigingen als hun homoseksualiteit delen, gaan er achter deze overeenkomst belangrijke verschillen schuil. Voor de leden die worstelen met stigmatisering geeft de gedeelde identiteit voeding aan een veralgemeniseerde verbondenheid met andere forumleden. Cees geeft aan dat online samenzijn met 'gelijkgestemden of lotgenoten' 'absoluut' verbondenheid met zich meebrengt. Edwin deelt dit gevoel: 'Ik voel me verbonden met het forum zelf.' Dit strekt zich uit, volgens hem, tot de forumleden in het algemeen: 'Je bent verbonden met de personen die hetzelfde als jij zijn, die een geloof hebben en die homo zijn.'

Zo'n affectieve verbondenheid met de forumleden in het algemeen wordt echter niet ervaren door leden die het forum gebruiken voor reflexieve identiteitsvraagstukken. Albert legt uit dat hij zich niet speciaal verbonden voelt met andere forumleden in het algemeen, en Guus zegt: 'Ik heb me nog nooit verbonden gevoeld met de christelijke homo's [...] omdat we nou toevallig op hetzelfde forum zaten, of omdat we dezelfde homo-achtergrond hadden.'

Dit wil niet zeggen dat ze op geen enkele manier gehecht zijn aan andere forumdeelnemers – deze gevoelens blijven echter beperkt tot specifieke leden met wie ze contact hebben bij het bespreken van de vragen die ze zichzelf stellen. Sam, bijvoorbeeld, zegt over verbondenheid: 'Dat heb ik voor mijn gevoel niet met het forum, wel met sommige individuele leden.'

En opvallend genoeg maakt Fred, wiens forumgebruik aanvankelijk was gericht op het zoeken van empathische steun terwijl het nu draait om de omgang met reflexieve identiteitsvraagstukken, duidelijk dat zijn gevoel van verbondenheid is veranderd. In het begin van zijn forumlidmaatschap had hij een veralgemeniseerd gevoel van verbondenheid, maar nu zegt hij: 'Je moet je eigen mensen kiezen'. Dit zijn 'mensen met wie je het goed kan vinden of met wie je goed kan opschieten' (Tom). In dit verband spreken de leden met reflexieve identiteitsvraagstukken over 'vrienden' (Guus), 'vriendschappen' (Joeri) en 'maatjes' (Sam).

Deze verschillen tussen een algemeen, allesomvattend gevoel van verbondenheid aan de ene kant en persoonlijke vriendschap aan de andere kant worden weerspiegeld waar het gaat om thuisvoelen op het forum. Degenen die offline worstelen met stigmatisering voelen zich niet alleen verbonden met het forum en zijn leden in het algemeen, maar

voelen zich er ook erg thuis. Edwin, bijvoorbeeld, merkt op dat de verbondenheid die hij ervaart ervoor zorgt dat hij zich thuis voelt op het forum, en Menno voelt zich thuis binnen RefoAnders vanwege de ‘prettige sfeer’. Ook Cees voelt zich ‘daar echt wel aardig thuis’, zelfs in zoverre dat, al is het ‘een beetje een beladen woord’, RefoAnders als een tweede huis voor hem is, aangezien ‘het wel een onderdeelje van [zijn] leven [is] geworden’. De forumleden wier participatie is ingegeven door reflexieve identiteitsvraagstukken voelen zich niet op die manier op het forum thuis. Tom zegt bijvoorbeeld: ‘Het is echt niet zo dat ik emotioneel ben, maar met een forum heb ik dan wel zoiets van ‘get a life’, het is maar een beeldschermje waar je tegenaan zit te kijken.’ En dat Joeri zijn worsteling met zijn stigma heeft overwonnen wordt weerspiegeld in zijn forumparticipatie: ‘Op een gegeven moment dan krijg je een omslagpunt, dan wordt het alleen nog leuk om contacten die je via het forum hebt een beetje te onderhouden.’

Deze forumleden wijzen het idee dat het forum een tweede huis voor hen zou kunnen zijn dan ook subiet van de hand: het is een suggestie waar Guus alleen om kan lachen, en Sam zegt: ‘[Het is voor mij] absoluut geen tweede huis. Triest dat het dat voor sommige mensen wel is. Er gaat iets fout als het je tweede huis is.’ En verwijzend naar zijn huidige streven om zijn offline leven te verbeteren stelt Fred: ‘Ik bouw mijn eigen huis wel. Dat hoop ik zo goed mogelijk te doen.’

Deze verschillende betekenisverleningen komen ook aan het licht als de leden reflecteren op een geschikt label voor de sociale relaties binnen het forum. Hoewel sommigen het gemeenschapslabel ‘iets te sterk’ vinden om op het forum toe te passen (René), hanteren de leden die met stigmatisering worstelen een gemeenschapsdiscours als ze het over het sociale aspect van het forum hebben, want ze ‘hebben iets gemeen [en] dat geeft binding’ (Menno). Edwin is in dit verband erg uitgesproken: ‘Het forum is natuurlijk een kleine stad op zich eigenlijk, een dorp op zich. Zo zie ik het maar een beetje.’ Later zegt hij: ‘Ja, ik vind het fijn om tot die gemeenschap [te behoren], het is eigenlijk een gemeenschap op zich, hè?’

Dit is niet hoe de leden die deelnemen vanwege reflexieve identiteitsvraagstukken het zien. Sommigen onder hen geven aan dat het forum een gemeenschap zou kunnen zijn voor de leden die met stigmatisering te maken hebben, zoals Albert, die opmerkt dat er ‘een groep mensen [is] die zich bij elkaar veilig voelen, die met elkaar in gesprek willen gaan en durven gaan, waar ze het elders niet zouden durven. [...] Ja, ik vind [dat] echt een gemeenschap.’

Maar zoals zijn woorden al duidelijk maken, is dit niet de betekenis die hij zelf aan het forum toekent. Dat sommige leden die te maken hebben met reflexieve identiteitsvraagstukken het forum soms een gemeenschap noemen is louter ingegeven door hun gedeelde identiteit, bestaande uit ‘homoseksualiteit en christelijk geloof’ (Harry). De anderen staan ronduit afwijzend tegenover het idee dat het forum een gemeenschap is. Voor Guus is dit het geval omdat ‘er absoluut geen binding [is]’ en in Sams optiek zijn de forumleden ‘allemaal individuen die af en toe hun mening loslaten’. Fred lacht wanneer hij uitlegt waarom je volgens hem niet van een forumgemeenschap kan spreken: ‘Nou dat zou wel heel erg beperkt zijn met zo’n groepje homo’s bij elkaar. Man, schiet op!’ Al met al kan worden geconcludeerd worden dat de forumleden die in het offline sociale leven last hebben van stigmatisering het forum als een gemeenschap beschouwen:

ze hechten waarde aan hun gedeelde identiteit (vgl. Etzioni 2004: 225) en hebben het gevoel dat ze elkaar goed begrijpen (vgl. Bauman 2001: 2). Ook vinden deze forumdeelnemers hun affectieve banden met de rest van het forum belangrijk (vgl. Etzioni 2004: 225) en hechten ze waarde aan een ‘wij-gevoel’ (Foster 1997: 25) waardoor ze zich binnen het forum thuis en geborgen voelen (vgl. Blanchard en Markus 2004; Nieckarz 2005: 407; Willson 2006: 28-9). De forumleden die zich bezighouden met reflexieve identiteitsvraagstukken hebben zo’n omvattend gemeenschapsgevoel niet. Desondanks zit er wel een sociale dimensie aan hun forumlidmaatschap. Aangezien ze in het offline sociale leven geen last hebben van stigmatisering of sociale isolatie hebben ze geen veralgemeniseerde gevoelens van verbondenheid met de forumgemeenschap. In plaats daarvan waarderen ze contacten met ‘maatjes’ en ‘vrienden’ die ze op het forum zijn tegengekomen toen ze daar op zoek waren naar antwoorden op de identiteitsvraagstukken die hen bezighouden.

Deze verschillen blijven niet beperkt tot het forum: ook de bijeenkomsten die in het offline leven rond het forum worden georganiseerd worden verschillend gewaardeerd. Degenen die worstelen met stigmatisering waarderen de offline bijeenkomsten omdat deze dezelfde geborgenheid bieden als hun online interacties. Zoals Hans het verwoordt: ‘Je voelt je thuis tussen dat soort mannen.’ En net als zijn forumparticipatie is René’s bezoek aan de offline bijeenkomsten – die hij voor zijn vrouw geheim houdt – ingegeven door de wens om te ontsnappen aan zijn negatieve ervaringen thuis en in plaats daarvan om te gaan met mensen bij wie hij zich op zijn gemak voelt:

Dan wil ik eigenlijk niet meer terug in de wereld waar ik uitkom. Snap je? Ik hoor eigenlijk thuis in die wereld [van RefoAnders], en ik leef in een andere wereld. [...] Thuis valt er wel eens een domper op je. Ik vind de overgang dan zo groot. [...] want daar kan je jezelf zijn, en dan kom ik thuis en dan moet ik weer op mijn tellen gaan passen. En dat is, dat is onaangenaam. Je moet dan weer in dat gareel. [...] Je voelt je thuis in die wereld bij mannen, met mannen onder elkaar en je komt terug in een huwelijkse situatie met een scheldende vrouw. En dat vind ik niet leuk, dat vind ik onprettig.

In lijn met de betekenis die ze aan hun online sociale relaties toedichten, zien de forumleden die zich bezighouden met reflexieve identiteitsvraagstukken hun offline participatie anders. Ze waarderen de offline bijeenkomsten voornamelijk als een manier om vriendschappen te onderhouden. Guus, bijvoorbeeld, is heel duidelijk over zijn bezoeken aan de RefoAnders-huiskamer:

De motivatie voor mij is dat ik gewoon vrienden van mij zie op dat moment. [Noemt specifieke namen]. Nou ja, goed die wonen allemaal zo ver, weet je wel, daar heb je gewoon doordeweeks echt geen tijd voor. En voor mij is dat de motivatie om daar gewoon naartoe te gaan.

Alles overziend blijken de verschillende redenen die ten grondslag liggen aan participatie binnen het forum hand in hand te gaan met een verschillende kijk op sociale relaties binnen en buiten het forum. De verschillende participatiemotieven worden ook weerspiegeld in denkbeelden over symbolische forumgrenzen en online diversiteit.

Symbolische grenzen en diversiteit

Om te beginnen hebben de forumleden verschillende denkbeelden over de toegankelijkheid van het forum voor buitenstaanders. Degenen die empathische steun zoeken willen dat hun online participatie voor de buitenwereld verborgen blijft. Zij hechten veel waarde aan het ‘alleen leden’-deel van het forum, hetgeen hun verlangen weerspiegelt om zich terug te trekken in een virtuele gemeenschap van gelijkgestemden. Cees stelt: ‘Dat vind ik heel belangrijk, dat niet Jan en alleman op dat forum kan. [...] Ja, dat vind ik een hele goede zaak, dat het afgeschermd is. Edwin legt uit: ‘Je wilt natuurlijk zonder dat heel de wereld het weet met elkaar kunnen praten, dus dat moet verstopt zitten. [...] Ik vind het belangrijk dat alles privé is.’

De leden die zich bezighouden met reflexieve identiteitsvraagstukken hebben andere opvattingen. Zij verklaren dat ze ‘niet belemmerd’ worden (Fred) door het feit dat niet-leden hun forumbijdragen kunnen lezen. Joeri zegt: ‘Ik weet van mensen die daar heel erg aan hechten, die er ook voor pleiten om een veel groter deel van het forum voor alleen leden open te stellen, maar nee, dat onderscheid zie ik zelf niet’. En Karel verklaart: ‘Ik zie het [...] als openbaar.’

Verskillende standpunten over symbolische grenzen blijken ook uit meningen over zogenaamde gebruikersgroepen, dat wil zeggen subfora voor specifieke groepen leden, zoals jongeren of getrouwen. Gestigmatiseerde leden maken gebruik van deze mogelijkheid en hechten er waarde aan, omdat het past bij hun streven om empathische steun te vinden onder gelijkgestemden. Edwin vindt gebruikersgroepen bijvoorbeeld belangrijk omdat die het mogelijk maken dat mensen samenkomen ‘die werkelijk met elkaar verbondenheid hebben in een kleine gemeenschap binnen die grote gemeenschap.’ De leden die te maken hebben met reflexieve identiteitsvraagstukken participeren daarentegen niet in deze gebruikersgroepen, en sommigen onder hen wijzen ze zelfs als ‘triest’ (Guus) of ‘onzin’ (Bas) van de hand omdat ze niet bijdragen aan inzichten die in het dagelijks leven kunnen worden gebruikt: ‘Ook al deel je iemands positie niet, dan kun je nog wel van elkaar leren.’ (Bas) Joeri legt uit: ‘Ik [ben] juist voorstander van een breed forum waar jong en oud lid van is, juist ook omdat je elkaar in die zin kunt helpen met adviezen et cetera.’

De afwegingen die ten grondslag liggen aan deze verschillende denkbeelden over gebruikersgroepen zijn ook zichtbaar in algemenere opvattingen over diversiteit binnen het forum. De leden die het forum gebruiken om inzichten op te doen over reflexieve identiteitsvraagstukken waarderen de aanwezigheid van forumleden met verschillende achtergronden: ‘Iedereen heeft weer zijn eigen verhaal, absoluut. En van elk verhaal kun je zelf ook weer iets opsteken.’ (Bas)

In lijn met deze gedachte, heten zij ook heteroseksuelen welkom op het forum: zolang die niet proberen om op een rigide manier hun denkbeelden op te leggen wordt hun aanwezigheid als ‘prima’ (Albert) beschouwd. Harry licht toe:

Ik geloof dus ook dat wij hun inbreng nodig hebben. [...] Als homo heb ik natuurlijk mijn persoonlijke manier om met vragen als seksualiteit om te gaan, op een andere manier dan hetero's dat hebben, maar in de kerk zijn wij één. De ‘homo-problematiek’ is niet een kwestie van homo's alleen.

Ook Fred zegt: 'Ik heb er ook niets op tegen dat mensen die heteroseksueel zijn op [het forum actief zijn]. Helemaal niet, want daar heb ik in de maatschappij ook mee te maken.' Ook Guus vindt de online aanwezigheid van heteroseksuelen waardevol, want '[...] het [is] ook een soort van oefenen, hè. Laat ze maar gaan, praat met die heteromensen, laat ze maar eens zien wat de reacties zijn.'

De forumleden die offline worstelen met stigmatisering houden er andere denkbeelden op na. Aangezien het virtueel deel uitmaken van een groep gelijkgestemde, begripvolle mensen met dezelfde identiteit is wat hun problemen verlicht, willen ze de hechte gemeenschap die ze op RefoAnders zoeken niet verstoord zien door buitenstaanders. Edwin vindt de aanwezigheid van heteroseksuelen wel in orde, maar niet omdat hij hier zelf belang aan hecht: 'Nee, dat is puur voor henzelf. Dat is niet voor ons van belang. Zij stellen de vragen omdat zij er mee zitten. Zij begrijpen het niet.' Cees stelt: 'Daar is eigenlijk het forum niet voor.' Anderen zijn uitgesprokener. Menno zegt bijvoorbeeld: 'Eigenlijk horen ze er niet op thuis.' Volgens hem ondermijnen heteroseksuelen de gesprekken tussen gelijkgestemde homoseksuelen omdat ze het 'wel denken te begrijpen maar als puntje bij paaltje komt niet'. En Hans houdt niet van de aanwezigheid van homoseksuelen op het forum, want: 'Ik voel me af en toe een beetje bekeken dan.'

Beide groepen leden denken niet alleen anders over de aanwezigheid van homoseksuelen op het forum, maar ook over diversiteit in standpunten over homoseksualiteit en religie. Sommige leden die in het offline sociale leven last hebben van stigmatisering vinden uiteenlopende meningen lastig omdat ze 'verwarring' geven – 'je weet niet waar je aan toe bent' (Menno). Anderen hebben er 'geen last' (Cees) van dat er op het forum verschillende meningen worden verkondigd, maar hechten er ook geen bijzondere waarde aan. Forumleden die zich bezighouden met reflexieve identiteitsvraagstukken vinden het daarentegen wel heel belangrijk dat er op het forum verschillende standpunten aan bod komen – 'dat houdt het gewoon helemaal gezond' (Bas). Zo zegt Harry: 'Ik luister graag naar andere meningen', en vinden deze leden 'een breed palet van meningen [...] altijd handig' (Fred) omdat ze proberen van hun online interacties te leren: 'Zelfs door de negatieve dingen, dat ik denk van "totaal niet mee eens", levert het mij positieve dingen op [omdat] ik denk van 'nou ja, zo wil ik het dus voor mijzelf niet'.' Zoals ze positief zijn over een breed scala aan meningen, zijn ze het ook over debat op het forum:

Een forum is op zich natuurlijk een plaats waar gediscussieerd wordt. Op het moment dat je op een forum alleen maar mensen toelaat die een bepaalde mening hebben dan is het geen forum meer, dan is het een vergaderplaats van mensen die allemaal hetzelfde vinden, dan is de discussie weg. (Piet)

Ze houden van 'pittige discussie' in plaats van gesprekken over 'koetjes en kalfjes' (Albert) omdat discussies belangrijk zijn om 'helderheid te krijgen' (Fred), 'taboedoorbrekend' werken (Guus) en helpen om 'kritisch naar de eigen standpunten te kijken' (Joeri). De forumleden die zoeken naar empathische steun van gelijkgestemden zijn juist afkering van debat omdat dit hun gemeenschapsgevoel schaadt. Hans stelt: 'Je schiet er weinig mee op'. Gevraagd naar een voorbeeld van een negatieve ervaring op het forum vertelt Edwin over '[...] een bepaald persoon [...] en die viel me aan. Die ging daar zo

extreem op in, en die ging ook werkelijk mijn visie op bepaalde dingen onderuit halen. En dat heeft me zo... Dat vond ik zo gemeen.' Volgens Edwin leidt het uitdrukken van verschillende meningen 'alleen maar tot discussie, nog meer discussie [...] [en dan] moet je in de verdediging, extreem in de verdediging', hetgeen de wederzijdse steun op het forum, die deze leden zo belangrijk vinden, ondermijnt.

Het bovenstaande laat zien dat de leden met verschillende identiteitsvraagstukken niet alleen verschillende beweegredenen voor hun forumparticipatie hebben, maar het forum ook op verschillende manieren willen gebruiken en ingericht willen zien. Op het forum hebben zich, kortom, twee typen informele groepen gevormd. Leden die in het offline sociale leven worstelen met stigmatisering zoeken empathische steun onder gelijkgestemden in een informele groep die ze waarderen als een duidelijk afgebakende, homogene virtuele gemeenschap. Hun virtuele informele groep heeft voor hen betekenis als toevluchtsoord (zie De Koster en Houtman 2008 voor een analyse van een ander forum dat fungeert als toevluchtsoord). Leden die zich bezighouden met reflexieve identiteitsvraagstukken willen middels hun forumparticipatie inzichten opdoen die ze kunnen gebruiken in het dagelijks leven buiten het forum, en daarom beschouwen ze het forum als een open, heterogene plaats voor deliberatie. Voor hen is het forum geen toevluchtsoord, maar een springplank.

10.6 Tot slot

Het onderzoek naar participatie in RefoAnders wijst uit dat binnen een en hetzelfde internetforum verschillende informele groepen kunnen bestaan, die zich ieder op een specifieke manier verhouden tot het offline sociale leven. Verschillende offline ervaringen voeden verschillende beweegredenen om op het forum actief te zijn en een specifieke kijk op het sociale leven op het forum. De forumparticipatie heeft op haar beurt weer invloed op het offline leven van de betrokkenen. Zo ervaren leden die in het offline leven worstelen met stigmatisering en het forum daarom als toevluchtsoord gebruiken, dankzij hun online participatie verlichting van hun problemen. Bovendien bleken sommigen onder hen zich door hun online activiteiten zodanig gesterkt te voelen dat ze ook offline voor hun geaardheid uit durfden te komen. En voor de leden die het forum gebruiken om inzicht te krijgen in reflexieve identiteitsvraagstukken is het forum een springplank naar het offline leven: zij geven aan dat ze dankzij hun forumparticipatie bruikbare handvatten voor de inrichting van hun dagelijks leven hebben verkregen. Deze bevindingen bieden niet alleen een aanzet voor een empirisch gefundeerde typologie van virtueel samenzijn (zie De Koster 2010a voor een uitgebreidere typologie), maar hebben ook implicaties voor bredere debatten over de sociale betekenis van informele groepen op het internet, waarvan de discussie over 'cyberbalkanisering' het meest in het oog springt. Deze discussie draait om de vraag of mensen het internet gebruiken om zich terug te trekken in virtuele enclaves van gelijkgestemden, of juist om ideeën uit te wisselen met andersdenkenden. Wetenschappers die spreken over homogene 'cyber ghettos' (Dahlgren 2005: 152) of online 'echo chambers' (Sunstein 2007) die intolerantie opzichte van andere identiteiten en denkbeelden in de hand werken, staan tegen-

over onderzoekers die het internet prijzen omdat er deliberatie tussen uiteenlopende groepen plaats zou vinden (vgl. Papacharissi 2002: 16).

Tot op heden hebben onderzoekers geprobeerd om vast te stellen welk standpunt geldt voor 'het' internet in het algemeen (Johnson et al. 2009: 63). Weinig verrassend leidt zulk soort onderzoek tot tegenstrijdige bevindingen, die niet kunnen worden begrepen zonder het achterliggende mechanisme in het onderzoek te betrekken. Doorgaans wordt gesteld dat cyberbalkanisering waarschijnlijk is, 'simply because [the Internet] makes it so easy for like-minded people to speak with one another' (Sunstein 2007: 220). Het cruciale punt hier is dat het feit dat het internet het *mogelijk* maakt om uitsluitend met gelijkgestemden om te gaan, niet betekent dat iedereen dat ook *wil* doen. De in dit hoofdstuk gepresenteerde bevindingen laten zien dat bepaalde informele groepen op het internet meer geneigd zijn tot cyberbalkanisering dan andere, en dat dit alleen kan worden begrepen door aandacht te besteden aan de beweegredenen van de betrokkenen.

Forumleden die online proberen te ontsnappen aan stigmatisering in het offline leven, vertonen duidelijk trekken van cyberbalkanisering: omdat zij hun forum beschouwen als toevluchtsoord, willen ze dat het wordt afgeschermd van de buitenwereld, stellen ze deelname van mensen met andere denkbeelden en identiteiten niet op prijs en gaan ze felle discussies uit de weg. Forumleden die daarentegen online actief zijn vanwege reflexieve identiteitsvraagstukken die hen in het dagelijks leven bezighouden, streven echter juist naar online deliberatie: zij beschouwen hun forum als springplank waar ze bruikbare inzichten proberen op te doen, en daarom willen ze dat het toegankelijk is voor mensen met uiteenlopende opvattingen, waarderen ze de aanwezigheid van andere identiteiten en zoeken ze actief het debat op.

Dit geeft aan dat het weinig zinvol is om te beweren dat een van beide eenzijdige posities in het debat over cyberbalkanisering en online deliberatie in het algemeen houdbaar is. Aandacht voor de met het offline sociale leven verbonden beweegredenen van de betrokkenen maakt inzichtelijk hoe verschillende uitkomsten tot stand komen, zelfs bij gebruik van precies hetzelfde medium. In algemene zin betekenen deze conclusies dat toekomstig onderzoek naar informele groepen op het internet zich niet moet blindstaren op het virtuele domein – serieuze aandacht voor de verhouding tussen het online en het offline sociale leven is hard nodig.

Noten

- 1 De empirische analyse in dit hoofdstuk is een bewerking van De Koster (2010b).
- 2 Aangezien er maar één vrouwelijke respondent was, heeft zij voor de anonimiteit een mannelijk pseudoniem gekregen.
- 3 De ervaringen in het offline sociale leven worden beschreven tot het moment dat de respondenten lid van het forum werden. De offline ervaringen van sommige respondenten zijn echter tijdens hun forumlidmaatschap veranderd (zoals later besproken) en behelzen dus geen vaste categorieën.
- 4 Geen van de respondenten wilde zijn seksualiteit laten 'genezen', zoals in bepaalde religieuze kringen wel wordt geprobeerd.

11 Couchsurfing: informele groepen via een online community

Peggy Schyns

~Two summers ago, I began offering my couch to complete strangers. Even my most idealistic and free-spirited friends thought I was a little nuts.

'You're letting people you don't know into your house while you're sleeping?' is the typical response.

'How do you know they aren't axe murderers?'

'Trial and error,' I reply.~

(uit Clark 2007)

11.1 Creatief sociaal kapitaal door virtueel netwerk

Internet herbergt ontelbare groepen mensen die elkaar opzoeken om hobby's en voorkeuren te delen. Sinds 2004 is er een interessant fenomeen bijgekomen, namelijk dat van gastvrijheidsnetwerken, waarvan *couchsurfing* (cs) momenteel het meest bekend is.¹ cs is een mondiaal netwerk van reizigers die gratis onderdak aan elkaar verlenen met als hoofddoel '*intercultural understanding*' (CouchSurfing Organization 2010). Eind januari 2011 waren er 2,5 miljoen leden verspreid over 245 landen en dit aantal neemt snel toe. Ter vergelijking: eind november 2009 stond de teller nog op 1,5 miljoen leden en begin 2009 op een miljoen. Nederland telt bijna 50.000 leden, waardoor we in de top vijftien van couchsurfinglanden staan en 2% van alle couchsurfers (cs'ers) herbergen.² In figuur 11.1 zien we een overzicht van couchsurfing-verkeer wereldwijd. In Nederland bezetten Amsterdam, Utrecht en Rotterdam de top drie met het grootste aantal couchsurfers. Couchsurfers verlenen onderdak aan andere reizigers (het *hosten*), maken gebruik van andermans gastvrijheid in eigen land of buitenland (het *surfen*), of doen beide. Uit onderzoek blijkt dat naarmate men meer cs-ervaringen heeft, de meeste cs'ers zowel *hosten* als *surfen* (Lauterbach et al. 2009). Het overgrote deel van de couchsurfers kent elkaar niet rechtstreeks. Vragen om moeilijkheden, denken veel mensen misschien. cs staat of valt dan ook met vertrouwen in de medemens. Je haalt immers wildvreemden in huis, die je alleen op basis van een profiel op het internet hebt leren kennen. Of je vliegt naar het andere eind van de wereld om te kunnen slapen bij iemand die ook kwaad in de zin kan hebben. Gezien de grote aantallen mensen die van cs gebruik maken, zijn de negatieve ervaringen echter extreem klein, minder dan 1%; of andersom geformuleerd, volgens de officiële cs-statistieken zijn er 99,946% positieve ervaringen (Lageman 2010, CouchSurfing Statistics 2011). Ook al is in Nederland het vertrouwen in de medemens vrij hoog vergeleken met andere landen, het blijkt dat binnen cs de belangeloze gastvrijheid ook opgaat voor landen die minder bekend staan om hun vertrouwen in de medemens, zoals Oost-Europese landen (Gerritsen en Lubbers 2010).

Het reizen op zich leidt echter nog niet per se tot het vormen van informele groepen, het onderwerp van deze studie. Wat c.s. tot een interessante casestudy maakt is dat de leden naast het reizen ook talrijke sociale activiteiten organiseren en informele groepen vormen. De CouchSurfing Organization schrijft op haar website:

Our mission as an organization is to create inspiring experiences: cross-cultural encounters that are fun, engaging, and illuminating. These experiences take many forms. CouchSurfing's initial focus was on hosting and 'surfing' (staying with a local as a guest in their home). Alongside these core experiences, we now also facilitate a growing array of activities and events. (CouchSurfing Organization 2010)

Deze sterke offline component contrasteert met de meer online gerichte andere *Social Network(ing) Sites (SNSs)*, zoals Facebook en MySpace.³ De bundeling van c.s'ers onderling levert heel wat creatief sociaal kapitaal op. Binnen Nederland vormen zich groepen rond festiviteiten zoals Koninginnedag en sinterklaas, maar zijn er ook wekelijkse borrelavonden om elkaar nader te leren kennen, evenals groepen om samen te mediteren, te koken en films te bekijken of Nederlandse les te volgen. Dit alles in een bonte mix van lokale inwoners van het gastland, expats, internationale studenten en buitenlandse reizigers. Hoog tijd dus voor een nadere verkenning van dit sociale 'internetwerk', dat de afgelopen jaren explosief is gegroeid en dat inmiddels online maar ook offline veel informele groepen heeft voortgebracht.

Kader 11.1 Het ontstaan van couchsurfing

Hoewel 'geschiedenis' misschien een groot woord is bij een initiatief uit 2003, staan we toch even stil bij de achtergrond van dit project.⁴ Het idee ontstond in San Francisco toen een Amerikaanse IT-student, Casey Fenton, een goedkoop ticket naar IJsland had gekocht en ter plekke graag rondgeleid wilde worden door IJslanders. Hij schreef, meer als grap, verschillende studenten aan en kreeg tot zijn verbazing tientallen reacties terug van inwoners die hem graag wilden huisvesten en een rondleiding over het eiland wilden verzorgen. Dat leidde tot het idee om een website te bouwen om mensen uit de hele wereld als reizigers en gastheren/vrouwen met elkaar in contact te brengen (de term couchsurfen is afkomstig van het golfsurfen in Californië) (interview Aldo Golja).

Hoe word ik een couchsurfer?

Na aanmaak van een profiel waarin men een beschrijving geeft van de eigen *couch* – meestal een bed(bank) in de woonkamer, soms zelfs een luxe eigen logeerkamer –, hobby's en missies in het leven, kan er meteen gesurft en ge-*host* worden. Naast de opties van het aanbieden van een bank (in de smaakvarianten *definitely, yes, maybe, no* en alles daartussen), kan men ook gewoon *meet for a coffee or drink* aanvinken, *traveling* wanneer men zelf op reis is en dus niet beschikbaar als *host*, of zelfs geen bank aanbieden in het profiel.⁵ Via een uitgebreide zoekmachine kan men tot in een specifieke plaats nauwkeurig en op basis van allerlei kenmerken – zoals leeftijd, geslacht, trefwoorden, laatste inlogtijd (van belang om geen inactieve *host* aan te schrijven) – een *host* zoeken tot in Ouagadougou te Burkina Faso (47 actieve c.s'ers, d.w.z. afgelopen maand ingelogd) of zelfs Palmer Station te Antarctica (1 c.s'er) aan toe.

De volgende onderzoeksvragen staan centraal: welke informele groepen zijn er binnen cs Rotterdam en Amsterdam en wat is het sociale profiel van de deelnemers? Hoe komen de groepen tot stand en hoe functioneren ze? Welke mogelijke spillover-effecten hebben deze groepen voor de deelnemers in termen van hun eigen visie op het leven en hun sociale netwerken? Welke effecten zijn er voor de lokale gemeenschap waarin de groepen opereren? En welke mogelijke verbanden zijn er met formele organisaties? Voordat we op deze vragen over informele groepen ingaan, beschrijven we eerst de cs-gemeenschap en -organisatiestructuur, evenals het vertrouwensaspect binnen cs.

Figuur 11.1

Couchsurfing wereldwijd

Bron: Lauterbach, Truong, Shah en Adamic 2009. Knooppunten hebben een grootte gebaseerd op frequentie van binnenlands couchsurfen. Lijnen zijn alleen getekend wanneer er meer dan twintig dagen is gesurft tussen landen.

11.2 CS-community, organisatie en vertrouwen

CS-community

De initiële focus van het cs-project was gratis onderdak bieden aan reizigers en zelf kunnen surfen in het buitenland. Een van de mensen van het eerste uur is de Rotterdamse Aldo Golja, die in 2003 werd gevraagd om over het project mee te denken. Destijds begon cs met ongeveer 55 mensen en was het een gesloten systeem op internet. Omdat de aanwas van mensen binnen het netwerk op die manier wel erg traag ging, is, na een verworpen plan om met *peer reviews* te gaan werken, uiteindelijk gekozen voor een open systeem, waarvan iedereen lid kan worden. Waren er in 2006 nog rond de 50.000 mensen ingeschreven op de website, in januari 2011 was het aantal leden uitgegroeid tot 2,5 miljoen.

Inmiddels bestaat het cs-project echter uit veel meer dan alleen het reizen zelf. Wereldwijd organiseren surfers activiteiten en evenementen, zowel lokaal als grensoverschrijdend. Vaak gebeurt dat uit enthousiasme om eigen stad of dorp te promoten en aan buitenlanders te laten zien, maar ook uit de behoefte om hobby's en interesses te delen en gezamenlijk activiteiten te ondernemen.

Deze activiteiten vinden hun oorsprong in thematische groepen, zoals die ook op Hyves of Facebook bestaan. In principe kan iedereen op de website een groep aanmaken en vervolgens mensen uitnodigen lid te worden. Het merendeel van deze cs-groepen is in opzet virtueel en ad hoc, dat wil zeggen dat men alleen via internet met elkaar communiceert, zonder elkaar ooit live te ontmoeten. Deze groepen kennen ook geen duidelijke regelmaat of structuur. Er zijn echter ook groepen die juist gericht zijn op face-to-face-contact. Vooral binnen stedengroepen zien mensen elkaar fysiek vaak. In de top twintig van meest actieve groepen binnen cs staan, op de thematische 50-plus-groep en singles-groep na, uitsluitend stedengroepen (CouchSurfing Groups 2010).

De duizenden groepen zijn gerangschikt op thema. Een willekeurige greep uit enkele groepen (waarvan sommige elkaar ook face to face zien) laat de enorme variëteit in onderwerpen zien: van de lokale Buenos Aires-groep (met bijna 23.000 leden in januari 2011) die onder meer cultuur-, kook- en eetgroepen en een groep *language exchange* herbergt, tot de groep *social movements* die onder meer een blog over fair trade, migratie, armoede en migratie wil schrijven, en de mondiale Monty-Pythongroep met 214 leden (en een subgroep van anti-Monty-Pythonleden) die bijvoorbeeld in 2009 in Utrecht sketches naspeelde.

De voertaal in couchsurfing is Engels, wat niet vreemd is gezien de Amerikaanse oorsprong van het project en de grote groep Amerikanen binnen cs. Kijken we naar de statistieken, dan spreekt driekwart van alle couchsurfers Engels, gevolgd door Frans (20%), Spaans (18%) en Duits (16%) (CouchSurfing Statistics 2011). Dat betekent niet dat de onderlinge gesprekken ook altijd in deze talen gevoerd worden, maar in Nederland is Engels de voertaal tussen cs'ers.⁶

Organisatie

Het voorgaande was vooral een beschrijving van de cs-community of -ledengemeenschap. Daarnaast kun je binnen de organisatie vrijwilligersfuncties bekleden. Volgens Aldo hadden leden de behoefte zich ook actief voor de ontwikkeling van het cs-project in te zetten. Binnen een land zijn er onder meer *city ambassadors* voor de steden⁷ en *country ambassadors* voor het land; internationaal zijn er *global ambassadors* die cs naar buiten toe vertegenwoordigen en tot slot zijn er vrijwilligers actief in het *basecamp* in San Francisco zelf. Met uitzondering van een handvol betaalde krachten draait dit systeem grotendeels op vrijwilligers.⁸ Ook zijn er zogenaamde *collectives*, die zowel in de Verenigde Staten als in verschillende andere landen voor een bepaalde periode neerstrijken en werken aan verbetering van cs. Men moet formeel solliciteren naar vrijwilligersfuncties. In ruil voor onderdak, de reis en eten kan men dan bijvoorbeeld als journalist, systeembeheerder, webontwikkelaar, kok of kwantitatief onderzoeker aan de slag.

Vertrouwen

Een van de meest gestelde vragen door buitenstaanders – maar ook door cs'ers zelf – gaat over vertrouwen: hoe weet je dat die wildvreemde mensen niet je hele huis leegroven of dat de cs-host die je in het buitenland opzoekt geen gezochte seriemoordenaar is? Volgens een van de geïnterviewden zegt de vraag vaak meer over het mensbeeld van de vragensteller – die leeft in een 'Telegraafwereld' waarin alle mensen slecht zijn – dan over de feitelijke gevaren. Als minder dan 1% van de cs-ervaringen als negatief worden bestempeld (Lageman 2010), dan gebeurt er dus verhoudingsgewijs zeer weinig. Bij dit percentage valt echter een kanttekening te plaatsen, zoals hieronder zal blijken. Er zijn drie manieren waarop vertrouwen formeel is ingebouwd in het cs-systeem. Ten eerste is een cs'er volgens een sociale norm verplicht na iedere ontmoeting een referentie te schrijven, waarbij men een *positive*, *neutral*, of *negative* kan uitdelen als beoordeling. Het overgrote deel van alle referenties bestaat dus uit wederzijdse positieve ervaringen. Er bestaat wel een vermoeden dat er ondergerapporteerd wordt over vervelende gebeurtenissen, omdat men enerzijds bang is dat een *negative* als een boemerang op de eigen persoon zal terugslaan en dus tegelijkertijd slechte reclame voor de uitdeler van de *negative* is (d.w.z. men kan als een zeur of kritisch persoon worden beschouwd). Maar anderzijds ook omdat het door online *peer pressure* niet makkelijk is om bijvoorbeeld een in de gemeenschap gewaardeerd cs'er toch een negatief oordeel te geven (e-mailuitwisseling Aldo Golja; Lauterbach et al. 2009).

Ten tweede is er het systeem van *vouchen*, een soort keurmerk, waarbij men goede vrienden als betrouwbaar kan bestempelen, wat ook zichtbaar wordt op het profiel. Men kan pas zelf *vouchen* wanneer men van minimaal drie anderen een *vouch* heeft ontvangen. cs vermeldt vrij strikt op de website dat men dit keurmerk alleen kan toebedelen wanneer men de persoon in kwestie echt goed kent. Uit recent onderzoek blijkt dat in 2009 6,8% van alle cs'ers tot deze exclusieve groep behoorde (Lauterbach et al. 2009: 1). Echter, ook hier is mogelijk sprake van inflatie van het *vouching*-systeem: *vouches* worden misschien te gemakkelijk gegeven, wat blijkt uit het vriendschapstype dat er aan ten grondslag ligt (vaak alleen als *cs-friend*, een rangorde die lager is dan *friends of close friends*), plus dat de sociale druk om in wederkerigheid te *vouchen* groot is, onder het adagium '*if I vouch for you, you have to vouch for me too*'.

Ten derde is er ook een fysieke verificatie van de adresgegevens van leden. Leden wordt gevraagd vrijwillig een bedrag te storten. Dat garandeert dat men ook woont op de plek waar men zegt te wonen, wat tot extra vertrouwen leidt.

Naast deze ingebouwde formele vertrouwens- en reputatiemechanismen, letten *city ambassadors* er bijvoorbeeld ook zelf actief op of mensen slechte bedoelingen hebben en geven dat onderling aan elkaar door. Alle vier de geïnterviewden geven echter aan dat er maar heel zelden iets misgaat. Als er iets gebeurt komt dat vaak voort uit een naïviteit die in de 'echte wereld' ook niet ongestraft zou blijven, zoals geld of een creditcard in de kamer laten slingeren of creditcardgegevens delen met een vreemde.⁹

Tot slot blijkt uit diepte-interviews met cs'ers dat deze vanuit een discours van gelijkgezindheid de gemeenschap als betrouwbaar beschrijven. Er lijkt een grote bereidheid te bestaan onder cs'ers om elkaar te vertrouwen, omdat men dezelfde waarden, idealen en verlangens deelt (Germann Molz 2010). Kwantitatief onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat

90% van de cs'ers zich omschrijft als 'openstaand voor nieuwe ontmoetingen', 71% geeft aan 'ogenblikkelijk vrienden te kunnen worden met bepaalde mensen' en 66% stemt in met de stelling 'ik vind het niet erg om mijn diepere gedachten met interessante mensen te delen' (Bialski 2007). Uit etnografische interviews met twintig cs'ers komt een 'open, extravert persoonlijkheidstype' naar voren, waarin men een veelheid aan vriendschappen en intense dialogen waardeert (Bialski 2007). Ook in een andere studie zien we dat een kleine groep geïnterviewde cs'ers zichzelf overwegend omschrijft als individuen met veel vertrouwen in de medemens (Tan 2010).

Interviews

Om een beeld te krijgen van informele groepen binnen cs zijn we allereerst op internet gaan zoeken. De beschrijvingen en posts van groepen zeggen echter nog weinig over wat er werkelijk allemaal gaande is. We hebben daarom al vrij snel gekozen voor een aantal interviews om de processen rond de vorming en het functioneren van informele groepen beter in kaart te krijgen. Omdat het om een eerste verkenning gaat, zijn twee steden geselecteerd, Rotterdam en Amsterdam. Rotterdam kent een lange cs-traditie omdat hier cs'ers van het eerste uur vandaan komen en er dus veel kennis over de geschiedenis van het project aanwezig is. Amsterdam is de drukst bezochte cs-stad van Nederland en er komt een andere cs-populatie op af dan in andere Nederlandse steden. In elke stad wilden wij in eerste instantie één sleutelpersoon interviewen. In Rotterdam mondde dat uiteindelijk uit in een dubbelinterview op 19 november 2009 met Aldo Golja, cs'er vanaf het begin en als vrijwilliger bij het opstartend project betrokken geweest, en Paul Wouters, tot voor kort *city ambassador* van Rotterdam. Voor nog meer informatie over een kleinere informele groep werden we doorverwezen naar Anne-Marie Ros, *aka* Rossi, huidige *city ambassador* van Rotterdam, die een verkorte versie van de vragenlijst via e-mail heeft ingevuld op 25 november 2009 en met wie we op 8 juni 2010 alsnog een vervolginterview hebben gehouden. In Amsterdam is Ramón Ster op 25 november 2009 geïnterviewd, een – in eigen woorden – 'wisselend actief' cs'er die verschillende initiatieven en groepen in de hoofdstad heeft opgezet.

Het dubbelinterview in Rotterdam duurde een uur, het interview in Amsterdam een uur en 40 minuten, een vervolginterview met Aldo (op 25 november 2009) nogmaals een uur, en het interview met Rossi een uur en 20 minuten. Daarnaast hebben Rossi, Aldo en Ramón (aanvullende) vragen via e-mail beantwoord (respectievelijk op 26 november 2009; 18 juni 2010 en 26 januari 2011; en 30 juni 2010).

Het is duidelijk niet de bedoeling geweest om cs in al zijn facetten te analyseren, maar om het, na de eigen betrokkenheid van de geïnterviewden en de mogelijke betekenis van cs voor hun eigen leven en sociale netwerken, vooral over de informele groepen binnen elke stad te hebben. De geïnterviewden fungeren deels als informanten, maar deels als direct betrokkenen bij deze informele groepen. De onderzoeksvragen uit paragraaf 11.1 dienden als leidraad bij de diepte-interviews.

11.3 Couchsurfing in Rotterdam

Eigen betrokkenheid

Aldo (34) is sinds 2003 betrokken bij het project. Hij was destijds cs Nederland, omdat hij als enige Nederlander lid was van cs, dat in 2003 slechts 55 leden telde. Paul (43) hoorde via een documentaire op de BBC van cs, besloot in 2006 een cs-sinterklaasbijeenkomst in Rotterdam bij te wonen en was meteen verkocht. Annemarie (47) las in 2006 bij toeval op de Volkskrant-website iets over cs en werd toen lid. Wat bij alle drie de boventoon voert in het motief om lid te worden van cs is de gelijkgestemdheid die men onder de mensen voelt. Het is een bepaald slag mensen dat lid is van cs. Ze noemen – en roemen – alle drie de gemêleerdheid van de groep, de openheid, nieuwsgierigheid naar elkaars cultuur en gelijke interesses. Volgens Paul is een cs'er geen persoon 'die overdag op het strand wil hangen en zich 's avonds vol laat lopen in de disco', maar iemand die graag reist, wil leren van andere culturen en zich ook echt in andere personen wil verdiepen zonder al te veel vooroordelen. Germann Molz (2010) verwijst eveneens naar de *like-mindedness* onder couchsurfers als ze een cs'er aan het woord laat: 'If you're outgoing, kind of flexible with stuff, and open to crash anywhere, then you would be on that website.' Dit aspect van gelijkgestemdheid noemt Wuthnow ook (1994a: 105-106). Bij hem gaat het echter veel meer om de beschutting van een kleine groep gelijkgestemden in bijvoorbeeld een kerkgemeenschap, terwijl Aldo, Paul en Rossi meer de gelijkgestemdheid van de gehele cs-community in abstracto benoemen. In hun opinie trekt cs overwegend mensen aan die open staan voor andere culturen en op eenzelfde manier in het leven staan. Hier kan tegenover gezet worden dat cs desondanks een gesloten community is, aangezien bepaalde groepen mensen bewust (bijvoorbeeld mensen met kwaad in de zin) en onbewust (men moet bijvoorbeeld geld hebben om te reizen) worden buitengesloten (Germann Molz 2007).

De drie Rotterdammers zijn zeer actief (geweest). Rossi omschrijft haar activiteiten als volgt:

[ik] host, surf, tegenwoordig beperk ik me als ambassador tot het verwelkomen van nieuwe leden in Rotterdam via de website, geef advies, city tours, promoot coachsurfing, heb eigen groepen en neem deel aan groepen. [...] Wat niet eigenlijk. Het is geïntegreerd in mijn zijn, dus ik denk er niet eens over na.

Zij is er per week vijf tot tien uur mee bezig, maar ziet dat totaal niet als een belasting. Paul en Aldo geven aan dat het organisatiewerk op zich vaak niet zo veel tijd in beslag neemt – Paul schat dat hij ongeveer twee tot drie uur per week als *city ambassador* actief is geweest – maar wel het *hosten* (je bent dan al gauw een weekend druk) en het onderhouden van contacten via e-mail of Facebook. Paul en Aldo zijn momenteel minder actief in cs. Aldo werkt bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Paul heeft een eigen bedrijf in webdesign en Rossi werkt als freelancer en maakt kunst. Alle drie zijn ze hogeropgeleid.

Betekenis voor eigen leven en sociale netwerken

Gevraagd naar de betekenis van cs voor het eigen leven, geeft Rossi aan dat zij, ook toen het begrip nog niet bestond, al leefde als een cs'er; ze omschrijft zichzelf als een cs'er avant la lettre. Tussen haar dertigste en veertigste startten vrienden en vriendinnen toch een ander leven dan zij en in die zin was ze altijd al meer aangewezen op nieuwe mensen leren kennen. Ze onderneemt graag dingen en staat open voor nieuwe ervaringen, wat volgens haar

geen basishouding is van de meeste mensen. Zo reist ze in het buitenland ook het liefst zonder strakke planning en naar wat het moment haar ingeeft. cs vormt voor haar een manier om veel gelijkgestemden te ontmoeten. In die zin heeft couchsurfen wel invloed op haar leven gehad, maar haar persoon is er niet echt door veranderd. Het is meer een logische aanvulling op haar normale leven en leefstijl. cs ziet ze als een aanvulling op haar bestaande vriendennetwerk, maar het maakt er geen belangrijk onderdeel van uit. Verder gebruikt ze cs bijvoorbeeld om zich op een bezoek aan een stad voor te bereiden door cs'ers om lokale tips te vragen, of door als kunstenaar in verschillende cs-kunstprojecten ervaringen en kunst uit te wisselen.

In de wereld van cs leven mensen erg in het hier en nu; het is volgens haar 'super-vergankelijk', wat niet wegneemt dat ze met sommige cs'ers goede vrienden is geworden en dat ze cs'ers ook buiten cs om ontmoet en helpt. Het werkt ook de andere kant op: haar eigen vrienden introduceert ze in de cs-wereld via *Kitchensurfing*.

Ook voor Aldo en Paul vormt cs vooral een aanvulling op de eigen vrienden- en kennissenkring. Het eigen leven en cs zijn redelijk gescheiden werelden; ze nemen wel eens vrienden mee naar cs – die er dan wel 'een beetje voor open moeten staan' – en hun vriendinnen kennen elkaar bijvoorbeeld wel, maar cs en de eigen vriendenkring zijn geen inwisselbare netwerken. Niettemin hebben zij door cs twee of drie vrienden opgedaan die zij ook buiten cs zien.

Tot slot vertelt Paul dat cs voor hem een positieve eyeopener was; de media doen alsof 98% van de mensen op de wereld niet te vertrouwen is en slechts 2% wél. Door het contact met cs realiseerde hij zich dat het juist andersom is: 98% van de mensen wil geen misbruik van je maken en wil je juist graag helpen en maar een heel klein percentage heeft slechte bedoelingen. Aldo stelt dat cs voor sommige mensen een manier is om geschaad vertrouwen in mensen langzaam te herstellen. Men kan gecontroleerd en gedoseerd experimenteren met mensen in het eigen leven toe te laten en op die manier het vertrouwen weer geleidelijk te laten groeien. Dat geldt volgens Aldo ook voor mensen met beperkte sociale vaardigheden: cs kan een manier zijn om met sociale omgang te oefenen.¹⁰ Voor sommigen is cs dan ook een redding voor hun sociale leven en een manier om weer voorzichtig mee te doen aan de samenleving. Een studie naar de betekenis van Facebook voor het sociale leven van studenten concludeert eveneens dat deze snss goed zijn voor mensen met een laag zelfvertrouwen en weinig levenstevredenheid (Ellison et al. 2007). Volgens Paul en Aldo staat de cs-gemeenschap heel open voor mensen die sociaal wat beperkt zijn.

Feiten en cijfers

Rotterdam herbergt begin 2011 ongeveer 3200 cs'ers. De online groep cs-Rotterdam heeft ongeveer 2500 leden. Deze groep herbergt *hosts*, surfers en gewone geïnteresseerden: mensen die niet aan Rotterdam gebonden zijn maar alleen geïnteresseerd zijn in de stad. De cs-groep Rotterdam heeft een vaste kern van ongeveer 40 mensen die actief zijn in het organiseren van activiteiten. Het begrip 'vaste kern' verhult echter dat het om steeds wisselende personen gaat. Volgens Rossi is deze kern te betitelen als 'een Waddeneiland: dat wast aan en dat spoelt af'. De actieve groep waar zij toe behoorde in 2006 is inmiddels uit elkaar gevallen. De mensen uit de groep zijn wel nog steeds actief,

maar dan binnen hun eigen netwerken en niet meer binnen cs. Volgens Rossi kun je dus beter spreken van constante nieuwe kernen. Daarnaast zijn er ook wel een paar personen die vanaf het begin actief zijn gebleven en op wie je altijd kunt terugvallen, maar die vormen een minderheid.

De groep actieve Rotterdamse cs'ers schetsen de drie als heel divers, maar als er toch een typering gemaakt moet worden dan eerder jong (tussen de 25 en 35 jaar), iets meer mannen dan vrouwen, hogeropgeleid, (internationale) student, starter op de arbeidsmarkt of expat. Vergelijken we dat met Nederland als geheel dan komt het aardig in de buurt van een paar Nederlandse cijfers: de Nederlandse couchsurfer is gemiddeld 28 jaar oud en vaker man dan vrouw (49% versus 45%, 6% staat met meerdere personen ingeschreven op een profiel; CouchSurfing Statistics 2011). De actieve groep kent vergeleken met de gemiddelde Rotterdamse cs'er wel iets meer autochtone dan allochtone Rotterdammers. Een typische cs-bezoeker aan Rotterdam valt niet goed te beschrijven omdat surfers zo gevarieerd zijn, maar hij of zij valt wel eerder te typeren als een architectuurliefhebber en iemand die verder kijkt dan de gebaande paden van de hoofdstad. Of zoals Rossi het uitdrukt:

Amsterdam krijgt de blowers en hoerenlopers en als ze dat uit hun systeem hebben komen ze naar Rotterdam voor de architectuur en de windmolens ;-). In ieder geval krijgen wij minder gasten dan Amsterdam.

Informele groepen, 'wat bedoel je precies?'

In eerste instantie verstaan Aldo en Paul onder informele groepen alle groepen waarvan je binnen cs lid kunt worden, net als bij Hyves of Facebook. Deze groepen zijn in hun ogen informeel omdat er geen regels zijn of een vooropgelegde structuur is. Iedereen kan op ieder moment een groep beginnen. Op onze uitleg dat we op zoek zijn naar kleinschalige groepen die met een zekere regelmaat bij elkaar komen om een bepaald doel te verwezenlijken of hobby uit te oefenen, blijft het nog steeds wat stil. Het wordt duidelijk dat onze definitie van een informele groep niet goed aansluit bij wat zij onder informele groepen verstaan. Omdat bijna alle communicatie via internet verloopt, de leden over de hele wereld verspreid zijn en veel internetgroepen dus grensoverschrijdend zijn, is een groep die wekelijks ergens in Rotterdam bij elkaar komt in hun ogen bijna ouderwets te noemen en ook niet in de geest van cs, waar het immers om *intercultural understanding* draait. Door de gerichtheid op andere culturen en het bestaan van internet is de focus van cs eerder internationaal. De meeste groepen binnen cs zijn dan ook vooral online groepen en niet specifiek plaatsgebonden. Spontaan noemt Paul wel drie groepen die lokaal in Rotterdam actief zijn (geweest): de *Kitchensurfing*-groep, de Nederlandse-lesgroep en de Reiki-groep. Verder beschouwen zij de vrienden en kennissen die men via cs heeft opgedaan als één grote informele groep waar men deel van uit maakt en met wie men regelmatig via e-mail contact onderhoudt. Zij zien elkaar fysiek bij jaarlijkse feesten zoals het sinterklaasfeest in Rotterdam of de paellaparty in Zwitserland en onderhouden online de contacten via de groepen op cs of via Facebook. Ook Rossi beaamt dat binnen online groepen, waarvan de leden elkaar nooit gezien hebben, een idee van verbinding met elkaar kan ontstaan, omdat men via posts goed op de hoogte blijft van elkaars reilen en zeilen. Deze online groepen zijn dus een voorbeeld van een relatief

nieuw verschijnsel, waarin een vorm van verbondenheid ontstaat zonder dat men elkaar noodzakelijkerwijs fysiek ziet. Ook deze online groepen zijn als een informele groep te bestempelen. Aangezien we echter vooral zochten naar groepen die elkaar offline ontmoeten, zou hier verder onderzoek naar uitgevoerd moeten worden. Het viel in ieder geval op dat de term 'informele groepen' door alle drie eerder met online groepen wordt geassocieerd. De noodzaak van fysiek contact om als informele groep door het leven te gaan staat hiermee ter discussie.

Verder zijn er veel ad-hocgroepen, bijvoorbeeld om een barbecue te organiseren of samen naar de film te gaan. Het gaat hier echter om spontane, vaak eenmalige activiteiten: iemand heeft een idee, zet het als groep of evenement op cs, nodigt mensen uit en heeft vervolgens snel een groep bij elkaar. Bij succes wordt het nogmaals georganiseerd, maar niet per se weer door dezelfde personen – met evenveel gemak sterft het initiatief een stille dood.

Weekly's, sinterklaasfeest en Kitchensurfing

Na wat doorvragen naar informele groepen die elkaar fysiek zien, noemen Paul en Aldo diverse voorbeelden binnen cs Rotterdam. Ten eerste de wekelijkse borrels in een café in Rotterdam, de zogenaamde *weekly meetings* – of kortweg *weekly's* – die ook in andere steden ter wereld worden georganiseerd. In Rotterdam komen tussen de twintig en 30 mensen in wisselende samenstelling samen. De doelstelling verschilt per groep: *locals* gaan er om de zoveel tijd naar toe en nemen dan hun cs'ers mee om deze aan andere interessante personen voor te stellen, of ze gaan netwerken met andere cs'ers van wie ze weten dat ze er ook zijn. Voor expats vormt de cs Rotterdam groep vooral een *instant social network* (begrip Aldo), en zij zijn als vaste kern vaak op de *weekly's* te vinden. Expats moeten immers vaak helemaal opnieuw een sociaal netwerk opbouwen en cs vormt een snelle en ideale manier om nieuwe mensen te ontmoeten.

Het voordeel van deze *weekly's*, en cs meer in het algemeen, boven een formele vereniging als de hockeyclub, is volgens Aldo dat je wel de lusten hebt, maar niet de lasten. Je moet bij een formele club lidmaatschap betalen en bijvoorbeeld bardiensten draaien, iets waar niet iedereen behoefte aan heeft. Voor steeds meer mensen wordt de drempel van een formele organisatie dan te hoog. Bij cs is de situatie omgekeerd: 'Jij bepaalt wat je wil en wat je doet.' Je kunt óf alleen surfen, óf alleen *hosten*, óf beide, je kunt al dan niet aan activiteiten deelnemen, wat je wilt. Dus meer dan bij formele organisaties het geval is zijn binnen cs de mogelijkheden afgestemd op de behoeftes van elk individu. Ook Wuthnow (1994a: 23) benadrukt het aspect van de flexibiliteit van kleine groepen, waardoor mensen hun leefstijl niet hoeven aan te passen en de groepen naadloos kunnen aansluiten op hun verder toch al drukke sociale leven.

Wanneer dit idee van vrijheid, blijheid iets verder wordt doorgetrokken, zou het ook tot een *freerider*- of *freeloader*-probleem kunnen leiden. Zoals gezegd kan men binnen cs ervoor kiezen om bijvoorbeeld alleen maar te surfen en niet te *hosten*. Om drie redenen is het *freerider*-gevaar echter klein. Ten eerste kan iedereen de *host*- en surfactiviteiten van cs'ers op de profielen bekijken, waardoor een eenzijdige surfer gauw door de mand valt. Ten tweede is het niet eenduidig wat precies als lust of als last ervaren wordt; er zijn bijvoorbeeld cs'ers die alleen *hosten* omdat ze dat prettig vinden en juist niet surfen omdat

ze dat als een last zien. Tot slot zou het systeem instorten als er alleen maar eenzijdig gesurft of *ge-host* zou worden. Onderzoek laat zien dat *cs*'ers zowel *hosten* als surfen naarmate ze meer *cs*-ervaringen hebben (Lauterbach et al. 2009).

Terugkomend op de *weekly's* blijkt dat binnen *cs* Rotterdam trouwens niet iedereen behoefte heeft aan deze bijeenkomsten en op *group posts* wordt soms gerept van kliekvorming, waardoor nieuwe surfers zich er niet altijd welkom voelen. Blijkbaar leidt een zekere groepsvorming op het lokale niveau ook tot (impliciete) in- en uitsluiting van surfers.

Een tweede informele groep is die rondom sinterklaas. In 2010 werd deze activiteit al weer voor de vijfde keer gehouden en inmiddels is deze uitgegroeid tot een groot internationaal face-to-face-evenement. Hier komen *locals*, surfers en gasten bij elkaar om samen te eten, te speeddaten, stadstours te volgen, te feesten en – voor de *locals* – ook te vergaderen over *cs*. Er waren in 2010 rond de 200 mensen uit – voornamelijk – heel Europa aanwezig

(e-mailuitwisseling Aldo Golja). Hoewel het slechts een jaarlijks evenement is, zijn hier toch hechte vriendschappen uit ontstaan. Paul heeft bijvoorbeeld acht mensen over de vloer die eerder naar dit evenement kwamen en nu bij hem surfen en aan allerlei activiteiten deelnemen. Van die surfers kent Aldo vervolgens weer iemand die hij op de paellaparty in Zwitserland heeft ontmoet.

Hoewel het hoofddoel van deze meeting is om verschillende culturen uit de hele wereld bij elkaar te krijgen, wordt het ook aangegrepen om Rotterdam op de kaart te zetten onder *cs*'ers. Het idee voor een sinterklaasfeest is een paar jaar geleden ontstaan toen Aldo met een andere *cs*'er brainstormde over een aansprekend Nederlands thema om mensen uit de hele wereld bij elkaar te krijgen. De eerste sinterklaasviering in 2006 was toen snel een feit. Het is binnen *cs* vrij uniek dat een cultureel thema voor een bijeenkomst wordt gebruikt, omdat de meeste thema's alleen gerelateerd zijn aan de stad waar men bij elkaar komt (interview Ramón Ster). Dit kleinschalige event is vervolgens uitgegroeid tot een groot gebeuren. De fakkel van het organiseren wordt jaarlijks overgedragen (soms met lichte dwang) aan andere actieve *cs*'ers. Vervolgens zoeken deze initiators mensen erbij voor deelactiviteiten. Een lokale, meer structurele activiteit organiseren hangt duidelijk wel af van een paar enthousiaste trekkers: als deze wegvallen, komt ook de activiteit in gevaar.

Een laatste voorbeeld van een meer kleinschalige, informele groep is de groep *Kitchensurfing* (*ks*). Deze heeft inmiddels meer dan 150 online-leden en komt in een wisselende en kleinschaliger samenstelling ongeveer een keer per maand bij elkaar om te koken. De groep is per toeval ontstaan toen bij Rossi in de keuken twee Turkse studenten kookten die hun *hosts* meenamen. Dat was zo gezellig dat het smaakte naar meer. Het idee voor *Kitchensurfing Rotterdam* was geboren. Het is interessant dat deze groep door Paul en Aldo weer beschreven wordt als een wat besloten groep vrienden die informeel met elkaar koken, terwijl het volgens Rossi juist een open groep is waarin alle initiatieven welkom zijn en liefst niets vooraf geregeld wordt.

Rossi is vaak de aanjager van thematisch koken binnen *Kitchensurfing*, zodat de vrijwillige koks zich alleen met het eten bezig hoeven te houden en zij voor de randvoorwaarden

zorgt. Het is een uitwisseling van kookideeën uit verschillende culturen, waardoor je van elkaar leert koken. Het was voor haar ook verhelderend om met Turkse mensen door Turkse supermarkten in Rotterdam te lopen, omdat je zo veel meer over de achtergrond van voedsel komt te weten. De meerwaarde ligt voor haar in de diepere gesprekken die aan tafel plaatsvinden; het gaat zeker niet alleen om gezellig wat te koken met elkaar. Rossi: 'Eten verbreedert.'

Daarnaast gebeurt er ook veel offline, dat wil zeggen dat sommige etentjes niet meer rechtstreeks via cs worden aangekondigd, maar een bepaalde groep communiceert dan via Facebook of Twitter om eetafspraken te maken. De spillover vindt dan plaats van cs naar het 'eigen leven'. Verder heeft een lid uit Rotterdam voor een directe spin-off gezorgd in Londen. Deze kookgroep is actiever dan in Rotterdam, voornamelijk ook omdat Londen een veel groter potentieel publiek heeft. Rossi beaamt dat het van belang is voor een bepaalde structuur te zorgen door een activiteit op de agenda te plaatsen, omdat die anders snel kan verwateren. Inmiddels zijn er echter ook genoeg initiatieven vanuit Rotterdamse *locals* die zelf hun keuken aanbieden of willen fungeren als kok.

Foto 11.1

Kitchensurfing Rotterdam

Moeizaam contact met de gemeente

cs Rotterdam heeft niet echt contacten met formele organisaties. Volgens Aldo heeft dat ook weinig meerwaarde. Voor het sinterklaasfeest is wel geprobeerd om subsidie los te krijgen in het kader van het Europees Jongerenjaar, maar het was moeilijk om de gemeente daar warm voor te krijgen: 'Het is iedere keer wikken en wegen.' De gemeente wil alles volgens bepaalde richtlijnen uitvoeren en als er formulieren ingevuld moeten worden, dan loopt men al snel tegen problemen aan: 'Waar is cs gevestigd?' 'Uh ja, officieel in San Francisco in de vs', 'Uh ja, moeilijk'. De gemeente kan nog niet omgaan met een organisatie die lokaal enorm actief is, maar niet lokaal gevestigd is. (cs Amsterdam kent soortgelijke problemen, zoals we zullen zien.) Aldo legt uit dat cs voor een gemeente niet duidelijk in een hokje valt te plaatsen, terwijl een basketbalvereniging met een afgebakend ledenaantal en een duidelijke behoefte aan voorzieningen dat bijvoorbeeld wel is. De meerwaarde van cs is onvoldoende zichtbaar voor de gemeente en het is lastig te sponsoren, omdat cs geen Nederlandse organisatie is, geen exact aantal leden in Rotterdam heeft, het onduidelijk is wat de leden bindt en wat cs Rotterdam precies doet voor en met de stad. Verder heeft cs Rotterdam ook niet één duidelijke activiteit waar een bepaalde voorziening bij past. Paul vindt het desondanks jammer dat de gemeente niet inziet dat een stad als Rotterdam onder inmiddels 2,5 miljoen leden gepromoot kan worden. Op dat vlak lopen de formele organisaties achter met het omgaan met online organisaties.¹¹ Voor het sinterklaasfeest in Rotterdam is het dus ieder jaar opnieuw lastig om een geschikte ruimte te vinden voor 200 tot 300 mensen en moeten er steeds individuele personen garant staan.

11.4 Couchsurfing in Amsterdam

Eigen betrokkenheid

Ramón (35) kwam in 2006 per toeval op een feestje van vrienden in aanraking met gasten van een ander gastvrijheidsnetwerk, de in Duitsland gebaseerde *Hospitality Club*, wat hem meteen intrigeerde. Vanwege de nogal ondemocratische manier van werken maakte hij echter snel de overstap naar couchsurfing. Hij beschrijft zichzelf als variërend in mate van activiteit voor couchsurfing. Hij was in het begin heel actief en heeft zeker een jaar lang bijna doorlopend ge-host. Op een gegeven moment had hij echter genoeg 'van mensen die bij mij kotsend boven de plee hangen'. De gevarieerde cultuur van Amsterdam ten spijt, Amsterdam blijft toch de hoofdstad van 'drank, drugs en vrouwen'. Ook cs'ers zijn wat dat betreft net mensen. Ramón wilde zich ook ergens uit kunnen terugtrekken en een eigen domein creëren. Hij wilde meer boven dan midden in het gebeuren staan. Hij is toen *monthly's*, maandelijkse bijeenkomsten, gaan organiseren, die daarna in *weekly's* overgingen. In 2009 heeft hij zich een tijd teruggetrokken uit cs, maar vanaf september 2009 is hij weer actief. Ramón is deeltijdstudent journalistiek en werkt als nacht- en slaapwacht in de psychiatrische zorg.

'Een geschenk uit de hemel en een doorn in het oog'

Ramón kwam nieuw in de hoofdstad aan en had behoefte aan wat meer sociale contacten. Dat dit uiteindelijk ook tot nieuwe lokale contacten leidde had hij vooraf niet zo

verwacht, aangezien het cs-netwerk met name rond buitenlandse reizigers is opgezet. Verder benadrukt Ramón dat hij van nature graag mensen helpt. Gastvrijheidsnetwerken zoals cs komen aan die behoefte goed tegemoet. Het is voor hem ook wel een vrij vluchtig medium: in het kader van een onderzoek heeft hij een keer uitgerekend dat hij met 6% van de mensen binnen cs in contact blijft. In de kleinere steden ziet hij dat lokale cs'ers wel echte, blijvende, verbintenissen aangaan met elkaar, maar dat het in Amsterdam toch allemaal vluchtiger is. Nieuwkomers in Amsterdam die een netwerk willen opbouwen haken vaak af zodra ze via hun opleiding, werk of de *weekly's* genoeg vrienden hebben opgedaan, en bouwen dan hun eigen leven verder op. 'cs is een heel makkelijke manier om mensen te ontmoeten, maar moeilijk om ze te behouden.'

Persoonlijk heeft Ramón tweeslachtige gevoelens over cs; van de ene kant vindt hij het een zegen omdat het zijn behoefte bevredigt om bij een groep te horen, iets wat hij van nature niet zo makkelijk opzoekt. Hij zegt sommige cs'ers oprecht als surrogaat voor familie te beschouwen, een gevoel dat anderen bijvoorbeeld hebben bij een sportclub. Van de andere kant is het een doorn in het oog: 'Omdat menging in cs een beroep doet op mijn altruïstische inborst. Dat kost een boel tijd, en gaat tot op zekere hoogte ten koste van "echt" nader contact met mensen die blijven.' Maar blijkbaar vervult cs zijn behoefte om mensen te helpen.

Zijn oude sociale netwerk is strikt gescheiden van het cs-netwerk. Hij heeft geprobeerd om eigen vrienden enthousiast te maken voor cs, maar tot dusver heeft pas één vriendin op cs een profiel aangemaakt. Hij heeft wel een heleboel mensen leren kennen via cs, maar er is nauwelijks betekenisvol contact. Hij beschouwt ze eerder als uitgaansvrienden. Deze bijzondere status van zijn cs-vrienden voelt ondanks de oppervlakkigheid toch speciaal voor hem. Tot slot heeft hij ook online contact met andere cs'ers in het buitenland, maar zijn voorkeur ligt toch meer bij face-to-facecontact.

Feiten en cijfers

Amsterdam kent meer dan 11.000 geregistreerde cs'ers, bijna vier keer zoveel als Rotterdam. De groep cs Amsterdam bestaat momenteel uit ongeveer 13.500 leden. Hier valt het verschil met Rotterdam meteen op: aangezien Amsterdam een van de meest populaire steden ter wereld is onder jonge reizigers, zijn van deze groep ook veel meer mensen lid dan van cs Rotterdam (2500 leden). *Host* in Amsterdam zijn is dan ook van een heel andere orde dan in Rotterdam: Amsterdammers kunnen in de zomer wel twintig tot 30 verzoeken per dag krijgen. In de hoofdstad zijn er meer surfers dan *hosts*, terwijl dat in Rotterdam andersom is. De *hosting pressure* is in Amsterdam beduidend hoger.

De hoofdmoot van mensen die elkaar in Amsterdam ontmoeten bestaat uit lokale bewoners, uitwisselingsstudenten, expats, surfers uit het buitenland en – verrassenderwijs – een grote groep *au pairs*. *Au pairs* komen ook veel in Den Haag voor, maar in Rotterdam weer nauwelijks. De actieve kern in Amsterdam beslaat zo'n 30 tot 40 mensen; een mengeling van mannen en vrouwen, vaak universitair opgeleid, merendeels Nederlanders, maar ook expats, uitwisselingsstudenten en tot slot *au pairs*. De typische cs'er die Amsterdam bezoekt is reeds beschreven tijdens de introductie van cs Rotterdam en zal later ook nog aan de orde komen.

CS Amsterdam monthly's en weekly's

De maandelijkse bijeenkomsten, die later in wekelijkse bijeenkomsten overgingen, heeft Ramón ongeveer een jaar lang medegeorganiseerd. De groep noemde zich het Am*dam Meet-up Team en zag in maart 2007 het licht. De organiserende groep bestond uit ongeveer acht mensen, een groeps grootte die prettig werkte. Op een vaste zondag in de maand vergaderde de groep in het tienercentrum waar een c's'er werkte. Zij stelden het programma van de *monthly* vast en plaatsten vervolgens via *CouchSurfing* en de *Hospitality Club* uitnodigingen. Een gangbare *monthly* bestond meestal uit een diner en dan een bezoek aan de kroeg of een danstent.

Een half jaar later vatte de organiserende groep het plan op om er wekelijkse bijeenkomsten van te maken, waarmee de overstap was gemaakt naar een vaste kroeg, waar wisselende leden van het organiserend comité heen gingen. Ramón schetst dat de sfeer van de meetings ook veranderde, mede doordat de kroeg groter was dan de plek waar de toch wat intiemere diners plaatsvonden. Op een *weekly* konden in de beginfase 30 tot 40 mensen langskomen. Het was vooral ook bedoeld als ontmoetingsplek van *locals* en surfers, bijvoorbeeld om vraag en aanbod van accommodatie in Amsterdam op elkaar te stemmen. Na de verhuizing naar een andere plek kwamen er soms wel 70 mensen op de *weekly* af. Deze eerste organiserende groep was los-vast, met Ramón als stabiele factor. Sommige mensen zag hij nauwelijks om te overleggen, anderen regulier. Ramón vertelt dat hij moeite had met dat los-vaste karakter van de groep. Hij heeft vrij veel ervaring met vrijwilligersorganisaties en bij c's bleek dat men toch overwegend voor de lol komt. Men wil zich nog best een dagje voor een activiteit inspannen, maar veel meer verantwoordelijkheid draagt men liever niet. Slechts een paar mensen steken er heel veel energie en tijd in en nemen verantwoordelijkheid op zich.¹² De *monthly's* zijn het begin geweest van de georganiseerde gemeenschap in Amsterdam en vormen mogelijk zelfs binnen Nederland de eerste lokaal georganiseerde activiteit. Ramón heeft daarin het voortouw genomen samen met iemand anders. Inmiddels zijn de *Saturday's* – een tijdje waren er zowel *Saturday's* als *Friday's* als gevolg van rivaliserende organisatoren – een vast en zeer populair onderdeel van c's Amsterdam.

Dutch Class

Eind 2007 wilde Ramón graag, toen de kans zich voordeed op een nieuwe plek in het centrum, met Nederlandse les beginnen en het initiatief van andere steden hierin volgen.¹³ Vooral Amsterdamse expats hebben een grote behoefte aan Nederlandse les, aangezien in Amsterdam de gemiddelde wachttijd voor de reguliere inburgeringscursussen oploopt van een tot 1,5 jaar. Via een uitnodiging binnen de hele c's Amsterdam-groep kreeg hij honderden reacties van mensen die Nederlandse les wilden geven. Uiteindelijk had hij een team van 20-25 mensen bij elkaar van Nederlandse c's'ers die aan niet-Nederlands-taligen een of twee keer per week les wilden geven. Hiertegenover stond een groep van 150 geïnteresseerde studenten, van wie ongeveer 80 mensen zijn overgebleven. Dit initiatief is tot nu toe overeind gebleven, hetgeen te danken is aan een enthousiaste kern van ongeveer tien amateurdocenten tussen 18 en 24 jaar.

De opzet van de Nederlandse taallessen is vrij gestructureerd en geënt op de Delftse methode zoals gebruikt in Rotterdam.¹⁴ Met deze methode kunnen docenten zonder al te

veel voorbereiding aan de slag. De taallessen zijn opgezet in cursussen van tien weken, waarop mensen kunnen intekenen. Iedere student wordt aan een vaste groep toebedeeld zodat mensen elkaar goed leren kennen en kunnen motiveren om het vol te houden. Het project verliep goed totdat cs weg moest uit de toenmalige locatie, waardoor sommige studenten afhaakten. Vervolgens hebben een of twee actieve cs'ers de lessen weer opgepakt en het project naar de openbare bibliotheek verhuisd. Daar lopen de lessen nu met veel succes nog steeds vier keer per week. De interesse voor deze lessen is zo groot, dat daar inmiddels ook wachtlijsten zijn ontstaan. Sommige cs'ers hebben nieuwe taallessen ontwikkeld om de wachttijd te overbruggen. Ironisch genoeg vinden die lessen weer plaats naast de oorspronkelijke *Dutch Classes*.

We komen ook te spreken over de rol van internet voor cs. Zonder internet is snel inspringen op situaties en nieuwe activiteiten en groepen organiseren bijna ondenkbaar. Het vergemakkelijkt flexibel optreden en nieuwe initiatieven opzetten zonder meer.¹⁵ Ramón benadrukt ook het grote nadeel van internet: het is veel makkelijker om zich er uit terug te trekken dan bij een telefoontje het geval is. Het is anoniemer en schept minder verplichtingen dan oor-tot-oor- of face-to-facecontact.

Tot slot wordt ook bij de taallessen weer duidelijk dat het initiatief staat of valt met de inzet van een kleine groep enthousiastelingen die ergens in gelooft. Zij zetten activiteiten op de kaart en daarna – als anderen zien dat een initiatief levensvatbaar is – volgen mensen wel om ergens aan mee te doen.

Regels, regels en ... regels

In Amsterdam lijkt er meer uitwisseling met instituties te zijn dan in Rotterdam, zoals blijkt uit de huisvesting van de taallessen in de bibliotheek. Dat betekent niet dat het van een leien dakje gaat. In Amsterdam botst men tegen het fenomeen stadsdelen aan.¹⁶ Aangezien cs geen budget heeft moet men altijd op zoek naar gratis ruimte voor de lessen en de borrels. Ramón heeft bijvoorbeeld samen met een cs'er tientallen instellingen aangeschreven, maar zelfs buurthuizen vragen geld voor voorzieningen. Verder is het probleem met de stadsdelen dat subsidie aantoonbaar ten goede moeten komen aan inwoners van het betreffende stadsdeel. Er is volgens Ramón geen overkoepelde instantie voor de hele stad waar men kan aankloppen voor een potje.

Tot slot heeft men vanaf het begin van het Am*dam Meetup Team getracht om bij de Vrijwilligerscentrale vrijwilligers te werven voor cs. Maar daarvoor moet men dan weer een stichting zijn. Dat kost 600 euro en dat geld heeft cs gewoon niet. Ramón verzucht: 'Nederland hangt van bureaucratie aan mekaar vast. En dit soort spontane burgerinitiatieven, daar lijken nauwelijks goede voorzieningen voor te zijn, omdat er nou eenmaal verlangd wordt dat alles bureaucratisch vastgelegd is.'

11.5 Tot slot

cs is een van de snelst groeiende gastvrijheidsnetwerken op internet. Waren er in 2003 nog maar 55 mensen lid, acht jaar later is dat aantal toegenomen tot 2,5 miljoen. Het doel van cs – *intercultural understanding* – wordt voornamelijk via surfen en *hosten* van de leden uitgedragen, maar steeds meer organiseren cs'ers lokale activiteiten en bundelt

men zich in kleine informele groepen die elkaar taallessen geven, gaan hardlopen of intercultureel koken. Deze studie is een eerste verkenning van deze groepen binnen cs Rotterdam en cs Amsterdam. In eerste instantie gingen we gewapend met een algemene definitie van informele groepen – kleine groepen zonder formele structuur die geregeld fysiek bij elkaar komen met een bepaald doel of gedeelde interesses – op zoek naar deze verschijningsvormen binnen cs. Sommige cs-groepen voldoen aan deze definitie: ze kennen geen formele structuur, dat wil zeggen dat er geen voorzitter of penningmeester is, ze zijn meestal kleinschalig, maar kunnen wel variëren van een paar mensen tot 30-40 mensen, en hebben vaak een doel: koken, taallessen, culturele uitwisselingen. Waarin ze echter afwijken is dat ze vaak een wisselende samenstelling hebben, een hoog ‘wie zin heeft doet mee’-gehalte hebben en dat het initiatief vaak staat of valt met een aanjager of vaste persoon die de verantwoordelijkheid voelt om de organisatie op zich te nemen. Er zijn echter ook andere informele groepen binnen cs die wat meer buiten het blikveld liggen, zoals het sinterklaasfeest in Rotterdam dat jaarlijks rond de 200 tot 300 mensen uit de hele wereld trekt. Deze groep is al veel minder goed te duiden in termen van doel en samenstelling en valt misschien beter te omschrijven als een bijeenkomst of gebeurtenis. Ook de wekelijkse borrels in Amsterdam en Rotterdam zijn een randgeval: men komt met een zekere regelmaat bij elkaar, maar de groep is wisselend in samenstelling en het doel is vooral gezelschap zoeken. Bij dit laatste punt past wel de kanttekening dat bijeenkomsten ook vaak gebruikt worden om intercultureel te netwerken, wat onder het doel van *intercultural understanding* valt te scharen.

Geïnterviewden zelf zien de online cs-community en haar deelgroepen als één grote informele groep. Hiermee raken we nog verder af van wat wij onder een informele groep zouden verstaan, aangezien fysiek contact meestal ontbreekt. Het neemt niet weg dat sommige mensen aangeven dat men elkaar binnen de online groepen ook goed kan leren kennen en hobby's kan delen. Voor toekomstig onderzoek is het interessant om de online groepen erbij te betrekken en zo het snijvlak van online en offline groepen te verkennen.

De lokale groep van actieve cs'ers binnen iedere stad zouden we wel als een informele groep willen typeren. Ze komen geregeld met een duidelijk doel – het organiseren van activiteiten voor anderen – samen. Echter, ook hier geldt dat de groepssamenstelling relatief snel verandert. Zowel Rossi als Ramón benadrukken het vluchtige karakter van de ‘vaste kern’.

cs en de informele groepen hierbinnen zijn voor de vier geïnterviewden vooral een aanvulling op hun verder toch al vrij drukke sociale leven. Omdat ze qua levensvisie veel gelijkgestemden vinden is cs een interessant netwerk om mensen uit de hele wereld te ontmoeten. Maar er is weinig menging met hun reeds bestaande vriendennetwerken. Dat kan toeval zijn of samenhangen met de gemiddeld iets hogere leeftijd van de vier, waardoor ze mogelijk al een wat meer geconsolideerd sociaal netwerk hebben, maar het valt wel op dat het bij alle geïnterviewden het geval is. Ze zijn niet nóg actiever door cs geworden; iedereen was al vrij actief en cs sloot goed aan bij hun drukke levensstijl. Verder zeggen ze dat cs bijgedragen heeft aan een positief mensbeeld, daar het een aangename afwisseling vormt met de stortvloed aan negatieve informatie via de reguliere media en door de rol die cs kan spelen voor mensen die sociaal minder vaardig zijn.

Door het open en vriendelijke karakter van de cs-gemeenschap kan hier makkelijk met vriendschappen en contact leggen geëxperimenteerd worden. Hoewel wij er niet rechtstreeks naar gevraagd hebben, proefden wij wel bij allen de kick van het organiseren en het voor elkaar krijgen van activiteiten binnen cs.

Een ander punt van onderzoek was de lokale effecten van cs-groepen. Hoewel het niet in alle gevallen duidelijk is wat precies de effecten zijn, is het sinterklaasfeest in Rotterdam een voorbeeld van het promoten van de stad onder jonge reizigers. Vooropgesteld dat cs'ers het naar hun zin hebben gehad, zal het sinterklaasfeest ook tot reclame voor Rotterdam buiten de landsgrenzen leiden. Daarnaast zijn er de lokale effecten van alle (actieve) cs-locals, die, als ze hun taak als *host* serieus nemen en goed gastheerschap tonen, indirect aan city marketing doen. Het meest duidelijke voorbeeld van lokale effecten vormen de *Dutch classes* in Amsterdam. Deze groepen voorzien duidelijk in een behoefte waar een gemeente in tekort kan schieten. Expats leren de taal sneller, wat de integratie in de samenleving kan versnellen en daarnaast bouwt men via de *weekly's* een sociaal netwerk op.

De samenwerking met formele organisaties zoals de gemeenten en stadsdelen verloopt moeizaam. Aangezien cs als niet-Nederlandse organisatie niet makkelijk in een hokje te plaatsen is, een onduidelijk ledenaantal heeft en een wisselende behoefte aan voorzieningen, worstelen formele organisaties met dit type moderne, hybride organisatie dat zowel on- als offline activiteiten ontplooit op globaal en lokaal niveau maar simpelweg niet in een formulier past. Sommigen vinden het een gemiste kans dat de gemeente niet inspringt op de initiatieven van cs; anderen verwelkomen juist het flexibele en creatieve karakter van cs, dat verloren zou gaan met opgelegde regels van buitenaf. Locaties regelt men dan zelf wel door het netwerk van lokale cs'ers aan te boren of door zelfstandig afspraken te maken met kroegen.

Concluderend heeft cs als 'een online tool om mensen offline te ontmoeten' (definitie Aldo) inmiddels de nodige informele groepen opgeleverd in Rotterdam en Amsterdam. Het voortbestaan van de groepen hangt vaak af van een harde kern actieve lokale cs'ers, maar de groepen lijken te voorzien in een behoefte van hedendaagse, jonge mensen om meer ad hoc aan een groep mee te doen. En ook al zijn effecten op lokaal niveau niet het hoofddoel van deze groepen, indirect promoten ze de steden, zorgen ze voor sociale netwerken van tijdelijk in Nederland verblijvende groepen en voorzien ze in behoeftes die de gemeente zelf niet kan vervullen. Een pijnpunt blijft echter de samenwerking met formele organisaties, die niet goed weten om te gaan met moderne vormen van lokale burgerinitiatieven zoals cs-groepen. Tot dusver lijken formele organisaties de sleutel tot samenwerking met cs niet gevonden te hebben.

Noten

- 1 Verwante sites zijn bijvoorbeeld www.belodged.com, www.hospitalityclub.org, www.globalfree-loaders.com, www.place2stay.net. Couchsurfing is momenteel het grootste netwerk (www.couchsurfing.org).
- 2 De Verenigde Staten telt eind januari 2011 bijna 530.000 couchsurfers (21,2% van alle couchsurfers), Duitsland 236.000 (9,5%) en Frankrijk 217.000 (8,7%).

- 3 Steinfield et al. (2008: 434) definiëren een SNS als 'web-based services that allow individuals to (1) construct a public or semi-public profile within a bounded system, (2) articulate a list of users with whom they share a connection, and (3) view and traverse their list of connections and those made by others within the system.'
- 4 Servas International is een van de oudste gastvrijheidnetwerken, in 1949 opgericht als een vredesbeweging (<http://joomla.servas.org/content/blogcategory/41/76/>). Dit netwerk werkt in tegenstelling tot CS echter met betaalde lidmaatschappen, gebruik van referenties en beperkte toegankelijkheid.
- 5 In Nederland biedt ongeveer 12% van de couchsurfers geen bank aan, terwijl rond de 18% alleen een kop koffie of een drankje aanbiedt.
- 6 Van de couchsurfers gevestigd in Nederland geeft 70% aan Engels te spreken, 75% Nederlands, 27% Duits, 12% Frans en 10% Spaans. De meest gesproken taal is echter Engels.
- 7 Er zijn ook nog *nomad ambassadors* (CS'ers die veel rondreizen) en *family ambassadors* (speciaal voor families die couchsurfen).
- 8 Uit gelden van het verificatiesysteem, betaald door leden, wordt een klein aantal betaalde werknemers en het *basecamp* gefinancierd. CS vraagt leden om op vrijwillige basis een bepaald bedrag te storten via de creditcard, opdat de locatie van het lid verifieerbaar is. Aangezien er inmiddels meer en meer leden betalen, neemt ook het aantal betaalde krachten toe (zie CouchSurfing Jobs 2010).
- 9 Uit een kleinschalig Amerikaans onderzoek blijkt verder dat CS'ers zich niet erg bewust zijn van de gevaren van het delen van privé-informatie op internet. Door foto's van de woning en het interieur te plaatsen en door vermeldingen van exacte data van afwezigheid wordt het een potentiële dief redelijk makkelijk gemaakt zijn slag te slaan (Peterson en Siek 2009). Het is niet duidelijk of CS'ers mogelijk groter van vertrouwen zijn dan de gemiddelde persoon, of dat mensen in het algemeen makkelijk zijn met het plaatsen van privé-informatie op internet. Dat er zo weinig fout gaat heeft er mogelijk mee te maken dat mensen met slechte bedoelingen toch minimaal een profiel moeten aanmaken en daardoor ook traceerbaar (en verwijderbaar) zijn.
- 10 Vergeleken met het eerder beschreven modale CS-persoonlijkheidstype, open en extravert, zal de door Aldo beschreven groep vermoedelijk een minderheid vormen.
- 11 Er wordt trouwens wel op een hoger organisatieniveau samengewerkt met Servas International om ervaringen uit te wisselen, maar die samenwerking ligt door de gedeelde interesses dan ook veel meer voor de hand dan die met een instantie als de gemeente.
- 12 Binnen de actieve kern van Amsterdam lijkt dus een *free-rider*-probleem op te treden. In Rotterdam werd het niet als zodanig benoemd.
- 13 Ramón had ook het plan om van deze plek een buurtcentrum te maken, waar CS'ers fysiek bij elkaar konden komen voor een drankje en praatje met mede-CS'ers, en om bagage te stallen. Door complicaties ging het plan niet door.
- 14 In Rotterdam zijn de taallessen sinds december 2009 wegens gebrek aan belangstelling van studenten gestopt (CouchSurfing Rotterdam Dutch Class 2010).
- 15 Zie ook Vergeer en Pelzer 2009 die over het effect van het gebruik van internet op offline- en online netwerkkapitaal schrijven.
- 16 In Rotterdam werd niet verwezen naar expliciete problemen met deelgemeenten, mogelijk omdat die minder bevoegdheden hebben dan de stadsdelen in Amsterdam.

DEEL V

Doelgroepen

12 Maatschappelijke participatie van jongeren in informele groepen

Irene de Goede

12.1 Jongeren en informele groepen

Voor hun sociale en politieke ontwikkeling is het belangrijk dat jongeren deelnemen aan burgerinitiatieven in de samenleving (Stolle 2007, Youniss et al. 1997). Voorheen vond die deelname van jongeren vaak plaats in formele organisaties, zoals kerkgemeenschappen, vakbonden, politieke organisaties en scouting, maar tegenwoordig steeds minder (Delli Carpini 2000, Putnam 2000). Hun belevingswereld staat ver af van de traditionele politieke organisaties en maatschappelijke instellingen (Andolina et al. 2002). Aan de andere kant hebben jongeren wel een sterke behoefte om iets te doen voor de samenleving of tegen ongelijkheid in de wereld (Delli Carpini 2000). Ze denken alleen niet dat het zin heeft om dat te doen door lid te worden van een formele organisatie. Bovendien doen veel formele organisaties niet hun best om jongvolwassenen aan te trekken en in te zetten (Delli Carpini 2000). Jongeren zijn daarentegen wel betrokken bij burgerinitiatieven gericht op lokale projecten, bijvoorbeeld via het internet en via informele groepen met vrienden en andere leeftijdgenoten (Andolina et al. 2002). Jeugdparticipatie zal daarom naar verwachting steeds meer vorm krijgen in zelfgeïnitieerde burgerinitiatieven binnen informele groepen jongeren. Daarbij kunnen jongeren gebruik maken van nieuwe vormen van communicatietechnologie die leiden tot nieuwe vormen van participatie binnen informele netwerken: zonder geografische beperkingen kunnen ze contact leggen met mensen met hetzelfde wereldbeeld (Andolina et al. 2002; Delli Carpini 2000; Kann et al. 2007).

In dit hoofdstuk oriënteren we ons op de maatschappelijke participatie van jongeren in informele groepen: eenheden van minstens drie mensen die tussen de privésfeer en formele organisaties samen activiteiten ondernemen. De groepen zijn klein, autonoom en vrijwillig; de groepsleden zijn gelijkwaardig, hebben een onderlinge band en vaak eenzelfde referentiekader (Moreland en Levine 1988). We bekijken welke rol informele groepen spelen bij de ontwikkeling van jongeren en hun sociale en politieke participatie in de samenleving.

12.2 Informele groepen als leerschool

Jeugdparticipatie in formele organisaties draagt op verschillende manieren bij aan een positieve ontwikkeling van jongeren (Larson 2000). Zo zou vrijwilligerswerk kunnen bijdragen aan meer begrip voor anderen, meer betrokkenheid bij de samenleving, een beter begrip van democratie, meer sociale verantwoordelijkheid en een beter ontwikkelde morele identiteit (Smetana et al. 2006). Jongeren leren door vrijwilligerswerk samen te werken met mensen met een andere achtergrond, waardoor ze een beter begrip van

sociale ongelijkheid krijgen (Reinders en Youniss 2006; Youniss en Yates 1997). Ook leren ze vaardigheden zoals groepsdoelen bereiken, initiatief nemen, leiderschap, spreken in het openbaar en andere politieke vaardigheden (Flanagan en Faison 2001; Verba et al. 1995). Uiteindelijk draagt participatie in organisaties tijdens de jeugd zelfs bij aan grotere betrokkenheid bij de samenleving en meer politieke participatie tijdens de volwassenheid (Kirlin 2002).

Hoe kan participatie in informele groepen bijdragen aan de ontwikkeling van jongeren? Adolescenten krijgen meer binding met hun omgeving en ontwikkelen het gevoel dat ze zelf succesvol kunnen zijn (Smetana et al. 2006). In informele groepen doen ze ook andere vaardigheden op dan in formele organisaties die al een bepaalde structuur hebben. In een informele groep zijn jongeren meer op zichzelf aangewezen en moeten zij zelf een stabiel interactiepatroon ontwikkelen (Heinicke en Bales 1953). Doorgaans ontbreken in die groepen ervaren volwassenen, zodat jongeren veel ruimte hebben om eigen ideeën te ontwikkelen en zich te richten op thema's die speciaal hun interesse hebben. Door het kleinschalige en gelijkwaardige karakter van een informele groep zal ook de groepsdynamiek minder hiërarchisch zijn dan binnen een formele organisatie (Moreland en Levine 1988). De jongeren zoeken zelf uit hoe de taken verdeeld worden, wie de leiding neemt en hoe de samenwerking optimaal blijft. Ook hierin onderscheidt de informele groep zich van een formele organisatie.

Larson (2000) zegt hierover dat het belangrijk is voor jongeren om te leren zelf initiatief te nemen, een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van andere vaardigheden en voor het functioneren als volwassene. Tegenwoordig krijgen westerse jongeren weinig verantwoordelijkheid en weinig aanmoediging om zelf initiatief te nemen (Larson 2000, Schlegel en Barry 1991). Een goede context om deze vaardigheid te ontwikkelen is volgens Larson te vinden in gestructureerde, vrijwillige activiteiten voor en door jongeren (Larson 2000). Informele groepen bieden bij uitstek zo'n context.

12.3 Betekenis voor jongeren

Het kan aantrekkelijk zijn voor jongeren om iets te ondernemen voor de samenleving binnen een informele groep. Formele organisaties sluiten niet goed aan bij de belevingswereld van jongeren (Andolina et al. 2002) en jongeren zien vaak niet hoe ze hun doelen via deze organisaties zouden kunnen bereiken (Delli Carpini 2000). Ook zien jongeren weinig heil in politiek actief worden, maar zien zij meer mogelijkheden om een verschil te maken door vrijwilligerswerk en burgerinitiatieven op lokaal niveau (Andolina et al. 2002; Flanagan en Faison 2001; National Association of Secretaries of State 2000). In informele groepen kunnen jongeren op hun eigen manier uiting geven aan hun bevlogenheid, ook als ze geen aansluiting vinden bij een formeel initiatief. Bovendien hoeven jongeren zich in een informele groep niet per se langdurig vast te leggen, wat strookt met hun behoeftes ten aanzien van vrijwilligerswerk (Boutellier et al. 2004; NOV 1997). Ze kunnen ook eenmalig en ad hoc met vrienden bijdragen aan een bepaalde landelijke of internationale actie, bijvoorbeeld naar aanleiding van een ramp. Door internet en sociale netwerksites kunnen andere jongeren snel en makkelijk

gemobiliseerd worden (Kann et al. 2007). De opkomst van internet kan de algehele afname van betrokkenheid bij de samenleving onder jongeren keren (Putnam 2000). Participatie in informele groepen is te plaatsen tussen individuele betrokkenheid bij de samenleving en vrijwilligerswerk in formele organisaties. De horizontale interactie in een informele groep draagt bij aan sociaal kapitaal en biedt jongeren een belangrijke aanvulling op de verticale, formele initiatieven binnen het maatschappelijk middenveld (Putnam 1995). Informele groepen onder jongeren zijn wellicht minder geschikt om contacten op te doen met jongeren uit een andere sociaaleconomische klasse. Doordat informele groepen dicht bij de privésfeer liggen is het aannemelijk dat de leden van de groep eenzelfde achtergrond hebben (Wuthnow 1994a) en eerder al vrienden of kennissen waren. Door het homogene karakter van de informele groepen krijgen jongeren waarschijnlijk sneller een band met elkaar, maar doen zij minder ervaring op met mensen met een andere achtergrond (Putnam 2002, Wuthnow 2003), tenzij er bewust samenwerking is met mensen uit een bepaalde doelgroep. In formele groepen die meer openstaan voor mensen uit alle lagen van de bevolking is deze situatie wellicht anders.

12.4 Jongerenparticipatie in Nederland

Omdat jeugdparticipatie sterk beïnvloed wordt door lokale omstandigheden, is het belangrijk de culturele en nationale context te beschrijven (Torney-Purta 2004). In Nederland is jeugdparticipatie veel minder formeel georganiseerd dan in de Verenigde Staten, waar veel literatuur op gebaseerd is. In Nederland maken jongeren vaak het eerst kennis met burgerschapsinitiatieven op de basisschool en middelbare school. Via maatschappelijke stages en andere acties op school dragen scholieren bij aan de samenleving of aan internationale ontwikkeling en leren ze meer over de wereld om hen heen. Ook formele organisaties buiten school, zoals scouting of kerkgemeenschappen, kunnen burgerschapsontwikkeling bevorderen. Hetzelfde geldt voor studentenverenigingen, studieverenigingen of vrijwilligersorganisaties. Er zijn dus vele manieren in het formele circuit om deel te nemen aan maatschappelijke initiatieven. Maar doen jongeren dat ook op vrijwillige basis? Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) kijkt sinds 1997 in het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) naar maatschappelijke participatie van jongeren in verschillende typen verenigingen (CBS 2009b). Volgens het CBS was in 2008 42% van de jongeren van 18 tot 25 jaar betrokken bij georganiseerd vrijwilligerswerk in een of meer organisaties. Vooral vrijwilligerswerk bij sportverenigingen is geliefd (17% van de jongeren van 18 tot 25 jaar). Vrijwilligerswerk in het jeugdwerk, de zorg, of voor een arbeids- of politieke organisatie is veel minder populair (resp. 6%, 5%, 0% en 1%). Ook op school en bij hobbyverenigingen, culturele verenigingen en levensbeschouwelijke organisaties is de participatie van jongeren tussen de 18 en 25 jaar laag (resp. 4%, 4%, 5% en 7%). De helft van de jongeren beschouwt zich niet als lid van een kerkgemeenschap of andere levensbeschouwelijke groepering (CBS 2009a), wat de lage participatiegraad in dit type organisatie verklaart. Gemiddeld zijn jongeren onder de 25 jaar evenveel betrokken bij vrijwilligerswerk als mensen ouder dan 25 jaar (CBS 2010).

Voor jongeren onder de 18 jaar is de maatschappelijke stage op de middelbare school in Nederland verplicht om ervaring op te doen met onbetaald bijdragen aan de samenleving (de invoering is gestart in 2007 en geldt vanaf 2011 voor alle leerlingen). De stage omvat tijdens de gehele schoolperiode 48 à 72 uur, afhankelijk van het onderwijsniveau, eventueel verdeeld over verschillende schooljaren (Rijksoverheid 2010). Uit recent onderzoek blijkt dat 71% van de deelnemers hun stage zinvol en 73% leerzaam vond. Toch denkt slechts 20% erover om vrijwilligerswerk te gaan doen (NJR 2010). Of deze verplichte stage dus leidt tot meer vrijwillige maatschappelijke participatie is niet duidelijk. Sommige jongeren doen liever iets voor de samenleving in een informele groep. Zij willen bijvoorbeeld op hun eigen manier invulling geven aan hun enthousiasme voor een onderwerp of vinden hun voorkeur niet terug in een formeel initiatief. Soms willen zij zich niet langdurig vastleggen, maar eenmalig met vrienden bijdragen aan een bepaalde actie. Door hun vrijblijvende en ongeregistreeerde karakter is het moeilijk aan te geven hoe sterk informele groepen bijdragen aan maatschappelijke participatie. Het CBS heeft daarover geen cijfers. Het POLS van het CBS besteedt wel aandacht aan informele hulp. Hieruit blijkt dat in 2008 27% van de 18- tot 25-jarigen in de vier weken voorafgaand aan het onderzoek onbetaalde hulp heeft gegeven aan mensen buiten het eigen huishouden (CBS 2009b). Jongeren onder de 25 jaar geven minder informele hulp dan mensen boven de 25 jaar (CBS 2010). Dat vrijwilligerswerk ook in informeel verband gedaan kan worden is voor jongeren heel vanzelfsprekend. Slechts 26% van een onderzochte groep scholieren in de leeftijd 14-16 jaar zag vrijwilligerswerk als iets dat je bij een organisatie doet (NJR 2005). Omdat veel jongeren ook buiten de formele context onbetaald een bijdrage leveren aan de samenleving bestaat het vermoeden dat meer jongeren in Nederland vrijwilligerswerk doen, maar dan buiten de traditionele organisaties, dan uit de huidige cijfers blijkt (NJR 2005).

12.5 Sociale netwerksites

Steeds meer mensen, waaronder veel jongeren, zijn lid van informele groepen via sociale netwerken op internet (Inside Facebook 2009). Zo had de in 2004 opgerichte internationale netwerksite Facebook in februari 2010 meer dan 400 miljoen actieve leden (Facebook 2010b). Naast de standaard onderdelen kunnen gebruikers van Facebook ook goede doelen steunen. Sommige leden gebruiken bij hun profiel zelfs een speciale applicatie, *Causes*. Deze applicatie is gedownload door 25.369.088 Facebook-leden en staat daarmee in de top tien van meest gedownloade applicaties (Appdata 2010). Deze toepassing is niet ontwikkeld door Facebook, maar biedt gebruikers de mogelijkheid om de wereld te verbeteren via Facebook: 'Door ons platform te gebruiken kunnen individuen hun netwerk van vrienden mobiliseren om zo duurzame sociale en politieke bewegingen te ontwikkelen.' Gebruikers kunnen via *Causes* communiceren met mensen die hun doel ondersteunen, discussiëren over het doel, petitie ondertekenen en geld inzamelen (Facebook 2010c). Sommige Facebook-leden hebben een speciaal *Causes*-tabblad bij hun algemene profiel met daarop hun *Activist Profile*, een overzicht van alle goede doelen waar iemand bij betrokken is en gerelateerde activiteiten binnen Facebook.

Een voorbeeld van maatschappelijke mobilisatie via een sociale netwerksite komt van *Love Without Boundaries*, een internationale vrijwilligersorganisatie die geld inzamelt om Chinese kinderen met een hazenlip te opereren, zodat ze meer kans maken op adoptie:

*Love Without Boundaries heeft een team opgebouwd van 75 vrijwilligers over de hele wereld. Eén persoon verwelkomt de nieuwe leden. Eén vrijwilliger bedankt individueel iedere persoon die geld doneert. Iemand anders beantwoordt de opmerkingen op het prikbord van het goede doel. Sommige vrijwilligers komen uit de bestaande groep ondersteuners en werden gevraagd om te helpen, omdat ze óf actief waren op Facebook, óf interesse hadden getoond in het helpen van dit goede doel. Andere vrijwilligers werden via het doel zelf gevonden nadat er contact met ze was opgenomen. [...] Een community opbouwen is veel werk, maar als je de leden van je goede doel vraagt te helpen wordt niet alleen je To-Do List korter, maar stel je hen ook in staat zich te ontwikkelen als leiders, activisten en vrijwilligers. (Vertaling van *Overwhelmed with social media? A suggestion for overworked nonprofit employees*, Causes Exchange 2010).*

Maatschappelijke participatie binnen Facebook kent dus actieve en passieve varianten. De meest actieve variant bestaat uit leden die zelf het initiatief nemen tot een maatschappelijk doel en via Facebook andere mensen benaderen. Via Facebook kan direct met een creditcard geld gedoneerd worden, maar dit is alleen mogelijk voor geregistreerde Amerikaanse en Canadese non-profit- en liefdadigheidsinitiatieven (Facebook 2010a). Daarnaast kunnen leden aandacht vragen voor een offline benefietevenement. De minder actieve variant bestaat uit geld doneren of benefietevenementen bezoeken. In de meest passieve variant worden Facebook-gebruikers op uitnodiging van bekenden alleen lid van de online groep van het goede doel en laten daarmee zien dat ze het initiatief steunen en op de hoogte willen blijven.

Initiatiefnemers van deze goede doelen stoppen er veel tijd in. Het zijn echter vooral de minder actieve varianten van maatschappelijke participatie via sociale netwerksites die goed aansluiten bij het 'pick-and-mix-gedrag' of 'zap-gedrag' van jongeren (Boutellier et al. 2004; NOV 1997) en bij de kortverbandvrijwilliger (Van der Pennen 2003). Dit type maatschappelijke participatie zou meer calculerend zijn en niet-ideologisch georiënteerd (Van der Pennen 2003). Het is daarom de vraag in hoeverre jongeren die op deze passieve manier via sociale netwerksites maatschappelijk actief zijn ook daadwerkelijk betrokken zijn bij de specifieke doelen. Mogelijk zijn vooral het steunen van bekenden, het contact binnen de informele groep en het samen ergens aan bijdragen voor deze jongeren van waarde en niet de maatschappelijke thema's die door anderen aangedragen zijn. Wel kunnen maatschappelijk actieve leden een voorbeeld zijn voor hun minder actieve contacten binnen het sociale netwerk en hen beïnvloeden.

12.6 Twee cases

Ter illustratie van actieve participatie in informele groepen jongeren bespreken we twee cases. Van beide informele groepen heeft één actief betrokkene informatie gegeven. De eerste case betreft een groep die zich inzet voor duurzame ontwikkeling en klimaatverandering: twaalf hogeropgeleide studenten en werkenden, iets meer

mannen dan vrouwen, tussen 20 en 30 jaar, van tevoren al bevriend. De geïnterviewde zelf is 25 jaar. De groepsactiviteiten duurden drie maanden. De leden kwamen samen bij iemand thuis of in een café en bekostigden hun activiteiten (ongeveer 2000 euro) zelf. Er was geen samenwerking met formele organisaties. De mensen die meewerkten aan de slotactiviteit (90) waren allemaal persoonlijke bekenden van de groepsleden. De geïnterviewde kwam samen met haar vriend op het idee voor dit initiatief naar aanleiding van een project in haar opleiding. Ze had daar veel ideeën voor die ze niet in het schoolproject kon uitvoeren. Daarom besloot ze samen met haar vriend zelf een project te starten. De andere groepsleden waren vrienden: 'In eerste instantie hebben we bijeenkomsten gehad met ons twaalfen. [...] Gewoon van: goh, we willen daar iets mee en wat kunnen we nou bedenken'.

Het project kostte tijd en geld, maar de leden bleven gemotiveerd:

Het was al pratende dat we ineens op dit idee kwamen en dan blijken daar ineens best wel wat kosten aan verbonden te zijn, maar dat neem je dan gewoon voor lief. Dat is wat mensen er toch wel gewoon voor over hebben gehad.

Waarom mensen de problemen belangrijk vinden? Ik denk dat dat voor heel veel mensen verschilt. [...] Ik denk dat het in deze groep toch meer gewoon het enthousiasme van elkaar en de sociale lol die je eraan beleeft, dat dat voor de meeste mensen de motivatie was. Los van wat ze belangrijk vinden aan het klimaatprobleem, want dat zal voor de meesten ook wel gespeeld hebben mag ik aannemen.

Het project heeft bij de geïnterviewde niet direct bijgedragen aan de ontwikkeling van vaardigheden:

Ik kan niet zeggen dat ik er zo op die manier mee bezig ben geweest. [...] Ik denk dat het wel degelijk kan gelden voor verschillende mensen in onze groep. Ik denk dat het voor mij minder geldt, omdat ik heel veel projectmatig werk heb gedaan voor de studie. [...] Natuurlijk draagt het iedere keer dat je dat doet bij, maar ik denk niet dat het heel specifiek heeft bijgedragen aan dat soort vaardigheden.

Wel heeft ze meer geleerd over haar vrienden:

Voordeel is dat je elkaar op een andere manier ziet, dat je kwaliteiten van andere mensen ziet die je anders niet zo snel zou benadrukken bij elkaar, dat je elkaar kan verrassen met wat de één en de ander kan.

Daarnaast droegen positieve ervaringen bij aan haar vertrouwen in andere mensen:

We hadden natuurlijk onwijs veel vrijwilligers nodig en we hebben 90 vrijwilligers op de been gekregen [...], wat ik toch wel echt heel bijzonder heb gevonden. Want we hebben ze niks geboden. Het was gewoon een bedankje.

Dat je op het moment dat je een goed verhaal hebt en enige overtuigingskracht, dat je mensen toch best wel snel op de been krijgt en dat heb ik wel bijzonder gevonden.

Van het uiteindelijke effect van het project had de geïnterviewde meer verwacht. Ze heeft nu dan ook een realistischer inschatting van dit soort initiatieven:

Wat me wel heel erg teleurstelde is [...] hoe weinig aandacht er eigenlijk vanuit de media is gekomen. In je hoofd maak je het heel groot, je bent echt met iets supergroots bezig en je verwacht gewoon dat je 's avonds op televisie komt ofzo. En dat dat dan niet gebeurt valt toch een beetje tegen. [...] Je moet je ook geen illusies maken met zo'n projectje [...]. Dat de politiek gaat roepen: 'We gaan hiervoor en dat komt allemaal door dit project.' Dat is ook onrealistisch denken, maar iets in die richting hoop je natuurlijk wel. [...] Maar je kunt wel bereiken dat mensen er überhaupt over gaan praten. Ik denk dat we daarin toch zeker geslaagd zijn.

Het was een bewuste keuze om een eigen initiatief op te zetten en niet bij een formele organisatie aan te sluiten. Over formeel vrijwilligerswerk zegt ze: 'Het spreekt me minder aan. [...] Dan word je meer een beetje als onbetaalde kracht voor lullige taakjes ingezet, dat is toch een beetje waar het op neer komt'.

Daarmee vergeleken heeft maatschappelijke participatie in een informele groep veel voordelen:

Ik vind wel dat er heel veel meer positiefs te benoemen valt voor het starten van een eigen project. Als je je iets echt eigen kan maken dan ga je er veel harder voor werken, zo werkt dat gewoon. Je kunt ook enthousiast worden van dingen die andere mensen voor je bedacht hebben, maar het is nog gaver als je het allemaal gewoon zelf hebt opgezet. Er zit echt iets van een drive van enthousiasme achter als je zo grootschalig bezig bent als wij hebben gedaan. Het is helemaal van jezelf en je raakt er echt helemaal enthousiast van. Je merkt dat je om twee uur 's nachts nog brieven aan het tikken bent. [...] Je merkt gewoon dat je jezelf helemaal verliest in het doel en dat is wel gaaf, dat heb ik nog nooit zo met een project gehad.

Samenwerken met vrienden binnen een informele groep heeft ook nadelen:

Nadelen zijn natuurlijk dat de een het serieuzer neemt dan de ander en dat je daar afen toe ook een gevoel bij ervaart dat je denkt van: ik heb ook andere dingen te doen, maar ik vind het belangrijk. Waarom werk jij niet even hard als ik hieraan? Het verliep redelijk vlekkeloos, maar in een groep van twaalf man heb je toch altijd wel andere ideeën die niet overeenkomen met elkaar. [...] Je bent dan geneigd wat feller te zijn dan je in een professionele organisatie zou zijn, omdat je dan misschien wat diplomatieker met elkaar om zou gaan.

Maar omgaan met vrienden houdt het werk ook juist wel leuk:

Ik denk dat iedereen wel verschillende rollen in de groep had. Misschien was ik zelf wat serieuzer, maar er zaten ook een paar clowns bij, die heb je ook nodig om de groeps sfeer gewoon vrolijk te houden, want het was natuurlijk wel iets dat we voor onze lol moesten doen en dat is ook wel gelukt.

Omdat de groep als doel had een discussie los te maken over duurzame ontwikkeling en klimaatverandering, wilden de groepsleden veel mensen bereiken. Hiervoor werd onder andere gebruik gemaakt van sociale netwerksites op internet:

We hebben verschillende internetadressen aangemaakt. [...] Om jongeren te bereiken hebben we een Hyves-pagina opgezet. We hebben Facebook aangemaakt en we hebben LinkedIn om een netwerk van werkende mensen op die manier te bereiken. Daarin hebben we ons doel verkondigd en opgeroepen aan mensen: goh, praat erover met je vrienden, het is heel belangrijk.

De 90 vrijwilligers zijn echter allemaal persoonlijk via vrienden gemobiliseerd en niet via de sociale netwerksites:

Dat Hyves of dat Facebook was toch een beetje van vrienden nodigden vrienden uit en dan ging het meer om het aantal vrienden dat je dan had, wat je dan eventueel in een artikeltje erbij kon vertellen ergens, dan dat je echt iets van die mensen kon verwachten. Dat is toch te ver. Als je geen persoonlijk contact met mensen hebt gehad, ik denk niet dat je via internet op dat niveau dingen kan bereiken.

De tweede case betreft een kleine groep jongeren die iets wilden doen aan ontwikkelingssamenwerking: vijf hoogopgeleide vrouwen tussen 25 en 30 jaar. De geïnterviewde is zelf 27 jaar. De groepsleden kenden elkaar al van te voren of kwamen via andere bekenden met elkaar in contact. De groep bestaat sinds anderhalf jaar. Hoewel de groep een voorzitter heeft en geregistreerd staat bij de Kamer van Koophandel, vinden de activiteiten van deze groep in informele sfeer plaats. De activiteiten worden gedaan op vrijwillige basis en de kosten, bijvoorbeeld voor de notaris, worden door de leden zelf opgebracht. Er is geen samenwerking met formele organisaties en de mensen met wie de groep samenwerkt kent men vooral via via. Er wordt weinig contact gelegd met onbekenden via internet, maar de groep wil in de toekomst wel meer gebruik maken van oproepen op internetfora. Vergaderingen worden thuis gehouden en ook voor activiteiten bezoeken de groepsleden andere mensen aan huis. Gezelligheid en de band binnen de groep spelen een belangrijke rol: 'We gaan altijd eerst eten als we gaan vergaderen. We zijn ook nog een weekendje weg geweest, om elkaar goed te leren kennen'.

De motivatie voor dit initiatief was dat deze jongeren allemaal iets wilden doen aan ontwikkelingssamenwerking, maar niet dachten een baan in deze richting te zullen vinden:

We hadden het gevoel dat het moeilijk was om een baan te krijgen in deze sector en we wilden wél ervaring op doen. We dachten: als het dan niet naar ons toe komt dan gaan we het gewoon zelf creëren.

Tijdens een feestje ontstond een concreet idee en al snel werden er een paar bekenden bij gevraagd. Ze waren enthousiast over de aanvulling die ze zouden kunnen leveren op de huidige ontwikkelingshulp: 'En omdat we dat gat zagen, dachten we: daar moeten we iets mee doen. [...] We dachten dat hier echt een verschil te maken viel'.

De samenwerking en de activiteiten dragen bij aan de ontwikkeling van vaardigheden en inzichten:

Geld is niet echt belangrijk. Kennis en ervaring opdoen vind ik belangrijk voor mijn persoonlijke ontwikkeling: samenwerken, iets doen voor andere landen, voor minderbedeelden. De samenwerking was op een gegeven moment wat kritiek, doordat één persoon toch wat directer was dan de anderen. [...] Toen hebben we daar een keer goed over gepraat, dat was heel verhelderend en daarna was het ook klaar. [...] Juist door de discussies die we hebben

gehad en door duidelijk uit te spreken wat er aan de hand is, daar heb ik best veel van geleerd, dat dat heel goed mogelijk is. [...] De samenwerking binnen ons groepje is altijd leerzaam. Die mensen bij wie je thuis komt, dat zijn een ander soort mensen, heel verschillend. Dat is ook heel leuk eraan. Daardoor ga je [...] wel anders kijken naar de Nederlandse samenleving. Want je bent toch altijd een beetje in je eigen eliteclubje van mensen die allemaal iets goeds voor de wereld willen doen, maar ook allemaal de mogelijkheid hebben om alle keuzes te maken. En we kwamen nu wel bij mensen thuis die een onzekerder bestaan hebben.

De keuze om iets in informeel verband te gaan doen was niet een bewuste keuze tegen formele organisaties:

Ik denk dat ik voor mezelf net zo goed bij een formele organisatie zou kunnen aansluiten, dat het misschien zelfs wel makkelijker was geweest. [...] Het was gewoon meer dat we dachten: wow, dit is een cool idee, laten we het gewoon gaan doen. Het was niet uit onvrede of dat we dachten: nou, we hebben al zoveel dingen uitgezocht en ik kon niks leuks vinden, nu gaan we het zelf maar doen.

Ik vind het niet per se een voordeel: ik denk dat als er een soortgelijke organisatie was waarbij je kon aansluiten [...] dat ik dat ook leuk had gevonden.

Wel wilden ze graag zelf iets doen, vrijheid hebben en niet te veel vastzitten:

Het is wel leuk om zelf iets op te richten, ik denk dat je daar heel veel van leert.

Dat je zelf kunt zeggen: ik heb het druk, ik doe nu even geen project. En als je minder druk bent, kun je weer wat oppakken, dan doe je wat meer. En ook dat je zelf de mensen kan uitzoeken die er bij komen.

Qua ander vrijwilligerswerk: ik durfde me niet goed vast te leggen, omdat ik niet wist hoe het zou gaan lopen en dat is makkelijker als je het zelf bent en dat je dan ook dingen in je avonturen kan doen of in het weekend, dan dat je bij een formele organisatie zit, waarbij je binnen kantooruren moet werken.

Het vrijblijvende karakter van maatschappelijke participatie binnen een informele groep kan ook nadelen hebben:

We blijven er tegen aanlopen dat de inzet niet altijd is zoals we van onszelf van elkaar verwachten. Dat blijft iets waar we regelmatig over spreken: oké, we moeten onszelf nu doelen stellen en taken verdelen. [...] Het geeft geen conflicten, maar wel dat we ontevreden zijn omdat dingen niet zo snel gaan als we zouden willen. [...] Omdat het vrijwillig is kun je weinig verlangen van mensen, dus kun je niet zeggen van: nou, ik wil gewoon dat je wel één dag van je weekend hieraan besteedt. [...] Het is wel lastig om eisen te stellen aan een vrijwilliger, en vooral op vriendschappelijke basis ook nog.

12.7 Tot slot

De literatuur en de interviews laten zien dat maatschappelijke participatie binnen informele groepen kan bijdragen aan de ontwikkeling van jongeren. Vooral vaardigheden in samenwerken en inzicht in de samenleving lijken belangrijk. Daarnaast bieden informele groepen een goede context voor jongeren om maatschappelijk actief te zijn; door

zelf initiatief te nemen hoeven jongeren niet te wachten op een geschikte mogelijkheid bij een formele organisatie en kunnen ze naar eigen inzicht hun plannen uitvoeren. Iets maatschappelijks ondernemen in een informele groep vraagt wel veel eigen initiatief. Waarschijnlijk zetten vooral jongeren die al op voorhand betrokken en initiatiefrijk zijn zich op deze manier voor de samenleving in en trekken dit soort informele groepen bepaalde jongeren aan die hun eigenschappen en vaardigheden dan verder ontwikkelen. Informele groepen lijken geen goede context voor ontwikkeling van jongeren in het algemeen of van gemarginaliseerde jongeren. Jeugdparticipatie draagt waarschijnlijk, ook binnen informele groepen, vooral bij aan 'de mogelijkheden tot medezeggenschap van toch al mondige jeugdigen' (De Winter 2004). Hoewel jongeren in een informele groep misschien snel een goede band ontwikkelen vanwege de horizontale interactie en het homogene karakter van de groep, biedt een informele groep mogelijk ook minder gelegenheid tot omgang en samenwerking met jongeren met een andere achtergrond. Omdat informele groepen vaak vrijblijvend en ongeregistreerd zijn is het moeilijk in te schatten hoeveel jongeren deze vorm van maatschappelijke participatie kiezen. Vervolgonderzoek is nodig om meer te weten te komen over precieze aantallen. Daarbij is het ook belangrijk om te kijken naar de achtergrond van jongeren die het initiatief nemen om samen een maatschappelijk project op te zetten. Zijn dit, net als bij formele jeugdparticipatie, voornamelijk hogeropgeleide vrouwen uit een hogere sociaaleconomische klasse (Flanagan et al. 1998; Smetana et al. 2006)? Of zijn er ook veel jongeren uit lagere sociaaleconomische klassen die bijvoorbeeld iets willen betekenen voor hun buurt of hun etnische groep (Sánchez-Jankowski 2002)?

Een ander relevant thema voor vervolgonderzoek is de motivatie van jongeren om te kiezen voor maatschappelijke participatie in een informele groep. Hebben zij een afkeer van vrijwilligerswerk bij formele organisaties (*push*-factoren) of worden ze aangetrokken door het idee zelf iets op te zetten (*pull*-factoren)? Zijn ze vooral gedreven door betrokkenheid bij een onderwerp of willen zij vooral graag iets samen doen en een band opbouwen met mensen binnen een informele groep? Zijn ze de drijvende kracht achter de informele groep of zijn ze geïnspireerd en aangemoedigd door vrienden of bekenden? Aan jongeren die geen vrijwilligerswerk doen kan gevraagd worden of ze graag vrijwilligerswerk doen bij een formele organisatie of liever zelf met vrienden en bekenden een burgerinitiatief starten. De antwoorden op dit soort vragen kunnen aanknopingspunten bieden voor jeugdbeleid.

Ook is het interessant om te onderzoeken wat het effect is van maatschappelijke participatie in informele groepen op de ontwikkeling van jongeren. Hebben ze bijvoorbeeld meer geleerd over samenwerken, verantwoordelijkheid dragen en initiatief nemen? Hebben ze vriendschappen ontwikkeld? Hebben ze meer geleerd over sociale ongelijkheid in de samenleving? En hebben ze mensen met een andere sociaaleconomische achtergrond ontmoet? Meer inzicht in deze kwesties kan uitsluitsel bieden over de vraag of jeugdparticipatie in informele groepen geschikter is om sociaal kapitaal te ontwikkelen binnen de eigen omgeving of dat het ook bijdraagt aan meer inzicht in ongelijkheid in de samenleving. De resultaten kunnen aanleiding zijn om maatschappelijke participatie binnen informele groepen bij specifieke groepen jongeren al dan niet te stimuleren. Ten slotte is het belangrijk om in vervolgonderzoek te kijken naar de rol van internet en

nieuwe communicatietechnologie. Hoeveel jongeren zijn bijvoorbeeld actief voor goede doelen via sociale netwerksites? Hebben zij zelf een initiatief opgericht of steunen zij projecten van vrienden en bekenden? En hoe zouden jongeren in het algemeen andere mensen benaderen om een informele groep te starten? Welke rol zouden internet en informele groepen op sociale netwerksites hierbij kunnen spelen? Meer informatie over dit onderwerp kan bijdragen aan beleid om maatschappelijke participatie onder jongeren te bevorderen op een manier die goed aansluit bij hun belevingswereld en behoeften, want internet en communicatie via de computer kunnen helpen bij het tegengaan van de algehele afname van maatschappelijke participatie onder jongeren (Putnam 2000: 180). Dit is belangrijk, omdat juist de volwassenen die actief zijn in de maatschappij ook vaak maatschappelijk betrokken waren in hun jeugd (Putnam 2000: 121).

13 Veilig jezelf zijn

Diana van Bergen en Jantine van Lisdonk

Bijvoorbeeld zo'n PANN-feest [gay- & open-minded-feest], dan voelt iedereen zich op z'n gemak omdat ze weten van elkaar: je mag verwachten dat ik hier veilig mezelf kan zijn. Er zijn mensen hier zoals ik. Vroeger wilde ik niet bij de community horen, want ik vond homo's maar raar, verwijfde types enzo. Maar nu vind ik het juist, als ik bij zo'n feest binnenkom, dan denk ik o ja, we zijn er weer hoor. Echt allemaal echte mensen. Daar hou ik wel van. (man, homo, 25 jaar)

13.1 Homojongeren en informele groepen

Als je behoort tot een minderheidsgroep waarvan de identiteit soms als afwijkend wordt gezien kan het logisch zijn dat je aansluiting zoekt bij gelijkgezinden om de zogenaamde 'minderheidsstress' (Meyer 2003) te verlichten. Omdat formele organisaties vaak niet voorzien in de behoefte of in sommige regio's ontbreken, vormen zelfgeorganiseerde verbanden zoals informele groepen een welkome aanvulling. In dit hoofdstuk onderzoeken we wat homojongeren hebben aan homovriendengroepen, internetgemeenschappen en belangenverenigingen voor hun sociale netwerk en welbevinden. Ze zoeken herkenning bij andere jongeren, hebben behoefte aan informatie over hun seksuele identiteit en willen hun seksuele voorkeur vormgeven; allemaal redenen voor homojongeren om gelijkgezinden op te zoeken. Dat gebeurt formeel of informeel en levert de jongeren steun op bij vraagstukken rond hun voorkeur, maar ook vriendschappen of een partner en *last but not least* plezier en ontspanning.

Door homovriendengroepen en -internetgemeenschappen in ons onderzoek te betrekken hebben we het begrip 'informele groepen' verbreed tot sociale netwerken van mensen die veelal losser gestructureerd en samengesteld zijn dan bijvoorbeeld de kunst-, sport- en leesgroepen uit de hoofdstukken 4, 5 en 6. We permitteren ons deze exercitie omdat we op basis van bestaand onderzoek (Van Lisdonk en Van Bergen 2010a) meer inzicht kunnen krijgen in de aantrekkingskracht en de potentiële betekenis van zelfgeorganiseerde verbanden van homojongeren. Zijn informele verbanden onder gelijkgezinden een belangrijke vorm van associëren voor minderheden, zoals homojongeren? In welk opzicht? En hoe verhoudt het belang van informele verbanden zich tot de gevestigde organisaties (in het geval van homoseksuelen bijvoorbeeld het c o c)?

Kader 13.1 De levens van homojongeren

De levensfase van jongeren tussen 16 en 25 jaar kenmerkt zich door het uitzoeken wie ze zijn en hoe ze hun leven willen leiden. Sommige jongeren ontdekken dat ze zich aangetrokken voelen tot seksegenoten. De seksuele identiteitsontwikkeling verloopt voor homoseksuele, lesbische en biseksuele jongeren anders dan voor heteroseksuele jongeren. Doordat hun seksuele voorkeur afwijkt van de norm, kunnen homojongeren zich anders voelen en reacties in hun omgeving kunnen dergelijke gevoelens van 'niet normaal' of 'afwijkend' zijn bevestigen. Er zijn aanwijzingen dat homojongeren in sommige opzichten kwetsbaarder zijn dan homovolwassenen. Homojongeren voelen zich vaker onveilig dan oudere homoseksuelen (Van San en De Boom 2006). Vergeleken met volwassenen is de houding van (hetero)jongeren tegenover homoseksualiteit behoorlijk negatief (Keuzenkamp et al. 2006). Veel homojongeren in Nederland krijgen bovendien negatieve reacties op hun seksuele voorkeur: ongeveer 70 % van de homojongeren van 16-25 jaar (Van Bergen en Van Lisdonk 2010a). Juist jongeren willen geborgenheid en veiligheid ervaren in hun leefomgeving. De mening van anderen is voor hen erg belangrijk. Dat heterojongeren een van de minst tolerante groepen tegenover homoseksualiteit zijn (Keuzenkamp et al. 2006), heeft impact op de levens van homojongeren en op de sociale verbanden die ze aangaan.

Wij baseren ons op het eerste grote onderzoek onder homojongeren in Nederland, SameFeelings (Van Lisdonk en Van Bergen 2010a). Daarin is 1636 homojongeren gevraagd naar hun seksuele voorkeur, coming-out, acceptatie en homonegativiteit in hun omgeving, en hun psychisch welbevinden. Daarnaast zijn er 30 interviews afgenomen met homojongeren die regelmatig negatieve reacties hadden gekregen vanwege hun seksuele voorkeur. In deze gesprekken kwamen af en toe ook bijeenkomsten met andere homojongeren en de betekenis daarvan aan bod.

In paragraaf 13.2 beschrijven we dit onderzoek en de deelnemers. Daarna (§ 13.3) schetsen we het bestaan en de functie van homoverbanden. Wij richten ons in paragraaf 13.4 op de deelname van homojongeren aan activiteiten met andere homojongeren. We bespreken twee typen informele verbanden, namelijk homovriendengroepjes en homointernetgemeenschappen, en vergelijken die met formele homobelangenorganisaties. Tevens kijken we of er verschil in deelname is tussen homo- en biseksuelen en welke sociale en demografische factoren een rol spelen bij het participeren in netwerken van homojongeren. Is er verschil tussen homojongeren die deelnemen aan informele groepjes, aan internetgemeenschappen of aan formele homobelangenverenigingen? In paragraaf 13.5 bespreken we of het lidmaatschap van informele verbanden invloed heeft op het psychische welbevinden.

13.2 Het onderzoek SameFeelings

Het onderzoek SameFeelings was een online enquête onder Nederlandse meisjes en jongens tussen de 16 en 25 jaar die zich alleen of ook aangetrokken voelen tot seksegenoten. Hoe groot deze populatie is, is onbekend. Wel weten we dat onder Nederlandse jongeren van 12-25 jaar in totaal 2,0% van de jongens en 1,3% van de meisjes (ook

valt op seksegenoten (tussen 16 en 25 jaar ligt dat percentage hoger dan tussen 12 en 16 jaar, De Graaf et al. 2005). Het was geen voorwaarde voor deelname om zichzelf homoseksueel, lesbisch of biseksueel te noemen. Voor de leesbaarheid duiden we de deelnemers (m/v) aan het onderzoek meestal kortweg aan met de term 'homojongeren'. Soms maken we onderscheid tussen 'homoseksuele jongeren' (uitsluitend aangetrokken tot de andere sekse), overwegend homoseksuele jongeren (voornamelijk aangetrokken tot seksegenoten) en 'biseksuele jongeren' (evenveel aangetrokken tot beide seksen of voornamelijk tot de andere sekse). Een aselechte representatieve steekproef was onmogelijk, omdat er geen homojongerenbestand beschikbaar is en het opsporen van homojongeren via een bevolkingsonderzoek erg kostbaar is. Er is getracht om online en offline een zo groot en divers mogelijke groep homojongeren te bereiken.

De respondentengroep bestaat uit 1101 meisjes en 535 jongens (zie voor mogelijke verklaringen van dit verschil Van Lisdonk en Van Bergen 2010a). Van de jongens voelt 67% zich uitsluitend, en 23% zich voornamelijk aangetrokken tot jongens en 9% tot beiden of voornamelijk tot de andere sekse. Meisjes daarentegen voelen zich vaker in meer of mindere mate tot beide seksen aangetrokken. Van hen rapporteert 44% zich uitsluitend aangetrokken te voelen tot seksegenoten, 31% voornamelijk tot seksegenoten, en 24% tot beide seksen of voornamelijk tot de andere sekse. De gemiddelde leeftijd van de jongeren is 20 jaar. 17% van de respondenten heeft (een) niet-Nederlandse westerse of niet-westerse ouder(s), waarbij de diversiteit in herkomstlanden erg groot is. Verder is 42% van de jongeren in het onderzoek religieus grootgebracht. Bijna zes op de tien deelnemers wonen in een stedelijke omgeving en iets meer dan de helft woont thuis bij de ouders. Van de helft van de jongeren zijn de ouders hoog opgeleid. Bijna de helft van de jongeren heeft hbo/vwo; een op de tien heeft vmbo (zie voor de kenmerken van de respondenten tabel B13.1 in de bijlage (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport) en Van Lisdonk en Van Bergen 2010a). We benadrukken dat de gegevens niet via representatieve steekproeftrekking zijn verzameld. We kunnen dus niet stellen dat de uitkomsten betrekking hebben op dé homojongeren van Nederland.

13.3 Waarom op zoek naar gelijkgestemden

Homogemeenschappen en 'identity politics'

De homogemeenschap is pluriform en kent een scala aan formele en informele verbanden. De formele verbanden zijn belangenorganisaties (zoals het c o c en het Landelijk Netwerk Biseksualiteit) of vrijetijdsverenigingen die soms ook zelfhulp bieden (zoals De Kringen), maar ook religieuze homoverenigingen (zoals Contrario voor christenen of Secret Garden voor moslims) en homosportverenigingen (zoals Tiggertje in Amsterdam). Verder zijn er homomedia (zoals het Roze Rijk, de Zij aan Zij en de Gaykrant) en worden er homoparades of gay festivals georganiseerd (de Amsterdam Gay Pride, Roze Zaterdag en Coming Out Dag). Het omvangrijkst echter zijn de informele homoverbanden, zoals vriendengroepen, de homohoreca of gay communities op het internet (bijvoorbeeld gay.nl, Femfusion.nl of bimeiden.nl en groepen op Hyves en Facebook), waarvan de leden elkaar soms ook offline treffen.

Deel uitmaken van een groep geeft homojongeren het gevoel dat hun bestaan betekenis heeft en dat zij waardevol zijn (Bohan 1996). Net als voor ieder individu is voor hen belangrijk ergens bij te horen. Uit SameFeelings blijkt dat maar liefst 91% van de respondenten vrienden heeft die op dezelfde sekse vallen. 60% heeft zelfs drie of meer homovrienden (tabel B13.2 in de bijlage). Samenkomsten op basis van een seksuele minderhedenstatus ontstaan om verschillende redenen. Ten eerste maken mensen zo hun – doorgaans onzichtbare – homoseksuele identiteit kenbaar aan anderen. Deze reden maakt tevens een belangrijk verschil met andere minderheidstatussen duidelijk (zoals etnische afkomst of een handicap), die over het algemeen zichtbaarder zijn. Vanuit de zichtbaarheid kan een politiek of maatschappelijk doel nagestreefd worden, bijvoorbeeld een juridische strijd voor gelijke rechten (Bohan 1996). Netwerken en samenkomsten kunnen ook een sociaal doel hebben, zoals het isolement verbreken en gelijkgezinden ontmoeten. Verder kunnen ze bevorderlijk zijn voor iemands welbevinden door steun en hulp bij het accepteren van de eigen seksuele voorkeur of het omgaan met negatieve reacties (Crocker et al. 1998).

Naar buiten treden op basis van een minderheidsidentiteit heeft echter ook nadelen. Brown (1995) beargumenteert dat in feite wordt bekrachtigd dat de minderheidsgroep zich ver buiten de norm bevindt, in de periferie van de samenleving. Homo- en biseksuelen zouden dus door hun netwerken afgezonderde werelden vormen die de heteronormativiteit juist onderstrepen en hierdoor de status quo handhaven (Bohan 1996). Hiertegenover staat het argument dat alleen door een sterke (zelf)organisatie de positie van de minderheidsgroep kan verbeteren. Homo-emancipatie zou bij uitstek in georganiseerd verband moeten plaatsvinden om zichtbaarheid van homoseksuelen in de politieke arena te bereiken. Deze verschillen in positionering zie je terug in de mate waarin individuele homoseksuele, biseksuele en lesbische mensen het persoonlijke ook sociaal of politiek willen maken (Bohan 1996). Sommige homoseksuelen vinden elke vorm van (informele) organisatie op basis van seksuele voorkeur een ongewenste bevestiging van 'anders zijn'. Anderen willen juist zo veel mogelijk vanuit een homo-identiteit leven, door uitsluitend homovrienden te hebben en te wonen en werken met voornamelijk andere homo's.

Minderheidsstressoren

Homoseksuelen lopen meer risico op een lager psychisch welbevinden dan heteroseksuelen (zie bijvoorbeeld Gilman et al. 2001 voor gegevens over de Verenigde Staten en Sandfort et al. 2001 voor Nederland). Een lager psychisch welbevinden lijkt (mede) te ontstaan door specifieke stressoren die samenhangen met behoren tot een minderheidsgroep. Mensen kunnen anders benaderd en zelfs gestigmatiseerd worden omdat ze tot een minderheidsgroep behoren. Niet alleen de seksuele voorkeur maar ook hun raciale, etnische of religieuze identiteit zijn essentiële *markers* (Crocker 2005). De onzichtbaarheid van de seksuele voorkeur lijkt de kans op discriminatie te verminderen. Echter, verbergen van een (verwacht) stigma levert juist veel stress op. Men is bang voor ontdekking, gaat woorden en gedrag aanpassen en twijfelt of, wanneer en hoe men de seksuele voorkeur zal bekendmaken (zie Goffman 1963). Naarmate men meer gesloten is over de seksuele voorkeur, des te sterker is men zich bewust van het stigma. Geslotenheid gaat

ook gepaard met weinig homovrienden hebben en een lager psychisch welbevinden (Meyer 2003). Deze processen rond stigmatisering en het gebrek aan (zelf-)acceptatie dat er mee samenhangt, worden aangeduid als minderheidsstress.

Die speelt ook bij Nederlandse homojongeren. Een ruime meerderheid (70%) van de homojongeren uit het onderzoek SameFeelings had wel eens te maken met negatieve uitlatingen over hun seksuele voorkeur (Van Bergen en Van Lisdonk 2010a). Ook bleken homojongeren die te maken hebben met homonegatieve reacties zich psychisch minder goed te voelen: meer depressieve klachten, lager zelfbeeld en neiging tot zelfmoord (Van Bergen en Van Lisdonk 2010b). Vanwege minderheidsstress is het belangrijk dat homojongeren over beschermende factoren beschikken. Zo is er een samenhang tussen een positieve identiteit als homo, biseksueel of lesbo en een beter psychisch welbevinden (Meyer 2003). Uit Vlaams onderzoek blijkt dat een positieve homo-identiteit floreert onder invloed van een ondersteunend netwerk van homovrienden (Dewaele 2007). Bovendien blijkt uit ditzelfde onderzoek dat homoseksuele individuen bij voorkeur homovrienden om hulp of advies vragen voor een homospecifiek probleem. Misschien wel om die reden blijken homoseksuelen iets minder hechte banden met hun familieleden te rapporteren dan heteroseksuelen. Homoseksuelen hebben daarentegen hechtere banden met hun homovrienden dan heteroseksuelen met hun heterovrienden (Dewaele 2007). Dit voedt het idee van de *families of choice*; homoseksuelen zijn bij gebrek aan volledig begrip vanuit hun familie eerder geneigd om steun bij (homo-)vrienden te zoeken.

13.4 Behoeft en deelname aan homogroepen

Deelname

Van de homojongeren uit SameFeelings heeft iets meer dan de helft (55%) ooit deelgenomen aan activiteiten met andere homojongeren. Opvallend is verder dat een nog groter deel (84%) daar behoefte aan heeft. Homojongeren die dat helemaal niet willen zijn dus duidelijk in de minderheid. Bovendien rapporteert de jongste groep (16-18 jaar) voor bijna alle vormen de grootste behoefte aan contact met andere homojongeren, terwijl zij daarmee de minste ervaring hebben (Van Lisdonk en Van Bergen 2010b). Er zijn daarin geen grote verschillen tussen jongens en meisjes, behalve dat jongens vaker deel uitmaken van een homogemeenschap op het internet.

De mate waarin zij met andere homojongeren activiteiten willen ondernemen, verschilt per vorm van contact. Informele vormen zijn het populairst. Respondenten maken relatief vaak deel uit van een online gemeenschap van homojongeren (40%) of een informele homovriendengroep (29%), terwijl de behoefte aan een dergelijk homovriendengroepje nog groter is (55%). Het lidmaatschap van formele homojongerenorganisaties (17%) blijft achter bij dat van de informele netwerken. Informele netwerken zijn waarschijnlijk laagdrempeliger en vooral gericht op steun en plezier, waardoor lidmaatschap direct iets oplevert. Daarnaast hebben homobelangenorganisaties mogelijk aan populariteit ingeboet nu op veel terreinen gelijke rechten verworven zijn. Niettemin geeft een op de vijf jongens en een op de zes meisjes aan mee te doen aan activiteiten van belangenorganisaties, en ligt ook hier de behoefte aan dit type samenkomst (25%) iets

hoger dan de ervaringen (17%). We moeten wel bedenken dat zowel het internet als het co c hoorden tot de wervingskanalen voor dit onderzoek, wat zijn weerslag kan hebben op de frequentie van deelname aan deze verbanden.

Biseksuele jongeren hebben minder behoefte aan en maken minder deel uit van (in) formele homosamenkomsten dan homoseksuele jongeren (zie tabel B13.3 in de bijlage). Tegelijkertijd blijkt uit Vlaams onderzoek (Dewaele 2007) dat jongeren die (ook) op dezelfde sekse vallen juist voor specifieke vragen over hun seksuele voorkeur het meest tevreden zijn met de steun van identieke vrienden. Hierdoor hadden we een grotere behoefte verwacht bij de biseksuele jongeren om andere jongeren te treffen die (ook) op dezelfde sekse vallen. Misschien voelen biseksuele jongeren zich niet helemaal thuis onder homoseksuelen.

Tabel 13.1

Homojongeren, 16-25 jaar, behoefte aan en ervaring met homogroepen, 2009 (in procenten)

n = 1636	behoefte	ervaring
deelname activiteiten ooit		
ja	84	55
nee	16	45
type activiteiten:		
vrienden(groepje)	55	28
internetcommunity	44	40
belangenorganisatie	25	17
ja, maar weet nog niet wat	19	-
ja, ander type contact	3	3

Leesvoorbeeld: 25% van de homojongeren heeft behoefte aan contact met andere homojongeren via een homobelangenorganisatie, terwijl 17% van hen daar ervaring mee heeft.

Bron: SCP (Same'09)

Motieven

De interviews brachten aan het licht welke motieven homojongeren zoal hebben om samen te komen. Zo noemde een jongeman van 23 jaar (homo) dat hij vaak geen aansluiting ervaart bij een heteromannenwereld vanwege cultuurverschillen. Over de sfeer op zijn opleiding onder de mannelijke studenten vertelt hij het volgende:

Maar dat was zo'n mannencultuur zeg maar. Heel stoer, heel ... ja mannetjesachtig, competitief. En het gaat over vrouwen en drinken, over voetbal, een bepaald soort humor en interesses. En ja, ook gewoon de manier waarop ze elkaar benaderen, elkaar zwart maken, heel cool, van hé gast. Ja, alsof ze zich constant moeten bewijzen naar elkaar toe. Het is ook echt absoluut geen emotionele cultuur. Ik ben een best wel gevoelig persoon en ik hou van warmte, ik hou van een soort..., een veilig gevoel ook tussen mijn vrienden en vriendinnen. En ja, als ik zeg dat ik homo ben, dan is het voor dat soort jongens meestal al..., ja, dan ben je een buitenaards wezen of zo. Dan merk je gewoon dat ze niet weten hoe ze zich tegenover jou moeten gedragen.

Een samen zijn met andere homojongeren voorziet dus in een sfeer die sommige homojongeren prettiger vinden. Meisjes vonden het bijvoorbeeld vermoeiend dat zij en hun vriendin door mannen in hetero-uitgaansgelegenheden werden lastiggevallen. Ook kregen zij wel eens te maken met mannen die hun seksuele voorkeur niet serieus namen:

Maar dat je naar een normale club gaat, en dat je daar staat te dansen of te zoenen en dat er dan gewoon echt een man bij komt staan van oeh, lekker! En op een gegeven moment ben ik zo boos geworden dat, want die jongen hoorde bij een ander groepje, ik zeg 'zou ik zo ook eens bij jouw vriendin gaan staan van oeh lekker, mag ik meedoen?' (vrouw, 24 jaar, lesbisch)
Bij meisjes is het meer dat het soms gewoon niet serieus wordt genomen. Er is een kroeg waar ik wel vrij vaak kom. En er zijn wel eens van die jongens die dan zeggen van 'hé, een leuk meisje, zullen we dansen', dat ik dan op een gegeven moment zeg van 'ik heb een vriendin', dat ze dan zeggen 'ja, een meisje, dat stelt toch eigenlijk niks voor'. [...] Want in die kroeg gaan veel meisjes met elkaar zoenen alleen maar om aandacht te krijgen van de heterojongens. Dus dan is het beeld van de jongens van, ja maar, dat doen meisjes toch alleen maar om jongens op te geilen. (meisje, 18 jaar, lesbisch)

Homo-identiteit

In SameFeelings zegt 70% van de jongeren (zowel jongens als meisjes) dat hun homo-seksualiteit belangrijk is voor hun identiteit.¹ In een interview zegt een jongeman dat zijn homo-identiteit door anderen voortdurend benadrukt wordt, waardoor zijn seksuele voorkeur – of hij wil of niet – een punt wordt in zijn dagelijks leven:

Mijn seksualiteit interfereert meer met mijn leven dan voor een hetero, denk ik. Omdat je toch wel af en toe met je neus er op wordt gedrukt dat het anders is dan de meerderheid van de Nederlanders. En dat je je af en toe moet verantwoorden, dingen moet uitleggen. [...] En als je dan gaat zeggen ik heb een vriendje, dan krijg je daar geheid weer een opmerking over: 'Oh, ben jij homo?' Door die opmerking alleen al weet je weer van o ja, ja ik ben homo. 'O, o ja, wat leuk'. En sommigen willen dan gelijk je levensverhaal horen. En anderen, het gaat dan over of ze het verwachtten of niet. [...] Nou, daar hou ik sowieso niet van, van dat soort mensen met al hun vooroordelen en beeldvorming. (man, 24 jaar, homo)

Opvallend is dat weinig biseksuele jongeren hun seksuele voorkeur belangrijk vinden voor hun identiteit. Van de biseksuele meisjes is dat 54% en bij de jongens slechts een kwart. Er is een duidelijk verband tussen deelname aan (in)formele homonetwerken en de mate waarin homojongeren hun seksuele voorkeur belangrijk vinden. Van degenen die hun voorkeur wel belangrijk vinden neemt 63% deel aan homoactiviteiten (formeel en informeel samen), tegenover 37% van hen die hun voorkeur niet relevant vinden. Van de deelnemers die hun seksuele voorkeur essentieel vinden heeft een op de drie een homovriendengroep. Zoals verwacht heeft van de deelnemers die hun voorkeur niet belangrijk vindt, bijna niemand deelgenomen aan een homobelangenorganisatie (6%). Een op de acht heeft een homovriendengroepje. Wel heeft bijna een derde van hen contact met andere homojongeren via internet.

Tabel 13.2

Deelname aan (in)formele homogroepen en belang hechten aan seksuele voorkeur, homojongeren, 16-25 jaar, 2009 (in procenten)

	meisjes (n = 1101)			jongens (n = 535)		
	voorkeur belangrijk (n = 776)	neutraal (n = 215)	voorkeur onbelangrijk (n = 110)	voorkeur belangrijk (n = 378)	neutraal (n = 90)	voorkeur onbelangrijk (n = 67)
deelname activiteiten ooit						
ja	57	42	36	66	48	39
nee	43	58	64	34	52	61
homovrienden(groepje)	32	23	13	34	20	12
internetcommunity	39	27	25	51	36	34
belangenorganisatie	17	10	5	23	12	9

Leesvoorbeeld: 57% van de meisjes die hun seksuele voorkeur belangrijk vinden heeft ooit deelgenomen aan een (in)formele groep van homojongeren.

Bron: SCP (Same'09)

Hoe komt het dat homojongeren die hun seksuele voorkeur onbelangrijk vinden toch lid zijn van (in)formele homoverbanden? Het kan zijn dat sommige homojongeren een normatief antwoord hebben gegeven, namelijk dat ze vinden dat het niet zou *horen* uit te maken wat hun seksuele voorkeur is. Veel deelnemers zeggen in open vragen namelijk dat zij als 'normaal' gezien willen worden, en dat zij 'niet anders dan anderen zijn' (Van Bergen en Van Lisdonk 2010c). Tegelijkertijd merken homojongeren op dat de samenleving hen (soms) nog wel als 'anders' ziet, wat hen misschien motiveert om gelijkgestemden te ontmoeten in homonetwerken. Er is ook een andere, meer pragmatische verklaring denkbaar. Homojongeren, ongeacht of zij hun seksuele voorkeur relevant vinden, hebben het doorgaans lastiger dan heterojongeren om een partner te vinden. De zoektocht naar een partner wordt aanzienlijk vergemakkelijkt binnen de gayscene, omdat aan de randvoorwaarde (op seksegenoten vallen) doorgaans is voldaan. Zo vertelden sommige homojongeren in de interviews hoe lastig zij het vinden een partner te vinden, omdat iemands seksuele voorkeur vaak onherkenbaar is:

Nu, als hetero zijnde is het makkelijker om iemand te ontmoeten. Je gaat naar een gewone reguliere kroeg en je komt een leuke jongen tegen, nou en liefde voor het leven. Mijn ouders die hebben elkaar ontmoet, mijn vader die lag aan een auto te sleutelen en mijn moeder die liep door de straat heen. [...] Als ik iemand wil ontmoeten dan moet je eerst zeker weten dat ze op vrouwen valt. En dan moet je dat eerst helemaal gaan bestuderen. Dus eer dat je dan ook de eerste stap neemt... (meisje, 18 jaar, biseksueel)

Ik heb er altijd heel erg moeite mee gehad dat je als homo, heb je een wat kleiner publiek zeg maar, een kleinere groep mensen waar je iets mee zou kunnen krijgen, dus je moet er ook haast wel echt je best voor doen. Ze zeggen dat wel, dat liefde op je pad moet komen, maar dat is niet helemaal waar, denk ik. Het helpt wel om homovrienden te hebben, want dan word je ook voorgesteld aan andere homo's. (man, 25 jaar, homo)

Welke homojongeren participeren in homogroepen?

Om zicht te krijgen op doorslaggevend kenmerken van homojongeren die participeren in informele homovriendengroepen, informele internetgemeenschappen of in belangenorganisaties, hebben we een aparte analyse gemaakt. We bekeken het effect van demografische aspecten (sociale klasse, geslacht, leeftijd en opleidingsniveau van de jongeren en hun ouders, religie), hoe lang men al uit de kast is of weet heeft van de eigen seksuele voorkeur, de mate van stedelijkheid (woonregio), of men makkelijk openlijk homo, lesbisch of bisksueel is, of men zijn/haar seksuele voorkeur accepteert en of men homonegatieve ervaringen heeft gehad. Vervolgens bekeken we de rol van deze factoren voor participatie in (in)formele homonetwerken.

Per type (in)formele samenkomst bespreken we welke aspecten een rol spelen.

Deelname aan een homovriendengroepje gebeurt vaker door homojongeren uit hogere sociaaleconomische klassen en met een hogere opleiding. Dit strookt met uitkomsten in andere hoofdstukken van dit rapport over deelnemers aan informele groepen. Verder blijkt dat hoe ouder homojongeren zijn, des te groter de kans is dat zij participeren in een homovriendengroep. Hetzelfde verband zien we bij mensen die het lastig vinden om openlijk homo te zijn en mensen die vaker gedupeerd zijn door homonegatief gedrag. Kennelijk fungeren homovriendengroepen als veilige haven voor homojongeren die het moeilijk vinden om hun seksuele voorkeur openlijk kenbaar te maken of die vaak het mikpunt van pesten zijn geweest.

Bij internetgemeenschappen valt op dat opleidingsniveau hier niet uitmaakt: online verbanden zijn dus niet voorbehouden aan hogeropgeleide homojongeren. Verder maken jongens vaker deel uit van internetgemeenschappen dan meisjes. Opvallend is ook dat homojongeren die religieus (opgevoed) zijn vaker deel uitmaken van community's op het internet. Het zou kunnen dat een religieuze opvoeding veel vragen oproept over de seksuele voorkeur die men online met anderen wil bespreken. We hebben echter niet gevraagd naar het doel van deze online community's.

Ook deelnemers aan homobelangenorganisaties vinden het vaker lastig om openlijk te laten merken dat zij homo zijn. Mensen die vaker negatieve reacties krijgen participeren niet alleen vaker in een homovriendengroep maar ook in homobelangenverenigingen. Hieruit blijkt dat niet alleen de informele homovriendengroep maar ook de formele homovereniging dus een stem of steun geven aan homojongeren die het moeilijk vinden om hun seksuele voorkeur openlijk kenbaar te maken of vaker het mikpunt van pesterijen zijn geweest. Minderheidsstress gaat dus samen met een hogere deelname aan zowel informele als formele homoverbanden.

Uit de analyses in tabel 13.3 blijkt dat het sociale profiel van de deelnemers aan formele en informele groepen behoorlijk veel overeenkomsten kent. Homojongeren die hun seksuele voorkeur geen belangrijk onderdeel van hun identiteit vinden, maken inderdaad minder vaak deel uit van alle drie de typen samenkomsten die wij onderzochten. Voor deelname aan alle drie de onderzochte verbanden blijkt niet doorslaggevend of men zijn of haar voorkeur liever zou willen veranderen. Verder is het opvallend dat het niet uitmaakt of je jezelf accepteert als homo- of biseksueel voor deelname aan alle drie de typen homoverbanden. Weinig verrassend is dat homojongeren die nog niet uit de kast zijn gekomen minder participeren in alle onderzochte verbanden. Biseksuele jongeren

participeren minder vaak in alle verbanden dan homoseksuele jongeren. Dit is in lijn met het geringe belang dat deze biseksuele jongeren aan hun seksuele identiteit toekennen vergeleken met homoseksuele jongeren en de uitkomst dat ze vaker in de kast zitten.

Tabel 13.3

Kenmerken van homojongeren die deelnemen aan (in)formele homogroepen, 16-25 jaar, 2009 (logistisch regressiemodel, n = 1636, odds ratio's)

	homo- vriendengroep	homo-internet- community	homobelangen- organisatie
leeftijd	1,083**	1,012	1,053
opleidingsniveau			
vmbo (= referentiegroep)			
mbo	1,496	1,097	1,026
havo/vwo	1,324	1,000	0,875
hbo/wo	1,863*	1,076	0,938
geslacht (meisjes = referentiegroep)			
jongens	1,083	1,455**	1,083
opleidingsniveau ouders			
laag (= referentiegroep)			
midden	1,234	1,250	1,149
hoog	1,333*	1,186	1,138
seksuele voorkeur			
homo (= referentiegroep)			
overwegend homoseksueel	0,669**	0,935	0,646*
biseksueel	0,451**	0,400**	0,545*
religieuze opvoeding	1,502	1,494**	0,988
momenteel religieus	0,876	0,678**	1,297
stedelijkheid (platteland = referentiegroep)	1,163	1,192	1,018
ongemakkelijk openlijk homo te zijn	1,285**	1,050	1,350**
coming-out (wel gedaan = referentiegroep)	0,104**	0,416**	0,284*
langer bewust van voorkeur	1,015	1,030	0,994
zelfacceptatie seksuele voorkeur	1,045	1,067	1,045
seksuele voorkeur minder belangrijk	0,738**	0,878*	0,766**
vaker negatieve ervaringen gehad	1,262**	1,022	1,297**
R ² van het model	0,20	0,20	0,12

* = significant op 5%-niveau.

** = significant op 1%-niveau.

Bron: SCP (Same'09)

Verschillen tussen de drie onderzochte netwerken zijn er wel. Ten eerste is een hoog opleidingsniveau alleen kenmerkend voor homovriendengroepen. Ten tweede wijkt het profiel van de leden van homo-internetgemeenschappen af van dat van de andere groepen: er is geen verband met openlijk homo durven zijn of met ervaren homonegativiteit.

Dit is waarschijnlijk te verklaren uit het anonieme karakter van internet; immers, contacten via internet vergroten niet de zichtbaarheid van de seksuele voorkeur in de publieke ruimte of sociale setting.

13.5 Depressieve klachten en (in)formele homogroepen

Het is denkbaar dat informele groepen met gelijkstemden een buffer vormen tegen negatieve uitlatingen van de heteroseksuele omgeving. Het omgekeerde kan ook: een homovriendengroep kan, bijvoorbeeld door gay uitgaan, eerder doelwit zijn van homonegatief gedrag, met als gevolg een lager psychisch welbevinden.

We hebben dit apart geanalyseerd (niet in tabel). Hieruit blijkt dat homojongeren die horen bij een homovriendengroep, maar ook degenen die lid zijn van een belangenorganisatie, vaker te maken hebben met homonegatieve uitlatingen. We weten niet of dat komt doordat 'getroffen' homojongeren eerder de urgentie voelen zich aan te sluiten bij een belangenorganisatie of vriendengroep, of dat mensen die meer ruchtbaarheid geven aan hun seksuele voorkeur eerder mikpunt worden van pesterijen.

Eerder onderzoek onder homojongeren in de Verenigde Staten en België laat zien dat homojongeren kwetsbaarder zijn voor depressieve klachten dan heterojongeren (Williams en Conolly 2005; Almeida et al. 2009). In SameFeelings bleek ongeveer een op de zeven meisjes en ongeveer een op de acht jongens vaak of heel vaak last te hebben van depressieve klachten (Van Bergen en Van Lisdonk 2010b).

Om te bekijken welke rol (in)formele verbanden van homojongeren spelen bij depressieve klachten hebben we een aparte analyse gedaan (tabel B13.4 in de bijlage). Een belangrijke uitkomst is dat de homojongeren die deel uitmaken van een homovriendengroepje, minder last hebben van sombere gevoelens. Een dergelijk verband ontbreekt voor het lidmaatschap van online homogemeenschappen en voor de formele homobelangenorganisaties. Dit ondersteunt de suggestie dat informele samenkomsten met gelijkgestemden zorgen voor een beter psychisch welbevinden. Opnieuw kunnen we echter een omgekeerd verband niet uitsluiten, namelijk dat homojongeren die beter in hun vel zitten zich makkelijker aansluiten bij een homovriendengroepje. We weten ook niet of homojongeren een vergelijkbaar beschermend effect zouden ondervinden als ze deel uitmaakten van een heterovriendengroepje.

13.6 Tot slot

Homojongeren kunnen door hun minderheidspositie te maken krijgen met stress als gevolg van verwachte of daadwerkelijk negatieve reacties op hun seksuele voorkeur. Behoren tot een homovriendengroepje gaat samen met minder depressieve klachten. Het zou dus positief zijn als meer homojongeren met andere homojongeren bevriend raken en informeel afspreken. Veel jongeren die nog geen homovriendengroepje hebben zouden dat wel graag willen. Informele homovriendengroepen lijken een belangrijke rol te kunnen vervullen in vergroting van de weerbaarheid tegen minderheidsstress.

De precieze motivatie voor samenkomst met ander homojongeren is niet bekend. Wel blijkt uit de interviews dat homojongeren deels naar homoactiviteiten gaan omdat zij zich niet altijd thuis voelen in een heteroseksuele uitgaanssetting en een heteronormatieve cultuur. Respondenten vinden het prettig om 'meer zichzelf te kunnen zijn'. Verder blijkt dat er overeenkomsten zijn tussen homojongeren die participeren in een homovriendengroepje en in een formele homobelangenorganisatie. Zij hebben gemeenschappelijk dat ze het lastig vinden om openlijk homoseksueel te zijn en hebben relatief vaak te maken gehad met homonegatieve reacties. Beide verbanden fungeren dus als steun en toeverlaat voor mensen die moeilijkheden ondervinden door hun seksuele voorkeur. Bovendien maken homojongeren die religieus zijn (opgevoed) ook vaker deel uit van een homo-internetcommunity.

Er zijn ook verschillen tussen informele en formele homoverbanden. Zo blijken vooral hogeropgeleide jongeren een homovriendengroepje te hebben; voor homo-internetcommunity's en -belangenorganisaties geldt dit opleidingseffect niet.

We weten niet of onze respondenten representatief zijn voor alle homojongeren. Daarvoor zou een andere onderzoeksopzet noodzakelijk zijn. Toekomstig onderzoek zou verder onder meer moeten uitwijzen hoe homojongeren precies vormgeven aan hun homovriendengroep. Waar en hoe leert men elkaar kennen? Hoe vaak spreekt men af, waar en wat onderneemt men zoal? Is de samenstelling van homogroepen stabiel of wisselt dit nogal? Hebben deze groepen overeenkomsten met zelfhulpgroepen?

Ook zou vervolgonderzoek zich kunnen richten op de betekenis die jongeren geven aan hun homovriendengroepen versus homobelangenorganisaties. Nader onderzoek zou ook een licht kunnen laten schijnen over de steun en hulp die men ervaart vanuit homovrienden versus die van heterovrienden. Kloppen homojongeren inderdaad voor homospecifieke problemen bij uitstek bij gelijkgestemden aan? Ook zijn we benieuwd naar een verklaring voor het feit dat het voor participatie in homoverbanden niet veel uitmaakt of jongeren hun seksuele voorkeur al dan niet accepteren. Tot slot is het interessant om na te gaan of informele groepen op basis van seksuele voorkeur overeenkomsten vertonen met informele groepen van andere minderheden, zoals migranten.

Noot

- 1 Er kan sprake zijn van een wervingseffect, waardoor de uitkomst hoger ligt dan in de hele populatie homojongeren. Uit de oproep was op te maken dat het onderzoek over seksuele voorkeur ging. Wie dat niet belangrijk vindt, heeft misschien minder interesse om mee te doen.

14 Thuiskomen bij lotgenoten: zelfhulpgroepen als informele groepen

Pepijn van Houwelingen en Esther van den Berg

14.1 Zelfhulpgroepen

Uit de Amerikaanse literatuur blijkt dat zelfhulpgroepen qua omvang een belangrijke categorie *small groups* zijn en dat Amerikanen de laatste jaren meer zijn gaan participeren in dit soort groepen (Putnam 2000: 150). Wuthnow schat het aantal zelfhulpgroepen in de Verenigde Staten op ongeveer een half miljoen, met in totaal tussen de acht en tien miljoen leden (Wuthnow 1994a: 71). Meer dan 10% van de Amerikaanse bevolking zoekt jaarlijks contact met zelfhulpgroepen of met hulpvormen die op deze principes gebaseerd zijn (Geelen et al. 2000: 7). Deze twee schattingen over de omvang van het fenomeen 'zelfhulp' in de Verenigde Staten lopen dus nogal uiteen. Uit het onderzoek van Wuthnow leiden we af dat het vaak gaat om zelfhulpgroepen die gelieerd zijn aan grote organisaties die ook volgens een gestandaardiseerde methode werken, zoals de *Alcoholics Anonymous* met haar twaalfstappenmethode of om groepen die zijn ingebed in het kerkelijke circuit.

Ook Nederland kent zelfhulpgroepen, vaak onder verschillende benamingen zoals gespreksgroepen, huiskamergruppen of lotgenotencontactgruppen. Vaak zijn zelfhulpgroepen gestimuleerd en mogelijk gemaakt door (patiënten- en belangen-)verenigingen, stichtingen of instellingen. Ondanks het vaak geïnstitutionaliseerde karakter hebben de groepen ook kenmerken die ze relevant maken voor ons onderzoek naar informele groepen: het gaat vaak om kleine groepen van lotgenoten die hun groep zelf bestieren en ook in sociaal opzicht van belang zijn voor de deelnemers. De term lotgenoten verwijst naar het feit dat het gaat om 'mensen die een persoonlijke ervaring hebben van hetzelfde probleem of levenssituatie, ofwel rechtstreeks, ofwel via familie of vrienden'.¹ In een publicatie over zelfhulp in de verslavingszorg omschrijven Muusse, Henskens en Van Rooijen (2008: 5) zelfhulpgroepen als 'zelfstandige groepen waarin mensen op basis van onderlinge steun proberen los te komen van hun verslaving. De groepen zijn gebaseerd op gelijkwaardigheid, erkenning en onderlinge steun en worden begeleid of voorgezeten door iemand uit de groep zelf.'

In dit hoofdstuk definiëren we een zelfhulpgroep als 'een vorm van niet-professionele hulpverlening, waarbij men tracht om samen met lotgenoten een gemeenschappelijk ervaren probleem op te lossen' (Van den Borne en Pruyn 1985: 21). Aan de hand van enkele overzichtsstudies over zelfhulp in Nederland (Van den Borne en Pruyn 1985: 21, Geelen et al. 2000: 11-12 en Muusse et al. 2008: 5) zetten we een aantal belangrijke kenmerken van zelfhulpgroepen op een rij:

- ze zijn klein;
- de deelnemers zijn lotgenoten die hetzelfde probleem delen;
- het doel is onderlinge hulp verschaffen. Actiegroepen en belangengroepen zijn dus

geen zelfhulpgroepen. Bij zelfhulp gaat het om wederkerigheid: deelnemers ontvangen niet alleen steun maar bieden die ook. Juist hulp bieden geeft deelnemers zelfvertrouwen en bevordert het eigen herstelproces. In vakjargon wordt dit het helper-therapie-principe genoemd (Muisse en Van Rooijen 2009: 23);

- sommige groepen komen doorlopend, soms jarenlang bij elkaar, terwijl andere groepen een vastgesteld aantal bijeenkomsten organiseren. Deelname is gebaseerd op vrijwilligheid, gelijkwaardigheid en erkenning;
- de bijeenkomsten worden begeleid of voorgezeten door iemand uit de groep zelf.

Verder kan nog onderscheid worden gemaakt naar het soort doel (emotioneel of informatief), de intensiteit (frequentie waarmee men bijeenkomt), de duur van de bijeenkomsten, of het een besloten of open groep betreft en of de groep gemengd is of uitsluitend bestemd voor getroffen en/of familieleden (Distelbrink et al. 2008: 10).

Ter afbakening melden wij dat we onder zelfhulpgroepen niet verstaan groepen of netwerken van mensen die samen een informeel hulpcircuit vormen rond een zorgbehoevend persoon. Ook gaat het ons om collectieve zelfhulp (in groepen) en niet om individuele zelfhulp. Het verwante begrip uit de gezondheidszorg – zelfmanagement, dat wil zeggen: de chronisch zieke patiënt beheert zelf zijn ziekte op een verantwoorde manier – laten wij daarom ook buiten beschouwing. Verder moet er sprake zijn van een groep die regelmatig, dus minstens een paar keer per jaar, bij elkaar komt. Een jaarlijkse lotgenotencontactdag, ook al komen hier doorgaans dezelfde personen op af, is voor ons dus geen zelfhulpgroep. Ten slotte beperken we ons tot zelfhulpgroepen die face to face bij elkaar komen. Elektronische zelfhulpgroepen of telefonisch lotgenotencontact blijven dus buiten beschouwing.

Instrumenteel onderzoek

Over zelfhulp in Nederland is al het nodige gepubliceerd, doorgaans vanuit een evaluatie- en zorgperspectief (zie onder andere de zedelijke studie van Jansen et al. 1980-1982, Harberden 1986, Geelen 1987, Fris 1999 en Distelbrink et al. 2008). Wij doen echter een verkenning vanuit het perspectief van informele groepen. We willen immers weten of zelfhulpgroepen te beschouwen zijn als informele groepen. Aan de hand van literatuur en een rondgang langs enkele sectoren waarin zelfhulp voorkomt, bekijken we op welke terreinen zelfhulpgroepen bestaan, of ze aan formele organisaties en instellingen gebonden zijn, hoe ze functioneren en wat hun sociale betekenis is. Die kennis brengen we in verband met wat we weten over het functioneren van andere categorieën informele groepen.

Gezien de zwaarte van de problematiek en het privé-karakter van de gespreksonderwerpen in zelfhulpgroepen en het feit dat wij geen zorgexperts zijn, hebben wij geen interviews gehouden met deelnemers. Onze gesprekspartners bij organisaties die zelfhulpgroepen (helpen) initiëren (zie bijlage B14.1 voor een lijst van de personen die zijn geïnterviewd), hebben vaak zelf wel ooit aan een zelfhulpgroep deelgenomen.

We beschrijven zelfhulpgroepen in drie categorieën:

- zelfhulp bij verslaving (§ 14.3);
- zelfhulp bij (chronische) ziekten en beperkingen (§ 14.4);
- zelfhulp bij ingrijpende (niet-medische) gebeurtenissen (§ 14.5).

We bieden dus geen uitputtend overzicht, want er zijn nog vele andere categorieën, zoals zelfhulpgroepen van mensen die werken aan verbetering van hun positie (vrouwelijke ondernemers, Marokkaanse meiden, enz.) of groepen die bijeenkomen rond afvallen, tienermoederschap, borstvoeding of hoogbegaafdheid.

De organisaties waarover wij informatie hebben verzameld zijn geen representatieve steekproef van het aanbod aan zelfhulpgroepen. Ze illustreren wel of zelfhulpgroepen zijn te beschouwen als informele groepen. Tabel 14.1 geeft een overzicht van de zelfhulporganisaties die wij in ons onderzoek hebben betrokken.

Tabel 14.1

Overzicht van onderzochte zelfhulporganisaties

naam groep	aantal groepen	aantal deelnemers	frequentie (per jaar)	methode	subsidie	verslaving, aandoening, probleem
verslaving						
Anonieme Alcoholisten	245	5000	wekelijks	12-stappen	nee	alcoholverslaving
Narcotics Anonymous	63	600	wekelijks	12-stappen	nee	nicotineverslaving
Anonieme Gokkers	24	235	wekelijks	12-stappen	ja	gokverslaving
Omgeving Gokkers	18	102	wekelijks	12-stappen	ja	gokverslaving
chronische ziekten en beperkingen						
Stichting Pijn-Hoop	15	150	10	cursus	ja	chronische pijn
Nederlandse Hyperventilatie Stichting	7	60	8	cursus	ja	hyperventilatie
Vereniging Cerebraal	26	260	7	cursus	ja	hersenaandoening
Vereniging van Verlegen Mensen	8	150	20	cursus	nee	verlegenheid
Vereniging voor Manisch Depressieven en Betrokkenen	40	260	8	gesprek	ja	depressiviteit
zelfhulpgroep depressie	1	6	26	gesprek	ja	depressiviteit
geweld en trauma						
Stichting Aandacht Doet Spreken	1	50	8	bijeenkomst	ja	moord
Vereniging Ouders van een Vermoord Kind	1	50	8	bijeenkomst	ja	moord
Vereniging Ouders van een Overleden Kind	48	350	10	cursus	ja	overlijden
Stichting De Basis	12	150	26	gesprek	ja	oorlogsgeweld
mantelzorg						
Ypsilon	50	1000	10	gesprek	ja	mantelzorg
Labyrint	20	200	20	gesprek	nee	mantelzorg
Alzheimercafé	180	7000	12	gesprek	ja	mantelzorg

Bron: Muusse en Van Rooijen (2009); Fris (1999); Van Harberden (1986) en diverse interviews

14.2 Kwantificering van zelfhulpgroepen

Het is moeilijk een fenomeen als zelfhulpgroepen te kwantificeren. Het aantal 'vrije' of ongebonden zelfhulpgroepen die puur als particulier initiatief zijn ontstaan is door een gebrek aan centrale registratie lastig in te schatten; ook de zelfhulpgroepen die gelieerd lijken te zijn aan organisaties, zijn niet centraal geregistreerd.

Wuthnow (1994a: 71) schat dat de Verenigde Staten zo'n half miljoen zelfhulpgroepen kent. Gielen (2009) geeft schattingen van het aantal zelfhulpgroepen in verschillende Europese landen. In het Verenigd Koninkrijk zouden bijvoorbeeld 50.000 zelfhulpgroepen actief zijn, in Duitsland tussen de 70.000 en 100.000, wat neerkomt op een zelfhulpgroep voor iedere 1500 inwoners. In Vlaanderen zou er een groep per 4200 inwoners zijn. Dergelijke cijfers zijn lastig te vergelijken en te duiden. Als een bepaalde categorie zelfhulpgroepen prominent voorkomt kan dat zowel het gevolg zijn van stimuleringsbeleid van de overheid als van een disfunctionerend gezondheidssysteem (Gielen 2009).

Muusse en Van Rooijen (2009: 12) inventariseerden in de verslavingszorg in 2008 veertien zelfhulpgroepen in Nederland met in totaal ongeveer 500 groepen en naar schatting 7500 deelnemers, die minstens een keer per maand een zelfhulpgroep bezoeken. Deze inventarisatie is echter niet compleet.

Door extrapolatie van de goed gedocumenteerde situatie in Zuidoost-Brabant maken wij een voorzichtige schatting van het aantal Nederlanders dat lid is van een zelfhulpgroep. Sinds het bestaan van de Stichting Zelfhulp Netwerk Zuidoost-Brabant (1990) is de zelfhulp in het gebied rond Eindhoven niet alleen goed ontwikkeld (Janssen en Geelen 1996: 149) maar zijn er ook relatief complete gegevens over het aantal leden van een zelfhulpgroep in die regio. In het Samenwerkingsverband Regio Eindhoven (SRE), het werkgebied van de stichting, woonden op 1 januari 2009 ongeveer 733.000 inwoners (Hensen en Willems 2009: 8), dus bijna een op de twintig Nederlanders. In totaal zijn tussen de 2500 en 3000 mensen lid van een zelfhulpgroep die gelieerd is aan de stichting. Uiteraard zijn niet alle zelfhulpgroepen in dit gebied aangesloten bij deze stichting, maar een groot gedeelte wel. De secretaris van de stichting schat de 'dekkingsgraad' op grofweg 60%.² Dit zou betekenen dat in totaal ongeveer 5000 mensen in de regio Zuidoost-Brabant lid zijn van een zelfhulpgroep; voor heel Nederland zou dit dan neerkomen op een geschat aantal van 100.000 mensen. Echter, dankzij het bestaan van de stichting bloeit de zelfhulp in deze regio 'als nergens anders in de provincie' (Janssen en Geelen 1996: 149) en komen er ook mensen van buiten de regio naar Eindhoven wegens gebrek aan alternatieven dichtbij huis. Het getal van 100.000 is dus eerder een bovengrens dan een schatting en zou ons in ieder geval een grove schatting kunnen geven van de (maximale) potentiële omvang van het fenomeen in Nederland.

De voorlopige bovengrens van 100.000 zelfhulpgroepsleden in Nederland lijkt in internationaal perspectief niet bijzonder hoog. Onzeker is of deze extrapolatie toch niet een onderschatting is of dat Nederlanders – in vergelijking met bijvoorbeeld Amerikanen – inderdaad minder vaak hun toevlucht zoeken tot zelfhulpgroepen. De bekendste en grootste internationale zelfhulpgroep, de Anonieme Alcoholisten (AA), heeft bijvoorbeeld in de Verenigde Staten meer dan tien keer zoveel leden per hoofd van de bevolking als in Nederland.³

Betrouwbaarder gegevens kunnen komen uit enquêteonderzoek onder de Nederlandse bevolking, of door een grondige inventarisatie bij organisaties en instellingen en door extrapolatie van gedetailleerde plaatselijke studies. Voor ieder van deze opties ontbrak het ons aan tijd en middelen.

14.3 Zelfhulp bij verslaving

Zelfhulp bij verslaving draait vooral om afkicken en clean verder leven. In beide fasen van deze ‘tweetrapsontwikkeling’ (Musse en Van Rooijen 2009: 9) kan zelfhulp worden ingezet. Het gaat bij zelfhulp in de verslaving dus vooral om gedragsverandering. Er zijn ook zelfhulpgroepen van verwanten van verslaafden die elkaar steunen. Zelfhulp in de verslavingszorg is een van de best gedocumenteerde sectoren van de zelfhulp in Nederland (zie Janssen en Geelen 1996: 3; Geelen et al. 2000; Musse en Van Rooijen 2009). Deze paragraaf is grotendeels gebaseerd op de bevindingen van deze studies.

Uit eerder onderzoek leren we dat Nederland een aanzienlijk aantal zelfhulpgroepen kent op het gebied van verslaving, wat niet wil zeggen dat dit de grootste categorie in Nederland is in aantal en deelname. Bij de eerder genoemde Stichting Zelfhulp Netwerk Zuidoost-Brabant is de grootste categorie ‘geestelijke gezondheidszorg’ (bijvoorbeeld depressie), gevolgd door ‘lichamelijke gezondheidszorg’ (bijvoorbeeld astma). ‘Verslavingszorg’ is qua aantal groepen de minst omvangrijke categorie.

Volgens een inventarisatie van het Trimbos-instituut (mei 2008) zijn er iets meer dan 500 (bekende) zelfhulpgroepen rond verslaving met een geschat totaal aantal deelnemers van ongeveer 7500 (Musse en Van Rooijen 2009: 12, 56-57).

Inbedding

De grootste, oudste en meest bekende categorie zelfhulpgroepen in Nederland rond verslaving zijn groepen die qua structuur en methodiek verwant zijn aan de Anonieme Alcoholisten (AA). Organisaties in de ‘AA-familie’ werken volgens het twaalfstappenmodel, dat door de AA is ontwikkeld maar ook door verwante zelfhulpgroepen wordt toegepast, zoals de Narcotics Anonymous (NA), Cocaïne Anonymous (CA) of de Anonieme Gokkers en Omgeving Gokkers (AGOG).

Het landschap van de zelfhulp bij verslaving kent ook andere organisaties dan verwanten van de Anonieme Alcoholisten. Voorbeelden zijn de Buitenveldertgroepen van de Stichting Zelfhulp – die zich richten op verschillende vormen van verslaving – en de groepen voor betrokkenen van drugsgebruikers zoals Moedige Moeders en de Landelijke Stichting voor Ouders en Verwanten van Drugsgebruikers. Voor zowel verslaafden als hun verwanten zijn er ook zelfhulpgroepen van de verslavingszorginstelling Tactus.⁴

Met het voorbehoud dat we in ons verkennende onderzoek geen specifieke zoektocht zijn gestart naar ‘vrije’ groepen in de verslavingszorg, stellen we op basis van de eerdere studies vast dat zelfhulp in de verslavingszorg in hoge mate geïnstitutionaliseerd is, dat wil zeggen, verbonden aan organisaties en instellingen.

Kader 14.1 Anonieme Alcoholisten en verwante organisaties

De AA is in 1935 opgericht in de Verenigde Staten en actief in Nederland sinds 1948. Het aantal AA-zelfhulpgroepen is gestaag gegroeid van 84 groepen in 1977 (Geelen et al. 2000: 38) naar 135 groepen in 1983 (Van Harberden 1986: 25) tot 245 groepen in 2008 (Muisse en Rooijen 2009: 56) (zie tabel 14.2).

Tabel 14.2

Groei van de Anonieme Alcoholisten (AA) in Nederland, 1948-2008

jaar	schatting aantal groepen	schatting aantal deelnemers ^a
1948 (start)	1	-
1977	84	1300
1983	135	-
2008	245	5000

a Deelname aan AA-groepen gebeurt op basis van anonimiteit; er worden geen ledenaantallen bijgehouden.

Bron: Geelen et al. (2000: 38); Van Harberden (1986: 25); Muusse en van Rooijen (2009: 56)

Van de aan AA verwante organisaties in Nederland is Narcotics Anonymous (NA) de grootste op het gebied drugsverslaving. NA bestaat wereldwijd sinds 1957 en sinds 1988 in Nederland. NA Nederland heeft de afgelopen tien jaar een stormachtige groei doorgemaakt. In 2000 telde NA 40 tot 50 deelnemers (Geelen et al. 2000: 61), tegenwoordig 63 groepen met in totaal ongeveer 600 leden (Muisse en Van Rooijen 2009: 16).

De bekendste en grootste zelfhulporganisatie op het gebied van gokverslaving in Nederland is Anonieme Gokkers en Omgeving Gokkers (A G O G), die in ruim twintig regio's actief is met lokale, autonome groepen. AG (Anonieme Gokkers) is opgericht in 1981 voor de gokkers zelf en kent sinds mei 2008 24 groepen met in totaal 235 deelnemers. OG (Omgeving Gokkers) is zeven jaar later opgericht ter ondersteuning van de familie van gokkers en telt circa 18 groepen (mei 2008) met in totaal ongeveer 102 deelnemers (Muisse en Van Rooijen 2009: 56).

Het twaalfstappenprogramma

Uit het gedachtegoed van de Anonieme Alcoholisten is het twaalfstappenmodel voortgekomen. Daarin staat de erkenning centraal dat verslaving een ziekte is waar je machteloos tegenover staat, maar waar je van kunt herstellen door onthouding met behulp van God, een hogere macht of een kracht in jezelf. Verder gaat het erom een morele balans op te maken van wat je hebt aangericht met je verslaving en de schade te herstellen. Uiteindelijk is het de bedoeling dat de deelnemer deze beginselen doorgeeft aan andere alcoholisten. (Voor een letterlijke vertaling van de twaalf stappen, zie Geelen et al. 2000: 123.) Het twaalfstappenmodel wordt ook door andere zelfhulpgroepen uit de AA-familie gevolgd, soms in aangepaste vorm. Tegenwoordig bieden ook verslavingsinstellingen een geïntegreerde behandeling aan van gedragswetenschappelijke methodieken en het twaalfstappenmodel (Muisse en Van Rooijen 2009: 44).

De plaats van zelfhulpgroepen in het reguliere zorgaanbod is in de loop van de jaren veranderd. Terwijl zelfhulpgroepen in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw zich eerder presenteerden als een tegenbeweging van en alternatief voor de professionele zorg, functioneren ze tegenwoordig meer naast en in aanvulling op zorgvoorzieningen (Muuse en Van Rooijen 2009: 11). Over de relatie tussen zelfhulpgroepen en de professionele verslavingszorg is geen algemene uitspraak te doen; die verschilt per regio en plaats (Geelen et al. 2000: 39). Muusse en Van Rooijen (2009: 43) stellen vast dat de meeste instellingen hun contacten met zelfhulpgroepen beperkten tot voorlichting geven en doorverwijzen. Sommige verslavingsinstellingen bieden behandelmethoden aan waarin de principes van het twaalfstappenmodel en zelfhulp zijn verwerkt.

Functioneren

Zelfhulpgroepen in de verslavingszorg zijn over het algemeen kleinschalig. Bijna 80% van de AA-groepen heeft een ledental tussen zes en twintig; groepen van minder dan zes of meer dan 25 leden zijn schaars (Van Harberden 1986: 61). De omvang van de AGOG-groepen is vergelijkbaar: gemiddeld 20 tot 25 leden (Fris 1999: 59). Wanneer groepen te groot dreigen te worden, worden ze gesplitst zodat tijdens bijeenkomsten iedereen aan het woord kan komen. Veel groepen zijn min of meer permanent, maar met een wisselende samenstelling. Doorgaans is er een vaste kern van leden met daaromheen mensen die bijeenkomsten regelmatig bezoeken. Er zijn ook deelnemers die een enkele keer of af en toe komen.

Vergeleken met andere categorieën in dit hoofdstuk zijn deelnemers aan zelfhulpgroepen voor verslaafden langere tijd lid. De meeste AA-leden (69%) zijn langer dan een jaar lid, 12% zelfs tussen de vijf en tien jaar (Van Harberden 1986: 62). De ervaring leert dat de meeste AA-leden die al na een jaar stoppen later weer met drankproblemen terugkeren naar de AA. Het advies is dan ook levenslang lid te blijven van de AA. Meer dan de helft van de AGOG-leden zegt langer dan een jaar lid te zijn (Fris 1999: 56). Leden komen vooral via hun omgeving en door verwijzingen in aanraking met zelfhulpgroepen in de verslavingszorg.

Deelname aan de AA kent doorgaans een vaste regelmaat en is soms een intensieve aangelegenheid. 80% van de deelnemers bezoekt de groep wekelijks en 12% zelfs vaker (Geelen et al. 2000: 42). Zelfhulpgroepen in de AA-traditie maken ook vaak gebruik van een 'sponsor-sponsee-systeem', waarbij een lid dat al enige tijd clean is (de sponsor) een nieuweling (sponsee) onder zijn hoede neemt; ze maken onderling afspraken, bijvoorbeeld om elkaar dagelijks te bellen. Bijna een derde van de deelnemers van AA-groepen heeft een sponsor (Geelen et al. 2000: 38, 42). Anonimiteit en discretie zijn een leidend principe in aan AA-verbonden groepen. Mensen spreken elkaar aan bij de voornaam. Verder is er een strikte gespreksformule die voorschrijft dat deelnemers alleen over hun eigen ervaringen vertellen, elkaar niet interrumperen en geen dialogen voeren. Ook in bijvoorbeeld de Buitenveldertgroepen wordt gewerkt via een specifieke formule: men hanteert 'tafelregels'.

AA-zelfhulpgroepen worden gedomineerd door mannen van middelbare leeftijd. Het aantal vrouwelijke leden bedraagt nog geen 30% (Van Harberden 1986: 61). Gezien het landelijke percentage vrouwelijke alcoholverslaafden zijn vrouwen

oververtegenwoordigd in de AA-groepen (Geelen et al. 2000: 40). Ook de NA-groepen tellen meer mannen dan vrouwen, maar doorgaans van wat jongere leeftijd (Geelen et al. 2000: 61). In groepen van Anonieme Gokkers (AG) zitten voornamelijk (jonge) mannen (ongeveer 90%), terwijl de groepen van Omgeving Gokkers (OG) voor ongeveer 75% bestaat uit vrouwen (Geelen et al. 2000: 51).

Autonomie

De lokale AA-zelfhulpgroepen opereren autonoom en kennen geen formele structuur. Iedere groep regelt op eigen wijze zaken zoals het beheer van de kas of de huur van de vergaderruimte (Van Harberden 1986: 49). Functies binnen de groep, zoals het voorzitterschap, het kasbeheer en de opvang van nieuwkomers, rouleren meestal (Geelen et al. 2000).

De twaalf tradities of beginselen van de AA zijn ooit in het leven geroepen om de groepen ervoor te behoeden dat organisatorische en financiële beslommingen of religieuze en politieke overtuigingen het functioneren hinderen en het enige doel van de organisatie, persoonlijk herstel, in de weg zitten (Harberden 1986). Daarom wijst de organisatie externe financiering af: 'Elke AA-groep moet zichzelf volkomen bedruipen en bijdragen van buitenaf van de hand wijzen' (Van Harberden 1986: 47, 58). De AA kiest dus consequent voor zelffinanciering op vrijwillige basis, vaak door in de pauze een collectemandje te laten rondgaan (Geelen et al. 2000: 39). Ook bij de NA wordt het benodigde geld door de leden zelf gedoneerd. AGOG accepteert wel subsidie, onder meer van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en lokale overheden. Toch zijn er ook afdelingen die uit principe geen subsidie ontvangen (Fris 1999: 31-34). De overkoepelende Stichting AGOG Nederland probeert er voor te zorgen dat de zelfhulp-groepen zich als een geheel naar buiten toe presenteren, maar de groepen zijn binnen de gestelde kaders vrij een eigen werkwijze en eigen regels en richtlijnen te hanteren (Fris 1999: 68).

Betekenis

Geelen et al. deden in 2000 enquêteonderzoek onder deelnemers aan zelfhulpgroepen voor verslaafden en groepen voor familieleden. Hoewel de gegevens al wat ouder zijn, geven ze een goede indruk van de betekenis van zelfhulpgroepen voor de deelnemers. Allereerst bleken zelfhulpgroepen, waaronder de AA, de NA en Buitenveldertgroepen, van aanzienlijke betekenis te zijn voor de deelnemers. Een overgrote meerderheid geeft aan dat de groep belangrijk tot zeer belangrijk voor hen is. Een meerderheid van de deelnemers is tevreden tot zeer tevreden over de groep. Ook onderzoek van Fris (1999: 120-123) onder AGOG-groepen, wees uit dat het overgrote deel van de respondenten (meer dan 90%) de zelfhulpgroepen als (zeer) positief beoordeelt:

De AGOG bood me een baken en veilige haven toen het nodig was en daarna een klankbord en referentiekader.

Praten en goed leren luisteren. Elkaar helpen waar nodig. Troost van lotgenoten. Je verhaal kwijt kunnen.

Je vindt er herkenning van je eigen verhaal, ondersteuning en vooral het relativeren. Je met beide benen op de grond zetten. Een plek waar je naar toe kan met je verhaal en altijd begrip krijgt. En ook samen kunnen lachen, ondanks alle problemen.

Onder AA- en NA-deelnemers wordt het positieve effect op de verslaving vaak als het belangrijkste effect van de deelname én als de belangrijkste betekenis van de groep genoemd. Op de voet volgen sociale aspecten zoals 'herkenning, erkenning en ervaringen uitwisselen' (62% van de AA-leden), 'een veilige plek om ervaringen te delen' (40% van de AA-leden) en 'steun en begrip' (39% van de AA-leden) (Geelen et al. 2000: 45, 62-66). Bij de Buitenveldertgroepen scoren deze sociale aspecten van het lotgenotencontact het hoogst. Leden van Buitenveldertgroepen antwoorden bijvoorbeeld op de vraag wat voor hen het belangrijkste effect is van deelname: 'de groep is een klankbord', 'ontwikkeling netwerk', 'ben niet meer alleen', 'het zijn mijn soort mensen' en 'erkenning, acceptatie en zelfvertrouwen' (Geelen et al. 2000: 57-58).

Ten slotte blijkt logischerwijs dat deze sociale component het zwaarst weegt voor zelfhulpgroepen voor de familie, vrienden en verwanten van verslaafden. De categorieën 'herkenning, erkenning, ervaringen uitwisselen' en 'steun en begrip' worden het meest frequent genoemd door de leden van zelfhulpgroepen gelieerd aan de Landelijke Stichting voor Ouders en Verwanten van Drugsgebruikers (Geelen et al. 2000: 90).

Uit deze eerdere onderzoeken blijkt dat naast de effectiviteit (afkicken en clean blijven) de sociale dimensie van de zelfhulpgroep voor de leden erg belangrijk is. Niet alleen de steun en het begrip maar ook de sociale controle van de groep wordt gewaardeerd door de respondenten (Fris 1999: 123).

14.4 Zelfhulp bij ziekten en beperkingen

Zelfhulp bij ziekten en beperkingen past in een trend van meer aandacht voor het cliëntenperspectief in de gezondheidszorg (Distelbrink et al. 2008: 5). Voor mensen met een ernstige of chronische ziekte of beperking bieden zelfhulpgroepen – in de gezondheidszorg wordt vaak gesproken over 'lotgenotencontact' – informatie, ervaringskennis, herkenning en erkenning en emotionele steun. Veel patiënten- en consumentenorganisaties zien lotgenotencontact organiseren als een van hun taken. Door het grote aantal leden en organisaties⁵ dat is aangesloten bij de Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie (NPCF) veronderstellen we dat de categorie zelfhulp bij ziekten en beperkingen de grootste is van de hier behandelde categorieën.

Functioneren

Veel patiëntenorganisaties bieden lotgenotencontact en doen dat, anders dan in de verslavingszorg, in de vorm van themabijeenkomsten, cursussen of ontmoetingscafés. Stichting Olijf (vrouwen met gynaecologische kanker) organiseert elk jaar een lotgenotencontactdag. De BorstkankerVereniging Nederland organiseert veel activiteiten waarin lotgenotencontact verweven is, zoals gespreksochtenden, themabijeenkomsten, wandelingen en een kerstbijeenkomst (in 2009 in totaal 85 van dit soort bijeenkomsten). De Vereniging Spierziekten Nederland organiseert niet alleen grote landelijke

bijeenkomsten, zoals de spierziektendagen, maar ook huiskamerbijeenkomsten in de regio's. De Hart&Vaatgroep brengt patiënten op individuele basis met elkaar in contact maar organiseert geen gespreksgroepen. Het Astma Fonds kent dit soort groepen wel en heeft er in totaal twaalf van elk ongeveer twintig deelnemers.⁶ Andere verenigingen bieden lotgenotencontact per telefoon of via internetfora of beperken zich tot een jaarlijkse landelijke contactdag.

Veel patiënten- en consumentenorganisaties organiseren lotgenotencontact in de vorm van een cursus: in een vast aantal bijeenkomsten bespreken deelnemers thema's en wisselen ze ervaringen uit. De Nederlandse Hyperventilatie Stichting organiseerde tot 2008⁷ gespreksgroepen. Deelnemers werden geworven via artikelen in de media, advertenties, voorlichtingsdagen en doorverwijzingen van artsen. Deelnemers kregen elke week huiswerk in de vorm van oefeningen om met hun angst om te gaan. Na acht sessies eindigde de cursus en werd de groep ontbonden. Ook Cerebraal, een vereniging voor mensen met een niet-aangeboren hersenletsel, en de Vereniging van Verlegen Mensen (vvm) organiseren lotgenotencontact in een cursus met een vast aantal bijeenkomsten.

Kader 14.2 Vereniging van Verlegen Mensen

De Vereniging van Verlegen Mensen (vvm) bestaat uit vrijwilligers die een onkostenvergoeding krijgen. De vereniging ontvangt geen subsidie. De vvm heeft negen regio's waarin acht cursusgroepen actief zijn. Twee keer per jaar is er een landelijke themadag. De deelnemers voor cursusgroepen worden geworven via de media. Bij voldoende interesse komt er een zelfhulpgroep in de regio. Een cursusgroep of zelfhulpgroep bestaat in het begin meestal uit vijftien tot twintig personen. De groep komt om de twee weken, in totaal twintig keer, bij elkaar. Na een paar bijeenkomsten blijven er meestal uiteindelijk tien mensen over. De regiocoördinator regelt een locatie, meestal een verenigingsgebouw of een kerk. Leden betalen contributie en daarnaast een bedrag voor het cursusmateriaal en de huur van de ruimte.

In de cursus doet men oefeningen en leert men sociale vaardigheden. Net zoals bij de zelfhulpgroepen van de Nederlandse Hyperventilatie Stichting krijgen de leden oefenstof mee (huiswerk). Gedurende het eerste half uur bespreekt men de ervaringen met de oefenstof. Vervolgens komt een onderwerp aan bod en de bijeenkomst eindigt met oefeningen. Een bijeenkomst duurt ongeveer 2,5 uur. De zelfhulpgroepen zijn vrij om naast de standaardcursus eigen activiteiten te organiseren, waarbij men wel wordt geacht de doelstelling van de vereniging voorop te stellen. De activiteiten variëren van een wandeling, een bezoek aan een museum en een etentje tot samen bowlen. De betekenis van de groep voor de leden is groot. De deelnemers kunnen hun verhaal kwijt, vinden erkenning en herkenning en geven elkaar tips en steun. De contacten tijdens de cursus worden doorgaans na afloop niet onderhouden.

Bij zelfhulpgroepen voor chronisch zieken en mantelzorgers treffen we het 'ontmoetingscafé'. Patiënten of vrienden en familieleden van patiënten kunnen bijvoorbeeld eens per maand een bijeenkomst in de buurt bijwonen waar men informatie krijgt over een bepaalde ziekte en ervaringen kan uitwisselen. Het bekendste voorbeeld is wellicht het Alzheimercafé (zie kader 14.3).

Veel zelfhulp bij ziekten en beperkingen gaat dus in de vorm van een beperkt aantal bijeenkomsten. Mogelijk komt dat doordat, naast ervaringsuitwisseling, steun en erkenning, vooral de informatie belangrijk is. Na een aantal bijeenkomsten is in de informatiebehoefte voorzien. Door de geringe frequentie (bijvoorbeeld eens per kwartaal) is moeilijk aan te geven of het gaat om een vaste groep of bijeenkomsten met steeds wisselende deelnemers.

Uit interviews blijkt dat sommige patiëntenorganisaties die lotgenotengroepen organiseren de laatste jaren een teruglopende belangstelling kennen, wat geïnterviewden vaak wijten aan het internet, dat de informatiefunctie deels heeft overgenomen. Voorbeelden zijn de Crohn en Colitis Ulcerosa Vereniging Nederland en de Stichting Olijf, die in de afgelopen jaren de belangstelling voor gespreks- en contactgroepen hebben zien slinken.⁸ De Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie (N P C F) onderkent deze *e-health*-trend waarbij patiënten steeds vaker het internet gebruiken, ook om contact te zoeken met andere patiënten (Heldoorn 2008: 7).

Een belangrijk kenmerk van de zelfhulp bij ziekten en beperkingen is verder de deskundigheidsbevordering van de begeleiding. De vrijwilligers die deze zelfhulpgroepen begeleiden hebben doorgaans een training doorlopen. Zo moeten vrijwilligers die een gespreksgroep willen begeleiden van de Stichting Pijn-Hoop een kadertraining volgen, een aantal boeken lezen en stage lopen bij een groep (Roetering 2007: 3).

Autonomie

Lotgenotencontact wordt niet alleen door patiënten- en consumentenorganisaties georganiseerd, maar ook mogelijk gemaakt door zorginstellingen. Zo vinden bijeenkomsten van de Stichting Pijn-Hoop plaats in ziekenhuizen, verzorgingstehuizen, huisarts-onder-één-dak-praktijken en kerken. Veel zelfhulporganisaties draaien zowel op donaties als op subsidies, zoals de Stichting Pijn-Hoop⁹, de Nederlandse Hyperventilatie Stichting¹⁰ of de Vereniging voor Manisch Depressieven en Betrokkenen (V M D B).¹¹ Onder andere door subsidie is de autonomie van de zelfhulporganisaties begrensd. Zo mogen gelden uit het Fonds P G O niet gebruikt worden voor groepsgesprekken met paragnosten. De patiënten- en consumentenorganisaties leggen op hun beurt soms ook eisen op aan de zelfhulpgroepen, zoals werken met getrainde gespreksleiders.

Betekenis

Op basis van de interviews kunnen we concluderen dat de betekenis van de groepen voor de deelnemers aanzienlijk is. Men ervaart de bijeenkomsten als erg nuttig en heeft een gevoel van thuiskomen, veiligheid en erkenning en herkenning. Er ontstaan vriendschappen via de gespreksgroepen en deelnemers gaan naast de groepsgesprekken andere gezamenlijke activiteiten doen. Leden van de zelfhulpgroepen van de Stichting Pijn-Hoop gaan bijvoorbeeld samen op vakantie, winkelen of briden en vormen na verloop van tijd doorgaans een hechte groep. Ook de deelnemers aan zelfhulpgroepen georganiseerd door de Nederlandse Hyperventilatie Stichting ontmoeten en helpen elkaar regelmatig buiten de groepsbijeenkomsten. Er ontstaan bijvoorbeeld duo's waarbij deelnemers elkaar helpen omgaan met hun angsten.

Kader 14.3 Zelfhulpgroepen in de mantelzorg

Naar schatting zijn er 3,5 miljoen Nederlanders van 18 jaar en ouder die mantelzorg verlenen aan hulpbehoevende mensen in hun directe omgeving (Oudijk et al. 2010: 2-3). Mantelzorg verlenen kan een zware belasting zijn. Om mantelzorgers te ondersteunen zijn er dan ook zelfhulpgroepen. Onder meer Alzheimer Nederland, Ypsilon en Labyrint-in Perspectief organiseren lotgenotencontact voor mantelzorgers.

Alzheimercafé

Alzheimer Nederland begeleidt de afdelingsbesturen bij de organisatie van zogeheten Alzheimercafés, waarvan er nu ruim 180 zijn. Alzheimer Nederland schoolt vrijwilligers en gespreksleiders en stelt informatiemateriaal beschikbaar voor deze zelfhulpgroepen. Het Alzheimercafé is elke maand geopend op een locatie in de wijk, bijvoorbeeld in een zorginstelling, dienstencentrum of café. Vrijwilligers van Alzheimer Nederland organiseren samen met de zorg- en welzijnsaanbieders uit de regio het programma. De meeste bezoekers zijn mantelzorgers, familie, burens, vrienden, soms ook hulpverleners. Ze komen voor informatie over dementie, maar ook om ervaringen uit te wisselen en elkaar emotionele steun te bieden. Het aantal deelnemers per bijeenkomst varieert van vijf tot 70. Sommige mensen komen eenmalig, anderen zijn vaste bezoekers. Deelnemers ontmoeten elkaar ook buiten het café om en attenderen elkaar bijvoorbeeld op andere activiteiten, contacten en tips. De Alzheimercafés volgen een vast stramien. De bijeenkomst start met een inloop van een half uur. Daarna volgt een interview met een gastspreker of een documentaire of film. In de pauze kunnen de deelnemers ervaringen uitwisselen en vragen stellen aan de gastspreker en gespreksleider. Het laatste half uur is voor vragen uit de zaal.

Ypsilon

Ypsilon is een vereniging voor naasten van mensen met schizofrenie. Er zijn 51 afdelingen met 7053 leden (1 oktober 2008).¹² Ypsilon heeft 50 zelfhulpgroepen van 12-20 personen, die meestal maandelijks (soms tweemaandelijks) bijeenkomen.¹³ De bijeenkomsten zijn gratis en vinden meestal in een instelling voor geestelijke gezondheidszorg plaats. De groepen krijgen middelen van de vereniging en soms ook uit de Wet maatschappelijke ondersteuning. Hulpverleners verwijzen familieleden en betrokkenen door naar Ypsilon. De gespreksgroepen zijn alleen bestemd voor familieleden en betrokkenen die over hun eigen problematiek willen praten; soms komt er ook een patiënt mee. De meeste deelnemers zijn ouders van schizofrene kinderen. Voor broers en zussen van patiënten wordt twee keer per jaar een landelijke bijeenkomst georganiseerd. Meestal hebben de groepen twee gespreksleiders, ervaringsdeskundigen die getraind zijn door Ypsilon. Wanneer mensen zich veilig voelen in de groep en er een goede 'klik' is blijven mensen lang lid. Het kwam voor dat deelnemers wel vijftien jaar lid waren van een zelfhulpgroep, maar nu is de doorlooptijd veel korter. Door de opkomst van het internet hebben deelnemers vaak aan een paar bijeenkomsten genoeg, totdat men het (emotioneel) te zwaar krijgt en weer behoefte heeft aan lotgenotencontact. Het aantal gespreksgroepen loopt terug en lotgenotencontact per e-mail neemt toe.

Labyrint-in Perspectief

Labyrint-in Perspectief behartigt de belangen en organiseert activiteiten voor familieleden en betrokkenen van psychiatrische patiënten. De organisatie heeft vier betaalde parttimers en 120 vrijwilligers en ontvangt financiële ondersteuning van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. De twintig gespreksgroepen in het land zijn onderscheiden naar relatie (bijvoorbeeld groepen voor broers en zussen van psychiatrische patiënten) en naar psychiatrisch ziektebeeld (bijvoorbeeld borderline). Labyrint-in Perspectief ondersteunt de gespreksgroepen met training van vrijwilligers, voorlichting en foldermateriaal. De groepsgrootte is doorgaans zo'n zes tot vijftien mensen en men komt een of twee keer per maand bij elkaar. Sommige groepen hebben een vast aantal bijeenkomsten, andere bestaan voor onbepaalde duur. Ze zorgen zelf voor de financiën en zijn in dat opzicht onafhankelijk van de stichting. De groepen worden geleid door ervaringsdeskundigen en hebben een behoorlijke vrijheid om te bepalen welke activiteiten ze ontplooiën en op welke wijze. De familieleden gaan op basis van hun eigen ervaring met elkaar in gesprek en geven elkaar advies.

14.5 Zelfhulp bij ingrijpende gebeurtenissen

De laatste categorie die we verkennen is de zelfhulpgroep van mensen die een ingrijpende of traumatische gebeurtenis hebben meegemaakt, zoals een echtscheiding, het overlijden van een dierbare of een (gewelds)misdrijf. Een van de bekendste en qua omvang grootste organisaties is Slachtofferhulp Nederland. Zij ontstond midden jaren tachtig en ondersteunt per jaar meer dan 100.000 slachtoffers van een misdrijf (van beroving tot huiselijk geweld) of een verkeersongeluk. De organisatie telt ruim 75 bureaus, 300 beroepskrachten en 1500 vrijwilligers. Wij richten ons echter op vier kleinere organisaties die – ondanks hun formele rechtspositie – iets meer het karakter van een particulier initiatief hebben: de Stichting Aandacht Doet Spreken, de Vereniging Ouders van een Vermoord Kind en de Vereniging Ouders van een Overleden Kind en de Stichting De Basis (voor militaire veteranen). Ook deze verzameling levert geen generaliseerbaar beeld op, maar het is onze bedoeling te kijken of deze zelfhulpgroepen te beschouwen zijn als informele groepen.

Functioneren

De zelfhulpgroepen in deze categorie komen minder frequent en met een omvangrijker groep bijeen dan zelfhulpgroepen voor verslaafden. Naast een vaste kern van deelnemers kennen de onderzochte zelfhulpgroepen een wisselende samenstelling. Vaak gaat het om bijeenkomsten waar lotgenoten in de marge van een plenaire lezing ervaringen uitwisselen. Soms kun je eerder spreken van lotgenotencontact dan van zelfhulpgroepen. De Stichting Aandacht Doet Spreken, opgericht in 2003 voor familieleden van slachtoffers die zijn omgekomen door een geweldsmisdrijf, organiseert op jaarbasis ongeveer acht bijeenkomsten door het hele land waar zo'n 30 tot 60 mensen op af komen. Ongeveer de helft van deze deelnemers bezoekt elke bijeenkomst en ziet elkaar dus ongeveer eens per zes weken. De bijeenkomsten duren doorgaans een halve dag. In de marge van het programma kunnen lotgenoten ervaringen uitwisselen.

Iets vergelijkbaars zien we bij de Vereniging Ouders van een Vermoord Kind. De bijeenkomsten vinden om de zes weken plaats en duren doorgaans drie uur. Afhankelijk van de onderwerpen zijn er 30 tot ruim 60 deelnemers. De groep wordt meestal gesplitst in kleinere gespreksgroepen van tien tot vijftien personen die aan de hand van een thema ervaringen uitwisselen.

Het lotgenotencontact van de Vereniging Ouders van een Overleden Kind lijkt qua schaal en intentie meer op dat van een 'typische' zelfhulpgroep. De vereniging heeft in elke provincie een afdeling die gemiddeld vier gespreksgroepen ondersteunt. Er zijn aparte gespreksgroepen voor ouders wier kinderen op jonge leeftijd zijn overleden en voor ouders wier kinderen al ouder waren, zodat de deelnemers genoeg herkenning bij elkaar kunnen vinden. Een gespreksgroep bestaat doorgaans uit zo'n zeven personen die elkaar acht tot tien keer gedurende ongeveer twee uur treffen bij een van de deelnemers of de gespreksleider thuis. Er zijn twee gespreksleiders bij aanwezig die soms door de vereniging getraind zijn. Men werkt aan de hand van thema's die zijn opgesteld door de vereniging en die ervoor zorgen dat een gesprek op gang komt. Vooraf is het aantal sessies vastgesteld. Na afloop van de reeks besluit de groep soms zelf nog af en toe bijeen te komen voor een gesprek of een barbecue.

Stichting De Basis, ontstaan uit de Bond van Nederlandse Militaire en Oorlogsslachtoffers, behartigt de belangen en biedt steun aan veteranen, diensslachtoffers en hun partners. De Basis, opgericht in 1945, heeft drie regiovestigingen met maatschappelijk werkers die tweewekelijks in totaal twaalf gespreksgroepen organiseren voor gemiddeld twaalf mensen. De gespreksgroepen komen bij elkaar in een kazerne, een instelling voor geestelijke gezondheidszorg of een regiokantoor van de stichting. De groepen wisselen ervaringen uit, bespreken een thema of krijgen een presentatie van iemand uit de groep. Doorgaans blijft men een paar jaar lid van een gespreksgroep. Naast deze meer typische zelfhulpgroepen organiseert de stichting op het hoofdkantoor in Doorn bijeenkomsten voor lotgenoten over een bepaald thema. Gemiddeld komen daar twintig veteranen op af.

Autonomie

De zelfhulpgroepen bij ingrijpende gebeurtenissen worden georganiseerd door instellingen die in contact staan met overheidsinstanties en subsidie ontvangen. Zo ontvangt de Stichting Aandacht Doet Spreken tegenwoordig subsidie van onder meer het ministerie van Justitie. Voor de Vereniging Ouders van een Vermoord Kind is de meerjarensubsidie van het Fonds Slachtofferhulp de voornaamste bron van inkomsten. Voor de behartiging van de belangen van nabestaanden is er al jarenlang overleg met het ministerie van Justitie, Slachtofferhulp Nederland, het ministerie van Buitenlandse Zaken (bij een moord in het buitenland), het Schadefonds Geweldsmisdrijven, de politie en andere organisaties. De Vereniging Ouders van een Overleden Kind ontvangt subsidie van het Fonds PGO en stichting De Basis wordt gefinancierd uit het Nationaal Fonds voor Vrijheid en Veteranenzorg (V-fonds) en werkt mede in opdracht van het ministerie van Defensie.

Betekenis

Hoewel mensen minder vaak en minder lang deelnemen aan de zelfhulpbijeenkomsten in deze categorie, zijn ze voor de deelnemers van grote sociale betekenis. Vaak houden men contact buiten de georganiseerde bijeenkomsten om. De meeste leden van Stichting Aandacht Doet Spreken ontmoeten elkaar bijvoorbeeld niet op bijeenkomsten maar houden contact via e-mail en telefoon; sommigen bezoeken elkaar thuis of gaan samen op vakantie. De gedeelde ingrijpende ervaring fungeert als bindmiddel. De herkenning van het eigen leed bij lotgenoten is voor ouders van een vermoord kind een grote meerwaarde. Het feit dat groepen veteranen gezamenlijk aan gevaren hebben blootgestaan zorgt ervoor dat de banden tussen de voormalige strijders minstens zo sterk zijn als familiebanden.

14.6 Tot slot

De in dit hoofdstuk beschreven zelfhulpgroepen zijn vrijwel allemaal kleine groepen met zelden meer dan 25 deelnemers. Ze hebben over het algemeen een losse en weinig hiërarchische organisatiestructuur. Ze hebben een zekere autonomie in programma en uitvoering en hebben vaak een eigen, soms lokaal, karakter. Vanuit dat oogpunt lijken zelfhulpgroepen sterk op informele groepen.

Aan de andere kant is de zelfhulpsector tamelijk geïnstitutionaliseerd. De anonieme zelfhulpgroepen voor verslaafden zijn financieel zelfstandig, maar de werkwijze wordt wel gedicteerd door de AA-methode. Ook veel andere zelfhulpgroepen worden doorgevoerd geacht te werken volgens de doelstellingen van de overkoepelende organisatie. Die stelt vaak eisen aan de veiligheid en de kwaliteit van de zelfhulp, zoals de eis dat de gespreksleider ervaringsdeskundige moet zijn en een training moet hebben doorlopen. Veel gespreksgroepen ontvangen geld, cursusmateriaal, training en andere vormen van ondersteuning van instellingen die op hun beurt vaak weer afhankelijk zijn van overheidssubsidies.

De vraag is dus of zelfhulpgroepen niet zo sterk professionaliseren dat het informele, zelfgeorganiseerde karakter verloren gaat.

De sociale betekenis is voor de deelnemers aanzienlijk. Respondenten omschreven de zelfhulpgroep als een veilige haven, een enclave of een warm bad. Zelfhulpgroepen lijken echter meer dan alleen een plezierige aanvulling op bestaande contacten. Erkenning en herkenning door lotgenoten is erg belangrijk voor deelnemers om goed te kunnen functioneren of een 'normaal' leven te kunnen oppakken. Voor herkenning en erkenning moeten groepen zo homogeen mogelijk zijn. Het zelfhulpaanbod in Nederland is mede daardoor gevarieerd en wordt steeds gedifferentieerder. Er zijn bijvoorbeeld aparte groepen voor familieleden en getroffen, aparte groepen voor depressieven en manisch-depressieven, voor jongeren of juist ouderen, voor Engelstaligen of voor mensen die met een combinatie van problemen kampen.

Met name de face-to-facecontacten zijn van groot belang. Deelnemers hebben regelmatig contact met elkaar buiten de gespreksgroep om. Deelname aan een zelfhulpgroep leidt tot meer sociale contacten en een groter netwerk, nieuwe vrienden en meer

maatschappelijke participatie. Leden van zelfhulpgroepen bij verslaving vinden een sociaal netwerk waar abstinentie de norm is, wat helpt om zelf niet te gebruiken. Deelnemers zijn in het algemeen (bijzonder) tevreden over de gespreksgroepen. De cohesie is voor een belangrijk gedeelte gebaseerd op het gevoel in hetzelfde schuitje te zitten. Omdat vooral verslavingsgroepen vaak lang bestaan, ontstaat er een grote hechtheid. De relatie tussen sponsor en *sponsee* wordt na verloop van tijd sterk; de sponsor voelt zich verantwoordelijk voor het welzijn van de *sponsee* en ontleent daar trots en eigenwaarde aan, terwijl de *sponsee* in de sponsor een positief rolmodel en een rots in de branding ziet. De principes van gelijkwaardigheid en wederkerigheid maken zelfhulpgroepen tot waardevolle sociale verbanden.

Hoewel sommige soorten zelfhulpgroepen tegenwoordig concurrentie ondervinden van het internet en daardoor moeite hebben elk jaar weer voldoende deelnemers te werven voor nieuwe groepen lijkt de deelname aan zelfhulpgroepen in Nederland gedurende de laatste decennia over het algemeen te zijn toegenomen, tenminste als we afgaan op bijvoorbeeld de sterk groeiende deelname aan AA groepen in Nederland en bepaalde trends in de zorg. De gezondheidszorg heeft bijvoorbeeld meer oog gekregen voor het cliëntenperspectief. Vermaatschappelijking en extramuralisering in de geestelijke gezondheidszorg en verslavingszorg hebben ertoe geleid dat mensen meer zijn aangewezen op ambulante zorg, zelfzorg en een informeel netwerk. De grotere nadruk op de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van cliënten, patiënten en hun naasten zal er zeker voor gezorgd hebben dat mensen vaker hun toevlucht nemen tot zelfhulpgroepen. Een mogelijke verklaring is ook de toegenomen waardering voor ervaringsdeskundigheid. Ten slotte ligt het in de rede dat ook maatschappelijke ontwikkelingen ten grondslag liggen aan een groeiende behoefte aan zelfhulp. In het verlengde van de speculatie van Putnam (2002: 397) dat de opkomst van welzijnsorganisaties in Japan een reactie is op de verzwakking van traditionele sociale netwerken, kunnen wij ons afvragen of de grotere behoefte aan zelfhulp in Nederland te maken heeft met de individualisering en de afname van traditionele verbanden zoals familie en kerk. In het veeleisende moderne leven, waarin familie en andere traditionele verbanden zwakker (Solomon 2001: 31-32) en minder automatisch richtinggevend zijn voor mensen, zal de markt voor zelfhulp groeien. Toch lijken zelfhulpgroepen niet zozeer een uitdrukking te zijn van een tekort aan sociale cohesie en gemeenschapszin (vergelijk Wuthnow 1994a: 12) maar van zelfredzaamheid van getroffenen, emancipatie van ervaringsdeskundigheid en grotere keuzevrijheid, maatwerk en differentiatie in het hulpaanbod. Naast de steun die de getroffene van familie of vrienden kan ondervinden en de hulp die de professionele hulpverlener biedt, is er de aanvullende mogelijkheid van herstel door lotgenotencontact.

Noten

- 1 Zelfhulpkrant van de Stichting Zelfhulp Netwerk Zuidoost-Brabant uit 2010, p. 8.
- 2 Interview met de secretaris van de stichting op 15 april 2010.
- 3 De AA heeft volgens zijn factsheet 1.264.716 leden in de Verenigde Staten. Dat is, op een totale bevolking van iets meer dan 310 miljoen (CIA-factsheet juli 2010) één AA-lid per 245 Amerikanen.

In Nederland zijn 5000 mensen lid van de AA, met andere woorden ruim tien keer minder per hoofd van de bevolking.

- 4 Voor een uitgebreider overzicht zie Muusse en Van Rooijen 2009: 14-18.
- 5 De NPCF heeft leden en aangesloten organisaties. Dit zijn organisaties die niet helemaal kunnen voldoen aan de toelatingseisen van de NPCF.
- 6 Daarnaast is het Astma Fonds van plan, in navolging van de Alzheimercafés, twintig zogenaamde 'longpunten' op te richten. Het eerste bestaat al in Groningen.
- 7 Sinds 2008 zijn er geen gespreksgroepen meer die regelmatig bij elkaar komen. Door het internet hebben patiënten genoeg aan één bijeenkomst, waarna ze zelf via het internet aanvullende informatie verzamelen.
- 8 De Crohn en Colitis Ulcerosa Vereniging Nederland had vroeger twaalf gespreksgroepen, maar verwachtte in 2009 met moeite twee of drie groepen van elk ongeveer vijf personen bij elkaar te kunnen krijgen. Ook Stichting Olijf had vroeger meer en grotere contactgroepen, terwijl er tegenwoordig vijf groepen van elk vijf tot tien deelnemers zijn die doorgaans eens per kwartaal bijeenkomen. Een vaste kern hoort ongeveer vijf jaar tot de groep, met daar omheen deelnemers die hooguit een paar keer komen. De jaarlijkse landelijke contactdag wordt door circa 120 mensen bezocht.
- 9 De Stichting Pijn-Hoop ontvangt meer dan de helft van de inkomsten uit het Fonds PGO (patiënten-, gehandicapten- en ouderenorganisaties).
- 10 De Nederlandse Hyperventilatie Stichting ontvangt ongeveer 70% van de inkomsten uit het Fonds PGO.
- 11 De vmdb krijgt ongeveer de helft van de inkomsten uit het Fonds PGO en via andere subsidies.
- 12 Jaarverslag Vereniging Ypsilon 2008, p. 7.
- 13 Volgens het jaarverslag 2008 (p. 12) hebben de afdelingen in 2008 een kleine 500 gespreksbijeenkomsten georganiseerd waarbij maandelijks ongeveer 1200 mensen aanwezig waren.

15 Balans en vooruitblik

Esther van den Berg, Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart en Paul Dekker

In deze publicatie gingen we op zoek naar de informele groepen als tegenhangers en mogelijke vervangers van de traditionele verenigingen en stichtingen met hun formele structuren en onpersoonlijke relaties met de achterban. Onze verwachting was dat moderne burgers deze organisaties steeds meer als beklemmend ervaren, of als te zakelijk en professioneel, en daarom in kleinere kring nieuwe informele vormen van associatie ontwikkelen. Geven de empirische verkenningen steun aan deze verwachting of moeten we die herzien? We komen daarop terug in slotparagraaf 15.6.

We hebben kleinschalige vormen van zelforganisatie verkend die een informeel en daarmee ander karakter hebben dan de verenigingen en stichtingen waarop we ons in eerdere publicaties hebben gericht. Statuten, kieslijsten voor bestuursfuncties of ledensecretariaten ontbreken, de onderlinge relaties plegen persoonlijker te zijn dan de papieren of elektronische relaties die veel formele organisaties met hun achterban onderhouden. Vrijheid en gezelligheid staan hoog aangeschreven in de wereld van de informele groepen; het gaat daar niet primair om clubkleuren, entreegelden, bardiensten of andere verplichtingen, zakelijke dienstverlening, efficiency en nuchtere professionaliteit. Aan de informele groepsvorming kunnen allerlei motieven ten grondslag liggen, de ambities verschillen vaak van groep tot groep en de manier van functioneren ook. Het beeld is gevarieerd – van leesgroep tot bewonersinitiatief, van huiskamerkoor tot lotgenotengroep.

Toch gaan we proberen een paar algemene lijnen te trekken door het verzamelde materiaal. Dat doen we dat aan de hand van de thema's die we in hoofdstuk 1 presenteerden: de betrokkenheid bij informele groepen, hun deelnemers en de sociale opbrengsten. Verder stippen we een paar lacunes in deze verkenning aan en ondernemen we een poging het onderzoeksterrein verder af te bakenen door een nadere precisering van het begrip informele groepen. We sluiten af met het vervolg dat we de komende jaren aan deze eerste verkenning willen geven.

15.1 Informeel maar niet vrijblijvend

In hoofdstuk 1 spraken we van de 'paradox van gestructureerde familiariteit' (Wuthnow 1994a: 158). De sfeer in de groepen mag dan vaak informeel zijn, tegelijkertijd wordt niet alles aan de spontaniteit overgelaten; er vallen meestal wel degelijk enige structuur, regelmaat en onderlinge afspraken te ontdekken. Bij allerlei informele groepen treffen we een intensieve en langdurige betrokkenheid van de deelnemers, die de groep vaak ervaren als een vertrouwd milieu met sociale veiligheid. Een uitgesproken voorbeeld zijn sommige recreatieve groepen. Die komen frequent bijeen (sportgroepen en kunstgroepen vaak wekelijks) en voor een lange periode – met als uitschieters groepen die al meerdere decennia bestaan. Er wordt weinig verzuimd en naar eigen zeggen zijn de groepen voor de leden van grote sociale betekenis. Deelnemers zoeken elkaar ook

op voor andere activiteiten dan die waarvoor de groep ooit werd opgericht, zoals onderlinge hulpverlening, uitgaan of, buiten elk groepsverband om, op bezoek gaan bij elkaar. Dat men lief en leed deelt of elkaar met raad en daad bijstaat vinden we niet alleen bij de recreatieve groepen maar ook bij bijvoorbeeld homovriendengroepen en zelfhulpgroepen. Bij zelfhulpgroepen in de verslavingszorg is de sociale betekenis eveneens groot, omdat deelnemers elkaar steunen om zich te houden aan de norm van 'niet gebruiken' waardoor clean blijven makkelijker vol te houden is. De principes van gelijkwaardigheid (iedereen is ervaringsdeskundige) en wederkerigheid (deelnemers ontvangen én bieden elkaar ondersteuning: het helper-therapieprincipe, zie hoofdstuk 13) zijn belangrijk bij de effectiviteit en waardering van zelfhulpgroepen. Dat geldt eveneens voor andere informele groepen. Zoals een deelnemer aan een informele kunstgroep uitlegde, maakt juist het feit dat je niet alleen oplossingen krijgt aangeboden maar ook iets voor een ander kunt betekenen, het zo waardevol om tot de groep te horen (Van den Berg 2010: 231). Er zijn aanwijzingen dat informeel associëren voor minderheidsgroepen of bevolkingsgroepen met een achterstandspositie van belang kan zijn als een vorm van zelfredzaamheid en empowerment. Uit cijfers over het associëren in formele en informele homogroepen blijkt dat homovriendengroepen potentieel de weerbaarheid tegen 'minderhedenstress' vergroten. Van leesgroepen is bekend dat zij van oudsher ook een emanciperende functie hebben gehad.

De sociale hechtheid van informele groepen loopt uiteen en is niet altijd zo duidelijk. Groepen die zijn gericht op de leefomgeving vertonen in sociale betekenis een wisselend beeld. In de verkenning van bewonersinitiatieven in dorpen lag de nadruk op de structuur en sfeer waarin vaak tijdelijke, doelgerichte bewonersinitiatieven tot stand komen en gedijen. Kenmerkend voor de buurtgroepen in Japan is het plichtbesef, de continuïteit en het onderlinge vertrouwen (zie de rondgang van de contributie). Uit de studie van buurttuinen leren we vooral dat de interne cohesie kan wisselen per periode (het groeiseizoen versus de winter) en per groep. Een interessante vraag in verband met het online associëren is of de online en offline netwerken van mensen met elkaar in verbinding staan. Voor de (paar) respondenten die in de verkenning van het gastvrijheidsnetwerk *couchsurfing* aan het woord kwamen leken de online en offline vriendenkring min of meer gescheiden werelden. Een internetforum voor orthodox-protestantse homoseksuelen bleek zowel een toevluchtsoord te zijn waar online empathische steun wordt gevonden, als een springplank voor het offline leven.

Er zijn dus verschillen, maar doorgaans troffen we een tamelijk sterke interne hechtheid aan. Ten dele is die te verklaren doordat we ons richtten op kleinschalige sociale verbanden met een zekere duurzaamheid en regelmatige bijeenkomsten. Maar die onderlinge betrokkenheid zal daarnaast te maken hebben met de ontstaansgeschiedenis en de rekruteerwijze. Heel vaak wordt er via via geworven en zelden via open kanalen zoals advertenties of internet. Gelijkgestemden starten een groep en zoeken desgewenst in hun eigen sociale netwerken naar nieuwe leden die in de groep passen – veel groepen vinden een zekere homogeniteit belangrijk voor hun functioneren. Voor kunst- en sportgroepen is het vaak handig als deelnemers een vergelijkbaar niveau hebben, zodat ze elkaar wel een beetje kunnen bijbenen. Een zekere gelijkgezindheid over hoe de gewenste samenleving eruit ziet, is instrumenteel bij buurtgroepen of burgerinitiatieven.

Een zekere homogeniteit van zelfhulpgroepen (aparte groepen voor verschillende ziektebeelden en rollen, zoals die van patiënt of familielid) is weer nodig voor een veilige sociale omgeving. In het omvangrijke online gastvrijheidsnetwerk *couchsurfing* blijken vertrouwen en gelijkgezindheid belangrijke bindende factoren te zijn, die vervolgens een voedingsbodem zijn voor het ontstaan van allerhande offline groepen. De relatie tussen interne hechtheid en externe gerichtheid verdient nadere analyse.

De term 'lichte gemeenschappen' (Duyvendak en Hurenkamp 2004) lijkt tot op zekere hoogte van toepassing op de informele groepen die we in deze publicatie hebben leren kennen. De banden zijn niet voor het leven. De relaties in informele groepen lijken losser en vluchtiger, ze zijn minder vanzelsprekend en onderdeel van een collectieve identiteit dan bijvoorbeeld die in een kerkgenootschap of in het destijds verzuilde verenigingsleven. Wel nuanceert ons onderzoek algemeenheden over de vermeende bindingsangst van moderne Nederlanders, die alleen nog te porren zouden zijn voor kortstondige en vrijblijvende relaties. De hechtheid en duurzaamheid van verschillende genres informele groepen spreken dat tegen. Het gaat overwegend niet om ad-hocverbanden, waar mensen aanschuiven om een tijdje mee te liften en vervolgens even makkelijk weer uit te vertrekken. 'Licht' zijn veel groepen wel door de ruimte die zij bieden aan de deelnemers om naar eigen behoefte, ambitie en inzicht te bepalen hoever zij willen gaan in hun betrokkenheid, en door hun flexibiliteit en korte overleglijnen. Zo kan een nauwe onderlinge groepsbinding samengaan met een losse organisatiestructuur. In diverse hoofdstukken kwam de aantrekkingskracht van korte lijnen en eigen zeggenschap naar voren. Al in de vroege geschiedenis van de gilden beperkten de groepen hun omvang om autonoom te kunnen blijven van grotere structuren (hoofdstuk 2). In de sport willen mensen bijvoorbeeld graag de training en de route zelf bepalen (hoofdstuk 5). Voor zelfhulpgroepen in de traditie van de Anonieme Alcoholisten is financiële autonomie (jezelf kunnen bedruipen) een belangrijk principe (hoofdstuk 14). Voor de jongeren in hoofdstuk 12 was het een bewuste keuze om een eigen initiatief op te zetten ('het is dan helemaal van jezelf') in plaats van zich als vrijwilliger aan te sluiten bij een formele organisatie. Kortom, meer dan naar vrijblijvendheid lijken mensen in informele groepen op zoek naar een zekere autonomie.

15.2 De zelfredzame burger?

Deze verkennende studie heeft geen ronde cijfers opgeleverd over het percentage Nederlanders dat participeert in een informele groep of de frequentie waarmee zij dit doen. Dat was ons doel ook niet. Voor een paar plaatsen en terreinen kwamen we wel met cijfers. Zo gaf in Dordrecht en Asten ruim een derde van de geënquêteerde inwoners aan deel te nemen aan een informele groep (hoofdstuk 3). Ongeveer een derde van de Nederlandse sporters blijkt te sporten in een door henzelf, familie, vrienden of kennissen georganiseerd groepje (hoofdstuk 5). Van de amateurkunstenaars van 16 jaar en ouder beoefent circa 16% zijn of haar discipline in een informele groep (hoofdstuk 4). Dit soort uitkomsten wordt natuurlijk sterk bepaald door de definiëring van het verschijnsel informele groepen en de wijze waarop ernaar geïnformeerd wordt. Dat is zeker een onderwerp dat verder uitgediept moet worden. Focusgroepen in Dordrecht en Asten

laten zien dat het begrip ‘informele groep’ met nogal wat onduidelijkheden is omkleed voor veel respondenten (hoofdstuk 3) en ook niet zo eenvoudig valt te operationaliseren via enquêtevragen.

De onderzochte groepen vertonen een heterogeen beeld en dat geldt ook voor hun samenstelling. De dominantie van bepaalde achtergrondkenmerken zal per gerichtheid van de groepen verschillen, maar had in deze publicatie ook te maken met de invloed van de onderzoeksaanpak op de selectie van respondenten. Bij gebrek aan breed verzamelde gegevens kan meestal geen generaliseerbaar profiel gegeven worden van de deelnemers aan informele groepen. Onze verkenningen hebben wel typeringen opgeleverd die in toekomstig onderzoek aandacht verdienen. Zo zagen we aanwijzingen voor een oververtegenwoordiging van hogeropgeleiden (sport, kunst, *couchsurfing*, buurttuinen, jongerengroepen, homovriendengroepen). In twee hoofdstukken met kwantitatieve gegevens (hoofdstuk 3 over Dordrecht en Asten en hoofdstuk 5 over sportgroepen) zien we een oververtegenwoordiging van de middencategorie op de levensboog: werkenden, met of zonder kinderen, van circa 35-55 jaar. Tegelijkertijd vonden we typische informele groepen van jongeren, zoals de amateurpopbands in hoofdstuk 4, enkele sportgroepen in hoofdstuk 5 en de jongerengroepen met een maatschappelijk doel in hoofdstuk 12, de homojongeren in hoofdstuk 13 en ook actieve couchsurfers van overwegend 25-35 jaar in hoofdstuk 11. Dat roept de vraag op of hoger- en lageropgeleiden voor wat betreft informele vormen van associëren net zo verschillen als in het officiële verenigingsleven het geval is, en of en waarom informele groepen populair zijn in bepaalde levensfasen.

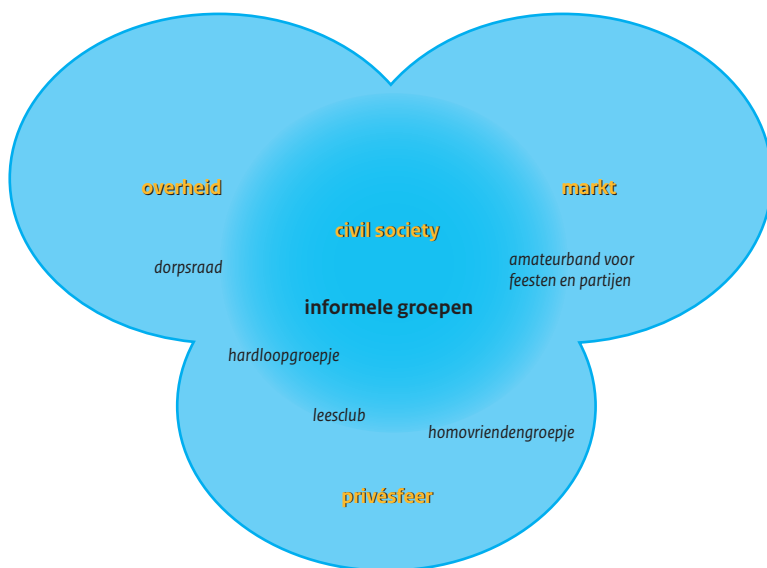
Een gegeven dat in veel hoofdstukken terugkwam, is dat vooral sociaal en maatschappelijk actieve mensen deel uitmaken van een informele groep. De typische participant lijkt een actief sociaal leven te hebben, is aangesloten bij verenigingen, of actief in het vrijwilligerswerk (hoofdstuk 3, 4, 7, 8). Als beeld komt niet naar voren dat informele groepen worden bevolkt door misnoegde burgers of door mensen die reageren vanuit ontevredenheid met het bestaande aanbod van organisaties, verenigingen en voorzieningen (let wel: ‘protestgroepen’ hebben we niet expliciet onderzocht). In de hoofdstukken over sport en amateurkunst figureren weliswaar enkele respondenten die zich niet thuis voelen in het formele circuit, maar een groot deel van de ondervraagden combineert de deelname aan de informele groep met relaties of ervaringen in het formele circuit. Informele groepen lijken niet zozeer als tegenbeweging van maar eerder als supplement op de formele orde te fungeren.

Informele groepen worden door de deelnemers zelf opgericht of, na oprichting door een instelling, door de deelnemers zelf draaiend gehouden. In dat opzicht zijn ze te zien als een teken van burgerlijke zelfredzaamheid en sluiten ze – al is dit zelden een expliciete doelstelling – aan bij de emancipatie van burgers. Ervaringsdeskundigheid wordt gewaardeerd naast de erkende deskundigheid van de professional. In de groepen vindt tot op zekere hoogte *peer group teaching* plaats: mensen ‘onderwijzen’ elkaar in de groep – zie de zelfhulp-, kunst- en sportgroepen. Maar de autonomie is niet absoluut: vaak zorgen formele instanties, zoals lokale overheden, verenigingen, bibliotheken of woningcorporaties, voor geld of voorzieningen. Zo richten patiëntenverenigingen zelfhulpgroepen op en maken gemeenten buurttuinen en bewonersinitiatieven mogelijk. Dat relatieveert de zelfredzaamheid. In sommige gevallen kan een bloeiend informeel

circuit dus niet los worden gezien van een adequaat functionerende overheid en een goed georganiseerd middenveld.

Figuur 15.1

De positie van enkele informele groepen ten opzichte van de civil society

De relaties van informele groepen met de organisaties van de civil society kennen zo hun spanningen, paradoxen en ambiguïteiten. In de aloude gedachtegang van het ontstaan en de ontwikkeling van collectieve actie zijn informele groepen het startpunt van een latere formele organisatie. Een groep gelijkgezinde burgers met een gemeenschappelijk doel bundelt de krachten om uiteindelijk een vereniging of stichting op te richten. De informele groep is dan het voortraject van een formele organisatie of een fase in het ontwikkelingsproces van collectieve actie. Zo is het dikwijls gegaan in de historie van maatschappelijke organisaties en zo gaat het soms nog steeds. Anderzijds blijkt regelmatig dat faciliteiten op het maatschappelijk middenveld en overheidsvoorzieningen een voedingsbodem zijn om informele initiatieven van de grond te krijgen en om ze goed te laten functioneren (zie ook Hurenkamp et al. 2006: 58-60). Zulke voorzieningen en het verenigingsleven bieden scholing, faciliteiten en een rekruteringsbasis voor veel informele groepen. Omgekeerd moeten groepen die subsidie willen ontvangen vaak een rechtspersoonlijkheid aannemen en worden ze zo als het ware de formaliteit in gedreven. Een deel van de groepen heeft hier geen bezwaar tegen (zoals enkele kunstgroepen in hoofdstuk 4), maar die bereidheid is lang niet algemeen. Sommige informele initiatieven kunnen door hun hybride of lichte organisatievorm niet in aanmerking komen voor overheidssteun. Een voorbeeld is een Rotterdamse couchsurfinggroep (hoofdstuk 11) die,

als onderdeel van een mondiale organisatie met de hoofdzetel buiten Nederland, niet in aanmerking kwam voor gemeentelijke steun. Overigens willen lang niet alle informele groepen uit onze verkenning subsidie. Bij de leefbaarheidsinitiatieven is dat anders en gedifferentieerd, hoewel het ook daar eerder gaat om ruimte geven en faciliteren dan om het verstrekken van subsidie, waar nadelen als verlies aan zelfstandigheid of verminderd gevoel van eigenaarschap aan kleven (Oude Vrielink 2007: 36; WRR 2005).

15.3 Leerprocessen en externe bijdragen

Informele groepen vormen een belangrijk onderdeel van het sociale weefsel van de civil society. Op meerdere plaatsen bleek dat de leereffecten waar veel (neo-)Tocquevilliaanse auteurs op wijzen wanneer zij de merites van het verenigingsleven bezingen, in potentie eveneens kunnen gelden voor veel kleinere, informele verbanden op het middenveld (Hooghe 2003: 91 e.v.). Het aan Horatius' *poëtica* ontleende parool dat door de eeuwen heen door salons is gehanteerd, lijkt ook voor heel veel informele groepen op te gaan: *aut delectare aut prodesse est* (om te behagen, hetzij te onderwijzen). Heel vaak staat ontspanning centraal, maar betrekkelijk zelden lijkt het groepsleven uitsluitend daardoor bepaald. In recreatieve en niet-recreatieve informele groepen vinden gedachtewisselingen plaats, niet alleen over de gang van zaken in de groep, maar soms ook over maatschappelijke en politieke onderwerpen. Daarmee doen leden niet alleen kennis op over de besproken onderwerpen, maar ook over omgaan met andere meningen en overeenstemming bereiken. Soms worden organisatorische en bestuurlijke vaardigheden verworven, zoals bij de kunst-, sport- en leesgroepen en zeker bij de bewonersinitiatieven (vgl. Wuthnow 1994a: 320). Meer algemene leereffecten, zoals persoonlijke groei, komen bij de bespreking van diverse soorten informele groepen naar voren, net als positieve ervaringen die een eyeopener vormden en het vertrouwen in medemensen versterkten (onder meer hoofdstuk 3, 4, 8 en 11). Vooral in groepen die voortkomen uit een groter netwerk (zoals *couchsurfing*) of waar mensen elkaar aanvankelijk niet kennen (zoals zelfhulpgroepen) doet men vaak nieuwe vriendschappen op en wordt het sociale netwerk uitgebreid. Onder jongeren blijken sommige informele groepen – als niet-hiërarchische setting waarin volwassenen ontbreken – een leerschool te vormen voor democratische vaardigheden (hoofdstuk 12). Homojongeren lijken wel te varen bij homovriendengroepen omdat die hun weerbaarheid tegen minderhedenstress vergroten (hoofdstuk 13). In hoofdstuk 1 is het beeld gebruikt van informele groepen als een soort vluchtheuvels in het maatschappelijke verkeer. Dat betekent niet dat de deelnemers zich helemaal terugtrekken uit de verkeersdrukte. Op allerlei manieren staan informele groepen in contact met de buitenwereld; ondanks hun vaak sterke interne hechtheid vormen ze nooit een milieu dat luchtdicht van de omringende samenleving afgesloten is. In diverse opzichten zijn ze ingebed in de grotere sociale netwerken van de deelnemers: de vriendenkring, de buurt, het verenigingsleven, het werk, de school of de studie. De groepen onderhouden vaak sterke banden met het formele middenveld via de dubbellidmaatschappen van de deelnemers en door gebruik te maken van faciliteiten en diensten van formele instellingen. Soms bieden recreatieve groepen ook hulp aan derden. Zo treden enkele kunstgroepen op voor charitatieve doeleinden en organiseren sommige sportgroepen

benefietactiviteiten. Dit soort hulpbetoon aan derden suggereert dat de vertrouwde en vrije omgeving van de informele groepen niet uitsluit dat men breder sociaal georiënteerd is en begaan is met de gemeenschap (zie ook Wuthnow 1994a: 90, 320; Hurenkamp et al. 2006: 32-34). Voor de bewonersinitiatieven (in Nederlandse dorpen, in Japanse buurten, rond buurttuinen) vloeit de gerichtheid op de omgeving automatisch voort uit hun doelstelling. Dat geldt ook voor de particuliere initiatieven van jongeren, besproken in hoofdstuk 11. Bij couchsurfing is de wereldwijde oriëntatie ingebakken omdat het een mondiaal gastvrijheidsnetwerk is. De online gemeenschap brengt lokale offline groepsbijeenkomsten voort, waaronder een ideëel initiatief voor Nederlandse taallessen aan expats. Zelfhulpgroepen functioneren vaak onder auspiciën van een vereniging of instelling, waardoor geen sprake is van strikt isolement. Je mag aannemen dat het binnen deze groepen bevorderde herstel de weg effent voor meer en gevarieerd contact met de buitenwereld. Kortom, informele groepen ontstaan doorgaans niet omdat men de wereld wil verbeteren, maar het zijn ook geen autarkische sociale eilanden. Via de netwerken van de deelnemers, hun maatschappelijke interesses en hun contacten met maatschappelijke organisaties en de overheid zijn ze op veelvormige wijze vervlochten met de buitenwereld.

15.4 Lacunes en schaduwkanten

We zeiden het al: de bovenstaande opmerkingen bieden stof voor een verdere gedachteontwikkeling en hypotheses voor voortgezet onderzoek, maar zijn zeker gekleurd door de selectie van informele groepen in deze publicatie. Hoewel gevarieerd, vertoont die ook lacunes; we noemen er drie. Ten eerste de informele groepen in het kerkelijke circuit. Blijkens het vaak aangehaalde onderzoek van Wuthnow (1994a: 65-70, 89 e.v., maar ook bijv. Hodgkinson et al. 1990, Wuthnow 1990, 1991, Jackson et al. 1995, Becker en Dhingra 2001) zorgen die in elk geval in de Verenigde Staten voor veel spin-off aan sociale activiteiten en bieden ze een belangrijke ondersteunende infrastructuur voor informele groepen. In Nederland met zijn geringere kerkelijkheid en ruimere aanwezigheid van niet-kerkelijke voorzieningen zal het aandeel van kerkelijke informele groepen en het belang van de kerkelijke structuren waarschijnlijk achterblijven bij de Verenigde Staten. Toch zullen ook hier kerkgemeenschappen, andere religieuze gemeenschappen en bezinningscentra een belangrijke omgeving vormen voor informele groepen. Denk alleen al aan de talrijke bijbelstudiegroepen, gespreks- en gebedsgroepen, zanggroepen, liturgische voorbereidingsgroepen en pastorale begeleidingsgroepen. Daarnaast blijkt uit binnen- en buitenlandse onderzoek dat met religieuze groepen verbonden sociale netwerken een belangrijke schakel vormen bij de sociale inzet van mensen; in religieuze groepen weet men elkaar ook te vinden voor andere initiatieven, waaronder wandel-, lees-, of hobbygroepen, maar ook mantelzorg en vrijwilligerswerk voor seculiere instellingen. Kerkelijke voorzieningen – zoals vergader- en oefenfaciliteiten bij kerk of abdij – geven steun aan informele initiatieven. Ook informele groepen uit de niet-kerkelijke spirituele hoek – rond bijvoorbeeld beurzen voor paranormale genezers, yoga-, mindfulness- of meditatiebeoefening – zijn onbelicht gebleven, terwijl we weten dat de wereld van de alternatieve spiritualiteit voor een groot deel drijft op informele contacten en groepen.

Een tweede lacune betreft de informele groepen in migrantenmilieus, terwijl er toch aanwijzingen zijn dat die daar van oudsher belangrijker zijn dan formele organisaties. ‘Nieuwe Nederlanders, zeker degenen die behoren tot de eerste generatie, zijn van huis uit meer vertrouwd met informele onderlinge steun dan met georganiseerde en professionele vormen van dienstverlening,’ constateert bijvoorbeeld Pels (2009: 130-131). Die informele onderlinge steun is vaak maatschappelijk en voor onderzoekers onzichtbaar, maar kan een belangrijke rol spelen in de leefwereld van migranten. Pels wijst er bovendien op dat in veel allochtone kringen andere opvattingen bestaan over het begrip-penpaar formeel-informeel en over de vrijwillige inzet van mensen dan in autochtone kringen. Moskeeën en waarschijnlijk nog sterker migrantenkerken zijn een interessante vindplaats voor informele groepen. In het huidige Nederland komt een andere culturele traditie van informalisering (waarin initiatieven meer en vanzelfsprekender langs informele weg vorm krijgen) samen met een postorganisatorische tendens onder de autochtone bevolking die de populariteit van informele organisatievormen lijkt te bevorderen. Meer onderzoek is ook nodig naar informalisering en internet. Veel informele groepen maken gebruik van internet. Dit geldt uiteraard voor de groepen uit hoofdstuk 10 (internetforum *RefoAnders*), hoofdstuk 11 (couchsurfing) en hoofdstuk 12 (informele groepen op het internet), waarvoor het internet een bestaansvoorwaarde is. Maar ook andere groepen maken er gebruik van, bijvoorbeeld voor informatie, voor de organisatie van activiteiten en voor het onderlinge contact. Met name als de frequentie van bijeenkomsten laag is of ad hoc activiteiten georganiseerd worden, blijkt het internet een nuttig middel om contact te houden (hoofdstuk 12 en 13). Anderzijds kan het internet ook een concurrent voor bepaalde soorten informele groepen zijn. Mensen met (chronische) ziekten en beperkingen worden vaak onder meer lid van een zelfhulpgroep omdat ze informatie over hun ziekte kunnen krijgen. Aangezien veel informatie tegenwoordig makkelijk te vinden is op het internet, ziet deze categorie zelfhulpgroepen het aantal deelnemers slinken. Het internet kan dus zowel een bestaansvoorwaarde zijn voor informele groepen als informele groepen van hun bestaansvoorwaarde beroven.

Na de lacunes nog iets over het halleluja dat in het voorgaande opgewekt is aangeheven over de bijdrage van informele groepen aan de civil society en het persoonlijke leven van de deelnemers. Ook hier dreigt de gepresenteerde selectie van groepen ons parten te spelen. Uit onze verkenningen rijst het beeld op van informele groepen als een vriendelijk en voor de gevestigde orde ongevaarlijk fenomeen. We lijken te maken te hebben met initiatiefrijke maar oppassende burgers, die misschien wel verzet voeren tegen bepaald beleid (Verhoeven 2009), zoals de aanleg van een rondweg, of hun ongenoegen uiten over een gebrek aan voorzieningen voor jongeren, maar zich wel binnen de grenzen van de wet blijven bewegen. Informele groepen kunnen zich echter ook in minder constructieve vormen manifesteren en die schaduwkant ontbreekt nagenoeg in deze publicatie. De rekrutering via bekenden kan leiden tot gesloten groepen die zich afsluiten van de buitenwereld. Een sterke interne hechtheid en een zekere geslotenheid kunnen informele groepen een parochiaal karakter geven: beperking van de diversiteit omdat men het liefst ‘onder elkaar’ blijft. Buitenstaanders kunnen zich door informele groepen ook echt buitengesloten voelen. Naar aanleiding van de informele groepen

in de sport rijst bijvoorbeeld de vraag of die groepjes niet veel minder open staan voor mensen met uiteenlopende achtergronden dan de meeste verenigingen. Criminele groepen, jeugdbendes of extremistische religieuze of politieke groepen zijn informele groepen die hoog scoren op interne hechtheid en een grote sociale betekenis hebben voor de deelnemers zelf, maar die doelen of denkbelden koesteren die hen lijnrecht tegenover de rest van de samenleving plaatsen. Aan dit genre groepen hebben we geen aandacht besteed, omdat wij ons ten doel stelden informele groepen te onderzoeken als alternatieve bron van sociale samenhang en dus terecht kwamen bij groepen waarvan doelen en activiteiten niet te ver afstaan van principes die in de samenleving gelden (de rechtstaat). De constatering dat een (informele) groep een gesloten karakter heeft of zich afzet tegen anderen, maakt deze echter niet per definitie oninteressant vanuit het oogpunt van sociaal kapitaal of als object van onderzoek naar het reilen en zeilen in informele groepen.

Vanuit een verwante relativering van geromantiseerde (en niet zelden nogal moreel geladen) visies op sociaal kapitaal, waaraan een auteur als Putnam in niet geringe mate heeft bijgedragen, wordt in de literatuur wel gesproken over ‘the dark side of social capital’. Veel studies zijn geneigd zich te concentreren op de waardevolle aspecten van sociaal kapitaal: een betere arbeidsmarktpositie en ruimere carrièremogelijkheden, snellere en gevarieerdere communicatie, eerdere kennisname van innovaties, intensievere sociale contacten en versterking van sociale relaties, effectief politiek bestuur en mobilisatie voor collectieve acties enzovoort – het kan niet op. De benadrukkers van de keerzijden van sociaal kapitaal wijzen dan op zaken als opportunisme en de neiging tot meeliften op de inspanningen van anderen (*free-riding*), de verschansing in soort-zoekt-soort-milieus, de destructieve effecten voor de omringende samenleving en de blokkades voor het effectief functioneren van organisaties (o.a. Portes 1998; Portes en Landolt 1996). Informele groepen kunnen zich eveneens exclusief gedragen, met interne relaties die competitief, manipulatief en conflictgeladen zijn: ‘Even havens are not havens 100 per cent of the time’ (Gans 1991: 50).

15.5 Nadere afbakening voor verder onderzoek

De aandacht van onderzoekers is sterk geconcentreerd op de formele en publieke structuren van de civil society (maatschappelijke organisaties en het lidmaatschap van verenigen, de politieke mobilisatiekracht en de functies als leerscholen van democratisch handelen), maar veel minder op de maatschappelijk meer onzichtbare, informele organisatievormen tussen overheidsorganen, de commerciële markt en de privésfeer. De hoofdstukken van dit boek leveren tal van aanwijzingen dat informele groepen een belangrijke bron van sociale cohesie en een belangrijk onderdeel van de Nederlandse civil society vormen. Wat bedoelen we, als we spreken van een informele groep? Voor zuster M. Ann Amen S.S.J. was het antwoord in een (hypothesen toetsende!) studie over informele groepen in een katholiek bejaardenhuis in de Verenigde Staten in de jaren vijftig nog vrij eenvoudig: ‘[...] “informal group” is defined as two or more individuals who, though lacking formal organization, meet frequently for some specific purpose.’ (Amen 1959). Maar gaat het daar wel over onze informele groepen, of gaat het over groepjes

mensen die vriendschappelijk met elkaar omgaan, samen eten, wandelen et cetera? Ook sommige informele groepen in onze verkenning geven aanleiding tot dit soort vragen. Zoals de nogal bureaucratische ingebedde bewonersinitiatieven (hoofdstuk 9), veel uitsluitend digitaal communicerende internetcommunity's met een erg vluchtig karakter (hoofdstuk 10), of de homovriendengroepen, waarvoor vaak hetzelfde geldt (hoofdstuk 13). De buurttuingroepen en leesgroepen zijn misschien wel de meest uitgesproken voorbeelden van wat in de (vooral Duitse) literatuur meestal onder een informele groep wordt verstaan. Daarnaast zouden ook zeer uiteenlopende groepen eronder kunnen vallen die niet in dit boek voorkomen. Zoals vaste kliekjes op een schoolplein, groepen voetbalsupporters die gezamenlijk wedstrijden bezoeken, de hangouderen die elkaar vrijwel dagelijks ontmoeten in een praathuisje (zie Van Doorn et al. 2008), de collega's die vrijdags de week afsluiten in de kroeg.

We willen niet voor eens en voor altijd uitmaken wat een informele groep is, maar wel komen tot een globale typering van het onderzoeksterrein, zonder dit te voorzien van een strikte en onbuigzame grensbewaking. Te midden van onze pogingen om enige begripsmatige duidelijkheid te scheppen moeten we er bovendien wel oog voor hebben dat in de praktijk de deelnemers zelf allerlei interpretaties en definities hebben van wat een informele groep nu eigenlijk inhoudt.

We hebben het begrip informele groepen als een *sensitizing concept* gehanteerd. In hoofdstuk 1 zijn een aantal kenmerken van de informele groep ideaaltypisch onderscheiden van die van de formele groep of organisatie. Informele groepen kunnen zeer wel vanuit een formele groep ontstaan, bijvoorbeeld de stamtafel in de kantine. Ze ontwikkelen zich soms vanuit spanningen en problemen in formele groepen of verschaffen een aanvulling op de formele groep. Doorgaans hebben informele groepen geen officieel karakter en staan ze nergens geregistreerd. Informele groepen berusten op affectieve relaties, persoonlijke sympathie, geestverwantschap, gedeelde kenmerken, interesses of belangen. Ze drijven op de bevrediging van persoonlijke en emotionele behoeften (sociaal contact, ontspanning, zekerheid, zorg, belangstelling, waardering, solidariteit). Mensen kiezen er vrijwillig voor (het gaat dus bijvoorbeeld niet om de leden van een familie) en de leden beslissen ook zelf over de wijze van functioneren van de groep (het gaat niet om een bijlesgroepje van leerlingen). Informele groepen worden meestal gedragen door face-to-facerelaties en ze zijn relatief klein. Veel van wat we in dit boek bespraken als informele groep gaat in de Angelsaksische literatuur dan ook door het leven als *small group*. De persoonlijke banden tussen de leden zijn belangrijk, leiderschap draagt een informeel karakter (wordt niet via bureaucratische procedures of standaarden omschreven of toebedeeld) en kan wisselen naargelang de omstandigheden.

Aan deze kenmerken kunnen we er enkele toevoegen, die deels verwijzen naar wat in het algemeen wordt aangeduid als een groep. De leden van de groep hebben regelmatig en over een wat langere periode contact met elkaar (wat bijvoorbeeld een flashmob uitsluit, evenals de bezoekers van een eenmalig concert of een toevallige massa kooplustigen bij de uitverkoop). Ze hebben een gezamenlijke doelstelling of ambitie, al is die bij informele groepen vaak impliciet. Er is onderlinge herkenning, vaak ook een zeker saamhorigheidsgevoel, een (veelal rudimentaire) taakverdeling. De groep heeft een herkenbare identiteit. Er wordt een grens gehanteerd tussen binnen- en buitenwereld (de

contacten binnen een netwerk van ouders die elkaars kinderen opvangen buiten school zijn waarschijnlijk te oppervlakkig om binnen de definitie te vallen). De informele structuur sluit gemeenschappelijke normen of een zekere rolverdeling niet uit en betekent ook niet dat iedereen zomaar kan toetreden.

15.6 Conclusies en vervolg

We begonnen dit hoofdstuk met de vraag of de voorafgaande empirische verkenningen steun geven aan onze verwachting dat moderne burgers de vaste organisaties van de civil society steeds meer als beklemmend of als te zakelijk en professioneel ervaren en daarom vaker in kleinere kring nieuwe, informele vormen van associatie ontwikkelen. Nu we overeenkomsten en verschillen in kaart hebben gebracht en nog eens hebben gereflecteerd op wat informele groepen zijn, wordt het echt tijd voor een antwoord. Dat is deels bevestigend: we vonden inderdaad de nodige aanwijzingen voor een behoefte aan zowel vrijheid als aan meer directe persoonlijke relaties die motiveerden tot de oprichting van en deelname aan informele groepen. Het zijn behoeften die we ook elders tegenkomen, bijvoorbeeld in de Verenigde Staten, waar de bekende bowlers van Putnam (1995, 2000) natuurlijk niet de eenzaamheid maar de informele kring verkozen boven de bowling league, en waar een paar jaar eerder Gans (1991) al expliciet sprak over ‘organizational avoidance’ als basis voor ‘informal groups’. Maar organisatiemijding blijkt niet het hele antwoord te zijn. We hebben ook informele groepen aangetroffen waarvoor deze argumenten niet spelen. Sterker nog, we zagen informele groepen die helemaal niet het gevolg zijn van informalisering vanuit formele verbanden, maar eerder omgekeerd: een intentionele groepsvorming vanuit minder vanzelsprekend geworden informele relaties in de sfeer van familie, buurtgenoten en vriendschappen. Het gaat, om de Amerikaanse socioloog Wuthnow (1998: 135 e.v.) nog eens aan te halen, om de vervanging van de nabije ‘good neighbors’ door ‘soulmates’ in de grotere maatschappij met wie men iets gemeenschappelijks wil. Daarnaast hebben we verbanden aangetroffen die wel als gevolg van informalisering gezien kunnen worden, maar niet resulteren in een informele groep zoals beschreven in paragraaf 15.5. Er is geen sprake van op eigen initiatief door burgers gevormde of in stand gehouden groepen, maar meer van informele aanhangsels van gevestigde instituties: het groepje actievelingen dat de dorpsraad voedt met ideeën en vrijwillige activiteiten, de onofficiële leiding van een buurtorganisatie die zorgt voor de verbinding tussen buurtgenoten en de instanties, de deelnemers aan een zelfhulp cursus of training die zich slechts informeel hoeven te binden omdat de noodzakelijke formaliteiten al door betaalde professionals zijn geregeld. Kortom, informele groepen zijn niet noodzakelijk het product van informalisering van de civil society en de informalisering van de civil society resulteert niet slechts in informele groepen. Wat dat laatste betreft hebben we in deze publicatie nog helemaal niet verkend wat er zich binnen verenigingen en andere organisaties afspeelt. Te denken is aan de overdracht van bestuurstaken aan individuele vrijwilligers en werkgroepjes die buiten de statuten om daarvoor feitelijk verantwoordelijk worden, aan informeel gevormde groepen die jaar in jaar uit zorgen voor feesten en andere manifestaties, of aan faciliteiten en losse activiteiten die organisaties aanbieden als extraatje aan de leden

of als alternatief voor volledig lidmaatschap (zie Kuperus 2005 voor voorbeelden). Informalisering betekent dan vooral minimalisering van taken en verplichtingen en flexibilisering van activiteiten. Dat kan gepaard gaan met nieuwe formaliteiten (in de plaats van de lidmaatschapskaart komt een strippenkaart) en zal ook vaak wel een vorm van 'vermarkting' of zelfs commercialisering betekenen. Organisaties proberen beter in te spelen op nieuwe – bij voorkeur koopkrachtige – vragen naar diensten en activiteiten. Er ontwikkelen zich hybride vormen tussen vereniging en dienstverlener, van lidmaatschap en clientèle. Informalisering is hier een van de drijvende krachten die de grenzen tussen de oude vrijwillige verbanden van de civil society, de markt van commerciële organisaties en de publieke dienstverlening doet vervagen (Dekker 2002, 2009).

De komende jaren willen we verder gaan met ons onderzoek in dit bredere perspectief van informalisering. Ten eerste zullen we op nieuwe terreinen kwalitatieve verkenningen doen naar informele groepen die zich manifesteren als alternatieven voor formele organisaties. Zo gaan we kijken naar informele groepen op religieus terrein en met ideële doelen zoals internationale samenwerking en duurzaamheid. Hier biedt de operationele omschrijving van informele groepen uit paragraaf 15.5 een leidraad en een basis voor vergelijking met andere terreinen.

Ten tweede willen we meer aandacht besteden aan informaliseringstrends in verenigingen en andere maatschappelijke organisaties. Al vele jaren volgen we via jaarverslagen van (koepel)organisaties ontwikkelingen in lidmaatschappen en donateurschappen. Daar is later informatie over onder meer vrijwilligerswerk en migranten bijgekomen uit enquêtes onder sleutelfiguren van deze organisaties (SCP 1994: 583 e.v.; De Hart 2005; Van den Berg en De Hart 2008). In plaats van onderzoek naar informele groepen ter vervanging van deze onderzoekslijn, lijkt het raadzamer om informalisering ook expliciet tot onderwerp te maken in volgend onderzoek onder grote (koepel)organisaties: wat doen organisaties om de beklemming van formele verplichtingen te verminderen en ruimte te scheppen voor kleinschalige informele activiteiten, wat doen ze om nieuwe groepen losser aan zich te binden?

Ten derde hopen we aandacht aan informalisering te besteden in onderzoek naar burgerparticipatie, zoals die wordt gestimuleerd door gemeenten om burgers directer bij de beleidsontwikkeling te betrekken. Ondanks de vaak wat formele doeleinden en procedures, maken overheden in de praktijk gebruik van tamelijk informele participatievormen, zoals themabijeenkomsten, stadsgesprekken en wijkschouwen (BZK 2010), en zoeken ze aansluiting bij informele netwerken van actieve bewoners en hun initiatieven, willen ze de energie ervan gebruiken en de gevestigde informele machten beteugelen. Hoe gaat dat, welke burgers participeren en hoe waarderen zij en anderen de burgerparticipatie? Ten vierde en tot slot hopen we een meer representatief beeld van participatie in informele groepen te kunnen geven op basis van nieuwe vragen in het Tijdsbestedingsonderzoek 2011. In dat onderzoek wordt naast gedetailleerde informatie over de tijdsbesteding ook informatie verzameld over lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. Daarmee kan de deelname aan informele groepen worden ingebed in het dagelijkse leven en worden geplaatst in het bredere perspectief van de civil society. Het zal echter even duren voor we daar aan toe zijn, aangezien het materiaal pas medio 2012 beschikbaar komt.

Summary

Informal groups

An exploration of modern sources of social cohesion

The Netherlands Institute for Social Research/SCP has for some years monitored trends in Dutch civil society, and a good deal of information has now been gathered about membership of and volunteering for formal civil-society organisations. However, the locally organised, small-scale, more informal dimensions of voluntary association have so far been ignored. This is problematic, given the present insights into the functioning of the modern citizen – a citizen who may have less time, interest and opportunity to engage long-term with large, traditional organisations which require substantial commitment. This has sparked off a discussion in academic circles about whether today's citizen is still a *joiner* (affiliated to a civil-society organisation) or is more of a *loner* (individualist), and whether the current era is characterised by a reduced sense of community (Fine & Harrington 2004: 341-34, Paxton 1999). Putnam (2000), partly on the basis of the reduced binding power of associational life, perceives a loss of social capital. Others, whether or not as a critique of Putnam, point out the importance of informal ties for both political and social engagement and the search for meaning (e.g. Schudson 1997; Wuthnow 1994a, 1994b, 1998). As well as their informality, the smallness of scale of informal groups makes this an interesting field of research. Scholars reason that small groups offer precisely the right forum for people to identify with each other, learn to trust others and experience loyalty.

In this publication we explore the extensive research domain of informal groups, using a literature review as well as analyses of informal groups in a variety of domains to explore the heterogeneity and diversity of this field. In addition, we look at the nature and characteristics of informal groups and try to find pointers to help explain their sociological and politico-scientific significance. Our aim is to combine quantitative and qualitative research. Qualitative research generates more information about the history and internal dynamics of informal groups, the importance of the group for the individual and the ties that connect the informal circuit to formal civil society and local and national government. Ultimately, our aim is to arrive at a definition of the notion of informal groups.

Position

While we tend to situate civil society between the private domain, the market and the political arena, we regard informal groups as small units operating between the personal sphere and associations and foundations, in other words at the basis of civil society. Although the term 'grassroots' is often used to describe politically and socially inspired initiatives stemming from the community, initiatives by citizens can also be more reactive, spiritual or service-oriented in nature. Using this line of reasoning, we can regard informal groups as the grassroots of civil society.

Typology

In our approach, informal groups are small groups of people who come together on a regular basis to pursue a certain goal or practice a particular hobby. They often have no institutional framework and set themselves apart from formal clubs and associations, foundations and institutions through their smallness of scale, personal contacts and lack of a formal organisational structure (statutes, official address, officers, entry in the register of the Chamber of Commerce, and so on). Examples are discussion groups, Bible and reading groups, running clubs, cookery clubs, but also self-help groups and Internet groups. For the moment, we also include civic initiatives in the informal groups, i.e. loose organisational structures with limited goals, often focused on the immediate setting (Hurenkamp et al. 2006).

Research questions

In this study we examine the *spread* of informal groups. How popular are they? How has interest in them developed over time? Another important question is who takes part in informal groups. What is their background? Are the differences in terms of location, social milieu, ethnicity and lifestyle? How homogenous or heterogeneous are these groups and how are members recruited? Are they people who have turned their backs on the formal circuit or are they in fact citizens who are active on the social, societal and political fronts? Another important question relates to the actual *functioning* of informal groups and their social *significance*. How big are informal groups, and how long do they last? How often do they meet? How is the group maintained and how are meetings organised? How close are the ties between members? We are also interested in the *social profit* of informal groups. How are we to assess this? Is growth in informal groups a hopeful sign? Are there concerns about the community within informal groups? Are members less concerned with self-interest and do they pay attention to the needs of others? Or do informal groups, on the contrary, lead to a greater focus on their own circle or situation? Finally, the degree to which informal groups are *interwoven* with the outside world – including relations with civil-society organisations, the media, government and other institutions or politics – is another relevant aspect for our research. Are informal groups (financially) dependent on other organisations and the government? Do informal groups arise and exist alongside other social and societal interconnections in society? Trends in civil society suggest that civil-society organisations are becoming more commercialised and professionalised, as a result of which their sociability function and face-to-face character appear to be coming under pressure. Are informal groups born as an alternative to large-scale formal initiatives, or are they a reaction or protest to this professionalisation, upscaling and commercialisation (for example in the form of a spin-off from an association, foundation or institution)?

Part I begins with a historical discussion of informal groups and a first overview of the current situation in the Netherlands. Informal groups are of course not an invention of the 21st century, as Arjan van Dixhoorn shows in chapter 2. He describes how informal groups came together in the early modern period in the Netherlands for games and recreation, to exchange information and to discuss religious and social issues. As education, knowledge transfer and opinion formation at the time were strongly embedded in

social life and were organised by people themselves, the ‘learning effects’ were logical reasons for joining informal groups. The explicit aim was to train social skills and sharpen the mind. Informal groups were important in early modern society. They offered a setting in which citizens could air social critique, if necessary clandestinely, and translate it into collective action. At the same time, informal groups were exposed to pressure to formalise and to enter the world of chambers of rhetoric (*rederijerskamers*), brotherhoods or craft guilds – a world, it has to be said, where the degree of institutionalisation could vary widely from locality to locality. Formalisation was not in itself an obstacle to the continued existence of informal ways of doing things, since corporations, at least in the case of the chambers of rhetoric, generally operated within the closed setting of their own circle and restricted their membership to between ten and thirty ‘brothers’. Van Dixhoorn concludes that the culture of informality and informal groups is not a characteristic of modernity, but rather of an urban environment, and therefore justifies the use of the term *early modern civil society*.

In chapter 3, Paul Dekker and Joep de Hart look at informal groups in the Dutch towns of Dordrecht and Asten on the basis of both quantitative and qualitative data. They discuss the results of a number of focus group meetings, which reveal that many people are unclear about the difference between formal and informal groups. They associate informal groups with shared interests (mixing with like-minded people), development (sharing knowledge and experiences), recreation, sociability and network formation (social contacts). More than one in three respondents were found to be members of an informal group, and a further one in five could imagine joining one at some time. They often referred to groups in the areas of recreation and interest promotion, with sports groups being the most popular. More respondents were members of an informal group in Asten than in Dordrecht. Membership was roughly equally divided between men and women; people aged 35–54 years participate slightly more often than young and older people, as do those with a higher education level. These informal groups are a fixed phenomenon in the lives of the members, and the degree of involvement is high; on average, the groups have existed for around twenty years, and roughly half meet at least once a week. Three types of motives for participation in informal groups dominate: social (getting to know others), educational (learning new things) and psychological (emotional support, growth). People in the recreational groups more often make new friends; in the non-recreational groups (mutual help groups, interest groups), members often take a different view of people, of offering help and of life in general. Membership of informal groups is often accompanied by participation in formal organisations, frequently in the same field. No correlation was found between membership of informal groups and social trust, though a relationship was found with more political interest and inclination to protest.

Part II focuses on a number of informal groups in the recreational setting. Esther van den Berg begins in chapter 4 by presenting an impression of informal groups in the amateur arts. Around 16% of practitioners of the arts aged 16 years and older pursue their hobby in an informal setting. Van den Berg fleshes out this percentage with qualitative exploratory research in a medium-sized Dutch municipality, Alphen aan den Rijn. The field research identified 23 small-scale networks with a lasting and stable character; in

terms of composition, they are more often homogenous than heterogeneous; members have a secondary or higher education level, and many are active in associational life or do voluntary work. Although there is no formal organisational structure, many groups work on the basis of agreements and the rotating of recurring tasks. Amateur arts groups often arise as spin-offs from formal arts education, associational life or a circle of friends, and develop into close-knit networks. The learning effects vary from making progress in practising the arts discipline, gaining organisational and leadership skills to working with others in a group and personal development. The social significance of the groups for their members is considerable. People also get together for other reasons than practising the arts discipline; they like the feeling of security offered by their group, offer each other help and share each other's joys and sorrows. As the groups exhibit and perform, the outside world also has an opportunity to see what informal groups can achieve and the outreach of the arts is enriched. This exploratory study suggests that members of informal groups are not so much interested in a complete lack of commitment, but do enjoy the freedom to pursue their hobby in a setting which they can configure to suit their own wishes. Following on from Wuthnow, Van den Berg describes that setting as one of 'structured informality', somewhere between not requiring commitment and a sense of duty.

In addition to the amateur arts, sport is another important sector for informal groups. In chapter 5, Esther van den Berg and Annet Tiessen-Raaphorst discuss the informalisation of sport. Although more and more people in the Netherlands now take part in sport, a smaller proportion of them are members of a sports club. In 2007, just over half of all sports participants were members of a club; a slightly smaller proportion practised sport individually, while a third were active in a self-organised group involving family, friends or acquaintances. These are often sports practised occasionally as part of a one-off (family) outing. New data suggest that 'road sports' (walking, running, cycling), team and paired sports (tennis, football, volleyball), swimming and fitness training are often carried out in informal groups. These groups are also lasting in nature, meet often (the vast majority weekly) and have loyal members. Roughly a third of people who participate in sport in an informal group are also members of a club for that same sport. As in the artistic groups, agreements are made, tasks are rotated and there are informal leaders. Sports groups can arise from circles of friends and acquaintances, but also through formal sports providers, in the neighbourhood, at school, college or work. Members are often recruited by word of mouth. Sports groups are thus not an open circuit, though different circuits do come together within groups. Once again, informal groups are found to have a broader significance for their members than the activity for which they were formed. Members go out together, give each other emotional support and practical help, talk about social and political topics; a minority of groups occasionally offer help to third parties. The central motivation is to be able to take part in sport in the company of friends. Organisational factors (such as being able to decide for themselves when, where and how to engage in sport) are also considered important, but count for less than the composition of the group. Given the many dual memberships, the authors conclude that members of informal groups do not per se eschew formal associations.

The third example of informal groups in the recreational setting is reading groups, which are the subject of chapter 6 by Josje den Ridder. She describes several variations and characteristics of these groups; one important difference which she highlights is that between groups that are supported by institutions or organisations and unaffiliated, 'wild' groups. The vast majority of participants in reading groups are women; they have a higher education level on average and tend to be aged over 55. Most reading groups are located in rural settings. The average number of group members is 11. Den Ridder describes three ways in which reading groups can have social and societal importance. First, they contribute to the social network of the members; reading groups are lasting and close-knit, and generate a high degree of social cohesion; people in close-knit groups help and trust each other. Above all, reading groups appear to be a form of binding social capital. Second, members learn democratic and societal skills. They read and discuss socially relevant themes, gain an understanding of alternative viewpoints and insights and acquire organisational skills. Thirdly, reading groups form part of people's social networks, which often also have ties with associations and institutions. This makes reading groups a cog in the social fabric of a community. Some reading groups are affiliated to formal organisations and institutions, including women's and senior citizens' organisations. The emancipatory role which reading groups played in the past is greatly reduced today.

Part III of this publication is concerned with the role of informal groups in neighbourhood life. Lotte Vermeij and Anja Steenbekkers (chapter 7) discuss residents' initiatives in five small Dutch villages forming part of the municipality of Helden in the Peel en Maas district in the south-eastern province of Noord-Limburg. Based on discussions with residents, the local authority and the local welfare organisation, the authors outline the development of civic participation in the municipality over recent decades. One characteristic shift that has taken place is that the municipality not only seeks to involve citizens more in decisions, but also wishes to make them more responsible. The municipality of Helden is something of a pioneer in this process of 'self-governance'. The municipality and civil-society organisations have themselves taken a step back so as to give citizens more scope to shape their own approach to improving the residential environment. The old village council has made way for a new residents' body – the village platform (*dorpsoverleg*) – which encourages residents to take initiatives. The village platform is less bound by rules than the former village council, and can in principle talk about anything. Most of the topics which currently occupy the village platforms stem from a residents' survey. A working group has been formed for each topic, consisting of interested residents and people from the village platform. The working groups devise and implement initiatives, such as creating a walking route around the village or arranging for the laying of new paving. The intention is that the working groups should be able to work as informally as possible, with support from the village platform, which in turn is supported by the local authority and civil society organisations. Initiatives also arise outside independently; these are sometimes subsequently taken under the wing of the village platform, so that they are able to benefit from its expertise, contacts or financial resources (grants). Vermeij and Steenbekkers highlight forms of civic engagement in which an attempt is being made to allow scope for the self-organising

ability of citizens, while at the same time a structure has evolved which is interwoven with formal organisations. This new form of civic participation appears to lead to more customisation and therefore to less waste of public resources on funding unnecessary amenities and services.

In chapter 8, Jeanet Kullberg writes about neighbourhood gardens. Unlike allotments, members of a neighbourhood garden group cannot simply do as they please; they work together on setting up the garden and their efforts go beyond the purely recreational/ educational (especially for children) and social function. These neighbourhood gardens can be found in a number of large Dutch cities, such as Amsterdam and Utrecht, where they already number in the hundreds. The neighbourhood garden groups studied often receive financial and material support from the local authority or housing association, which recognises their social importance. In neighbourhoods with lots of high-rise flats, with a concomitant relatively high concentration of residents and often differing cultures, it is generally more difficult to begin a neighbourhood garden group. Members are slightly more often female and are often also active in other networks, such as a senior citizens' council or nature association. The frequency with which the groups meet varies from twice a year to twice a week, and the groups can be characterised as 'light' communities which are more about familiarity than friendship: there are for example no indications that group members use each other's networks for anything other than gardening. Part III is rounded off by Pepijn van Houwelingen, who brings an international dimension by comparing neighbourhood groups in the Netherlands and Japan (chapter 9). In comparison with the Netherlands, there are lots of small-scale neighbourhood groups in Japan, often consisting of no more than a few hundred households; virtually every Japanese neighbourhood has its own neighbourhood group. These groups are in turn subdivided into smaller neighbourhood blocks of around ten households, which are responsible for things such as collecting contributions and going from door to door with notice boards. The neighbourhood group often functions as an umbrella organisation for all manner of other groups, such as a children's club or senior citizens' group. Many activities which are undertaken in the Netherlands by special associations, the Church or the local authority, are organised at the neighbourhood level in Japan. Japanese neighbourhood groups organise sports activities, neighbourhood patrols and festivals; they help in collecting donations, maintain contacts with the police and fire service and ensure that the neighbourhood is kept clean. Neighbourhood groups in Japan are not only numerous, small in scale and active compared with their Dutch counterparts, but are also financially independent in the sense that (at least in the case of the groups studied in Hiroshima) they receive little or no subsidy from the local authority.

Part IV deals with the formation of informal groups via the Internet. By way of introduction to the theme, Tom van der Meer has written an intermezzo about informal groups online. He suggests that the Internet is the ideal forum where modern trends of individualisation and informalisation can come together. The virtual world offers citizens all manner of ways of engaging in social contacts. Starting from the characteristics of informal groups – personal contact, smallness of scale, not formalised, a group identity and a shared name – Van der Meer explores the question of whether such a thing as informal groups on the Internet could exist. He works from the assumption that virtual

and even anonymous contacts can be just as personal, engaged and deep as face-to-face contacts. Although many websites and blogs have lots of visitors and members, there are also Internet groups which are modest in scale, and the hard core of regular contributors to some websites is also small. Contacts may go back for years; many Internet groups have their own group identity and members give their group a name. On the other hand, many Internet groups originally arose as spin-offs from institutionalised and commercial sites, begging the question of whether they should actually be regarded as informal groups. All in all, Van der Meer concludes that social ties on the Internet incorporate some of the characteristics of informal groups. However, Van der Meer also raises a methodological question: how can Internet networks be studied? Given the depth and breadth of the Internet, it is impossible to pretend that any research could survey the entire field. Survey research is in principle possible, but generates no information on individual Internet use, nor about the functioning of the informal groups of which respondents may be members. On the other hand, cases studies on a specific genre of websites or digital communities can allow relevant questions about informal groups to be explored in more depth. Moreover, case studies contribute to theory-building, and several case studies can be used to help form a typology of informal Internet groups. This chapter is accordingly followed immediately by two chapters (10 and 11) which are based on such case studies.

Although there are many descriptive studies which demonstrate that numerous informal groups on the Internet have meaningful social ties, their broader social significance is not clear. Using an exploratory case study by RefoAnders, a Dutch Internet forum for orthodox Protestant homosexuals, Willem de Koster examines in chapter 10 how forum participation is related to experiences in people's offline social lives, and whether members with divergent motivations opt for different types of virtual informal groups. One group are faced with stigmatisation in their orthodox Protestant setting; these members feel socially isolated and wrestle with emotional problems. They can come together anonymously on the forum with others who hold similar views without fear of negative reactions from outside. They feel connected to the other forum members, offer each other a safety valve for their problems and provide emotional support for each other. This provides welcome relief and gives them the sense that they are not alone. As this is the reason why they feel at home on the forum, they are not interested in fierce debates with or intervention by heterosexuals. In short, their virtual informal group is a refuge for them. Others have no problem with stigmatisation but are concerned with reflective identity issues. They want to know how they can best structure their lives as homosexuals in the light of their religion and in their orthodox Protestant setting. As the traditional authorities have no answers to their questions, they seek an exchange of experiences, information and advice with other forum members. They are not concerned with online anonymity and do not use the forum as a safety valve or to offer each other emotional support. They do establish friendly contacts on the forum, but do not generally feel connected to the other members; the forum is not their 'second home'. Since they value a variety of viewpoints and discussion, they see the forum as an open, heterogeneous arena for debate. For them, the forum as a springboard: coming together as a virtual grouping is a means of giving shape to their offline social life. These findings not only

shed light on the relationship between online and offline social life, but also show that participation in Internet forums does not automatically lead to a sort of ‘cyber-balkanisation’, nor necessarily to the exchange of different points of view. Attention for people’s motivations in choosing their offline social life is crucial in understanding how different outcomes arise.

In chapter 11, Peggy Schyns looks in some depth at the phenomenon of couchsurfing, an online global hospitality network which has been in existence since 2004 and which now numbers 2,5 million members from 245 countries. Couchsurfers offer free accommodation in their own homes to travellers and generally also make use of the hospitality of other couchsurfers when they themselves are travelling. Communication takes place via the Internet. The main activity, hosting and surfing, has spawned a number of offline groups. For example, the Dutch language teaching groups in Amsterdam have proved a great success; couchsurfers volunteer to give lessons in Dutch to expats, and thus fill a gap within the municipality. Another example is the ‘kitchensurfing’ in Rotterdam, where small groups of couchsurfers meet regularly for intercultural cookery sessions. The informal couchsurfing groups are characterised, especially when compared with the other groups in this publication, by a low level of commitment, and often stand or fall through the efforts of a small number of enthusiastic leaders. Other offline groups, such as weekly drinks gatherings and the annual *Sinterklaas* party in Rotterdam, are difficult to characterise as informal groups because of their lack of a need for commitment, their one-off nature or their large size, and can better be described as events.

Part V is devoted to informal groups in three target groups. In chapter 12, Irene de Goede analyses informal groups among young people. It is known from developmental and social psychology that participation in civic initiatives is important for young people’s political and social development. Membership of informal groups can enable young people to acquire extra skills compared with members of formal organisations; the lack of a formal structure means that young people in informal groups have to rely more on themselves and need to develop a stable interaction pattern. The smallness of scale and ethos of equality, as well as the absence of adults, means that young people have lots of scope to take initiatives themselves. They can determine for themselves how they give form to their engagement, set their own conditions for their contribution (ad hoc rather than long-lasting) and choose their own communication and mobilisation channels: the Internet. As an example, social networking sites such as Facebook are used by many young people to share social engagement. To illustrate the participation by young people in informal groups, De Goede describes a number of initiatives: an ad hoc friends’ group which drew attention to sustainable development and climate change and a small group that has been in existence for some time which is devoted to development cooperation. The case studies confirm that membership of informal groups contributes to young people’s development. As the groups demand a good deal of initiative, it is likely that they mainly attract young people who already score highly on initiative.

In Chapter 13, Diana van Bergen and Jantine van Lisdonk discuss informal groups of young homosexuals. Gay youngsters can suffer from ‘minority stress’ in a society where heterosexuality is the norm. Given this pressure, it might be expected that they are driven into the informal circuits more readily. The authors draw on data from a survey

of 1,636 young gays aged between 12 and 25 years. The data show that 40% of these young people are members of an online community for gay youngsters, while 29% are members of an informal gay friendship group; no fewer than 55% feel the need for such a friendship group. Gay youngsters who consider their sexual preference important have a higher education level or have negative experiences because their homosexuality are more often members of a formal or informal gay network. Minority stress is thus indeed related to more often being a member of both informal and formal gay groups. Informal gay groups appear to make their members more resilient to minority stress. Finally, members of a young gays' group are less troubled by negative emotions than gay youngsters who are not members of such a group.

Pepijn van Houwelingen and Esther van den Berg conclude part V with a discussion of self-help groups and mutual support groups (chapter 14). Self-help groups are small groups of around ten individuals, who meet on a monthly or weekly basis to share experiences and information, often under the guidance of a (trained) field expert. Dutch self-help groups are generally created and supported by care institutions, foundations and associations. Van Houwelingen and Van den Berg describe three genres of self-help groups: substance dependency; diseases and impairments; and violence and trauma. The first category is perhaps the best known, and includes groups such as Alcoholics Anonymous. Dependents have generally been members of a self-help group for a long time and attend group meetings relatively frequently. In addition to the information they obtain, the support members give to and receive from each other gives the group significant added value. Although no hard figures are available, the authors suspect that self-help groups for people with diseases and impairments are the most numerous. These groups are often set up for a given period and today face competition from the Internet, because they are more concerned with information than acknowledgement and recognition. Self-help groups founded as a result of a traumatic (possibly violent) event tend to be rather larger and meet less often, and maintain contacts with official bodies. Generally, the social significance of the group for its members is considerable. The groups are reasonably free in operating as they see fit, but do often receive guidelines and financial support from formal organisations and bodies.

In the concluding discussion (chapter 15), we distil a number of general findings from the preceding chapters. The first thing that emerges is that the informal nature of the group goes hand in hand with structure, regularity and mutual agreements, not with a complete lack of commitment. We generally find a strong internal cohesion. This may be partly because we looked at small-scale social networks with some track record and regular meetings. Informal groups are not ad hoc networks which people join in passing and leave again just as easily. Modern citizens have not turned their back on responsibilities and obligations, even where these extend over a longer period. The smallness and short lines of communication in informal groups mean that individual members have a great deal of say and are able to shape their obligations to suit their own needs and to commit to them. In this sense, informal groups can be called 'light', and illustrate the paradox of 'structured familiarity'.

The heterogeneity of the informal groups studied matches the heterogeneity found in their composition. The dominance of certain background characteristics differs from

one group to another, and the lack of generalisable data for the groups studied means it is not possible to describe the profile of members in any further detail; this will require future population research. Informal groups are founded by their members themselves or are run by members after being created by a formal institution. In this sense, they are a sign of the self-reliance of the modern citizen. Informal groups also reveal a degree of emancipation on the part of citizens: experiential expertise is valued alongside the formal expertise of the professional, and peer group teaching takes place within the groups to some extent (people teach each other, as in the self-help, arts and sports groups). On the other hand, many of the chapters (arts, sport, reading and self-help groups, residents' initiatives and neighbourhood gardens) show that formal bodies such as local government, associations, libraries or housing associations provide a great deal of input.

Our findings produce all kinds of pointers suggesting that the learning effects to which many neo-Tocquevillian authors refer when singing the praises of associational life also potentially apply for smaller, informal networks. Members of informal groups not only discuss things that are happening within the group, but also social and political topics. Members gain organisational and administrative skills, most particularly in the residents' initiatives discussed. More general learning effects, such as personal growth, were also found in numerous sectors (the arts, reading, neighbourhood gardens). The positive experiences with couchsurfing can be an eye-opener for many members and can foster trust in their fellow human beings.

Despite their often strong internal focus, informal groups do not stand in isolation from the society around them, but form a vital part of the social fabric of civil society. The recreational groups in our study are embedded in the social networks of their members. Those networks are made up from various circuits, including friends, the neighbourhood, associational life and at work, school or college. In addition, groups maintain connections with formal civil society, often via dual memberships and through the use of facilities and services provided by formal organisations and institutions.

In this report we have used the notion of informal groups as a *sensitizing concept*. Informal groups do not generally have official status and are not registered anywhere. They are based on affective relationships, like-mindedness, shared characteristics, interests or ideals. They are driven by the satisfaction of personal and emotional needs (social contact, recreation, certainty, care, interests, appreciation, solidarity). People choose informal groups freely and the members decide for themselves how the group functions. Informal groups are usually characterised by face-to-face relationships and are relatively small. The personal contacts between the members are important; leadership is informal (not defined or assigned via bureaucratic procedures or standards) and can change depending on the circumstances.

We can add a few other characteristics, which to some extent refer to what is generally regarded as a group. The members of an informal group engage in regular contact with each other over a longer period and have a shared goal or ambition. There is mutual recognition, often accompanied by a certain sense of belonging and (often rudimentary) division of tasks. The group has a recognisable identity, with a boundary being main-

tained between the inside and outside worlds. The informal structure does not preclude shared norms or a certain division of roles, and does not mean that anyone is free to join. In the future, we will study the process of informalisation in general and of informal groups in particular in more depth. First, we will carry out qualitative studies of informal groups in new areas which manifest themselves as alternatives to formal organisations. For example, we will look at informal groups in the religious domain and at groups with idealistic objectives such as international cooperation and sustainability. In addition, we will devote more attention to informalisation trends in associations and other civil-society organisations. We also hope to devote attention to informalisation in research on civic participation, which is being encouraged by local authorities as a means of involving citizens more directly in policy development. Finally, we hope to be able to develop a more representative picture of participation in informal groups on the basis of survey research among the Dutch population.

Literatuur

- Almeida, J., R.M. Johnson, H.L. Corliss, B.E. Molnar en D. Azrael (2009). Emotional distress among LGBT youth: the influence of perceived discrimination based on sexual orientation. In: *Journal of Youth and Adolescence*, jg. 38, nr. 7, p. 1001-14.
- Amen, M.A. (1959). Informal groups and institutional adjustment in a Catholic home for the aging. In: *Journal of Gerontology*, jg. 14, nr. 3, p. 338-343.
- Andel, H. van, R. Kamerling en A. Klootwijk (2009). *Monitor Bewonersorganisaties 2007*. Den Haag: Productgroep Onderzoek & Integrale vraagstukken.
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londen: Verso.
- Andolina, M. W., K. Jenkins, S. Keeter en C. Zukin (2002). Searching for the Meaning of Youth Civic Engagement: Notes from the Field. In: *Applied Developmental Science*, jg. 6, nr. 4, p. 189-195.
- Arnade, P. (2008). *Beggars, iconoclasts, and civic patriots: the political culture of the Dutch Revolt*. New York: Ithaca.
- Baar-de Weerd, C. (2009). *Uw sekse en de onze: vrouwen en genootschappen in Nederland en in ons omringende landen (1750-ca. 1810)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Bakardjieva, M. (2005). *Internet Society: The Internet in Everyday Life*. Londen: Sage.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Baym, N.K. (2000). *Tune In, Log On: Soaps, Fandom, and Online Community*. Londen: Sage.
- Baym, N.K. (2006). Finding the Quality in Qualitative Internet Research. In: D. Silver en A. Massanari (red.), *Critical Cyberculture Studies* (p. 79-87). New York / Londen: New York University Press.
- Becker, P.E. en P.H. Dhingra (2001). Religious involvement and volunteering. In: *Sociology of Religion*, jg. 62, p. 315-335.
- Bekkers, V., H. Beunders, A. Edwards en R. Moody (2009). *De virtuele case in het kruitvat*. Amsterdam: Boom.
- Berg, E. van den (2009). Doe-het-zelf in de civil society, de paradox van de gestructureerde familiariteit. In: SCP, *Hoe het ons verging. Terugkijken tot 2000*. SCP-nieuwjaarsuitgave 2010 (p. 70-73). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van den (2010). Kunstbeoefening in informele verbanden. Een verkennend onderzoek in Alphen aan den Rijn. In: A. van den Broek (red.), *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (p. 208-239). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van den, en J. de Hart (2008). *Maatschappelijke organisaties in beeld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van den, en A. Tiessen-Raaphorst (2010). Doe het zelf in de sport. Informele groepen in de sportloopbaan. In: A. Tiessen-Raaphorst, D. Verbeek, J. de Haan, K. Breedveld (red.), *Sport: een leven lang. Rapportage Sport 2010* (p. 189-203). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, E. van den, P. Dekker en J. de Hart (2008). Verenigingsleven en maatschappelijk middenveld. In P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Sociale Cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 65-90). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berg, J. van den, T. Vogelzang en E. van Wijk (2006). *Lokale actiegroepen en plaatselijke groepen zetten de LEADER-werkwijze op de kaart!* Den Haag: Landbouw Economisch Instituut.
- Berge, E. ten (2009). *Voortbouwen op het verleden. Negen jaar burgerinitiatieven voor de Soester Eng, 2000-2009*. In: *Tussen Vecht en Eem*, jg. 27, nr. 3, p. 319-326.

- Bergen, D. van, en J. van Lisdonk (2010a). Acceptatie en negatieve ervaringen van homojongeren. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 154-173). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bergen, D. van, en J. van Lisdonk (2010b). Psychisch welbevinden en zelfacceptatie van homojongeren. In S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 171-196). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bergen, D. van, en J. van Lisdonk (2010c). Een blik op homojongeren: huidig beeld en de toekomst. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 197-208). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berkel, K. van (1983). *Isaac Beekman (1588-1637) en de mechanisering van het wereldbeeld*. Amsterdam: Rodopi.
- Bestor, T. (1989). *Neighborhood Tokyo*. Stanford: Stanford University Press.
- Bialski, P. (2007). *Intimate tourism. Friendships in a state of mobility. The case of the online hospitality network* (MA Thesis, University of Warsaw). Geraadpleegd op 7 augustus 2010 via <http://intimatetourism.wordpress.com/recent-work/>.
- Bijl, M. van der (1993). *Leeslust baart kunde: 200 jaar leesgezelschap in Alkmaar*. Alkmaar: Leesgezelschap: leeslust baart kunde.
- Blaak, J. (2004). *Geletterde levens: dagelijks lezen en schrijven in de vroegmoderne tijd in Nederland, 1624-1770*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Blanchard, A.L. en M.L. Markus (2004). The Experienced "Sense" of a Virtual Community: Characteristics and Processes. In: *The DATA BASE for Advances in Information Systems*, jg. 35, nr. 1, p. 65-79.
- Bloemendal, J. en A. van Dixhoorn (2010). De scharpheit van een gladde tong. Literaire teksten en publieke-opinievorming in de vroegmoderne Nederlanden. In: *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, jg. 125, nr. 1, p. 3-28.
- Blokland-Potters, T. (1998). *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.
- Boer, J. (2009). Een waterrijke stad vol hightech groen. In: *ro Magazine*, jg. 27, nr. 6, p. 21-25.
- Bohan, J.S. (1996). *Psychology and Sexual Orientation: Coming to Terms*. New York: Routledge.
- Boheemen, F.C. van, en Th.C.J. van der Heijden (red.) (1999a). *Retoricaal memoriaal. Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijderskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw*. Delft: Eburon.
- Boheemen, F.C. van, en Th.C.J. van der Heijden (1999b). *Met minnen versaemt. De Hollandse rederijders vanaf de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw. Bronnen en bronnenstudies*. Delft: Eburon.
- Boomen, M. van den (2007). Van gemeenschap via webnetwerk naar datawolk. In: J. Steyaert en J. de Haan (red.), *Jaarboek ICT en Samenleving 2007: Gewoon digitaal* (p. 129-148). Amsterdam: Boom.
- Boone, M. en M. Prak (1994). Rulers, patricians and burghers: the great and the little traditions of urban revolt in the Low Countries. In: K. Davids en J. Lucassen (red.), *A miracle mirrored. The Dutch Republic in European perspective* (p. 99-134). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bork, R. van (2008). *395 minuten. Amateurpopmuziek in Nederland*. Rotterdam: Kunstfactor, Popunie.
- Borne, H. van den, en J. Pruyn (1985). *Lotgenotencontact bij kankerpatiënten*. Maastricht: Van Gorcum Assen.
- Bottenburg, M. van (2006). *De tweede loopgolf. Over groei en omvang van de loopsportmarkt en hoe de KNAW haar marktaandeel verder kan vergroten*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut
- Bottenburg, M. van, en P. Hover, m.m.v. F. Kemper (2009). *Evenementenlopers in beeld. Onderzoek naar de succesfactoren van loopevenementen op grond van de motivatie, beleving en waardering van de deelnemers*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.

- Boutellier, H., N. Broenink en M. Steketeer (2004). *Een Sociaal Jaar voor jongeren in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Bredius, A. (1909). *Johannes Torrentius: schilder, 1589-1644*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Briggs, A. en P. Burke (2002). *A social history of the media. From Gutenberg to the internet*. Cambridge: Polity.
- Brillenburg, W. en A. Rigney (2006). *Het leven van teksten. Een inleiding tot de Literatuurwetenschap*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Broek, A. van den (2010). *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd. Het culturele draagvlak, deel 9*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, en E. van den Berg (2010). Waar kan de kunstzinnige burger terecht? Kennis en Kennislacunes. In: A. van den Broek (red.), *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (p. 19-28). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Brounts, H.M.J. en E.J.M. Wolak (2001). *Civil society: rapport van een kwalitatief onderzoek*. Maastricht: R&M.
- Brown, W. (1995). *States of Injury. Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton University Press.
- Brugmans, H. (1972). *Geschiedenis van Amsterdam: Deel 1: Middeleeuwen, 1100-1544*. Utrecht: Het Spectrum.
- Bruaene, A.L. van (2008). *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bruaene, A.L. van (2010). The Habsburg Theatre State. Court, City and the Performance of Identity in the Early Modern Southern Low Countries. In: R. Stein en J. Pollmann (red.), *Networks, Regions and Nations. Shaping Identities in the Low Countries, 1300-1650* (p. 131-149). Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Burke, P. (2001). Gutenberg bewältigen. Die Informationsexplosion im frühneuzeitlichen Europa. In: *Jahrbuch für Europäische Geschichte*, jg. 2, p. 237-248.
- BZK (2010). *Staat van het Bestuur 2010*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- CBS (2008). *De digitale economie 2008*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2009a). *Jaarrapport 2009 Landelijke Jeugdmonitor*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2009b). *Maatschappelijke participatie; sociale contacten, kerkelijke gezindte*. Geraadpleegd in april 2010 via http://statline.cbs.nl/StatWeb/Download/Maatschappelijke_par_200410133154.html.
- CBS (2010). *Statistisch Jaarboek 2010*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. Londen: Sage.
- Clark, J. (2007). *Foreign exchange. A travelers' website is taking the no-strings hookup global*. Geraadpleegd op 30 juni 2010 via www.nerve.com/dispatches/clark/foreignexchange?page=1.
- Corbellini, S. (2000). *Italiaanse deugden en ondeugden. Dirc Potters Blome der doechden en de Italiaanse Fiore di Virtù*. Amsterdam: Prometheus.
- CouchSurfing Groups (2010). Geraadpleegd op 30 juni 2010 via www.couchsurfing.org/groups.html.
- CouchSurfing Groups Rotterdam Dutch Class (2010). Geraadpleegd op 30 juni 2010 via www.couchsurfing.org/group_read.html?gid=14327&post=3053996.
- CouchSurfing Jobs (2010). Geraadpleegd op 30 juni 2010 via www.couchsurfing.org/jobs.html.
- CouchSurfing Organization (2010). Geraadpleegd op 7 juli 2010 via www.couchsurfing.org/about.html.
- CouchSurfing Statistics (2011). Geraadpleegd op 26 januari 2011 via www.couchsurfing.org/statistics.html.
- Crocker, J. (2005). De sociale psychologie van stigmatisering. In: *Tijdschrift voor Seksuologie*, jg. 29, nr. 1, p. 4-10.
- Crocker, J., B. Major en C. Steele (1998). Social Stigma. In: D. Gilbert, S. Fiske en G. Lindzey (red.), *The Handbook of Social Psychology* (p. 504-553). New York: McGraw Hill.

- Cust, R. (1986). News and Politics in Early Seventeenth-Century England? In: *Past and Present*, nr. 112, p. 60-90.
- Dahlgren, P. (2005). The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation. In: *Political Communication*, jg. 22, nr. 2, p. 147-162.
- Damhoudere, J. de, (1555). *Practycke ende handbouch in criminele zaeken*. Leuven: Tot Louen.
- Decavele, J. (1992). Het culturele en intellectuele netwerk: middeleeuwen en 16de eeuw. In: *Het stedelijk netwerk in België in historisch perspectief (1350-1850). Een statistische en dynamische benadering. Handelingen van het 15de Internationaal Colloquium Spa, 4-6 sept. 1990* (p. 365-384). Brussel: Gemeentekrediet.
- Dekker, K. en H. Lelieveldt (2008). *Het middenveld in de wijk*. Den Haag: Nicis Institute.
- Dekker, P. (2002). *De oplossing van de civil society*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. (2009). Civicness: From civil society to civic services? In: *Voluntas*, jg. 20, nr. 3, p. 220-238.
- Dekker, P., J. de Hart en L. Faulk (2007). *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Delli Carpini, M. X. (2000). Youth, Civic Engagement, and the New Information Environment. In: *Political Communication*, jg. 17, nr. 4, p. 341-149.
- Denters, S. (2004). *Achtergrondstudie Stedelijk Burgerschap*. Enschede: KennisInstituut Stedelijke Samenleving.
- Devilee, J. (2005). *Vrijwilligersorganisaties onderzocht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Devilee, J. en J. de Hart (2006). Maatschappelijke participatie. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.), *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 317-340). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dewaele, A. (2007). *Zipp. Het welbevinden van Holebi's*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid.
- DIMENSUS beleidsonderzoek (2009). *Stadsenquête Den Haag 2009*. Den Haag: gemeente Den Haag.
- Distelbrink, M., M. de Gruijter en D. Oudenampsen (2008). *Effecten van lotgenotencontact*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Dixhoorn, A. van (1999). Voorstanders van de vrije wetten. Burgerbewegingen in Arnhem en de Republiek tussen 1702 en 1707. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, jg. 25, nr. 1, p. 25-54.
- Dixhoorn, A. van (2004). *Lustige geesten. Rederijkers en hun kamers in het publieke leven van de Noordelijke Nederlanden in de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Dixhoorn, A. van (2008). Epilogue. In: A. van Dixhoorn en S. Speakman Sutch (red.), *The Reach of the Republic of Letters. Literary and learned societies in late medieval and early modern Europe*, Brill's Studies in Intellectual History 168 (p. 423-461). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Dixhoorn, A. van (2009). *Lustige geesten. Rederijkers in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dixhoorn, A. van (2010). The grain issue of 1565-1566. Policy making, public opinion, and common good in the Habsburg Netherlands. In: E. Lecuppre-Desjardin en A.L. van Bruaene (red.), *De bono communi. The discourse and practice of the common good in the European city (13th-16th c.)* (p. 171-204). Turnhout: Brepols Publishers.
- Dixhoorn, A. van (nog te verschijnen). The Law, Governance, and Theatrical Knowledge in the Sixteenth-Century Dutch-Speaking Low Countries (1450-1650). In: M. Bouhaïk-Gironès, J. Koopmans en K. Lavéant (red.), *La permission et la sanction: théories légales et pratiques du théâtre (1400-1600)*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Dool, R. van den, A. Elling en R. Hoekman (2009). *SportersMonitor 2008. Een beschrijving van actuele sportissues*. Nieuwegein / 's-Hertogenbosch: Arko Sports Media / W.J.H. Mulier Instituut.

- Doorn, L. van, M. Uytterlinde en K. Penninx. 2008. *De openlichtsociëteit. Hangouderen en de kwaliteit van de publieke ruimte*. Utrecht: Movisie.
- Dorren, G. (2001). *Eenheid en verscheidenheid. De burgers van Haarlem in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Duke, A. (1999). Dissident Propaganda and Political Organization at the Outbreak of the Revolt of the Netherlands. In: P. Benedict, G. Marnef, H. van Nierop en M. Venard (red.), *Reformation, Revolt and Civil War in France and the Netherlands 1555-1585* (p. 115-132). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.
- Durkheim, E. (2007). *De la division du travail social*. Parijs: PUF.
- Duyvendak, J.W. en M. Hurenkamp (2004). *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid*. Amsterdam: Van Genneep.
- Duyvendak, L. (1994). De moderne leeskring. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, jg. 1, p. 163-180.
- Duyvendak, L. (2005). Gelijkgestemde zielen. Waarom vrouwen in groepsverband lezen. In: *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, jg. 12, p. 177-190.
- Duyvendak, L. (2007). Van Amsterdamse intellectuelen tot Drentse leesvrouwen. Beeldvorming van het vrouwelijke leespubliek. In: E. Brems, H. Brems, D. de Geest en E. Vanfraussen (red.), *Achter de verhalen. Over de Nederlandse literatuur van de twintigste eeuw* (p. 213-225). Leuven: Uitgeverij Peeters.
- Eckstein, N. en N. Terpstra (2009). *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and Their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe*. Early European Research 1. Turnhout: Brepols Publishers.
- Eisenstadt, S. (1996). *Japanese Civilization*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ellison, N., C. Steinfeld en C. Lampe (2007). The benefits of Facebook friends: Social capital and college students's use of Online Social Network Sites. In: *Journal of Computer-Mediated Communication*, jg. 12, nr. 3, p. 1143-1168.
- Etzioni, A. (2004). On Virtual, Democratic Communities. In: A. Feenberg en D. Barney (red.), *Community in the Digital Age. Philosophy and Practice* (p. 225-238). Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Facebook (2010a). About Causes. Geraadpleegd april 2010 via <http://apps.facebook.com/causes/about?>
- Facebook (2010b). Bedrijfstijdlijn. Geraadpleegd april 2010 via www.facebook.com/press/info.php?statistics#!/press/info.php?timeline.
- Facebook (2010c). Causes. Geraadpleegd april 2010 via www.facebook.com/causes#!/causes?v=info.
- Fine, G. A. en B. Harrington (2004). Tiny Publics: Small Groups and Civil Society. In: *Sociological Theory*, jg. 22, nr. 3, p. 341-356.
- Flanagan, C. A. en N. Faison (2001). Youth Civic Development: Implications of Research for Social Policy and Programs. In: *Social Policy Report*, jg. 15, nr. 1, p. 3-15.
- Flanagan, C. A., J. M. Bowes, B. Jonsson, B. Csapo en E. Sheblanova (1998). Ties that Bind: Correlates of Adolescents' Civic Commitments in Seven Countries. In: *Journal of Social Issues*, jg. 54, nr. 3, p. 457-475.
- Foster, D. (1997). Community and Identity in the Electronic Village. In D. Porter (red.), *Internet Culture* (p. 23-37). Londen: Routledge.
- Fox, A. (1997). Rumour, News and Popular Political Opinion in Elizabethan and Early Stuart England? In: *Historical Journal*, jg. 40, p. 597-642.
- Frederichs, J. (1891). *De secte der Loisten of Antwerpsche Libertijnen (1525-1545): Eligius Pruystinck (Loy de Schaliedecker) en zijne aanhangers*. Gent: Vuylsteke.
- Friedkin, N.E. (2004). Social cohesion. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 30, p. 409-425.
- Frijhoff, W.T.M. en M. Spies (1999). *1650: Bevochten eendracht*. Den Haag: Sdu.
- Fris, M. (1999). *Door het lot verbonden*. Utrecht: Centrum voor Verslavingsonderzoek.

- Fuller, D. en J. Procter (2009). Reading as “social glue”? Book Groups, Multiculture, and the Small Island Read 2007. In: *Moving Worlds: Journal of Transcultural Writings*, jg. 9, nr. 2, p. 26-40.
- Gans, J.J. (1991). *Middle American individualism: the future of liberal democracy*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Geelen, K. (1987). *Zelfhulp onder de loep*. Tilburg: Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek.
- Geelen, K., D. Greshof, D. Postma en B. Sprock (2000). *Zelfhulpgroepen en verslavingen*. Amsterdam: Trimbos-instituut.
- Gemeente Helden (2008). *Dialogoog met het dorp: zelfsturing en de lokale verankering in visie en beleid*. Geraadpleegd op 29 maart 2010 via www.helden.nl
- Gemeente Hiroshima (2006). *Hiroshima heisei juuhachinen han shisei youran* [Hiroshima statistisch jaarboek 2006]. Hiroshima: gemeente Hiroshima.
- Gemeente Peel en Maas (2009). *De ontwikkeling van een zelfsturende, vitale gemeenschap. Het brondocument*. Geraadpleegd op 24 maart 2010 via www.peelenmaas.nl
- Gemeente Peel en Maas (2010). *De ontwikkeling van een zelfsturende, vitale gemeenschap. Het brondocument* (interne uitgave). Gemeente Peel en Maas.
- Gemeente Zoetermeer (2008). *Adoptiegroen. Haal de natuur een stukje dichterbij huis*. Zoetermeer: afdeling Stadsbeheer, team Natuur- en Milieueducatie.
- Germann Molz, J. (2007). Cosmopolitans on the Couch: Mobile Hospitality and the Internet. In: J. Germann Molz en S. Gibson (red.), *Mobilizing Hospitality. The Ethics of Social Relations in a Mobile World* (p. 65-80). Aldershot: Ashgate.
- Germann Molz, J. (nog te verschijnen). Hospitality. The risky networks and mobile conviviality of Couchsurfing. In: J. Germann Molz (red.), *Travel Connections*.
- Gerritsen, D. en M. Lubbers (2010). Unknown is unloved? Diversity and inter-population trust in Europe. In: *European Union Politics*, jg. 11, nr. 2, p. 267-287.
- Gerritsma, F. (1998). *Waarom mensen lezen in een leesclub* (proefschrift). Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Giddens, A. (1994). Living in a Post-Traditional Society. In: U. Beck, A. Giddens en S. Lash (red.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order* (p. 56-109). Cambridge: Polity Press.
- Gilman S.E., S.D. Cochran, V.M. Mays, M. Hughes, D. Ostrow en R.C. Kessler (2001). Risk of psychiatric disorders among individuals reporting same-sex sexual partners in the National Comorbidity Survey. In: *American Journal of Public Health*. jg. 91, nr. 6, p. 933-9.
- Gielen, P. (2009). *Self-Help in Europe* (toespraak tijdens de International Conference Self-Help op 20 november 2009 in Eindhoven).
- Goffman, E. ([1963] 1986). *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Graaf, H. de, S. Meijer, J. Poelman en I. Vanwesenbeeck (2005). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Delft: Eburon.
- Granovetter, M. (1983). The strength of weak ties: a network theory revisited. In: *Sociological Theory*, jg. 1, p. 201-233.
- Green, M. en T. Brock (2005). Organizational membership versus informal interaction: Contributions to skills and perceptions that build social capital. In: *Political Psychology*, jr. 26 nr. 1, p. 1-25.
- Greenblatt, S. (2005). *Renaissance self-fashioning from More to Shakespeare*. Chicago: University of Chicago Press.

- Grip, M. de (1992). *Een onderzoek naar de organisatie, de sociale samenstelling van het ledenbestand en de boekaanschaf van het leesgezelschap 'Nut en Genot' te Sluis, 1861-1878* (doctoraalscriptie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Haan, J. de, en C. van 't Hof (red.). (2006). *Jaarboek ICT en samenleving 2006: De digitale generatie*. Amsterdam: Boom.
- Habermas, J. (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Berlijn: Suhrkamp Verlag.
- Haeg, F. (red.) (2008). *Edible Estates: Attack on the front lawn*. New York: Metropolis Books.
- Harberden, P. van (1986). *Zelfhulp bij Anonieme Alcoholisten*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Hare, A. P. (1964). Interpersonal relations in the small group. In: R.E.L. Faris (red.), *Handbook of modern sociology* (p. 217-271). Chicago: Rand McNally.
- Harrington, B. en G. Fine (2000). Opening the "Black Box": Small Groups and Twenty-First-Century Sociology. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 63, nr. 4, p. 312-323.
- Hart, J. de (red.) (2002). *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, J. de (2005). *Landelijk verenigd. Grote ledenorganisaties over ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, J. de, en P. Dekker (2003). A tale of two cities: local patterns of social capital. In: M. Hooghe en D. Stolle (red.), *Generating social capital: Civil society and institutions in comparative perspective* (p. 153-169). New York: Palgrave.
- Hart, J. de, en P. Dekker (2009). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl et al. (red.), *De Sociale Staat van Nederland 2009* (p. 239-270). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hartley, J. (2002). *The reading groups book*. Oxford: Oxford University Press.
- Hastings, S. A. (1995). *Neighborhood and Nation in Tokyo 1905-1937*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Hazeu, C.A., N.G.J. Boonstra, M. Jager-Vreugdenhil en P. Winsemius (2005). *Buurtinitiatieven en buurtbeleid in Nederland anno 2004. Analyse van een veldonderzoek van 28 casussen*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Heijden, M. van der, E. van Nederveen Meerkerk, G. Vermeesch, M. van der Burg (red.) (2009). *Serving the Urban Community. The Rise of Public Facilities in the Low Countries*. Amsterdam: Aksant.
- Heinicke, C. en R. F. Bales (1953). Developmental Trends in the Structure of Small Groups. In: *Sociometry*, jg. 16, nr. 1, p. 7-38.
- Heldoorn, M. (2008). *Gezondheid 2.0. Toekomst en betekenis van e-health voor de zorgconsument*. Utrecht: Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie.
- Hensen, R. en H. Willems (2009). *SRE Monitor Wonen 2009*. Eindhoven: Samenwerkingsverband Regio Eindhoven.
- Hine, C. (2000). *Virtual Ethnography*. London: Sage.
- Hodgkinson, V.A., M.S. Weitzman en A.D. Kirsch (1990). From commitment to action: how religious involvement affects giving and volunteering. In: R. Wuthnow en V.A. Hodgkinson (red.), *Faith and philanthropy in America* (p. 93-114). San Francisco: Jossey-Bass.
- Honacker, K. van (1990). Stedelijke oproeren voor en tijdens de Brabantse Omwenteling. In: J. Craeybeckx en F.G. Scheelings (red.), *De Franse Revolutie en Vlaanderen: de Oostenrijkse Nederlanden tussen oud en nieuw regime: handelingen van het colloquium gehouden op 1-2 december 1988, te Brussel* (p. 187-206). Brussel: Vrije Universiteit Brussel.

- Hooghe, M. (2003). Voluntary associations and democratic attitudes. In: M. Hooghe en D. Stolle (red.), *Generating social capital* (p. 89-111). New York: Palgrave.
- Hopkins, R. (2008/2009). *Het transitie handboek. Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Horlings, I. (red) (2010). *Vital coalitions. Partnership for sustainable regional development*. Wageningen: Wageningen Academic Press.
- Houwelingen, P. van (2009). *Social capital in Japan* (proefschrift).
- Hurenkamp, M., E. Tonkens en J.W. Duyvendak (2006). *Wat burgers bezielt. Een onderzoek naar burgerinitiatieven*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Nicis Institute.
- Huysmans, F., J. de Haan en A. van den Broek (2004). *Achter de schermen. Een kwart eeuw lezen, luisteren, kijken en internetten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ikeda, K. (2002). *Social Capital and Social Communication in Japan: Political Participation and Tolerance*. Geraadpleegd december 2010 via <http://repositories.cdlib.org/csd/02-05>.
- Ingen, E. van, en P. Dekker (2011). Dissolution of associational Life? Testing the Individualization and Informalization Hypotheses on Leisure Activities in The Netherlands Between 1975 and 2005. In: *Social Indicators Research*, jr. 100, nr. 2, p. 209-224.
- Inside Facebook (2009). Fastest Growing Demographic on Facebook: Women Over 55. Geraadpleegd april 2010 via www.insidefacebook.com/2009/02/02/fastest-growing-demographic-on-facebook-women-over-55/.
- Jackson, E.F., M.D. Bachmeier, J.R. Wood en E.A. Craft (1995). Volunteering and charitable giving: do religious and associational ties promote helping behavior? In: *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, jg. 24, nr. 1, p. 59-78.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Vintage Books.
- Janse, M. (2007). *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Jansen, H., R. Lafaille en P. van Harberden (1980-1982). *Zelfhulpgroepen in Nederland*. Tilburg: Katholieke Hogeschool Tilburg.
- Janssen, M. en K. Geelen (1996). *Gedeelde smart, dubbele vreugd*. Utrecht: Nederlands centrum Geestelijke volksgezondheid.
- Jeu, A. de (2000). *'t Spoor der dichtersessen'. Netwerken en publicatiemogelijkheden van schrijvende vrouwen in de Republiek (1600-1750)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Johannes, G.J. (1995). *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830*. Den Haag: Sdu.
- Johnson, T.J., S.L. Bichard en W. Zhang (2009). Communication Communities Or 'CyberGhettos?': A Path Analysis Model Examining Factors That Explain Selective Exposure to Blogs. In: *Journal of Computer-Mediated Communication*, jg. 15, nr. 1, p. 60-82.
- Jongkind, T. (2008). *Pioniers in zelfbeheer*. Utrecht: Stichting Milieucentrum Utrecht.
- Jurdjevic, M., (2009). Voluntary Associations Reconsidered: Compagnie and Arti in Florentine Politics. In: Eckstein, N. en N. Terpstra (red.), *Sociability and its Discontents. Civil Society, Social Capital, and Their Alternatives in Late Medieval and Early Modern Europe* (p. 249-272). Turnhout: Early European Research 1.
- Kamphuis, C. en R. van den Dool (2008). Sportdeelname. In: K. Breedveld, C. Kamphuis en A. Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage Sport 2008* (p. 74-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / W.J.H. Mulier Instituut
- Kann, M. E., J. Berry, C. Gant, en P. Zager (2007). The Internet and youth political participation. In: *First Monday*, jg. 12, nr. 8, www.firstmonday.org/issues/issue12_8/kann/index.html

- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kirlin, M. (2002). Civic Skill Building: The Missing Component in Service Programs? In: *Political Science & Politics*, jg. 35, nr. 3, p. 571-575.
- Klein, S.R.E. (1995). *Patriots Republikenisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Koppenol, J.M. (1998). *Leids hee!al: het Loterijspel (1596) van Jan van Hout*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Koster, W. de (2010a). 'Nowhere I Could Talk Like That': *Togetherness and Identity on Online Forums* (proefschrift). Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Koster, W. de (2010b). Online forumparticipatie en offline identiteitsvraagstukken: Over een toevluchtsoord en een springplank binnen een internetforum voor orthodox protestantse homoseksuelen. In: *Sociologie*, jg. 6, nr. 4, p. 3-26.
- Koster, W. de, en D. Houtman (2008). 'Stormfront Is Like a Second Home to Me': On Virtual Community Formation by Right-Wing Extremists. In: *Information, Communication & Society*, jg. 11, nr. 8, p. 1153-1175.
- Kouters, S. (2006). Het gaat om een boek, maar ook om de lol. In: *Volkskrant Magazine*, 28 januari 2006, p. 22-27.
- Kraut, R., S. Kiesler, B. Boneva, J. Cummings, V. Helgeson en A. Crawford (2002). Internet Paradox Revisited. In: *Journal of Social Issues* jg. 58, nr. 1, p. 49-74.
- Kullberg, J. (2009). Burgerinitiatief in de woonbuurt. In: P. Dekker en J. de Hart (red.), *Vrijwilligerswerk in meervoud*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuperus, M. (2005). *De vereniging op survival. Overlevingsstrategieën voor hedendaagse verenigingen*. Utrecht: CIVIQ.
- Lageman, T. (2010). Instant vrienden over de hele wereld. In: *HP/De Tijd*, 18 juni 2010.
- Legendijk, E. en A. Bürmann (2006). *De gemeente, burgerinitiatieven en de ongebonden vrijwilliger*. Den Haag: Commissie Vrijwilligersbeleid.
- Larson, R. (2000). Toward a Psychology of Positive Youth Development. In: *American Psychologist*, jg. 55, nr. 1, p. 170-183.
- Lasch, C. (1991). *The True and only Heaven*. New York: Norton & Company.
- Lauterbach, D., H. Truong, T. Shah en L. Adamic (2009). *Surfing a web of trust: Reputation and Reciprocity on CouchSurfing.com* (paper gepresenteerd tijdens de International Conference on Computational Science and Engineering, Vancouver, Canada, 29-31 augustus 2009), te downloaden via http://wtf.tw/text/misc/adamic_et_al_2009_surfing_a_web_of_trust.pdf.
- Lawson, L. (2004). The Planner in the Garden: A Historical View into the Relationship between planning and Community Gardens. In: *Journal of Planning History*, jg. 3, p. 151-176.
- Lee, F.L.F. (2009). The Impact of Political Discussion in a Democratizing Society. The Moderating Role of Disagreement and Support for Democracy. In: *Communication Research*, jg. 36, nr. 3, p. 379-399.
- Licklider, J.C.R. en R. W. Taylor (1968). The computer as a communication device. In: *Science and Technology*, jr. 67, nr. 2, p. 21-41.
- Lieburg, F.A. van (1991). *Levens van Vromen. Gereformeerd piëtisme in de achttiende eeuw*. Kampen: De Groot Goudriaan.
- Lisdonk, J. van, en D. van Bergen (2010a). SameFeelings: een onderzoek onder homojongeren. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 121-131). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Lisdonk, J. van, en D. van Bergen, D. (2010b). Homojongeren en hun seksuele voorkeur: Invulling en uiting. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 132-154). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- LNV (2004). *Agenda voor een Vitaal Platteland*. Visie. Den Haag: ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- Lockard, J. (1997). Progressive Politics, Electronic Individualism and the Myth of Virtual Community. In D. Porter (red.), *Internet Culture* (p. 219-231). London: Routledge.
- Long, E. (2003). *Book clubs. Women and the uses of reading in everyday life*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lorette, J., P. Lefèvre, P. de Gryse (red.) (1984). *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse Omwenteling, 13-14 oktober 1983. Actes du Colloque sur la Révolution brabançonne, 13-14 octobre 1983*. Brussel: Koninklijk Legermuseum
- Mareel, S. (2010). *Voor vorst en stad: rederijersliteratuur en vorstenfeest in Vlaanderen en Brabant 1432-1561*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2007). *Atlas voor gemeenten 2007*. Utrecht: Stichting Atlas voor gemeenten.
- Marnef, G. (1996). *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool, 1550-1577*. Antwerpen: Kritak.
- McGavin, J. (2007). *Theatricality and Narrative in Medieval and Early Modern Scotland*. Aldershot: Ashgate.
- Meelker, E. (2010). Tuinieren op vergeten veldjes: goed voor de gemeenschapszin. In: *Het Parool*, 17 april 2010, p. 24-25.
- Meertens, P.J. (1924). Een bundeltje katholieke geschiedzangen uit de eerste jaren van de Opstand. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde*, jg. 43, p. 258-288.
- Mellink, A. F. (1978). *Amsterdam en de wederdopers in de zestiende eeuw*. Nijmegen: SUN.
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. In: *Psychological Bulletin*, jg. 129, nr. 5, p. 674-697.
- Mijnhardt, W.W. (1987). *Tot heil van 't menschdom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815*. Amsterdam: Rodopi.
- Mills, T.M. (1967). *The sociology of small groups*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Moreland, R. L. en J. M. Levine (1988). Group dynamics over time: Development and socialization in small groups. In: J. E. McGrath (red.), *The social psychology of time: New perspectives* (p. 151-181). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Mulder, J.J. (1897). *De uitvoering der Geloofsplakaten en het stedelijk verzet tegen de Inquisitie te Antwerpen (1550-1566)*. Gent: Vuylsteke.
- Mumford, L. (1970) [1938]. *The Culture of Cities*. New York: Harvest books.
- Mutz, D.C. (2002). Cross-cutting Social Networks: Testing Democratic Theory in Practice. In: *American Political Science Review*, jg. 95, nr. 1, p. 111-126.
- Mutz, D.C. (2006). *Hearing the other side. Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muusse, C. en S. van Rooijen (2009). *De echo van het eigen verhaal*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- Muusse, C., R. Henskens en S. Van Rooijen (2008). *Zelfhulpgroepen en de verslavingszorg: Stand van zaken 2007 en een vergelijking met 2004*. Utrecht: Trimbos-instituut.
- National Association of Secretaries of State (2000). *New millennium project, Part 1: American youth attitudes on politics, citizenship, government, and voting*. Washington: NASS.

- Newton, K. (2007). Social and Political Trust. In: R.J. Dalton en H. Klingemann (red.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (p. 342-361). Oxford: Oxford University Press.
- Nieckarz Jr., P.P. (2005). Community in Cyber Space? The Role of the Internet in Facilitating and Maintaining a Community of Live Music Collecting and Trading. In: *City & Community*, jg. 4, nr. 4, p. 403-423.
- Nierop, H. van (1991). A Beggars' Banquet: The Compromise of the Nobility and the Politics of Inversion. In: *European History Quarterly*, jg. 21, nr. 4, p. 419-443.
- Nierop, H. van, (1999). *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Nierop, H. van (2004). De eenheid verbroken 1522-1566. In: M. Carasso-Kok (red.), *Geschiedenis van Amsterdam, deel 1: Een stad uit het niets*. Amsterdam: SUN.
- Nierop, H. van (2007). And Ye Shall Hear of Wars and Rumours of Wars. Rumour and the Revolt of the Netherlands. In: J. Pollmann en A. Spicer (red.), *Public Opinion and Changing Identities in the Early Modern Netherlands* (p. 69-86). Leiden: Brill Academic Publishers.
- Nisbet, R.A. (1966). *The sociological tradition*. New York: Basic Books.
- NJR (2005). *Onderzoeksverslag Jeugdtraadpanel: Vrijwilligerswerk*. Utrecht: Nationale Jeugdtraad.
- NJR (2010). *Maatschappelijk stage: Onderzoeksverslag NJR panel*. Utrecht: Nationale Jeugdtraad.
- NOV (1997). *Inspelen op pick & Mix. Ervaringen met werven van jongeren voor vrijwilligerswerk*. Utrecht: Nederlandse Organisaties Vrijwilligerswerk
- O' Connor, J. en T. Brown (2007). Real cyclists don't race. Informal affiliations of the weekend warrior. In: *International review for the sociology of sport*, jg. 42, p. 83-97.
- Ooms, H. (1996). *Tokugawa Village Practice: Class, Status, Power, Law*. Berkeley: University of California Press.
- Oostrom, F. van (1987). *Het woord van eer: literatuur aan het Hollandse hofomstreeks 1400*. Amsterdam: Ooievaar.
- Oostrom, F. van (2006). *Stemmen op schrift: geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Oude Vrielink, M. (2007). Gouden regels in Bruske. Een verkenning van zelfregulering door actieve burgers. In: *Recht der werkelijkheid. Tijdschrift voor de sociaalwetenschappelijke bestudering van het recht*, jg. 1, p. 27-39.
- Oudijk, D., A. de Boer, I. Woittiez, J. Timmermans en M. de Klerk (2010). *Mantelzorg uit de doeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pansters, K. (2007). *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Papacharissi, Z. (2002). The Virtual Sphere: The Internet as a Public Sphere. In: *New Media & Society*, jg. 4, nr. 1, p. 9-27.
- Paxton, P. (1999). Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. In: *American journal of sociology*, jg. 105, nr. 1, p. 88-127.
- Pekkanen, R. (2006). *Japan's Dual Civil Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Pels, T. (2009). De vrijwillige inzet van nieuwe Nederlanders. In: P. Dekker en J. de Hart (red.), *Vrijwilligerswerk in meervoud* (p. 130-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pennen, T. van der (2003). *Ontwikkeling in het lokaal vrijwilligersbeleid: het internationaal jaar voor de vrijwilligers; een jaar later*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Peterson, K. en K.A. Siek (2009). Analysis of Information Disclosure on a Social Networking Site. In: A. Ozok en P. Zaphiris (red.), *Online Communities and Social Computing*, Lecture Notes in Computer Science 5621, p. 256-264.

- Pleij, H. (2007). *Het geveugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Pollmann, J. (2006). Countering the Reformation in France and the Netherlands. Clerical leadership and Catholic violence, 1560-1585. In: *Past and Present*, jg. 190, p. 83-120.
- Porteman, K. en M. B. Smits-Veldt (2008). *Een nieuw vaderland voor de muzen: geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 24, p. 1-24.
- Portes, A. en P. Landolt (1996). The downside of social capital. In: *The American Prospect*, jg.7, nr. 26, p. 18-21.
- Prak, M. (1999). *Republikeinse veelheid, democratisch enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820*. Nijmegen: SUN.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In: *Journal of Democracy*, jg. 6, nr. 1, p. 65-78.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. (2002). *Democracies in Flux*. Oxford: Oxford University Press.
- Rehorst, A.J. (1939). *Torrentius*. Rotterdam: W.L. Brusse.
- Reinders, H. en J. Youniss (2006). Community Service and Civic Development in Adolescence: Theoretical Considerations and Empirical Evidence. In: A. Sliwka, M. Diedrich en M. Hofer (red.), *Citizenship Education* (p. 195-208). Münster: Waxmann Verlag.
- Reischauer, E. (2005) [1955]. *The Japanese Today*. Boston: Tuttle Publishing.
- Remmers, G., R. Van Broekhuizen en J.D. van der Ploeg (2000). *Initiatiefgroepen op het platteland: naar het creëren van koppelingen tussen praktijk en beleid*. Wageningen: Wageningen Universiteit.
- Reynolds, R. (2008). *On guerrilla gardening. A handbook for gardening without boundaries*. New York: Bloomsbury.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company.
- Rijksoverheid (2010). *Maatschappelijke stage*. Geraadpleegd april 2010 via www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/maatschappelijke-stage.
- Roberts, B. (1998). *Through the keyhole: Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century: three urban elite families*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Roberts, B. (2002). On not becoming a delinquent. Raising adolescent boys in the Dutch Republic, 1600-1750. In: P. Cox en H. Shore (red.), *Becoming delinquent: British and European youth, 1650-1950* (p. 41-56). Aldershot: Ashgate.
- Robles, M. (2009). Aangejaagd door slowfood, groengevoel en rijksmiljoenen. In: *ro Magazine*, jr. 27, nr. 6, p. 19-20.
- Roegiers, J. (1985). De Brabantse omwenteling in haar politieke, religieuze en culturele context. In: *Handelingen van het Colloquium over de Brabantse omwenteling, 13-14 oktober 1983* (p. 75-91). Leuven.
- Roetering, E. (2007). *Lotgenotencontact*. In: Stichting Pijn-Hoop, de Nieuwsbrief, juni 2007.
- Roof, W.C. (1999). *Spiritual marketplace*. Princeton: Princeton University Press.
- Rooze-Stouthamer, C. (1996). *Hervorming in Zeeland (ca.1520-1572)*. Goes: De Koperen Tuin.
- Rotte, I. van de (2010). Leesclubs helpen juist bij doorgronden literatuur. In: *Trouw*, 9 maart 2010 (De Verdieping, p. 25).

- Salemink, K., T. Haartsen en D. Strijker (2009). Keten: Kratjesstapelen en hokjesdenken? In: *Rooilijn*, jg. 42, nr. 3, p. 206-211.
- Salverda, I. en R. Van Dam (2008). *Voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Quick scan ten behoeve van de Agenda Landschap*. Wageningen: Alterra.
- San, M. van, en J. de Boom (2006). *Geweld tegen homoseksuelen*. Rotterdam: Risbo Contractresearch.
- Sánchez-Jankowski, M. (2002). Minority Youth and Civic Engagement: The Impact of Group Relations. In: *Applied Developmental Science*, jg. 6, nr. 4, p. 237-245.
- Sandfort, Th.G.M., R. de Graaf, R.V. Bijl en P. Schnabel (2001). Same-sex sexual behavior and psychiatric disorders: Findings from the Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study (nemesis). In: *Archives of General Psychiatry*, jg. 58, p. 85-91.
- Schama, S. (1987). *Overvloed en onbehagen: de Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Olympus.
- Schlegel, A. en H. Barry (1991). *Adolescence: An anthropological inquiry*. New York: Free Press.
- Schnabel, P. (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Nijmegen: SUN.
- Schnabel, P. (2000). *Trends, dilemma's en beleid: essays over ontwikkelingen op langere termijn*. Den Haag: Sdu / Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schnabel, P. en J. de Hart (2008). Sociale Cohesie. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.) *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in Sociale Cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 8-29). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schouten, R. (2010). De leeshonger van middelbare mutsen. Waarom biografisch en empathisch lezen zo'n slechte naam heeft. In: *Trouw*, 20 februari 2010.
- Schudson, M. (1997). Why Conversation is Not the Soul of Democracy. In: *Critical Studies in Mass Communication*, jg. 14, p. 297-309.
- Schwartz, F. (2002). Civil Society in Japan Reconsidered. In: *Japanese Journal of Political Science*, jg. 3, nr. 2, p. 195-215.
- SCP (1994). *Sociaal en cultureel rapport 1994*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2004). *In het zicht van de toekomst. Sociaal en cultureel rapport 2004*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Servas International. Geraadpleegd op 30 juni 2010 via <http://joomla.servas.org/content/blogcategory/41/76/>.
- Severson, R. (1990). United We Sprout: A Chicago Community Garden Story. In: M. Francis en R.T. Hester (red.), *The Meaning of Gardens* (p. 80-85). Cambridge, MA: MIT Press.
- Simmel, G. (1968 [1908]). *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (Gesammelte Werke, Band 2). Berlin: Duncker & Humblot.
- Singeling, C.B.F. (1991). *Gezellige schrijvers. Aspecten van letterkundige genootschappelijkheid in Nederland, 1750-1800*. Amsterdam: Rodopi.
- Sluis, M. van der, en M. van den Land (2009). *Inspelen op initiatief*. Utrecht: Movisie.
- Smetana, J. G., N. Campione-Barr en A. Metzger (2006). Adolescent Development in Interpersonal and Societal Contexts. In: *Annual Review of Psychology*, jg. 57, p. 255-284.
- Smits-Veldt, M.B. (1982). De opening van de "Neerlandtsche Academia De Byekorff". Melpomene presenteert: Gysbrecht van Hogendorps "Orangien-tragedie. In: *Spectator*, jg. 12, p. 199-214.
- Solomon, A (2001). *The Noonday Demon. An atlas of depression*. New York: Scribner.
- Spaans, J. (1997). *Armenzorg in Friesland 1500-1800: publieke zorg en particuliere liefdadigheid in zes Friese steden: Leeuwarden, Bolsward, Franeker, Sneek, Dokkum en Harlingen*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

- Spruyt, B.J. (1994). De Delfts-Haagse kring (ca. 1520-ca.1525). Evangelisch humanisme in het vroeg zestiende-eeuwse Delft en Den Haag. In: J.C. Okkema, G.N.M. Vis, F.A. van Lieburg, *Heidenen, papen, libertijnen en fijnen* (p. 107-119). Delft: Eburon.
- Statistics Bureau (2007). *Statistical Handbook of Japan 2007*. Tokyo: Japan Statistical Association.
- Steinfeld, C., N.B. Ellison en C. Lampe (2008). Social capital, self-esteem, and use of social network sites: A longitudinal analysis. In: *Journal of Applied Developmental Psychology*, jr. 29, nr.6, p. 434-445.
- Stipriaan, R. van, (2002). *Het volle leven: Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550-1800)*. Amsterdam: Prometheus.
- Stolle, D. (2007). Social Capital. In: R.J. Dalton en H. Klingemann (red.), *The Oxford Handbook of Political Behavior* (p. 655-674). Oxford: Oxford University Press.
- Sturkenboom, D. (2004). *De elektrische kus. Over vrouwen, fysica en vriendschap in de 18de en 19de eeuw. Het verhaal van het Natuurkundig Genootschap der Dames te Middelburg*. Amsterdam: Augustus.
- Sunstein, C.R. (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.
- Swart, K.W. (1994). *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584*. Den Haag: Sdu.
- Tan, J.-E. (2010). The leap of faith from online to offline: An exploratory study of Couchsurfing.org. In: A. Acquisti, S.W. Smith en A.-R. Sadegi (red.), *Trust 2010* (p. 367-380). Berlijn / Heidelberg: Springer Verlag.
- Thurlings, J.M.G. (1977). *De wetenschap der samenleving: een drieluik van de sociologie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Tiessen-Raaphorst, A. (2010). *Factsheet Sportdeelname in Nederland; gemeten volgens de methode Richtlijn Sportdeelname Onderzoek (rso)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tocqueville, A. de (2003 [1835]). *Democracy in America*. London: Penguin Classics.
- Tonkens, E. (2009). *Tussen onderschatten en overvragen. Actiefburgerschap en activerende organisaties in de wijk*. Amsterdam: SUN Trancity.
- Torney-Purta, J. (2004). International psychological research that matters for policy and practice. In: *American Psychologist*, jg. 64, nr. 8, p. 825-837.
- Ultee, W., W. Arts en H. Flap (1992). *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Veldboer, A.M.P., R. Engbersen, J.W. Duyvendak en M. Uytterlinde (2008). *Helpt de middenklasse? Op zoek naar een middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: Nicis Institute.
- Velde, J. te (1995). *Meedoen in het groen. Samenwerking tussen overheid en burger bij het beheer van de openbare ruimte*. Haarlem: Schuyt & Co.
- Verba, S., K. L. Schlozman en H. E. Brady (1995). *Voice and equality: civic voluntarism in American politics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Verberckmoes, J. (1998). *Schertsen, schimpen en schateren. Geschiedenis van het lachen in de Zuidelijke Nederlanden, zestiende en zeventiende eeuw*. Nijmegen: SUN.
- Vergeer, M. en B. Pelzer (2009). Consequences of media and internet use for offline and online network capital and well-being. A causal model approach. In: *Computer-Mediated Communication*, jg. 15, nr. 1, p. 189-210.
- Verhoeven, I. (2006). Alledaags politiek burgerschap en de overheid. In: P.L. Meurs, E.K. Schrijvers en G.H. de Vries (red.), *Leren van de praktijk*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Verhoeven, I. (2009). *Burgers tegen beleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Verlaat, M. van 't, en R. van den Dool (2009). Marktaandeel in soorten en maten; een heranalyse van de AVO-data over lidmaatschap van sportverenigingen. In: K. Breedveld en A. Tiessen-Raaphorst

- (red.), *Sporten gemeten; methodologische implicaties van sportonderzoek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / W.J.H. Mulier Instituut.
- Völker, B. (2005). *Burgers in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Völker, B. (2009). Buurten, gemeenschappen, collectieve goederen en kwaden. In: M. Gesthuizen en V. Veldheer (red.), *Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (p. 9-19). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vries, B. de (1996). *De Vereeniging: de geschiedenis van een Haarlems leesgezelschap, 1854-1920*. Haarlem: Schuyt & Co.
- Vries, M. M. de (2001). *Beschaven! Letterkundige genootschappen in Nederland, 1750-1800*. Nijmegen: Vantilt.
- Vries, S. de, en L. Schöne (2006). De sociaal-culturele dimensie van volkstuinparken in Amsterdam. In: *Groen. Vakblad voor ruimte in stad en landschap*, jg. 62, nr. 5, p. 27-31.
- Vrij Nederland (2002). *Leeskringspecial*, 13 juli 2002, p. 62-79.
- vws (1998). *Sturen op doelen. Faciliteren op instrumenten. Beleidskader ten behoeve van gemeenten ter ondersteuning van lokaal sociaal beleid*. Rijswijk: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2005). *Tijd voor sport*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2007). *De kracht van sport*. Beleidsbrief. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Waardt, C. de (red.) (1939-1953). *I. Beekman, Journal tenu par Isaac Beekman de 1604 a 1634, publie avec une introduction et des notes par C. de Waardt*. Vier delen. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Waite, G. (2000). *Reformers on Stage: Popular Drama and Religious Propaganda in the Low Countries of Charles V, 1515-1556*. Toronto: University of Toronto Press.
- Warren, M. (2001). *Democracy and association*. Princeton: Princeton University Press.
- Wellman, B. (2004). The three ages of internet studies: ten, five and zero years ago. In: *New Media & Society*, jg. 6, nr. 1, p. 123-129.
- Williams, T., J. Connolly, D. Pepler en W. Graig (2005). Peer Victimization, Social Support, and Psychological Adjustment of Sexual Minority Adolescents. In: *Journal of Youth and Adolescence*, jg. 34, nr. 5, p. 471-482.
- Willson, M.A. (2006). *Technically Together: Re-Thinking Community within Techno-Society*. New York: Peter Lang.
- Winter, M. de (2004). *Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Woodhead, L. (2007). Why so many women in holistic spirituality? A puzzle revisited. In: K. Flanagan en P.C. Jupp (red.), *A sociology of spirituality* (p. 115-125). Aldershot: Ashgate.
- wrr (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Würgler, A. (2009). *Medien in der Frühen Neuzeit. Enzyklopädie deutscher Geschichte, 85*. München: Oldenbourg Verlag.
- Wuthnow, R. (1990). Religion and the voluntary spirit in the Unites States. In: R. Wuthnow en V.A. Hodgkinson (red), *Faith and philanthropy in America*. San Franscisco: Jossey-Bass.
- Wuthnow, R. (1991). *Acts of compassion*. Princeton: Princeton University Press.
- Wuthnow, R. (1994a). *Sharing the journey: Support groups and America's new quest for community*. New York: Free Press.
- Wuthnow, R. (1994b). "I Come Away Stronger": How small groups are shaping American religion. Grand Rapids, Mich.: Eerdmans.
- Wuthnow, R. (1998). *Loose connections*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wuthnow, R. (2002). The United States: Bridging the Privileged and the Marginalized? In: Putnam, R. (red.), *Democracies in Flux* (p.59-102). Oxford: Oxford University Press.

- Wuthnow, R. (2003). Overcoming Status Distinctions? Religious Involvement, Social Class, Race, and Ethnicity in Friendship Patterns. In: *Sociology of Religion*, jg. 64, nr. 4, p. 423-442.
- Yoshihara, N. (2004). *Jikan to kuukan de yomu kindai no monogatari* (Time-Space and Narrative of Modernity: In Search of Water Vein of Post-war Society in Japan). Tokyo: Yuuhikaku.
- Youniss, J. en M. Yates (1997). *Community service and social responsibility in youth*. Chicago: University of Chicago Press.
- Youniss, J., J. A. McLellan en M. Yates (1997). What We Know About Engendering Civic Identity. In: *The American Behavioral Scientist*, jg. 40, nr. 5, p. 620-631.
- Youniss, J., J. A. McLellan, Y. Su en M. Yates (1999). The Role of Community Service in Identity Development: Normative, Unconventional, and Deviant. In: *Journal of Adolescent Research*, jg. 14, nr. 2, p. 248-261.
- Zijlmans, J. (1999). *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw. Verenigingsvormen van het informele culturele leven te Rotterdam*. Amsterdam: Sdu.
- Zijlstra, S. (2000). *Om de ware gemeente en de oude gronden: Geschiedenis van de dopersen in de Nederlanden 1531-1675*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Zoutman, R. en A. van den Andel (2005). *Cultuurnota Alphen aan den Rijn. Doen, meedoen en beleven*. Amsterdam: DSP-groep.

Over de auteurs

Esther van den Berg is politicoloog en promoveerde op de invloed van niet-gouvernementele organisaties op het Nederlands buitenlands beleid. Sinds 2003 werkt ze voor de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en publiceert ze over civil society, maatschappelijk middenveld, europeanisering en burgerparticipatie in informele verbanden.

Diana van Bergen is sociologe en promoveerde op een onderzoek naar suïcidaal gedrag van jonge vrouwen van Turkse, Marokkaanse en Hindostaans-Surinaamse herkomst. Ze werkte voorheen bij de afdeling Emancipatie, jeugd en gezin van het Sociaal en Cultureel Planbureau, waar zij de acceptatie van homoseksualiteit in Nederland onderzocht. Nu doet zij postdoctoraal onderzoek aan de Vrije Universiteit naar etnische socialisatie en radicaliseringprocessen van jonge Turkse, Marokkaanse en autochtone Nederlanders.

Paul Dekker is politicoloog, hoofd van de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en hoogleraar Civil society aan de Universiteit van Tilburg. Hij doet onder meer onderzoek naar de publieke opinie, politieke houdingen en participatie in vrijwillige associaties.

Arjan van Dixhoorn is als historicus gespecialiseerd in de geschiedenis van de vroegmoderne Nederlanden en promoveerde in 2004 op onderzoek naar de rederijders in de Noordelijke Nederlanden. Hij is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Gent en bestudeert de relaties tussen het vroegmoderne theater en de ontwikkeling van een volkstalige kenniscultuur. In 2009 verscheen zijn boek *Lustige geesten. Rederijders in de Noordelijke Nederlanden (1480-1650)*.

Irene de Goede studeerde psychologie en internationale ontwikkelingsstudies en promoveerde in de sociale wetenschappen op de ontwikkeling van relaties van adolescenten. Ze is werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en doet onderzoek naar de publieke opinie en maatschappelijke participatie.

Joep de Hart studeerde cultuur- en godsdienstsociologie. Sinds 1993 is hij als onderzoeker verbonden aan de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Hij publiceerde, alleen of met anderen, boeken over religieuze ontwikkelingen, jeugdsubculturen, tijdsbesteding, volkscultuur, opvattingen over de moraal en veranderingen op het maatschappelijk middenveld.

Pepijn van Houwelingen studeerde technische bedrijfskunde, Japankunde en wijsbegeerte van de economie. Hij is in 2009 aan de Hiroshima City Universiteit gepromoveerd op het

proefschrift *Social capital in Japan* en werkt bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Willem de Koster is cultuursocioloog en werkt aan het Centre for Rotterdam Cultural Sociology (CROCUS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam, waar hij in 2010 promoveerde op het proefschrift '*Nowhere I Could Talk Like That*': *Togetherness and Identity on Online Forums*. Hij publiceert onder meer over vormen van tolerantie en de culturele conflicten die daarmee gepaard gaan, virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten, keuzestress, maatschappelijk omstreden cartoons, de opkomst van de strafstaat, de publieke rol van religie, verzorgingsstaatschauvinisme en interetnische nabijheid en steun voor de pvv.

Jeanet Kullberg studeerde sociale en historische geografie en werkt sinds 2002 voor het Sociaal en Cultureel Planbureau (onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid). Daarvoor werkte ze aan de Technische Universiteit van Delft. Ze scheef onder meer over woonvoorkeuren, woonlasten, woonruimteverdeling, buurtbeheer, stedelijke vernieuwing en huisvesting van bijzondere groepen zoals migranten, jongeren en ouderen.

Jantine van Lisdonk is verbonden aan de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Ze doet onderzoek op het gebied van acceptatie van homo- en biseksualiteit. Bij de afdeling Sociologie van de Vrije Universiteit werkt ze aan een proefschrift over de ervaringen van homo- en biseksuele jongeren met hun seksuele identiteit en de acceptatie hiervan door hun omgeving. Hierin zal een genderperspectief centraal staan.

Tom van der Meer studeerde politicologie en geschiedenis en promoveerde in 2009 op het onderwerp burgerparticipatie. Van september 2008 tot december 2009 werkte hij bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. Sinds januari 2010 is hij verbonden aan de Universiteit van Amsterdam. Hij onderzoekt onder meer burgerparticipatie in verenigingen, politiek vertrouwen, kiezers, politieke partijen, partijstelsels, etnische diversiteit en sociaal kapitaal.

Josje den Ridder is politicoloog en werkt bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Zij is vooral betrokken bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Daarnaast werkt ze aan een proefschrift over de opvattingen en het activisme van Nederlandse partijleden.

Peggy Schyns is politicoloog en schreef haar proefschrift over de relatie tussen geld en geluk. Zij is sinds 2008 werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het SCP. Ze doet onderzoek naar de publieke opinie over morele kwesties, politieke attitudes en gedrag, sociale cohesie en subjectief welbevinden.

Anja Steenbekkers studeerde huishoud- en consumentwetenschappen. Ze is werkzaam bij de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau en is betrokken bij het onderzoeksprogramma 'De sociale staat van het platteland'. Zij houdt zich vooral bezig met de leefsituatie op het platteland.

Annet Tiessen-Raaphorst studeerde bewegingswetenschappen en haalde een master in Adapted Physical Activity. Voordat ze bij het Sociaal en Cultureel Planbureau begon, deed ze ervaring op in sportbeleid bij Gehandicaptensport Nederland en NOC*NSF. Bij het SCP doet ze het sportonderzoek.

Lotte Vermeij promoveerde in 2006 op een onderzoek naar sociale en culturele integratie in het secundair onderwijs. Sindsdien is zij werkzaam bij de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid van het Sociaal en Cultureel Planbureau en betrokken bij het onderzoeksprogramma 'De sociale staat van het platteland'. Zij richt zich vooral op de sociale vitaliteit van dorpen.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

SCP-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0456 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.).
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloin, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burger-perspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).
 ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moelijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978-90-377-0527-0
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.
 ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede.
 ISBN 978 90 377 0551 5

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens.
 ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978 90 377 0417 4
Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2 (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0418 1
Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3 (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0447 1
Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007 (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978 90 377 0390 0
Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk.
 ISBN 978 90 377 0399 3
m-v. scp-nieuwjaarsuitgave 2009 (2009). ISBN 978 90 377 0411 2
Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009 (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0415 0

- TBO-eu en TBO-nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0423 5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978 90 377 0416 7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0403 7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 407 5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ (2009). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0444 0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (SCP), Wendy Smits (CBS), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Harry Bierings (CBS). ISBN 978 90 377 0427 3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008 (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0445 7
- Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978 90 377 0419 8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0356 6
- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname (2009). Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0358 0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst (2010). J. Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuisbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009 (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009 (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010 (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1

- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco-Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken.* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands.* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken.* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (scp), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS) 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ.* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7

